

HARDEGG

I. kötet

CIVILEK GYŐRÉRT

Győr, 2022

A bevezető tanulmányt írta: Bagi Zoltán Péter

A forrásokat válogatta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette:

Vajk Borbála, Kovács László, Bagi Zoltán, Péter

Szerkesztő, tördelőszerkesztő: Kovács László

Borítóterv: Kovács László

Felelős kiadó: Civilek Győrért Egyesület, Kovács László elnök

A kiadó elérhetősége: kapcsolat@civilekgyorert.hu, www.civilekgyorert.hu

Nyomda: PALATIA NYOMDA Kft.

ISBN

CIVILEK GYŐRÉRT

A kötet Prof. Dr. Kásler Miklós, az emberi erőforrások miniszterének támogatásával,
a Nemzeti Kulturális Alap pályázati forrásából jött létre

Tisztelt Olvasó!

Győr története rendkívül színes, és számos alkalommal meghatározója volt Magyarország és Európa sorsának.

Ez a kötet a 16. századba kalauzol minket egy olyan esemény körülményeinek megismerésére, mely alapjaiban rázta meg az akkori keresztény Európát. A tizenöt éves háború egyik legfontosabb eseményének, Győr ostromának története ez, és azé az emberé, akit a köztudat a mai napig a keresztény Európa árulójának tart: Ferdinand Graf von Hardeggé.

1594. szeptember 29-én Hardegg kéthónapnyi ostrom után feladta a várat és a várost, az utolsó erősséget Bécs előtt, ezzel végzetes veszélybe sodorva Európát a megállíthatatlannak tűnő oszmán terjeszkedéssel szemben.

A kötet arra vállalkozik, hogy feltárja e végzetes eseménysorozat minden körülményét, és megismertesse velünk azt az embert, akit ennek felelősének tart a közvélemény a mai napig. A ma fellelhető valamennyi történeti forrást felsorakoztatva bontakozik ki előttünk a 16. század utolsó dekádjának az a pár éve, ami számunkra, győriek számára az egyik legjelentősebb időszak a történelmünkben. Sötét évek ezek, de Istennek hála, hamar követi ezt a dicsőség fénye Pálffy Miklósnak és Adolf von Schwarzenbergnek köszönhetően.

A szerzők vállalása nem kevesebb, mint hogy feltárják és bemutassák ennek a kornak Győrt érintő minden pillanatát, és elmesélik nekünk mindazt, ami 1594. szeptember 29-én a győri vár feladásához vezetett.

Győr, 2022. június 1.

Ferdinand Graf von Hardegg 1549-ben született II. Julius Prüschenk Graf von Hardegg és Gertrud Gräfin von Eberstein hatodik gyermekeként. Már fiatal korában katonai pályára lépett, szolgált II. Fülöp spanyol királyt Németalföldön, és IX. Károly francia királyt is. Az alsó-ausztriai tartományi gyűlés 1584. január 1-jén 30 vértess lovag parancsnokává nevezte ki, 1585 első negyedében beválasztották az Udvari Haditanácsba, majd 1589. szeptember 30-án kinevezték Szatmár Obristjának és parancsnokának. 1592. szeptember 1-jétől pedig a győri végvidék parancsnoka volt.

Kortársai, vezetőtársai véleménye meglehetősen széles skálán mozog az alkalmatlanságát felrovótól a kiválóságát méltatóig. Az mindenesetre tény, hogy Győr tekintetében neve erős negatív felhanggal párosul, amiért 1594. szeptember 29-én a szabad elvonulásért cserébe feladta a várost a török sereg élén álló Szinán nagyvezírnek, ezzel komoly veszélybe sodorva az oszmán terjeszkedéssel szemben harcoló keresztény Európát.

Áruló volt-e Hardegg, mint ahogy az a köztudatban él? A válasz nem egyszerű. Theodore Roosevelt azt mondja, „*tedd, amit tudsz, azzal, amivel van, ott, ahol vagy!*“ Hardegg feladata az volt, hogy tartsa a győri erősséget az ellenséggel szemben – erre tett esküt. Hogy esküjét megszegte – kétségtelen. Áruló-e az, aki esküt szeg? – Olyan kérdés ez, amelyre nehezen adható egyszerű válasz. Mert végső soron mit tudott tenni, mi állt rendelkezésére ahhoz, hogy esküjét maradéktalanul betartsa? Egy körülzárt, ostromlott városban úgy, hogy a keresztény hadsereg tőle nem messze ott táborozott a Moson-Duna másik partján?

Jelen könyvünket egy sorozat első kötetének szánjuk, mely bemutatja Hardegg életét a ma fellelhető forrásokon keresztül addig a napig, míg a Szinán vezette török hadsereg meg nem érkezett Győr alá 1594. július 31-én. Megismerjük hadvezérlését, láthatjuk, miként illeszkedett az akkori magyarországi hadvezetők sorába. Nem tisztünk ítéletet mondani az ember felett. Inkább arra teszünk kísérletet, hogy minden elemét feltárjuk annak a történelmi eseménynek, mely sokként érte a keresztény Európát a 16. század utolsó évtizedében. A sorozat további kötetekben terveink szerint bemutatjuk az 1594-es győri ostrom történetét napról-napra, és ismertetjük a Hardegg ellen felkutatott irattartomány teljes iratanyagát, valamint az általa írt naplóját.

A kötet létrejöttében elvitatottan érdeme van Bagi Zoltán letelepültnek, aki a kor egyik legelismertebb kutatója és ismerője, valamint Győr Város Levéltára munkatársainak, akik e könyv születése felett is bábáskodtak, és számos olyan meg nem nevezett kutatónak, fordítóknak, akik nélkül ez a vállalkozás nem lehetett volna sikeres. Nem kevesebb hálával tartozunk a Nemzeti Kulturális Alapnak a támogatásért, hogy ezt a kötetet könyv formájában az Olvasók, a győriek elé tárhatjuk, hiszen a források felkutatása nem csak időt, de anyagi ráfordítást is igényel. A Civilek Győrért Egyesület elnökeként büszkeséggel tölt el, hogy olyan emberekkel dolgozhattam együtt ezen a köteten, akik oly lelkesedéssel és elszántsággal kutatják Győr történetét, ahogy magam is.

Győr, 2022. június 1.

Kovács László

HARDEGG, A HADVEZÉR

TEVÉKENYSÉGE A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚBAN GYŐR OSTROMÁIG

(1593. SZEPTEMBERÉTŐL – 1594. JÚLIUS 31-IG)

CIVILEK GYŐRÉRT

John Keegan *A parancsnoklás álarca* című művében felsorolta és elemezte azt az öt imperatívuszt, amelyeket egy hadvezérnek végre kell hajtania a siker érdekében. Ezek közül az első a kapcsolattartás a parancsnok és az alárendeltjei között, azaz a hasonlóság imperatívusza. A második a meggyőzés, amikor a hadvezér felfedi katonái előtt személyiségét, céljai megvalósítása mellé állítja beosztottjait. A harmadik a szankció imperatívusza. A vezetőnek tudnia kell, mikor szükséges büntetnie és mikor jutalmaznia. A negyedik a cselekvés, azaz a parancsnoknak minden összecsapás vagy hadmozdulat előtt alaposan át kell tekintenie a kialakult szituációt, és pontosan tudnia kell, mit tegyen. Tetteinek pedig tudásán és „látásán” kell alapulnia. Ötödik pedig a példamutatás imperatívusza.¹ A továbbiakban a brit hadtörténet-szerző rendszerét is figyelembe véve azt veszem górcső alá, hogyan viselkedett Hardegg a tizenöt éves háború kezdetén – 1593 szeptembere és 1594 júliusának vége között –, mint hadvezér.

Hardegg 1593. év végén készített részletes jelentése szerint először szeptember 13-án kapott arról kémhírt, hogy Szinán² nagyvezír³ hamarosan megérkezik a Dunántúlra.⁴ A győri *Obrist* szeptember 10-én néhány emberét kiküldte nyelvet fogni⁵ és hírt szerezni, akik egy Székesfehérvárra leveleket vivő budai polgárok voltak el. Az egyik iratból arról értesültek, hogy a fehérvári bégnek⁶ és a *kethüdájának*⁷ megparancsolták, hogy a nagyvezír és kísérete számára ezer ökröt, ezer bárányt, ezer mérő árpát, és 20000 *akse*⁸ értékben kenyeret, zsírt, mézet, csirkét, szénát és minden egyéb szükségeset Földvárra küldjenek. Emellett a polgár azt is vallotta, hogy Szinán nagyvezír lovainak Budán istállót kell építeni ott, ahol korábban a királyiak álltak.⁹ Hardegg erre Pápára, onnan Veszprémre, majd Palotára vonult. A leginkább veszélyben forgó végházakat élelemmel, hadszerekkel és zsoldosokkal látta el. Veszprém közel 1200 főnyi magyar és német hadat hagyott. Közöttük találjuk az alsó-ausztriai rendek által kiállított, Georg Andreas von Hofkirchen vezette német gyalogzászlót, amelyet eredetileg Pápa védelmére rendelt.¹⁰ Ezek létszáma azonban egy szeptember 28-án kelt jelentés szerint nem haladta meg a százötven főt.¹¹ Az erősség raktárait két hónapra elegendő liszttel és ötven mázsányi lőporral töltötte meg. Lehetőségeihez mérten Palotát is igyekezett megerősíteni. Mivel ez a vár kisebb volt, mint Veszprém, hatszázötven német és magyar lovas, valamint elegendő mennyiségű hadszert és élelmet hagyott ott.¹²

Hardegg tehát igyekezett felkészíteni a védelemre. Ezt szükség is volt, hiszen már szeptember

¹ Keegan 2011. 656–702.; Kertész 2011. 110–115.

² Az albán származású hadvezér összesen öt alkalommal töltötte be a legmagasabb tisztséget. *Ivanics* 1994. 212.

³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 366.

⁴ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 127v No.: 90.

⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 360., 365., 368.

⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 364.

⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 360.

⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 124. Konv. C. fol.: 81 r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 267v

¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129v No.: 36.

¹¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 225r-v

¹² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129v No.: 36.

tember 20-án a csatára¹³ kiküldött lovasai a janicsár agát¹⁴ és két másik előkelő személyt hoztak; akik azt vallották, hogy Szinán nagyvezír megérkezett Budára és nyolc napon belül Palotát, Veszprémet, illetve Tatát fogja megostromolni.¹⁵ Hardegg a saját jelentésében erről az eseményről nem számolt be. Leírása szerint a következő híradást a nagyvezír hadainak érkezéséről szeptember 28-án kapta kézhez.¹⁶ Ekkor Ormándi Péter¹⁷ palotai kapitány a Wathay Tamás nevű vajdát küldte el hozzá, aki azt mondta, hogy szeptember 28-ára virradóan Szinán nagyvezír csapatai Venyimnél¹⁸ álltak, ahonnan Seregélyes irányába indulnak majd tovább. Wathay azt is tudni vélte a szóbeszéd alapján, hogy a nagyvezír szándéka Veszprém és Palota elfoglalása lenne, amelyhez 40000 lovas és gyalogos áll rendelkezésére. Hardegg attól is tartott, hogy a nagyvezír Pápát is ostrom alá fogja venni.¹⁹

A Wathay által közölt hírek hamarosan valósággá váltak. Hardegg október 1-jén értesült arról, hogy Veszprémet megadásra szólították fel, de ez a hír csak az oszmán előhad megérkezéséről számolt be, a főerők tábora ekkor még két mérföld távolságra állt az erősségtől. Egy nappal később az Udvari Haditanácsnak még azt jelentette, hogy nem kezdődött meg az ostrom.²⁰ Beszámolójából tudjuk, hogy október 3-án értesült arról, hogy az előző napon az oszmán főszereg megkezdte Veszprém vérést. Ugyanis ekkor érkezett meg a hírrel az a huszár²¹ Győrbe, akit a veszprémi kapitány, Ferranto Samana de Speciacasa²² küldött. Ugyanezen a napon két, az ellenséges táborból átszökött pribék²³ is megerősítette, hogy az ostrom megkezdődött.²⁴

Hardegg október 2-án közölte az Udvari Haditanáccsal a megszerzett értesüléseit, akik arra utasították, hogy a szomszédos *Obrist*okkal tanácskozza meg a kialakult helyzetet, és szervezze meg az erősség felmentését.²⁵ Az utasítás kézhezvételét követően először október 5-én Némán Pálffy Miklós érsekújvári²⁶ és Erasm Braun komáromi *Obrist*tal,²⁷ majd egy

¹³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 360., 364.

¹⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 239r-240r; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 241r-242r

¹⁶ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

¹⁷ Életéről és a tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről lásd: *Pálffy* 1995. 48.; *Pálffy* 1999. 250., 253.; *Tóth* 2000. 139.; *Istvánffy* 2009. 129–130.

¹⁸ Két nappal később, szeptember 30-án Hardegg egyik kémje azt jelentette, hogy személyesen is látta a venyimi táborban a nagyvezírt. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

¹⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 10r-13v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 225r-v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 3.

²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 23.

²¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* é. n.

²² Életéről és a tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről lásd: *Hungler* 1986. 83–86.; *Pálffy* 1995. 55., 91., 240.; *Pálffy* 1999. 135., 169.; *Tóth* 2000. 138–139.; *Istvánffy* 2009. 128–129.

²³ A szó jelentését lásd a Glosszáriumban. *Takáts* 1915. 304–335.; *Pálffy* 1999. 207.

²⁴ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 24.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129r No.: 29.; Veszprém ostromáról lásd: *Ortelius* 1602. 54r-v; *Hungler* 1986. 83–86.; *Tóth* 2000. 138–139.; *Istvánffy* 2009. 127–129.

²⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123r No.: 25.; *Istvánffy* 2009. 130.

²⁶ Pálffy Miklós az érsekújvári *Obristság* mellett az országos főkapitányságot is viselte. *Pálffy* 1997a. 271. Életéről lásd: *Jedlicska* 1897.

²⁷ Erasm Praun tevékenységére lásd: *Pálffy* 1997a. 279., 284.; *Bagi* 2015a. 64–75.

nappal később Pápán Nádasdi Ferencsel²⁸ és az ott lévő tisztségviselőkkel érkezett a lehetőségekről.²⁹ Végül úgy határozott, hogy Pálffy és Praun erővel közösen október 11-én megkísérlik felmenteni az erősséget. A döntést megünneplendő ebédhez ültek, eközben jött a hír, hogy október 5-én éjjel a Veszprémbe rendelt had elhagyta a rábizott erősséget és elmenekült. Hardegg megjegyzése szerint ez nagy riadalmat váltott ki a Pápán állók között, ezért ott maradt lelket önteni beléjük.³⁰ Emellett azonnal értesítette a kialakult helyzetről az Udvari Haditanácsot,³¹ amely levél csak október 8-án érkezett meg Bécsbe. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a haditanácsosok még október 7-i dátummal is a felmentés végrehajtására utasították az *Obristokat*.³² Hardegg igyekezett intézkedni Pápa megerősítéséről: az október 8-i dátummal küldött levelében egyrészt tudatta az Udvari Haditanáccsal Veszprém elestét, másrészt kérte, hogy a Veszprém vármegyei robotot Pápa építésére rendeljék.³³

Ugyanezen a napon értesült Hardegg egy portyára kiküldött csata által elfogottaktól, hogy Szinán nagyvezír az előző napon körülzárta Palotát.³⁴ Október 9-én megtudta, hogy az oszmán főserég ugyan ostromolja az erősséget, ám nem löveti. Sárvárra, majd onnan Pápára ment, hogy tárgyaljon Zrínyi György országos főkapitánnyal³⁵ és Huszár Péterrel³⁶ a teendőkről. Győrbe visszatérve pedig Praunhoz és Pálffyhoz indult Komáromba. Ott értesült október 11-én az erősség átadásáról, így a másik két Obristtal immáron nem Palota, hanem – egy lehetséges ostromra számítva – Tata felmentéséről tárgyalt.³⁸

Az elkövetkezendő napokban két kérdés tartotta lázban a keresztény hadak parancsnokait. Egyrészt nem tudták, hogy Palota elestét követően az oszmán főserég merre veszi az útját. Győrben október 13-án Hardegg vezetésével Pálffy, Zrínyi, Nádasdi, Praun, Batthyány II. Ferenc és Bernhard Leo Galló ismét tanácskozássra gyűlt össze, ahol megpróbálták meghatározni, mit kellene tenniük, ha Szinán nagyvezír Tatát vagy Pápát kívánja megostromolni, esetleg egy nagy portyát tervez végrehajtani. Mivel nem ismerték az ellenség pontos helyzetét, három lehetséges forgatókönyvet is kidolgoztak:

- Biztos híradás hiányában Pálffy a hadával Komáromnál száll táborba, ezzel fedezi saját végvidékét, de bármikor készen áll a Dunántúlra vonulni. A többi parancsnok pedig csapataival Győrnél állomásozik.
- Amennyiben biztos hírerkezik arról, hogy Tata ostromolják meg az oszmánok, akkor a győriek Komáromhoz vonulnak, és az egyesült sereg megpróbálja felmenteni az erősséget.

²⁸ Nádasdi Ferenc életéről lásd: *Nagy* 1987.; *Pálffy* 1997a. 269., 280.

²⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 129v No.: 34.

³⁰ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

³¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123v No.: 49.

³² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123r No.: 41.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 123r-v No.: 46.

³³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 128r

³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 130r No. 50.

³⁵ *Pálffy* 1997a. 269., 279.

³⁶ *Bagi* 2020. 13–118.

³⁷ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; Palota ostromáról és feladásáról lásd: *Ortelius* 1602. 54v-55r; *Tóth* 2000. 139.; *Istvánffy* 2009. 129–130.

³⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 130r No. 51.

³⁹ Tevékenységéről a tizenöt éves háborúban lásd: *Bagi* 2011. passim.

- Amennyiben az ellenség Pápát támadja meg, úgy Pálffynak kell hadaival Győrbe mennie, és együtt megpróbálni felmenteni azt.

Hardegg leveléhez csatolt jegyzékében meghatározta a harcba vethető végvidéki és mezei hadak összlétszámát, mintegy 21000 főt. Ennek a hadnak több, mint háromnegyedét a Pálffy, Zrínyi és Nádasdi vezette, a vármegyék által kiállított csapatok adták.⁴⁰ Hardegg október 14-én Győrben kelt levele szerint a vármegyei had lovassága nem haladta meg az ezer főt. Ezek közül pedig ötszáznál nem sokkal több rendelkezett kopjával. A vármegyei gyalogság ugyan hatezer főt számlált, közülük csupán háromezeröttszáz rendelkezett puskával. A többi dárdával, szekercével, baltával és bunkósbottal vonult harcba. A gróf szomorúan meg is állapította, hogy semmit se lehet rájuk bízni.⁴¹ Hardegg ugyanebben a levelében közölte, hogy egy pribék vallomásából tudomást szerzett Szinán nagyvezír szándékáról, miszerint az oszmán főserég az előző este táborát bontott Palotánál, és Tata irányába indult meg, ezért felderítőket küldött ki figyelgetni a vidéket.⁴²

Hardegg azonban nem az ellenség szándékairól, hanem Tihanyal kapcsolatban kapott rossz híreket október 15-én. Megtudta, hogy az ottani had elmenekült a várból, és egy darabont⁴³ a veszprémi töröknek ezt mag is jelentette. Elkerülőndő a Balaton-parti erősség elvesztését, a gróf száz magyar gyalogot küldött oda, hogy még az ellenség megérkezése előtt megszállják a stratégiai fontosságú helyet.⁴⁴ Ugyanezen a napon azt írta Hardegg Bécsbe, hogy mind Tatától, mind Pápától egy mérföldre⁴⁵ ellenséges csapatok tűntek fel, ám inkább csak figyelemelterelés, és nem kerülnet már sor érdemi hadműveletre. Abban reménykedett, hogy az oszmán főserég inkább téli szállásra fog vonulni.⁴⁶

Megérzése nem volt alaptalan. Az 1593. évi végén készített jelentésében azt írta, hogy az október 16-án elfogott és Győrbe hurcolt folyóktól tudomást szerzett a nagyvezír és a janicsárok⁴⁷ összeveszéséről. Utóbbiak követelték a hadjárat befejezését. Ezért Szinán október 15-én Palotáról Fehérvár alá vonult vissza. Négy nappal később Hardegg már azt a hírt kapta, hogy az oszmán főserég innen tovább vonult Buda felé.⁴⁸ Október 16-án azt írta Mátyás főhercegnek, hogy az előző napon a fehérvári bég hadával, valamint kétszáz szekérral és parasztokkal Környére jött, ahol egy hídat kezdett építeni. Csak hamar azonban üzenetet kapott a bég a nagyvezírtől arról, hogy a nagyvezír Palotát és a táborát Fehérvárnál verte fel. Erre a fehérvári bég elengedte a magával vitt parasztokat és szekereket. Emellett azt is tudni vélte, hogy Mehmedpaszade Haszán⁴⁹ budai beglerbég⁵⁰ erőivel bizonyosan be tudná venni Tatát,

⁴⁰ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 37r-38v; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 340v No. 66.

⁴¹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 41r-v. A vármegyei hadak szervezetéről és kiállításáról lásd: *Szatlóczi* 2019. 7–38.

⁴² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 41r-v

⁴³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁴⁴ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 51r-v; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 53r-54v; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

⁴⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Bogdán* 1978. 86–87.

⁴⁶ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 53r-54v

⁴⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegyi* 2007. 364.

⁴⁸ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

⁴⁹ Szokollu Mehmed nagyvezír fia. *Gévay* 1841. 17.; *Karácson* 1916. 98.

⁵⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegyi* 2007. 361.

de most nem akar ezzel foglalkozni. Hardegg ettől függetlenül tartott attól, hogy a stratégiai fontosságú helyet az ellenség megpróbálja elfoglalni.⁵¹ Hamarosan kiderült viszont, hogy október 19-én a nagyvezír Fehérvár alól visszavonult Budára.⁵² Nyolc nappal később pedig arról értesült, hogy Szinán nagyvezír továbbindult a főszereg zömével Belgrád irányába.⁵³ Ez csalhatatlan jele volt annak, hogy az oszmán főszereg ebben az esztendőben nem szándékozik már komolyabb hadműveletet indítani. A Magyarországra hozott hadat hazaengedi, illetve a határ közeli téli szállásokon helyezi el.

A hír hallatán mozgásba lendültek az eddig a komáromi és győri táborban álló vármegyei és végvidéki csapatok is, ami azonban felvetett egy másik problémát: ki irányítsa a hadműveletet, és mi legyen ennek a célja? Két fajsúlyos személyiség csapott össze a kérdésben, Hardegg és Pálffy. A magyar főúr a grófhhoz és Mátyás főherceghez írt október 16-án kelt leveleiből⁵⁴ kiderül, hogy Hardegg nem avatta be őt szándékaiba és a tennivalókba. Másrészt az érsekújvári *Obrist* hadainak komáromi táborba szállásához semmi sem volt előkészítve. Gyalogosait és lovasait sem széna, sem tűzifa, sem zab, sem pedig élelem nem várta annak ellenére, hogy maga Hardegg sürgette Pálffyt, hogy minél hamarabb Komáromhoz vonuljon. Attól is tartott, hogy a vármegyékből kiállított tízezer főt meghaladó hadak harc nélkül feloszlanak és hazavonulnak.⁵⁵

Október 20-án a komáromi táborból Pálffy újabb levelet írt Mátyás főhercegnek: „Fenségle! Sürgősen emlékeztetnem kell, hogy az itteni, komáromi *Obrist*tal⁵⁶ együtt semmit se mulasztottam el, hogy valamit az ország hasznára éjjel és nappal megfontoljak. Rajtam nem múlhatott. A győri *Obrist* úrnál eddig szorgalmasan és serényen kértem, hogy seregével hozzám csatlakozzon és Isten nevében valami sikereset véghez vigyünk. De ez az egyesülés eddig nem történhetett meg. Remélem azonban, hogy ez a leg hamarabb végbemeny. Azután számunkra Isten kegyét és áldását adja, hogy semmit el ne mulasszunk, ami a közös anyaföldünk védelmére és legjavára szolgál. [...] Amit egyébként a győri *Obrist* úrnak a dolgok állásáról megírtam, annak másolatát küldöm azzal az emlékeztetővel, hogy abban az esetben, ha az említett győri *Obrist* úr seregével nem jön ide és hozzám nem csatlakozik, akkor itt tovább nem tartózkodhatom számos okból. Különösen pedig az írt, mert az alám rendelt végvidéket nem hagyhatom nagy veszélyben. Előzőekben az említett mátyás úr tart és a kémhírek szerint egy portyát szándékoznak tenni a bányavárosok ellen”⁵⁷ Pálffynek tehát Hardegg tétlensége okozott problémát, mivel ő égett a harci- és tettvágytól, és látva Szinán nagyvezír visszavonulását támadni akart. Hardegg még október 21-én, a győri táborból írt levelében megindokolta tétlensége okát, miszerint egyedül van a seregek vezetésére, az ehhez szükséges tisztségek (úgy mint *Obrist-Feldmarschall*, *Obrist-Zeugmeister*, *Obrist-Quartiermeister*, *Obrist-Wachtmeister*, *Obrist-Wagenmeister* és egyébek)⁵⁸ betöltéséhez megfelelő és tapasztalt vezetők nem

⁵¹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 45r-46v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 340v No. 72.

⁵² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; Erasm Praun ezt október 20-i dátummal írta meg Mátyás főhercegnek. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 73r-74v

⁵³ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; *Istvánffy* 2009. 132.

⁵⁴ Pálffy a főhercegnek küldött levelében mellékelte a Hardeggnek írottakat.

⁵⁵ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 47r-48v

⁵⁶ Erasm Praun.

⁵⁷ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 68r-69v

⁵⁸ Az említett tisztségekhez kapcsolódó feladatokról lásd a Glosszáriumban foglaltakat.

állnak rendelkezésére. Azt is jelezte, hogy Pálffyval és Praunnál a nagyravágyás és az önös érdek el fog harapódzni.⁵⁹ Hardegg és Pálffy vitájának híre hamarosan eljutott Augsburgba a Fuggerekhez is.⁶⁰ Az október 23-án Bécsben keltezett jelentés megszövegezője úgy vélte, a legnagyobb probléma az, hogy hiányzik egy *General-Obrist*,⁶¹ aki képzett és képes irányítani a hadjáratot, ami óhatatlanul is az ellenség malmára hajtja a vizet.⁶²

Hardegg október 22-én indult meg a győri táborból a mintegy tizenkétezer főt számláló seregével,⁶³ valamint nyolc különböző űrméretű ágyúval és egy mozsárral Komárom irányába, ahová a következő napon meg is érkezett.⁶⁴ Így Mátyás főherceg az Udvari Haditanácsal egyetértésben már a csallóközi táborba küldte Zdenko Berka⁶⁵ haditanácsost a helyzet megoldására.⁶⁶ Hardegg október 24-én és 25-én kelt leveléből tudjuk, hogy a parancsnoklás kérdéséről a komáromi haditanácskozások alkalmával is tovább folytak a viták. A táborban jelen lévő Istvánffy Miklós⁶⁷ nádori helytartó szerint „Pálffy és Zrínyi tiszteknek méltósága szerént néki⁶⁸ engedni nem akarnak vala, hanem osztán, hogy az az vetekedés az dolgok viselésének akadályja ne lenne, az fő-fő rendeknek kérésével azon megállának”.⁶⁹ Végül – „egyenetlen akarattal” – megállapodtak abban, hogy a hadak feletti főparancsnokságot Hardeggre bízzák.⁷⁰ Ezért nevezték a győri *Obrist*ot Berka és Heinrich Matthias Graf von Thurn⁷¹ jelentésében *Feldobrist*nak, illetve *Feldherr*-nek.⁷² Hardegg a hadjárat idejére saját stábot állított össze, az egyik legfontosabb tisztséget, az *Obrist-Feldmarschalls*ágot a meg-egyezés érdekében egyik ellenlátására, Praunra, a tüzérség feletti parancsnokságot, azaz az *Obrist-Zeugmeisters*éget a szintén alsó-ausztriai nemesre, Gallra, míg a tábor rendjéért felelős *Wachtmeisters*éget egyik közvetlen beosztottjára, Hermann Georgra bízta.⁷³

A táborban – a parancsnoklás kérdésével szoros összefüggésben – a hadjárat célja körül is igen komoly vita alakult ki. A tárgyból október 26-án Augsburgba küldött jelentésben azt ol-

⁵⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 76r-77v

⁶⁰ Az úgynevezett *Fuggerzeitungok* létrejöttét egy tervpár, Philipp Eduard Fugger (1546–1618) és Octavius Secundus Fugger (1549–1600) gyűjtőtevékenységének köszönhetjük. A Pálffyval kapcsolatos hírek azért is fontosak, mivel a magyar főúr Maria Magdolna Fugger, Marx Fugger lányát vette el feleségül. *Jedlicska* 1897. passim; *Bauer* 2008. 25–26.

⁶¹ Az említett tisztségekhez kapcsolódó feladatokról lásd a Glosszáriumot a tanácsok aljának.

⁶² ÖNB *Fuggerzeitung Cod.* 8966. fol.: 167r-v

⁶³ A sereg zömét a vármegyei hadak adták. Egy kimutatás szerint Győrből 600 főt (négy száz huszárt, száz német lovas és száz lovas lövészt), Pápáról 400 főt (kétszáz huszárt, száz-száz lovas lövészt és darabontot), míg Szentmártonhegyről hatvan lovas vontak ki. Emellett Wenzel Maraxi 700 lovasa és Gall 1500 gyalogosa állt a győri táborban. Ez azt jelenti, hogy a sereg legütőképesebb része 3260 főt számlált. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 37r-38v. A német lovasokra és a lovas lövészekre lásd a Glosszáriumot. *Kelenik* 1991. 100–106., 107–109.

⁶⁴ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖNB *Fuggerzeitung Cod.* 8966. fol.: 173r-v

⁶⁵ Berkát és Maraxit az Udvari Haditanács 1593. július 8-án terjesztette fel II. Rudolfnak, hogy a haditanács szolgálatába álljanak. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 20v No.: 37.

⁶⁶ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 71r-72v

⁶⁷ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; *Istvánffy* 2009. 131.

⁶⁸ Hardeggnek.

⁶⁹ *Istvánffy* 2009. 132.

⁷⁰ *Istvánffy* 2009. 132.

⁷¹ A harmincéves háborúban (1618–1648) a cseh rendi mozgalom vezetőjének az Oszmán Birodalom elleni küzdelemben betöltött szerepéről. *Bagi* 2011. passim.

⁷² ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 117r-121v

⁷³ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

vashatjuk, hogy a haditanácskozáson egy Esztergom elleni támadásról határoztak.⁷⁴ A következő napon küldött másik levél szerint vita alakult ki arról, hogy Fehérvárt vagy Esztergomot ostromolják-e meg. A jelentés készítője úgy tudta, hogy utóbbi mellett döntöttek, sőt október 23-án meg is kezdődött a várívás.⁷⁵ Ezzel szemben a szemtanú Istvánffy azt írja, hogy „az mieink Komárom várában tanácsot tartván, melyben mind hadnagyok⁷⁶ s kapitányok⁷⁷ benn valának, mihez kellene kezdeni, s oly nagy sok hadak, kik az szolgálatot buzgósággal kívánni s hadakozást kérni láttatik vala, hivalkodásba s tunyaságba az időt hiában ne múlatná, sokáig azon tanácskozáznak. Némelyek Esztergomot, vagy bizonyára Székesfejervárat, ha Szinán elmenne, azmint hirdetik vala, javallják vala megszállani, egy része azokat az városokat igen erőseknek lenni, s nagy sok néptől őriztetni s azokra nem kellene menni, melyek tanácsokat falba ronthatnák, azt mondja vala. Hanem Beszperényt s Palotát, erőtlentb helyeket kellene megpróbálni, mint amelyek az mieinknek gondviseletlenségek és gyalázatos megrémülések miatt újonnan elvesztettének volna, újabb alkalmatossággal ismét visszavétnének. És ez az értelem az többit meggyőzé, noha Hardegg mind akkor, s mind azután, hogy Fejérvára nem szinte mind az egész had erejével, hanem csak valami erősképpen való ostromlással megpróbáltatnék, nagy szóval való vetekedéssel azt mutatná.”⁷⁸ Hardegg 1593. év végén készített jelentésében azt olvashatjuk, hogy a keresztény had elindulását Komáromból október 29-ére tűzték ki, a hadjárat célja pedig Székesfehérvár megtámadása volt. Az indulást megelőző napon azonban megváltoztatták a haditervet és Veszprém ostromát határozták el.

Az október 29-ről 30-ára virradó éjjelen a táborban összehívott haditanácskozáson újabb változás történt. Ekkor Zrínyi kivételével már mindenki egy Fehérvár elleni támadást támogatott, mondván, az említett város közelebb van, mint Veszprém. Emellett a kevés ágyú és a nem megfelelő mennyiségű hadianyag miatt szabályos ostromra sem is gondolhatnának, de legalább az egykori koronaváros megtámadásával az ellenséget ütközetre kényszeríthetnék.⁷⁹ Istvánffy a haditanács rövid leírásának végén nem felejt el kihangsúlyozni, hogy a Fehérvár elleni támadás „Hardeggnek feltehetően nagy kedve szerint esék”.⁸⁰ Vagyis a győri *Obrist*, ha nehezen is, de érvényesítette akaratát, ami viszont nem jelenti azt, hogy Praun vagy a magyar főurak feltétel nélkül elfogadták volna a tervüket.

A győri *Obrist* – elzetesek közlésének megfelelően – hadjának csak egy részét vetette be Fehérvár megrohanására. Az Istvánffy és a Beszperényi külső városok elleni támadások vezetésére saját parancsnokait jelölte ki, Huszár Péter pápai *Oberhauptmann*⁸¹ és Vajda Kristóf győri gyalogos hadnagyot, valamint Hermann Georg győri *Hauptmann*⁸². Ennek ellenére, amikor Huszár segítséget kért, hogy a külső város elfoglalása után tovább nyomulhasson, a kialakult helyzetet megtárgyalta Nádasdival, Zrínyivel és Pálffyval, akinek tanácsát megfogadva, elküldte a kívánt erősítést a pápai *Oberhauptmann* részére.

Keegan a hadvezér ötödik imperatívuszaként a személyes példaadást határozta meg.

⁷⁴ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 169r-170r

⁷⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 165r-v

⁷⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁷⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁷⁸ *Istvánffy* 2009. 131–132.

⁷⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; *Istvánffy* 2009. 132.

⁸⁰ *Istvánffy* 2009. 132.

⁸¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁸² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

Hardegg – a kor katonai vezetőihez hasonlóan – személyesen részt vett a közelharcokban. Istvánffy ezt a következőképpen örökítette meg: „Jobb kéz felől, mely az ellenségnek bal felől való, azonképpen Hardegg s az ausztriai lovasok is, és a győri s pápai seregek vitézül forgódnak vala az ellenség gyalogi ellen. Mely harcon egy kegyetlen gyalogrenden való török Hardeggnek az szárán nagy sebet ejte, kétség nélkül elvágta volna az szára csontját, ha egy üreg vasszerszámmal, mellyel az puskát porral szokták megtölteni, szekernyéjében történet szerént dugván, meg nem mentette volna.”⁸³

Hardegg az 1593. év végén készített jelentésében sebesülésével magyarázta azt, hogy nem vett részt hadai élén Christof von Teuffenbach felső-magyarországi *Feldobrist*⁸⁴ Fülek és a Nógrád vármegyei várak visszafoglalására indított hadjáratában.⁸⁵ Nem használta ki a győzelmét, pedig egy 1594. január 10-i jelentés szerint Szinán nagyvezír, amikor hírt kapott a fehérvári vereségről, olyan szomorú lett, hogy három napig nem evett, nem ivott és a szobájából ki sem jött.⁸⁶ Sőt, Hardegg már november 7-én ezer főnyi lovasságot, egy regiment gyalogost és ostromtüzérséget kért arra az esetre, ha Veszprémet és Palotát megtámadná.⁸⁷ Nyolc nappal később pedig már arról tudakozódott, hogy Teuffenbach megsegítésére küldjön hadat, vagy Veszprém ellen vonuljon.⁸⁸ Prépostváry Bálint⁸⁹ egy *Obrist* november 17-én azt kérte Hardeggtól, hogy Esztergomot ostromolja meg, mert ha az érseki székhely és Fülek keresztény kézre kerülne, akkor egyenesen Buda és Pest alá lehetne vonulni,⁹⁰ de a bécsi haditanácsosok máshogy döntöttek. Mind november 12-én, mind négy nappal később arra utasították Hardegget, hogy a felső-magyarországi *Feldobrist* részére küldjön segítséget.⁹¹

Míg Felső-Magyarországon Teuffenbach és Pálffy jelentős, a következő évi hadjáratot előkészítő sikereket értek el az év végén, addig a Dunántúlon nem történt újabb, komoly harcselekmény. Egyesek emiatt már azt is feltételezték, hogy a győri *Obrist* kegyvesztetté vált az udvarban. Egy 1594. január 21-én kelt levél tanúsága szerint Hardegget tekintették az egyedüli felelősnek azért, hogy a keresztény hadak a múlt év őszén nem foglalták el sem Fehérvárt, sem Palotát, sem Veszprémet, mivel nem engedte a tüzérségi hadsereket és az élelmiszer Magyar Királyságba történő szállítását.⁹² Maga a győri *Obrist* az 1593. év végén készített jelentésében többször kiemelte, hogy a hadjáratba nem tudott magával vinni megfelelő számú ostromgyűt, és a hadak véme és éhsége sem sikerült megoldania. A pákozdi ütközetet közelebbről nézve látszik, hogy a hadak a Fehérvár alá, nem maradhattak ott sokáig, mivel a zsoldosok és a vármegyei hadak napok óta nem jutottak kenyérhez. Utóbbiak ráadásul rabolva és fosztogatva engedélye nélkül el is vonultak.⁹³ A fennmaradt

⁸³ Istvánffy 2009. 136–137.

⁸⁴ Pálffy 1997a. 272–274.

⁸⁵ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v

⁸⁶ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 983r-v

⁸⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 342v No.: 37.

⁸⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 190. fol.: 343r No.: 47.

⁸⁹ Pálffy 1997a. 273–274.

⁹⁰ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 140r-v. Prépostváry a következő év januárjában egy hasonló tervezettel állt elő. *Tóth* 2004. 9.; *Bagi* 2016a. 31–32. Az ország visszafoglalásával kapcsolatos stratégiai tervekről lásd: *Bagi* 2016a. 29–34.

⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 317v No.: 87.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 317v No.: 89.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 318v No.: 142.

⁹² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 948r-v

⁹³ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.:

protokollumbjegyzésekből kitűnik, hogy Hardegg még ez év decemberében is tervezett Veszprém ellen hadjáratot, amihez a siker reményében ostromágyúkat is kért.⁹⁴ Azonban nagyobb szabású hadműveletre a megfelelő létszámú hadinép és hadianyag hiánya miatt nem került sor sem ekkor, sem a következő esztendő elején.⁹⁵

Vajon tényleg kegyvesztetté vált Hardegg? – A későbbi események tükrében nehéz erre a kérdésre egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni. Az 1593. esztendő végén és a következő év elején a keresztény hadvezetés már a kora tavaszon indítandó hadjáratokat tervezte. Az Udvari Haditanács 1593. december 18-án kelt felterjesztésében javaslatot tett a keresztény sereg főbb tisztségeit betöltők személyére. Eszerint az *Obrist-Feldmarschalls*ágot Hardegg, a kvártélymesterséget (*Obrist-Quartiermeister*) Gall, az *Obrist-Wachtmeistersé*get Praun kapta volna.⁹⁶ Ez csak egy tervezet volt, de úgy tűnt, hogy Bécsben ekkor még töretlenül bíztak Hardegg hadvezéri képességeiben, mivel az egyik legfontosabb tisztséget kívánták rábízni. Egy Győrből 1594. február 2-án keltezett jelentés viszont arról számolt be, hogy a hadakat személyesen vezető Mátyás főherceg helyettesévé nem őt, hanem Pálffyot fogják kinevezni.⁹⁷ Ezt lehet azzal magyarázni, hogy a magyar főúr javaslatára a bányavárosi végvidéken hajtsanak végre támadást, amelynek az *Obristja* és országos főkapitánya éppen ő volt.⁹⁸ Mégis nehéz meghatározni, hogy mi állt ennek a háttérében. Friedrich Hausmann tanulmányában úgy fogalmazott, hogy Hardegg azzal, hogy a magyarországi ügyek irányítását Mátyás főherceg vette át, elveszítette azt a befolyását és támogatottságát, amelyet Ernő főherceg idejében birtokolt.⁹⁹ Ez kétségtelenül érzékelhető volt, de döntő súllyal esettet az is a latba, hogy a főherceg és az Udvari Haditanács területi alapon, a legnagyobb helyismerettel rendelkező személy mellett döntött e kérdésben. Azaz 1593 őszén a győri végvidéket igazgató Hardegg, 1593 telén a felső-magyarországi hadakat vezető Teuffenbach, míg 1594 tavaszán a bányavárosi végeket irányító Pálffy kapott lehetőséget arra, hogy az oda rendelt csapatok egésze felett parancsnokoljon. Ha létezett is ez a feltételezett paritásos módszer, azal nem mindenki értett egyet. Egy Prágából március 9-én kelt levél tanúsága szerint ugyanis Pálffy kinevezése ellen mind Hardegg, mind pedig Teuffenbach is állt.¹⁰⁰ Ha a rendszer a feltételezett módon működött, akkor az a győri *Obrist* számára nem jelentett egyet a kegyvesztettséggel. Az viszont komoly presztizisvesztésnek tekinthető, hogy a Német Római Császárságra indított had táborkarában semmilyen tisztséget nem kapott. A főherceg halálához hasonlóan ugyanis ismét Praun lett az *Obrist-Feldmarschall*, míg Gall a tüzérség felett parancsnokolt.¹⁰¹ Hardeggnek

---

117r-121v

⁹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 320r No.: 5.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 321r No.: 96.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 327v No.: 105.; Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1110.

⁹⁵ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 99r-109v; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol.: 175v No.: 75.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol.: 176v No.: 61.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol.: 335v No.: 32.

⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 328r No.: 107.

⁹⁷ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 934r-v

⁹⁸ A győri tanácskozásokon felmerült több lehetséges célpont (Esztergom, Veszprém, illetve Palota) is, amelyet a keresztény sereg támadhatott. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 906r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 874r-875v; Hausmann 1983. 189.; Istvánffy 2009. 146–147.

⁹⁹ Hausmann 1983. 188–189.

¹⁰⁰ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 852r-v

¹⁰¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 848r-849v; Istvánffy 2009. 147.

meg kellett barátkoznia a ténnyel, hogy egy konkurens magyar főúr alá beosztva, magasabb tisztség nélkül kell részt vennie az említett erősség ostromában és bevételében.¹⁰² Komoly presztizisvesztéset jelentett számára ugyanakkor Sigmund von Hager ügyében Mátyás főherceg és az Udvari Haditanács viselkedése. A győri *Obrist* és a *Rittmeister* hónapokig elhúzódó vitájában Hardegg Hagert zendüléssel, engedetlenséggel, összeesküvéssel és felbujtással vádolta azért, mert lovasai nem voltak hajlandóak – nem megfelelő felszereltségük és fegyverzetük miatt – részt venni a Veszprém elleni támadásban. Hardegg azt állította, hogy Hager a győri magyar lovasokat arra biztatta, hogy nagyobb zsoldot követeljenek. A haditanácsosok az ügyben vizsgálatot kezdtek, Hagert nem marasztalták el, csak utasították, hogy illő tisztelettel viseltesen a gróffal iránt. Ennek fényében érdekes lehet, hogy Győr 1594-es elestét követően a Bécs védelme miatt megerősített Óvárba rendelt hadak parancsnoklásával Mátyás főherceg és az Udvari Haditanács Hagert bízta meg.¹⁰³

Az Esztergom elleni hadjárat alkalmával Hardegg megkapta az *obrist-feldmarschalli* tisztséget,¹⁰⁴ ahogyan a későbbi nádor, Illésházy István fogalmazott, „az táborban herceg után gróff Ferdinád (Hardeket, az győri) kapitánt tette vala az herceg, Ugnod¹⁰⁵ tanácsából, utána va(ló főkap)i tánynyá”.¹⁰⁶ A keresztény ostromló sereg május 4-én Esztergom alá érkezett, négy nappal később a Gall vezette tüzérség megkezdte a falak töretését, amelyeken csakhamar rohamra alkalmas rések tátongtak. Ezek ellen május 14-én, 19-én és 22-én is támadást indítottak. A Kara Ali szandzsákhog¹⁰⁷ vezette védők ellenállásán viszont mindhárom roham kudarcba fulladt. A hősiés védőkezés mellett a keresztény hadvezetés hibái is hozzájárultak ahhoz, hogy 1594. június 29-én Mátyás főherceg kénytelen volt évonulni az erősség alól.¹⁰⁸ Istvánffy a május 19-i rohamról azt írja, hogy „míglen ez sáncok közül az dolog az álgúkkal nagy erősképpen viseltetik, az vízváras kőkerítésének annyugat felő való része nagy szélesen megrepedvén leomla, melyet eszében vévén Hardegg s a több hadnagyok, bátor szívvel az vár vívásához kezdenék, jóllehet volnának olyan okos, tanult emberek, kiknek az tetszenék, hogy az kőfalt bővebben kellene lerontani, hogy ott még 15 lépésnél szélesbeni bemenetre való út nem nyitattott volna. Annakokáért Mátyás herceg az „kapitányinak tanácsit javallván, mintegy nyolcszáz német vitézek az Kurcz¹⁰⁹ seregéből választattak, kik az megrontatott kőfal alá menjenek, azok lefűcsépett zsisztyakkal, nagy merészséggel az szél felő boroahanásra előfutának, vezérül adván nékiet nagyoktat Pauffy s Nálad, s a többi kapitány, Praun, maga is Kurcz, s egyéb kevés magyarok. Mivel megengedetett vala az az tisztességnek s böcsületnek neme az idegen nemzetbéli vitézlkő népeknek, mintegy kedvezvén az magyaroknak, hogy az első ostromnak akárminemű szerencsáját ők próbálnák meg. De midőn ellenbe az törökök közül legvitézebbek kétezerig az törésekre dandárban előállottanak volna, az mieink az kőfal kerítése alá alig mervén menni is, kétszáznál többet vagy kevesebbet elvesztvén társok száma

¹⁰² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 848r-849v. Nógrád ostromáról és elestéről: *Ortelius* 1602. 60r-61r; *Illésházy* 1863. 8.; *Karácson* 1916. 101., 212–213.; *Tóth* 2000. 148–150.; *Istvánffy* 2009. 147–151.

¹⁰³ ÖStA KA AFA 1594-2-51; *Hausmann* 1983. 188.

¹⁰⁴ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 745r-v; *Istvánffy* 2009. 153.

¹⁰⁵ David Ugnad Freiherr von Sonnegg.

¹⁰⁶ *Illésházy* 1863. 10.

¹⁰⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 368.

¹⁰⁸ *Illésházy* 1863. 6.; *Tóth* 2000. 152–153.; *Tóth* 2004. 7–25.; *Istvánffy* 2009. 152–158.

¹⁰⁹ Engelhard Kurz von Senftenau. Szerepéről a tizenöt éves háborúban lásd: ÖStA KA Best. 464/1593.; *Istvánffy* 2009. 147.; *Bagi* 2011. passim.

közül, hátramenni kénszerítettnek.¹¹⁰ Istvánffy nem rejtette véka alá azon véleményét, hogy a győri *Obrist* hozzánemértése vezetett a roham kudarcához – és Balassi Bálint halálához is.¹¹¹ Egy Bécsből június 2-án kelt, Augsburgba küldött levélben már nem csupán őt, hanem David Ungnad Freiherr von Sonnegget,¹¹² az Udvari Haditanács elnökét, az ostrom valódi irányítóját is megnevezték, mint aki rossz tanácsaival hozzájárult a sikertelenséghez. A jelentés szerint mind a németek, mind a magyarok mindegyiküket árulónak tartották, a más véleményeken lévő hadvezéreket pedig elhallgattatták. A török védők megsegítésének megakadályozására a Duna mellett készített sáncot Ungnad és Hardegg javaslatára elhagyták a keresztény csapatok. Amint ez megtörtént, Kara Ali hada élelmet, hadianyagot és új csapatokat kapott, a sebesült törököket pedig Budára vitték. Amikor Ungnadot kérdőre vonták, hogy miért parancsolta meg a sánc elhagyását, azt a választ adta, hogy úgy gondolta, amennyiben az ellenség el akarná hagyni az erősséget, ott megteheti.¹¹³

Az ostrom alkalmával ugyan kiderült, hogy a várívásban nincs sem tapasztalata, sem jártassága, Hardegg mégis megtarthatta tisztségét egészen július 19-ig. Ekkor Mátyás főherceg a Szinán nagyvezír vezette oszmán főszereg felvonulása miatt visszarendelte Győrbe, hogy megszervezze az erősség védelmét. Az *obrist-feldmarschall* tisztséget pedig II. Ferenc szász-lauenburgi herceg kapta meg.¹¹⁴ Hardegg két nappal később már Győrből küldött levelet a főhercegnek. Egy bizonyos fehérvári Zafír agától¹¹⁵ arról értesült, hogy a nagyvezír csak azért támadta meg Tatát, hogy a keresztény sereget elvonja a Duna vonalától, és a Budára érkezett, elellemmel és hadserekekkel megpakolt hajói így eljussanak táborához. Azt tanácsolta a főhercegnek, hogy derítsék fel ezek hallását, és gályákkal, vagy a parton felállított lövegekkel pusztítsák el őket, különben már nem csak Tatát, hanem Győrt is meg fogja ostromolni az oszmán főszereg.¹¹⁶ Nem tudni, hogy volt-e ilyen szándéka Szinán nagyvezírnek, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül Tata stratégiai szerepét. Az erősség a Buda és Győr közötti egyetlen megfelelő szélességű szárazföldi utat őrizte, amelyet a Duna áradása nem tett járhatatlanná akár hónapokra, és a Balassai szűk völgyeihez képest nagyobb létszámú had és az azt kísérő szelvényekén is tudott rajta mozogni.¹¹⁷

Ha a Keegan által megfogalmazott öt imperatívusz alapján akarjuk értékelni Hardegg hadvezéri teljesítményét, akkor a legvalószínűbb, hogy ennek nem tudott eleget tenni. A fehérvári hadifelhívást és a kiderült, hogy győri *Obrist*ként sem volt a sikeres parancsnokláshoz elengedhetetlen tekintélye a többi parancsnokkal szemben. Egyfajta *primus inter pares*nek tekintették. Igaz, szándékát Fehérvár megtámadására nagy nehezen érvényesítette, de a végrehajtására csak saját beosztott tisztségviselőit tudta, és talán merte rendelni. Tovább nehezítette a helyzetét, hogy nem rendelkezett megfelelő tüzérséggel, és a nagylétszámú sereg döntő többségét a vármegyék által kiállított, igen vegyes harcértékű és felszereltségű gyalogság adta, amelyek erejét még csökkentették az ellátási nehézségek,

¹¹⁰ Istvánffy 2009. 156–157.

¹¹¹ Istvánffy 2009. 157.

¹¹² Életéről, illetve életének egy szakaszáról lásd: Ungnad 1986.

¹¹³ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 691r-692r; Hausmann 1983. 189.

¹¹⁴ ÖStA KA AFA 1594-7-5; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 505r-v

¹¹⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Hegyi 2007. 360.

¹¹⁶ ÖStA KA AFA 1594-7-6

¹¹⁷ Kelenik 1998. 59–76.

a betegségek és a szökések is.¹¹⁸ Így a rohamok eleve kudarcra voltak ítélve, hiszen a hadak zömét be sem vethette. A budai beglerbég ellen vívott ütközetben aratott győzelmet annak köszönhetően, hogy az ellenség lovassága az első rohamot követően sorsára hagyta a gyalogságot, akiket a keresztények jórészt lemészároltak. Az esztergomi hadjáratban újból az egyik legmagasabb tisztségre, az *obrist-feldmarschall*-ra nevezték ki, de kiderült, hogy a váróvíváshoz sincs tapasztalata. Személyes bátorságát azonban nem tagadhatjuk, hiszen a pákozdi ütközetben meg is sebesült a közelharc során.

Hardeggnek szatmári és győri *Obristk*ént, illetve megbízott felső-magyarországi *Feldobristk*ént is alkalma nyílt belekóstolni a diplomácia világába. A tizenöt éves háború első hónapjaiban három témában tárgyalt az ellenséggel: a Habsburg orátor¹¹⁹ sorsáról, a Veszprémnél elfogott Speciacasa és Hofkirchen állapotáról, valamint a béke lehetőségéről. Azért, hogy megérthessük ennek a jelentőségét, vissza kell tekintenünk az időben, és röviden fel kell idézni azt a folyamatot, amely a Habsburg és az Oszmán Birodalom küzdelméhez vezetett a 16–17. század fordulóján.

A Drinápolyban 1568. február 17-én aláírt béke viszonylagos nyugalmat teremtett a Habsburg és az Oszmán Birodalom határvidékén, a Magyar Királyságban. Ezt a korszakot nevezte Pálffy Géza „háborús békeévek”-nek.¹²⁰ A harcok nem szüntek meg, de az Oszmán Birodalom főerői Ázsiában, a perzsák ellen vonultak hadba. A béke 1590. március 21-én a tizenhárom éves háborúskodás befejezéséül Isztambulban békét kötöttek. A Porta előzetes várakozásai a legmesszebbmögig teljesültek. A békeegyezmény szentesítette a birodalom keleti hódításait, így a szultán fennhatósága alá került Transzkaukázia, valamint Perzsia nyugati részének nagy területe. A birodalom belső nyugalma azonban – úgy tűnt – éppen ekkor bomlott meg: Észak-Afrikától Isztambulon át egészen Anatóliáig egymást érték a zavargások, lázadások. Az Oszmán Birodalom szultánjai a 16. század közepétől kezdődően mindinkább távolmaradtak az államigazgatás feladataitól, problémáitól. A háremben élő és attól egyre jobban függő uralkodók előterjesztés és segítség nélkül tájékozódtak a várható főbb intézkedésekről. A döntéseket is itt hozták meg a szultáni anya (*valide*), a kegyencnők, az eunuchok és más udvaroncok nevével. Az Oszmán Birodalom történetével foglalkozó művek III. Murád (1574–1595) uralkodásának időszaka kezdetén gyakran a nőuralom kezdetének nevezik. Az állam stabilitásának az sem tett jót, hogy 1579 és 1595 között a nagyvezírek átlagos kormányzási ideje alig érte el a másfél évet.¹²¹ Az uralkodó érdektelensége az államügyekben és az államigazgatás kiszámíthatatlansága egybeesett azzal a jelentős fordulattal, amikor az Oszmán Birodalom számára véget ért a nagy terjeszkedések időszaka. A magyarországi hódítások befejezését követően a Portának már nem álltak olyan nagymértékű földterületek rendelkezésére, amelyből az állandóan gyarapodó tímár-birtokosok körének megfelelő mennyiségű javadalombirtokot juttathattak volna. Ezért a pénzügyigazgatás elkezdte ezek területét csökkenteni. Ezzel párhuzamosan az 1540-es években elindult egy inflációs folyamat, amely a 16. század második felére megoldhatatlan probléma elé állította

¹¹⁸ Hausmann 1983. 188.

¹¹⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹²⁰ Pálffy 1996. 192.

¹²¹ Matuz 1990. 113.

az oszmán pénzügyigazgatást.¹²² Az 1580-as évek második felében a sorozatos pénzleértékelések és a növekvő infláció következtében az *akcse* értéke az aranyhoz viszonyítva a felére zuhant. Ebben az időszakban a kincstár deficitje átlagban megközelítette a 100 millió *akcsét*, a kiadások egyharmaddal haladták meg a bevételeket – nehéz finánciális helyzetbe került a Porta. A perzsa háború alatt 25000 főre duzzadt portai zsoldosok fizetése egyre nehezebbé vált, és nagyvezír csak az lehetett, aki a zsoldostásnál saját vagyonából képes volt kiségiteni az államkincstárat. A hadakkal megrakott nyugati végeken is hasonló finánciális problémák jelentkeztek. A budai és a boszniai *vilajetek*¹²³ zsoldosainak illetményében hiányok mutatkoztak, amelyhez ellátási gondok is társultak. A tímár-birtokosok reáljövedelmei az *akcse* elértéktelenedésével párhuzamosan rendkívüli módon csökkentek, a határvidéken fellelhető nagyszámú önkéntesek és egyéb zsoldra, vagy birtokra vágók seregének helyzete szintén kilátástalanná vált. E több tízezer fegyverforgató elkeseredettségét tovább növelte, hogy a hódoltság területének lakosságából a magyar, német és velencei végvári hadak portyái jelentős összegeket sajtoltak ki. Így nem meglepő, hogy az 1590-es évek elején a magyar és a boszniai végeken szolgáló zsoldosok, az itteni tímár-birtokosok – valamint a hosszú békeidőszakban a jobb megélhetés reményében ideözönlött önkéntesek egyre inkább úgy látták, hogy helyzetükön csak egy sikeres expanzió, új szerezhető területek megszerzése segíthet. A Porta vezetőire a háború megindítása érdekében 1590-től egyre növekvő befolyást gyakoroltak, és csak idő kérdése volt, mikor áll az úgynevezett „ruméliai lobbizás” élére egy olyan személy, aki megfelelő módon tudja képviselni érdekeiket. Ennek a vezéralakja lett Telli Haszán pasa, akit 1591 tavaszán neveztek ki a boszniai beglerbégi posztra. Sikeres határmenti akcióival és más – a hatásvadász elemeket sem mellőző – eszközökkel (jelentések a boszniai végek siralmas állapotáról, a keresztény csapatok tevékenységének felnagyolása, a hadizsákmány és a foglyok megküldése a fővárosba) igyekezett meggyőzni a Porta döntéshozóit a Habsburg Birodalom elleni háború szükségességéről és elkerülhetetlenségéről. Bár az 1590 és 1593 között egymást váltó három nagyvezír (Száján, Ferhát és Sziádus) mindegyike elítélte az akciót, mégis abban bíztak, hogy a császár tudván legalábbis hallgatólagosan – elfogadja a hódításokat. A beglerbég élvezte a szultán és a hárem támogatását, III. Murád 1592. március 13-án kelt rendeletében Haszán erdemeni katonáiért kardot és díszköpnyөгet is adományozott a szultánnak.¹²⁴ Raadátus stánciáján elbűvölötte, hogy a drinápolyi

¹²² Matuz 1990. 105–106.

¹²³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Hegyi 2007. 369.

¹²⁴ Tóth 2000. 66–82.; Fodor 2001. 399–406. Meg kell azonban jegyezni, hogy a perzsákkal megkötött békét követően nem a magyarországi hadszíntér volt az egyetlen Európában, amelyen a Porta háború indítását fontolgatta. Az oszmán politika irányítóinak ugyanis a 16. század utolsó évtizedében súlyos külpolitikai helyzettel kellett szembenéznük: fennállt a veszélye annak, hogy III. (Wasa) Zsigmond *Rzeczpospolitája* az osztrák, míg a Francia Királyság a spanyol Habsburgok befolyás alá kerül, és ez által az európai hatalmi viszonyok a Birodalom számára kedvezőtlen irányba fordulhatnak. Isztambulban a keresztény hatalmak diplomatái 1590 táján úgy vélték, hogy a szultán – eleget téve I. Erzsébet angol és IV. (Bourbon) Henrik francia király sürgető kérésének – II. Fülöp király állama ellen kezdeményez háborút. E várakozást látszott alátámasztani, hogy 1591 elején az Oszmán Birodalom mintegy 300 gályából álló új hajóhad építésébe kezdett, amelynek költségeit a birodalom vezetőinek közvetlen megadóztatásából kívánták előteremteni. Ezen vállalkozás azonban már 1591-ben zátonyra futott, s a kilátásba helyezett hatalmas méretű flotta még a következő évben is messze állt attól, hogy alkalmas legyen egy komolyabb akció kivitelezésére a Méditerrán-tenger nyugati medencéjében. Időközben a franciaországi helyzet is Isztambul számára kedvező fordulatot vett, IV. Henrik király hatalma megszilárdult a Katolikus Ligával szemben folytatott háborúban.

béke 1590. évi meghosszabbítása után a tisztességes ajándék (*Verehrung, munus honoraria*) Isztambulba küldésével Prága késlekedett, és a két fél között emiatt támadt vita háborús hangulatot teremtett. Szinán nagyvezír 1593. február 7-én II. Rudolf császárhoz és magyar királyhoz intézett ultimátumnak nevezhető levelében követelte az elmaradt két évi ajándék beküldését, és a korábban, egyes feltevések szerint 1588-ban, a szikszói ütközetben¹²⁵ fogságba esett két bég szabadon bocsátását. A prágai udvar mindezek teljesítését Haszán pasa szerzeményeinek (Bihać, Petrinja) visszaadásához kötötte, amit a Porta nem volt hajlandó teljesíteni.¹²⁶ A diplomácia huzavona miatt 1593 májusának elejére úgy tűnt, hogy Isztambulban a háború pártolói kerültek többségbe, ám néhány héttel később – 1593. június 20-án – Szinán nagyvezír látszólag megenyhült. Feloldották a Habsburg orátor, Friedrich von Krekwitz házának szigorú őrzését, és a fogságba vetett Matthias *dragománt*¹²⁷ is szabadon engedték.¹²⁸ Mindez leginkább annak volt köszönhető, hogy Krekwitz ígéretet tett a kétévi adó megérkezésére, valamint arra is, hogy a nagyvezír megkapja a már 1591 óta vágyott 6000 tallért.¹²⁹

Az orátor nem tudta, de az idő ellene dolgozott. A monyorókeréki Erdődy Tamás horvát-szlavón bán,¹³⁰ Andreas Freiherr von Auesperg károlyvárosi Obrist¹³¹ és Ruprecht von Eggenberg¹³² által vezetett keresztény hadak 1593. június 22-én megütköztek a Sziszeket ostromló boszniai beglerbég seregével Ottaneknél a Száva és Ódra folyók közti területen. Az ütközet az oszmán csapatok vereségével végződött, és itt lelte halálát Telli Haszán, valamint a szultán testvérének fia, Mehmed hercegovinai bég is. A vereség híre július 3-án érkezett meg Isztambulba. A másnap összehívott szultáni tanács hadat üzent a császárnak, III. Murád kinevezte *szerdárné*¹³³ Szinán nagyvezírt, és megbízta a hadjárat megindításával és vezetésével.¹³⁴ A hadiállapot beálltával Krekwitzet ismét házi őrizetbe vetették, és a követségi szállást bezárták. Július 23-án a bűnpaknak kikiáltott kövület Szinán nagyvezír a táborába vitette, és bilincsbbe verve magával hurcoltatta a hadjáratra.

Az Udvari Haditanács 1593. október 2-án az uralkodóhoz küldött levelében egy, Krekwitz által Belgrádból írt üzenetet is mellékelte.¹³⁵ Az isztambuli Habsburg orátor a későbbiekben is igyekezett felvenni a kapcsolatot a prágai udvarral. Tudjuk, hogy a haditanács tagjai november 11-én azzal a kéréssel fordultak II. Rudolffhoz, hogy adja át nekik

CIVILEK GYŐRÉRT

A Porta tisztségviselői ugyan 1593-ban újra ígéretet tettek egy 300 gályából álló flotta felszerelésére, de a komoly politikai megfigyelők számára nyilvánvalóvá vált, hogy ez csak a szövetségesek megnyugtatóására szolgáló üres frázis. Ekkor ugyanis Isztambul figyelme már nyugati végvidéke, a magyarországi hadszíntér felé fordult. A háború külpolitikai aspektusaira összefoglalóan lásd: *Tóth* 2000. 41–59, 83.

¹²⁵ A Rákóczi Zsigmond egri Obrist vezette végvidéki hadak 1588. október 8-án Szikszó mellett súlyos vereséget mértek Kara Ali székesfehérvári bég seregére, amely a város megbüntetésére jött Szinán budai beglerbég megbízásából. *Hangay* 1987. 64–76.; *Tóth* 2000. 74–75.

¹²⁶ *Tóth* 2000. 66–77.

¹²⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹²⁸ *Tóth* 2000. 69–71.

¹²⁹ *Seideln* 1711. 24.; *Tóth* 2000. 70.

¹³⁰ *Pálffy* 1997a. 275.; *Varga* 2012. 45–62. passim.; *Varga* 2014. 243., 251.

¹³¹ *Pálffy* 1997a. 282.

¹³² *Zwiedeneck-Südenhorst* 1878.; *Pálffy* 1997b. 50.

¹³³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹³⁴ *Tóth* 2000. 78–82.; *Fodor* 2001. 399–404.

¹³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 306v No. 47.

a Krekwitz által küldött levelet.¹³⁶ A Habsburg udvar természetesen igyekezett megtenni mindent az orátor sorsának jobbrafordulásáért. Maga II. Rudolf szeptember 5-én írásban nyomatékosan felemelte szavát a képviselőjét ért jogtalanságok miatt.¹³⁷ Az Udvari Haditanács november 18-án Pálffy Miklóstól kért tájékoztatást arról, mire jutott a Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbéggel folytatott tárgyalásain az orátor ügyében.¹³⁸ Két nappal később pedig Christoph von Teuffenbach felső-magyarországi főkapitány¹³⁹ kapott utasítást arra, hogy küldjön vigasztaló levelet Krekwitznek és biztosítsa élmező-
sének költségeit.¹⁴⁰

Hardegg 1594 januárjában azt kapta feladatul, hogy tudakozódjon a Budán lévő Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbégnél a Veszprém ostrománál eltűnt és halottnak hitt Speciacasa és Hofkirchen sorsáról. Kérte a pasát, hogy a két fogoly – amennyiben még élnek – saját kezűleg írjon neki levelet. A nagyvezír fia február 15-i dátummal válaszolt, mellékelve a kért írásokat. Speciacasa és Hofkirchen ebben beszámoltak arról, hogy bár hetekig a halál torkában voltak, szerencsével életben maradtak és egészségesek.¹⁴¹ Ellátásukra azonban nem túl sok pénzt, napi öt akcsét szánnak. Kérték Hardeggot, hogy rokonaikat is tájékoztassa állapotukról. Emellett a foglyok értesítették a szinán *Obristot*, hogy a Belgrádban velük együtt raboskodó orátor már 1593. december 2-án meghalt,¹⁴² erre a ruméliai beglerbég is kitért a levelében, kiemelve azt, hogy Isztambulban szívélyes kapcsolatot ápolt Krekwitz-cel és az első letartóztatását követően része volt a szadzabításában. Telli Haszán halálát követően azonban a szultán akaratából újra börtönbe került, majd nem sokkal később meg is halt.¹⁴³

Forrásaink alapján feltételezhetjük, hogy Szinán nagyvezír fegyverszüneti vagy békeajánlatot tett Veszprém és Palota elfoglalását követően a Habsburg Birodalomnak. Cesare Speciano, VIII. Kelemen pápa prágai nunciusa (1592–1605) 1593. október 26-án kelt levelében a következőket írta erről Cinzio Aldobrandini bíboros-államtitkárnak: „Két nappal ezelőtt¹⁴⁴ beszéltem egy hatalmas és nagy tekintélyű személlyel, akinek azt mondtam, hogy igen körültekintően kell eljárni a pasával¹⁴⁵ a békéről, egy a fegyverszünetet illetően. Komolyan meg kell fontolni annak elfogadását, mert amennyiben megtanulnám amióta itt vagyok, a török gyakran e cselhez folyamodik: nyílt háborúban harcol, és lévén, hogy minden évben van egy hatalmas ajándéka, megpróbál pontosan névezni nekünk a főnököt – ahogyan a törökök hívják –, de ezzel egy időben folyamatosan hoz az egyik levet, hogy a másikat foglalja el. Ez az úr azt válaszolta nekem, hogy engem megtévesztettek, mert semmilyen körülmények között nem akar sem békét, sem fegyverszünetet, mivel eldöntötte, hogy Magyarország urává válik, és úgy, ahogyan Havasalföld és Erdély urává vált, megszerzi Csehországot is”.¹⁴⁶ A

¹³⁶ Ez esetben az sem kizárható, hogy a két említett levél egy és ugyanaz. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd.191. fol.: 313v No. 153.

¹³⁷ *Tóth* 2000. 82.

¹³⁸ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 75r No. 144.

¹³⁹ *Pálffy* 1997a. 273.

¹⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol.: 104v No. 125.

¹⁴¹ *Epistulae et acta Caesaris Speciani* 2016. 996.

¹⁴² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 904r-v

¹⁴³ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 904r-v

¹⁴⁴ 1593. október 24.

¹⁴⁵ Szinán nagyvezír.

¹⁴⁶ *Epistulae et acta Caesaris Speciani* 2016. 1025–1026.

nuncius ezt követően egy még érdekesebb ajánlatról számolt be. A hatalmas és nagy tekintélyű személy ugyanis „hozzátette, hogy látta a konstantinápolyi pasa¹⁴⁷ két magyarországi úrnak – akik közül az egyik a Bátorai családhoz tartozik – írt leveleit, amelyekben azt ígérte, hogy ha a nagyúrához fordulnak segítségért, akkor egyikük megkapja Magyarországot, a másik pedig Csehországot, mindkettejük számára nem túl magas adót biztosítva, mivel a nagyúr nem a gazdagsággal törődik, hanem sokkal inkább azzal, hogy elismerjék, hogy ő személyesen birtokolja ezeket a területeket. És az az úr nagyon fél, úgy mint az a másik, akit arról informáltak, hogy ha a magyarok nem akarják, hogy nap mint nap sanyargassák és pusztítsák őket, akkor hajoljanak meg előttük. És nem várható, hogy sokáig fenn lehetne tartani a védekezést, ugyanis a magyarok nincsenek elegenden, de nem akarnak németeket az országukba, és urunk¹⁴⁸ olasz embereiben vagy a spanyolokban nem bíznak, mert attól tartanak, hogy az ellenségeik helyett őket fogják eretnokséggel vádolni, pénzügyi szempontból nézve pedig nem tudnak másokat idehívni, csak a németeket, akik viszont ösellenégeik.”¹⁴⁹ A Tóth Sándor László által csak „szináni ajánlatnak” nevezett indítványt – az eddigi kutatások szerint – három magyar főúr kapta meg. A nuncius által is említett ecsedi Bátorai István országbíró, sógora Dobó Ferenc, és Nádasdi Ferenc. A nagyvezír 1593. augusztus 9-én a drinápolyi táborból írt levelében Nádasdinak meghódolásáért ísérébe a Cseh Királyságot, míg az országbírónak a teljes Felső-Magyarországot Szatmártól Nagyszombatig, az úgynevezett *kassai vajdaságot* ajánlotta fel. Haszán temesvári beglerbég 1593. szeptember 4-én Bátorinak megismételte az ajánlatot. Emellett az ugyanazon a napon Dobónak küldött levelében már a számára ajánlotta fel a *kassai vajdaságot*, míg sógorának a Cseh Királyságot.¹⁵⁰ Az, hogy Speciano ilyen részletességgel írt erről az esetről még október végén is, jól mutatja, hogy az ügy mind a prágai, mind a bécsi udvart komolyan foglalkoztatta, hiszen tartottak az árulás lehetőségéről.

A ruméliai beglerbég Hardeggek írt, 1594. február 15-én¹⁵¹ kelt levelében újfent kitért a lehetséges béke kérdésére. Kifejtette, hogy a Porta nem akarta a háborút, de Telli Haszán vereségét követően nem maradt más lehetőségük. Ennek ellenére legfőbb céljának a béke helyreállítását tekinti: „a tűz kicsi, könnyen gátat lehet neki vetni. Amikor pedig elharapózik, [csak] fáradtságosan el lehet távolítani”. Hogy ez ne történjen még, kéri, hogy a győri *Obrist* folyamatosan tartsa vele a kapcsolatot. A beglerbég békeajánlatainak komolyságára némi visszfényt vetett, hogy levelének címezésében megemlítette, hogy 80000 fő felett rendelkezik. Azaz úgy ajánlott békét, hogy közben igen komoly fenyegetést is tett.¹⁵² Természetesen ezt az Udvari Haditanács is érzékelte, a beglerbég a békeajánlattal igyekezett megakasztani vagy elodázní egy újabb sikeres keresztény hadjáratot, amíg az oszmán főserég meg nem érkezik a hadszíntérre. A Habsburg Birodalom hadvezetése ekkor már – az 1593 novemberi és decemberi sikereinek köszönhetően – elszánta magát a háború folytatása mellett. Speciano

¹⁴⁷ Szinán nagyvezír.

¹⁴⁸ VIII. Kelemen pápa.

¹⁴⁹ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1026.

¹⁵⁰ Tóth 2000. 132–134.

¹⁵¹ Valószínűleg erről a levélről tett említést az 1594. március 22-én kelt prágai tudósítás utolsó mondata is. Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1352.

¹⁵² ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 904r-v. A Fuggerek a ruméliai beglerbég békeajánlatáról még egy Léván 1594. március 5-én kelt jelentésből is értesülhettek. ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 858v-859r

bíboros Aldobrandini bíboros-államtitkárnak 1593. december 14-én írt levelében egy aznapi tudósításra hivatkozott, amiben az szerepelt, hogy a keresztények „nem gondolnak többé béketárgyalásra, hacsak nem ajánlanak kifejezetten előnyös feltételeket”.¹⁵³ A beglerbég által küldött békeüzenet azonban nem számított válasza méltó ajánlatnak a prágai és bécsi udvar számára, egyszerűen csak cselnek vélték. Ez derült ki a ruméliai beglerbég – Nógrád visszafoglalását követően – Hardeggnak írt március 26-i leveléből: „Korábban barátságos levelet küldtünk egy követ útján. Mivel ő eddig hozzánk nem tért vissza, nem tudhatjuk, vajon valami szerencsétlenség, vagy más dolog történt-e vele. Az elküldött írás, az egész ország hasznát érinti a közöttünk történt háborús nyugtalanság miatt, és amelyben megfontoltuk, hogy a szegény népet és az országot békében megtartsuk. Kegyelme kétség nélkül jobban ismeri, mint mi – [az idő] rövidsége miatt erről nem akarok írni – hatalmas szultánunk erejét. Amennyiben kegyelmének [úgy] tetszene, hogy mindkét oldalon a béke maradjon, úgy hasonló szándékunk lenne. Mégis mindenféle megfontolásból határozni kell, hogyan lehetne ezt – mert mindkét oldalon már sok baj megtörtént –, amit a boszniai Haszán pasa ezelőtt elkövetett, hogyan oltsuk el újra az égő tüzet, [hogyan tudnánk a] sok ártatlan vér kiontatását, az ország elpusztítását és felprédálását megelőzni és végül egységére jutni.”¹⁵⁴

Míg február 15-én kelt levelében Szinánpasazáde Mehmed a címzésben még csak utalást tett, addig a március 26-i üzenetének utolsó bekezdésében már konkrét fenyegetést olvashatunk: „számunkra kevés időn belül oly nagy hadsereg összejöhet, amelyet a ti Istenetekon kívül nem tudna megszámlálni, ezért ezt meg kell fontolni. Oly sok jelentést ismerünk arról, hogy öfelség, a keresztény császár nem kevésbé hajlik a békére. Talán ugyanezt kérné, hogy őkegyelme még egyszer ezt jól gondolja meg és nekünk – további halogatás nélkül – újra válaszoljon.”¹⁵⁵

A ruméliai beglerbég fenyegetései tehát nem értek célt, hiszen az oszmán főszereg megérkezése előtt újabb, Buda védelme szempontjából fontos erősséget foglaltak vissza a keresztények. Nógrád megszállását követően pedig már május elején tovább folytatódtak a hadműveletek Hatvan (május 1.) és Esztergom (május 4.) megtámadásával.

Azt, hogy ezeket a béketárgyalási ajánlatokat, vagy ha úgy tetszik zsarolásokat tartalmazó leveleket Szinánpasazáde Mehmed Hardeggnak küldte meg a határmenti diplomácia bevett gyakorlatának tekinthetjük. A győri *Olivia*knak ugyanis felsőbb utasításuk értelmében a budai beglerbégekkel és a székesfehérvári bégekkel kellett szükség esetén kapcsolatot tartaniuk.¹⁵⁶ Azt azonban már újdonságnak tekinthetjük, hogy ilyen horderejű témában kereste meg a Budán lévő ruméliai beglerbég Hardegget. Az pedig a Habsburg Birodalom vezetőinek a háború melletti elköteleződését mutatja, hogy a gróf – az Udvari Haditanács utasítására – nem reagált ezekre egyik alkalommal sem.

A kocka el volt vetve.

¹⁵³ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1110.

¹⁵⁴ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 759v-760r

¹⁵⁵ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8967. fol.: 759v-760r

¹⁵⁶ Pálffy 1999. 206.

BÉCSI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

CIVILEK GYŐRÉRT

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV
UNGARISCHE AKTEN ALLGEMEINE AKTEN

1.

Legfenségesebb [főherceg]

Fenségének nemrég jelentettem egy portai csausz Erdélybe érkezését és amit esetleg elmondott a vajdának¹. Azóta pedig jobb és biztosabb értesüléseket szereztem az említett csausz követségéről. Amit most a szultán [utasítására] az említett vajdánál előadott, azt tulajdonképpen az volt, amit a vajda a rendektől kívánt, és számára jóvá is hagytak; amit fensége a csatolt jegyzékben láthat. Minthogy az erdélyi rendek a szultán² és a vajda óhaját jóváhagyták, emiatt most minden csendes, és nem hallani semmi változásról. Az erdélyiek is csupán azon vannak, hogy előteremtsék ezen jóváhagyásukat az országban és eljuttathassák a Portára.

Kelt Kassán, 1592. május 15-én.

Ernő főherceg fenségének.

Ferdinand Graf von Hardegg

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 124._Konv. A._fol.: 61r-v

2.

Legfenségesebb [főherceg]

Elküldök őfenségének egy hírt, amit Ferdinand *Hauptmann*³ juttatott el ide ma este egy írással együtt, amit neki Oszmán bég küldött. Tüstént abban az órában, amikor a kapuhoz akartam belovagolni, egy előkelő fehérvári török küldte nekem ez a magyar levelet. Ebből őfensége kétségtelenül minden biztos hírt legkegyesebben meg fog tudni. Régóta kapcsolatban álltam ezzel a törökkel, mielőtt saját oldalunkra állíthattam.⁴ Mindjárt az első alkalommal reméltem, jól szolgálhat nekem.

Az bizonyos, fenséges úr, hogy erre nagyon vigyáznia kell és ebben az időben hadinépével készen kell állnia. Ugyanis itt nem mást, mint nyitott háborút lehet várni. Aki az elsőt üti, az már félig győzött.

Tüstént ezekben az órákban a börtönökön ülök, azaz megzenéltem. Őfenségének ezzel alázatosan kedvére teszek. Veszprém, 1593. szeptember 15.

Graf von Hardegg

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 124._Konv. C._fol.: 81r-v

3.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyesebb úr! Ezennel őfenségének ismét átküldöm a híreket, miket Ferdinand Samaria és Ormándi tudattak velem. Az embert, aki a budai pasa⁵ táborában volt állítólag, és Ferdinánd hozzám küldött, szükség szerint megvizsgáltam. Úgy találtam, hogy alaposan rászed. Azt tudja csak, amit hallott, de a saját szemével semmit se látott. Amit nekem Ormándi ír,

¹ Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem.

² III. Murád szultán.

³ Ferranto Samaria de Speciacasa.

⁴ Határmenti kémkedés magyarországi irodalmára összefoglalóan lásd: *Bagi* 2012. 176–187.

⁵ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

annak tehát van [igazsága], ugyanis most ebben az órában jött hozzám két személy, akik a Fehérvár melletti sóstói táborban voltak és még tegnap ezt [saját] szemükkel látták. Csakhamar megtudtam, hogy most a törökök néhány napig egy szentet ünnepelnek. Amely ünnepnapok ma vagy holnap érnek véget. Egyébként már elhatározták, mit akarnak tenni. Hogy Szinán pasa még itt van-e személyesen, azt nem tudom.

Azt őfensége láthatja, hogy a pasa végvidékem ellen fordult. Ha őfensége úgy tervezné, hogy további hadinépet Pálffy úr végvidékéről, és az újonnan felfogadott csapatokból hamarosan ideküldene, akkor ezeket összevonhatnánk. Amennyiben azok [a törökök] nem fogják látni, hogyan is vonjuk össze [erőnket], úgy mielőbb meg fogják adni magukat, mikor a szükség megköveteli.

Őfensége az osztrák gyalogsággal egy órát se késlekedjen Pápa megszállására. Mivel pedig a pápaiak szükségét szenvednek, ez nem az én hibám lesz.

Kelt Győrben, 1593. szeptember 30-án.

Mátyás főhercegnek

Ferdinand Graf von Hardegg

Nemes gróf, nemes és szeretett úr és *Ország!* Ezennel küldök kegyelmességednek egy itteni tizedest (*Rottmeister*⁶), aki hasonlóan ebben az órában Veszprémbe érkezett. Láta a török sereget és annak vonulását, ezért kegyelmességed tőle több mint meg fog tudni. Kérem kegyelmedet legalázatosabban és engedelmesen, hogy ebben a dologban ne késlekedjen és lássa, amit ebben [az ügyben] tenni lehet.

Egyéb mellett kérem kegyelmedet arra az esetre is, ha megostromolnak. Kegyelmed Tihanyra is gondoljon, [mert] innen nekik nem tudok semmit segíteni. Ugyan néhány gyalogot átküldtem, de ez túl kevés. Jó volna, ha kegyelmed onnan [Győrből] 30 vagy 40 gyalogost oda [Tihanyba] berendelné. Ezért kegyelmednek engedelmesen és legalázatosabban parancsát követem. Kelt Veszprémbe, 1593. szeptember 29-én.

Engedelmes és legalázatosabb Speciácasa

Nemes gróf, nemes és szeretett úr és *Ország!* Kegyelmednek legalázatosabban szolgálattal mindenkor kész vagyok és emlékeztetni akarom kegyelmedet, hogy hozzám néhány megbízható személy jött és egyidejűleg közölték, hogy a nagyvezír elővédje már Fehérvárra érkezett és holnap reggel Szinán pasa [is] meg fog érkezni. Az ágyúkat is kivontatták már Fehérvárról, és a tábor a Sóstónak nevezett helyen felverték. Erre kegyelmedet bizonyosan emlékeztetném és kérném kegyelmedet, hogy gondja legyen ránk. Ugyanis Isten után kegyelmedhez menekülhetünk. Ez ügyben kegyelmed, mint legbölcsebb tudna nekem valamit segíteni. Alázatosan követjük kegyelmed parancsait.

Kelt Palotán, 1593. szeptember 28-án.

Alázatos Ormándi Péter *Hauptmann*.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 10r-13v

⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Bagi* 2011. 65.

4.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyesebb úr! Fenségének már több alkalommal Szinán pasa korábbi megérkezését megírtam. Az elmúlt éjjel csak egy pribék jött Szinán pasa táborából, aki Szinán pasával Konstantinápolyból vonult ki és a tevéknél segítőként szolgált. Közölte velem, hogy a pasának hétszázegynéhány megrakott tevéje, [valamint] egy csapat öszvére is van. Néhány tevére és öszvére egy külön zászlót tettek. A pasa állítólag 3000 embernél többet nem hozott magával Konstantinápolyból. Viszont útközben a tartományok hadát állítólag majdnem teljesen össze tudta vonni. Többet a pribéktől nem tudhattam meg, ugyanis ő [csak] egy közönséges ember – ahogyan fensége [is] tapasztalhatja –, aki csupán a tevéknél szolgált. Ebben az órában, amikor ezt a levelet le akartam zárni, jött két paraszt, kik egész éjjel Fehérvárról futottak. Közlik, hogy tegnap saját szemükkel látták, hogy Szinán pasa teljes erejével [először] Fehérvárra vonult és [onnan] útját egyenesen Veszprém alá vette. Úgy gondolom, a végházat ma reggel vagy délben megostromolják. Ezek miatt fensége gondoljon legkegyesebben a felmentésre, [mert] se nap, se óra nincs halogatni [ezt], hanem a *Gültpferdet*⁷ a gyalogokkal együtt sürgősen küldje ide, [és] Pálffy úrnak is szigorúan meghagyja, hogy minden erejével, valamint a német és morva lovassággal hamarosan [...] ezeket részemre segítségül vigye. Mivel nemsokára összejövünk és hűségesen összegyűlünk, Isten segítségével és tanácsával a végházat bizonyosan felmentjük. Fensége azonban ne halogassa [ezt], hanem több hadszert, különösen *Scharffenlint*⁸ éjjel-nappal küldjön ide. Ami további [hír] érkezik, [küldöm] leggyorsabban.

Kelt Győrben, 1593. október 1-én.

Ferdinand Graf von Hardegg

Kegyelmességed! Legutóbb megírtam, hogy egy rácot a pasa elé küldtem, hogy a hallomások [bizonyosságát] ellenőrizze. Csakhamar néhány órával ez előtt jött, és közölte, hogy engem a következő szombaton⁹ bizonyosan megostromolnak. Ahogyan aztán kegyelmessége tőle [szóban] a továbbiakkal [együtt] meg fogja tudni, amit a rác látott, milyen had jön a pasával, mert most az időegyszerűsödött az időm. Az élnet és a további segítséget már nem lehet bízni. Évégezt kegyelmességedet Isten alkarrára kérem, minket a szükségben nem hagyjon benne, hanem tegyen azért, hogy minket csakhamar felmentsenek. Amíg megtehetjük, kérjük is kegyelmességedet, gondoljon Tihanyra és a kívánt hadinépet oda berendelje. Vázsony is egészen nagy veszélyben van. Szolgállok alám adott hadinépemmel együtt, mint korábban. Isten, a mindenható, majd azután kegyelmességed védelmébe és vigyázásába vagyunk parancsolva.

Kelt Veszprémben, 1593. szeptember 30-án.

Ferdinand Graf von Hardegg

Ferranto Samaria de Speciacasa

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 16r-17v

⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Steinwenter* 1915. 12–13.

⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Iványi* 1927. 11–12.; *Domokos* 2003. 23., 26.

⁹ 1593. október 2.

5.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyelmesebb Úr! Fenségének legalázatosabban tudtára adom, hogy tegnap Pálffy és Praun úr, ma Zrínyi gróf, Nádasdi és Batthyány urak ide jöttek hozzám. Emellett Gall urat is magamhoz kértem, egymással szükség szerint megtárgyaljuk, mit lehetne immáron az ellenséggel szemben csinálni és azokat megakadályozni, mivel Tata [vagy] Pápa [ostromát] vagy egy nagy portyát szándékoznak megtenni.

Míndeközben ugyanis ez idő szerint nem tudjuk, vajon a török tábor még Palota előtt vagy már Fehérvárnál áll-e. Végül egyetértően legtanácsosabbnak tekintettük, miután Pálffy úr jelentette, hogy tízezer jól felszerelt, hozzá hűséges embere összegyűlhet, és azért hogy végvidéke nem maradjon teljesen védtelen, hogy Pálffy úr minden erejével egyenesen Komáromba vonuljon és ugyanott (de a Csallóközben) táborozzon. Zrínyi grófnak, Nádasdi és Batthyány uraknak minden erejével és segítségével Győrbe kell vonulniuk, miként Gall és Maraxi¹⁰ urak [is], akik már itt vannak, [a város] körül táboroznak.

Amennyiben megbízható kémhírt kapnánk arról (ahogyan erről semmit nem szereztünk), merre fordul az ellenség, abban az esetben, ha útját Tatára venné, akkor az urakkal, akik itt [Győrben] állnak, Komáromba vonulnánk és Pálffy és Praun urakkal együtt ugyanott a Duna ezen oldalán¹¹ az új palánk¹² mellett¹³ táborozunk. Ott leszünk [és] azt kell tennünk, amit az idő és az alkalom enged meg.

Abban az esetben, ha az ellenség Pápara vonulna, Pálffy úrnak hozzánk kell csatlakoznia. Oda Pápara vagy ahol ezt a szükség megkívánja. Amit aztán megteszünk, hogy Pápát felmentjük vagy más módra gondolunk, ezt az idő és az alkalom is megmutatja.

Mekkora lovasság és gyalogság felett rendelkezünk, azt fensége mellékelt jegyzékből a továbbiakban kegyesen láthatja.

A mindenható Isten adja kegyét és áldását ahhoz, hogy szándékunk dicsőségére, hazánk hasznára és a derék vitézek becsületére végrehessen [ez]. Fenséges főherceg kegyes parancsához [tartjuk] magunkat.

Kelt Győrben, 1593. október 13-án.

Ferdinand Graf von Hatzfeld

CIVILEK GYŐRÉRT

A lovas és gyalogos hadinép jegyzéke, amelyet a győri *Obrist* úr a táborba összegyűjtött.

Először a győri *Obrist* úr az ottani erősségből négyszáz huszárt, száz német lovas, száz lovas lövészt. Összesen 600 [főt].

Páparól kétszáz huszárt, száz lovas lövészt, száz darabontot. Összesen 400 [főt].

Szentmártonhegyről hatvan lovas. Összesen 60 [főt].

Maraxi úr jelentése szerint hétszáz lovas. Összesen 700 [főt].

Gall úr ezeröttszáz gyalogost. Összesen 1500 [főt].

Összesen a győri *Obrist* alá rendelt hadinép háromezerkétszáz hatvan [főt] tesz ki. Összesen 3260 [főt].

Zrínyi gróf úr és Nádasdi úr a vármegyékkel együtt, amelyek [hadát] alájuk rendelték,

¹⁰ Wenzel Maraxi. Életéről lásd: *Pálffy* 1999. 223., 235., 240., 251–252.

¹¹ A Duna jobb partján.

¹² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2016. 29–70.

¹³ A Duna jobb partján, Komárommal szemben épített palánkról van szó.

összesen hétezer [fő fölött] rendelkezik. Közöttük csak ezer a huszár. Összesen 7000 [főt]. Pálffy úr összesen az alá adott vármegyékkel együtt tízezer [fővel rendelkezik], közöttük csak ezer a huszár. Összesen 10000 [főt].

Praun úr ötszáz [főt]. Összesen 500 [főt].

Összességében lovas és gyalogos vitézek száma húszezerhétszázhatvan. Összesen 20760 [főt].

Október 15-én 1000 felső-ausztriai gyalogost ide küldtek az eddigi szám felett.

Hardegg október 13-án átküldte a táborban [összegyűlt] hadinép jegyzékét.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 37r-38v

6.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyesebb Úr! Legalázatosabban tudtára adom fenségének, hogy Zrínyi gróf, Nádasdi, Batthyány és Dersffy¹⁴ urak egész vármegyei [hadaikkal] ide jöttek és együtt letáboroztak. Holnap én is az enyéimmal együtt, Maraxi és Gall urakhoz hasonlóan táborba szálllok. Az urak¹⁵ a vármegyékkel együtt ezer lovasnál többel nem rendelkeznek. Ezek között ötszáz-nál nem sokkal több a kopjás.¹⁶

A gyalogság, ahogyan hozzávetőlegesen megszámláltam, hatezer fő. Ezek között mintegy háromezeröttszáz a puskás; a többi hadával, szekercével, baltával és bunkósbottal [felszerelt].

A vármegyei hadakra semmit se lehet rábízni, sem bármiben rájuk számítani, ugyanis képzetlen emberekből állnak.

Ma egy pribék jött ide, aki előlkor a Palota előtti táborból szökött meg. Közölte, hogy tegnap este a sátrakat már elbontották és a további vonulásra felkészültek.

Holnap – a pribék állítsa szerint – a nagyvezír az újút Tatára veszi. Egyébként embereimet mindenfelé kiküldtem, remélve, hogy óránként biztos híreket kapok arról, hol tűnik fel a nagyvezír. Amint arról értesülünk, aszerint cselekszünk. Kérem legalázatosabban, amint megérkezik a felső-ausztriai gyalogság, ezeket leghamarabb küldje ide.

Kelt Győrben, 1593. október 14.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 41r-v

CIVILEK GYŐRÉRT

Legfenségesebb [főherceg]

Ma Pálffy úr 11000 jól felszerelt lovassal és gyalogossal ide érkezett, és jelentette, hogy további 2000 embere jön. A győri *Obrist* úr, Nádasdi úr, Zrínyi gróf és ugyanezek hadai még Győrnél állnak és nem szándékoznak ide vonulni, amíg valamit bizonyosan meg nem tudnak arról, hová indul az ellenség.

Kémhírt kaptam ebben az órában arról, hogy a fehérvári bég hadával, valamint 200 szekérral és parasztokkal Környére (ez egy átkelőhely Fehérvárról Tata felé) jött. Ott egy hidat kezdett el építeni, amikor egy levelet kapott Szinán pasától, amire azonnal újra visszavonult és a szekereket magától elengedte. Szinán pasa a táborát Fehérvárnál ütötte fel. Azt is mondják, hogy a budai pasa¹⁷ saját hadával Tatát bizonyára be tudná venni, de nem

¹⁴ Dersffy Ferenc.

¹⁵ Zrínyi, Nádasdi, Batthyány és Dersffy.

¹⁶ A kopjásokra, azaz a magyar lovasokra vagy lovagokra lásd a Glosszáriumot.

¹⁷ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

akarna ezzel foglalkozni. Vitézeit már hazaküldte. Ezért úgy vélem, [hogy] Tata ostroma nem fog megtörténni, de mindig tartok tőle, mivel az ellenség gyorsan cselekszik. Amikor látni fogja [a nagyvezír], hogy összegyűlünk, az egyik erősségéhez táborba száll és minket végházunk előtt nem vár meg. Ahogyan most is történt, lassan gyűltünk össze. Bizonyára nagyon megfelelő dolog lett volna számomra, hogy az ellenség Tata előtt táborot ver. Össze tudtunk volna gyűjteni mégis huszonötezer főt [és] alkalmasint zaklathattuk volna vagy Isten segítségével talán meg is verhetjük volna [az oszmán főserget]. De most attól tartok, keveset fogunk elvégezni. Noha újra egy [török] végház elé akarnánk vonulni, de féltő, hogy az ostromlottak nem olyan hamar menekülnének el, mint a mieink ezt szégyenletesen megtették. Akiket mások okulására alaposan meg kell büntetni. De mivel ez nem történt meg, a jövőben a többiek is a büntetés elmaradásában fognak bízni. Kibálnak majd ágyúért, hadianyagért és élelemért, és amikor egy ellenséget meglátnak, elhagyják [a végházat], amivel császári felsége nem csupán az embereket, hanem az ágyukat és a hadianyagot [is] elveszíti, és minden az ellenség kezére jut.

Veszprémben – miként állítják – három embernél több nem sérült meg. Palotánál egyáltalán senki. Hogyan tudták volna megvédeni magukat, azt felsége hozza tudomásunkra.¹⁸

Komárom, 1593. október 16.

Praun

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 25._Konv. A._fol.: 45r-46v

8.

Méltóságos gróf!¹⁹

Emellett az urak tudtára adom, hogy hamarosan hadammal megérkezek. Nem kevésbé csodálkozom azonban, hogy Te, uram, nem közölted velem a dolgok állását, és amit tenni lehetne. Eddig semmi [tisztséget vagy feladatot] rám nem ruháztál, vagy [hogy] miként viselkedjek. Figyelmen kívül hagyva, hogy az urakat ezen éjjel nem csupán én magam, hanem még tegnap időben az itteni *Obrist*, Praun is az érkezésünkről megfelelően tájékoztatta. Most az úr tudomására hozom, hogy Te, uram, a dolgokat oly sürgetővé tetted, és engem oly nagyon intettél az idejövésünkre, [hogy] amennyit te jelleheted [volna], úgy öt vagy tíz nappal korábban ide jöttek volna. Aztán most ide jöttem [is]. Legsekélyebb intézkedést sem találok. Sem a magam részére, sem a szegény hadnép eltartására nem áll rendelkezésre széna, tűzifa, zab és élelem. Emiatt nem kevés panaszt hallok. Kérlek és intelek uram, hogy engem a leghamarabb tájékoztass, hogyan állnak a dolgok, és mi szerint viselkedjem. Ugyanis efféle gondviselés nélkül, ahogyan itt látom és találok, sokáig a szegény hadnépet nem lehet tartóztatni, ahogyan Te magad [is] megítélheted. Erre várom éjjel és nappal tájékoztatásod és parancsod, hogy magamat [arra] bízom és a továbbiakban azt tegyem. Erre kész és hajlandó vagyok.

Pálffy Miklós

Legfenségesebb [főherceg]

Fensége! Alázatosan tudatom, hogy a ma reggel összegyűjtött hadammal – amely össze-

¹⁸ Az erősséget feladókkal kapcsolatban lásd: *Pálffy* 1997c. 219–220.

¹⁹ Ferdinand Graf von Hardegg.

sen tizenegyezer lovasnál és gyalogosnál, valamint 800 szekérnél nagyobb – ide érkeztem Komáromhoz. Ahogyan ezt az *Obrist* úr²⁰ maga látta, és hogy milyen felszereltek, [annak] tanúbizonyságát adhatná. További kétezer főt várok vasárnap²¹ és hétfő²² között, akik kétségtelenül mind készen állnak, hogy hadra fogják és utasítsák.

Mivel eddig az óráig a gróf úrtól [semmit sem kaptam], hogyan vagy mit kell immáron tennem, ezért egy üzenetet részére ma is megírtam, és amit írtam, [azt] fensége a mellékelt másolatból kegyesen megtudhatja. Várom a parancsot, aztán rajtam semmi nem múlhat, ami tehetségemben és erőmben áll. [...]

Komárom, 1593. október 16.

Pálffy

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 47r-48v

9.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyelmesebb úr! Két nappal korábban Hermann Georgot hetvenöt lovassal kiküldtem és [portyára] parancsoltam, hogy addig ott időzzenek, amíg a török tábor Palotáról elvonul. Ennek eleget tett és addig várt, amíg tegnap táborát bontottak és Fehérvárra vonultak. Ezután a tábor vonulását, majdnem egész napon át figyelte. Végül a közepébe vágta, [és] a szekerekre támadtak. Néhány törököt levágtak, tízet élve elfogtak és két fejet ide is hoztak. Ezek a foglyok úgy vélik, [hogy] a janicsárok a nagyvezírral összesztek, ezért [Szinán pasa] nem vonulhat Tata ellen, hanem már táborát felszálta.

A többiek előadták, hogy a szpahioglánok²³ tovább nem akartak a hadjáratban maradni, [mert] tartanak a téltől, [és] el fognak vetni innen. Mivel nem bíhetek mindenkinek, küldök egy saját [kémet] a török táborba, akitől remélem biztos hírt kapok. Ameddig biztosat nem tudok, nem gondolok arra, hogy Komáromba vonuljak, ugyanis szememet Pápán is rajta kell tartanom.

Tihányt újra elláttam őrséggel. Hamarosan vár a törvényi okát meg tudom, és Mihály Istvánt elfogom. Úgy hírlík, csakhamar meg kell tennem.

Kérem, fensége tájékoztasson engem, mit tegyek a palotai darabontokkal és a német gyalogokkal. Felfogadjam-e újra őket vagy no. Legfenségesebb véeném szerint, a darabontokat fogadjuk fel újra a német gyalogokat írják be [a mustafakönyvbe]. De a vajdákat tartjuk fogva. Mint látjuk, naponta megkeresnek [a vajdákat], mikor engednék ki Ormándival és mindkét vezetővel [őket]. Kérem, hogy fensége mihamarabb legkegyesebben tájékoztasson engem, mit tegyek velük.

Győr, 1593. október 16-án.

Ferdinand Graf von Hardegg

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 51r-v

10.

Legfenségesebb főherceg

Huszár Péter írja Graf von Hardeggnek Pápáról 1593. október 14-én, hogy egy tih-

²⁰ Erasm Praun komáromi *Obrist*.

²¹ 1593. október 17.

²² 1593. október 18.

²³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegyi* 2007. 368.

nyi jött hozzá, aki Ferranto Samaria lovát tized magával ki akarta hozni [Veszprémből]. Az úton pedig törökökkel találkozott, [akik] megverték őket és beszámolója szerint csak ő menekült meg. Azt mondja, hogy Mihály István, aki Tihanyban van, rossz ember. Ugyanis az említett napon a végházat elhagyta és valamennyi hadával fél mérföldnyire kivonult. Amikor ezt az ellenség megtudja, nem fogja azt üresen hagyni, és az említett Mihály ispán²⁴ [a végházat] át fogja adni.

Kérem evégett gróf urat, hogy Fekete Mátét hamarosan újra küldje vissza [Tihanyba]. Időközben Huszár Dobai Pétert húsz darabonttal Tihanyba küldte és megparancsolta neki, hogy maradjon ott, amíg Fekete Máté megérkezik. [Dobai] az ispánt is elfogja, aztán magával Pápára hozza.

Huszár Péter a győri *Obrist*nak Pápáról 1593. október 14-én.

Most jött hozzám Rác Péter, akit Palotára küldtem, hogy szemmel tartsa a tábort. Közölte, hogy tegnap Palota környékén török őrségre bukkant, mivel [azok] is rácok voltak, török szolgálatban álló rácnak adta ki magát és megkérdezte, hol van a tábor és hová fognak indulni. Erre azt közölték, hogy állítólag Pápára mentek.

Időközben aztán az elmúlt három nap és éjjelen erről semmilyen hírt sem kaptam. Csaknem teljesen kizárható, hogy bármi is történne, mert a török egy mérföldre Tatától, egy mérföldre Pápától [is] lármát csinál, [de] semmit se fog véghez vinni. Hanem talán újra téli táborába megy. Egyébként más kérek mellett Hermann George is kiküldtem harminc lovasával. Várom ezeket minden órában, remélve, hogy biztos hírt hoznak számomra. Aztán amikor a hírt megtudjuk, aszerint tanácskozzunk és megfontoljuk a dolgokat.

Csak most, tíz órakor, amikor [a levelet] le akartam zárni, jött a hír, [hogy] Tihany még a kezünkben lehet. Isten adja, hogy így legyen.

Kelt a győri táborból, 1593. október 15-én.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125_Konv. A. fol.: 53r-54v

11.

CIVILEK GYŐRÉRT

Fensége! Sürgősen emlékeztetnem kell, hogy az úton [a győri] *Obrist*tal²⁵ együtt semmit se mulasztottam el, hogy valamit az ország hasznára éjjel és nappal megfontoljak. Rajtam nem múlhatott. A győri *Obrist* úrnál eddig szorgalmasan és serényen kértem, hogy seregével hozzám csatlakozzon és Isten nevében valami sikerest véghez vigyünk. De ez az egyesülés eddig nem történhetett meg. Remélem azonban, hogy ez a leghamarabb végbemegy. Azután számunkra Isten kegyét és áldását adja, hogy semmit el nem mulasszunk, ami a közös anyaföldünk védelmére és legjavára szolgálna. Egyébként akiket Pozsony vármegyéből megmustráltak, úgy találtam, hogy csupán ebből a vármegyéből hatezer jól felfegyverzett embernél több van mellettem. Várok Trencsén vármegyéből is legalább kétezer főt, és remélem, hogy csupán saját táboromban tizenhárom vagy tizennégyezer vitéz lesz velem. Amit egyébként a győri *Obrist* úrnak a dolgok állásáról megírtam, annak másolatát küldöm azzal az emlékeztetővel, hogy abban az esetben, ha az említett győri *Obrist* úr seregével nem

²⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2016. 174–180.

²⁵ Erasmus Praun.

jön ide és hozzám nem csatlakozik, akkor itt tovább nem tartózkodhatom számos okból. Különösen pedig azért, mert az alám rendelt végvidéket nem hagyhatom nagy veszélyben. Időközben az ellenség már hazatért, és a kémhírek szerint egy portyát szándékoznak tenni a bányavárosok ellen. Az itteni, komáromi *Obrist* úr mellett az a szándék mozgat, hogy továbbutazásom és felkerekedésem ne eredménytelenül történjen meg. Amire fenségét legalázatosabb engedelmisségben nem fogom elmulasztani emlékeztetni.

Kelt a komáromi táborban, 1593. október 20-án.

Fenséges Mátyás főhercegnek

Pálffy Miklós

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 68r-69v

12.

Őcsászári felsége

A parancsnoklók (*Hauptern*) – különösen Graf von Hardegg és néhány másik – között az ellenség elleni hadjáratuk ügyében némi hozzá nem értés és nézeteltérés ütötte fel a fejét. [Ezt] sajnálattal hallottam, és nem mulasztottam el, hogy őket és mindenki mást egy külön írás által minden testvéri egységre és bizalmas összegyűlésre nagy szorgalommal figyelmeztessem. A további gondoskodásért pedig hozzájuk őfelsége haditanácsosát, a méltóságos szeretett hívünket, Zdenko Berka von Daub und Lippert akaruk innen odaküldeni. Remélve, [hogy] rendelkezésemhez, miként a szükség tőlük megköveteli, alkalmazkodnak.

Egyébként azóta annyi hírem van, hogy a győri *Obrist* Győrből táborával felkerekedett, [és] Komáromba a másik sereghez vonult. Most egészen hajlanak arra, hogy szándékukat a török hatalma ellen véghez vigyék, amint az isteni segítséggel lehetővé válik.[...]

Kelt Bécs városában. 1593. október 23. napon.

Mátyás főherceg

David Ungnad

A római császár, valamint magyar és cseh király felségének legkegyesebb szeretett uramnak és testvéremnek.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 71r-72v

CIVILEK GYŐRÉRT

13.

Legfenségesebb méltóságos főherceg

Emlékeztetem fenségét is, hogy a török tábor, amely egy időben Fehérvárnál volt, Budára vonult. Ott a pasa²⁶ korábbi táborában állnak. Olyan kémhírt hallottam, hogy állítólag megbetegedtek a törökök és [létszámuk] lecsökkent. Pálffy úr hadával még itt van a két víz között.²⁷ A győri tábor eddig nem tudtuk idehozni. Most azonban ez veszély nélkül megtörténhetne, mert az ellenség már Budáig vonult. Így elveszítjük a jó időt, semmit se intézünk el, csupán, hogy itt a két víz között a szegény embereknek azon kevés [javait] – ami nekik az áradást követően megmaradt – elveszük, felemészítjük, valamint ezeket elpusztítjuk. Az ellenség elintézte [a feladatát] és elvonult jó nyugalommal újra a téli táborába. Kár lenne, ha egy ilyen szép haddal – ugyanis a két táborban több, mint 25000 fővel

²⁶ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

²⁷ Csallóköz.

rendelkezünk – semmit se tennénk. Pálffy úr és én megfontoltuk, hogy amit az alkalom kínál, azt meg tesszük. Remélem azonban, hogy a fent említett [had] is csatlakozik hozzánk, amint azt ma újra jelezték nekem. Ezt időközben fenségének alázatosan jelentettem. Kelt Komáromban, 1593. október 20-án.

Mátyás főhercegnek

Erasm von Praun

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125. Konv. A._fol.: 73r-74v

14.

Legfenségesebb [főherceg]

Fensége október 18-i legkegyesebb parancsát megkaptam. Fensége határozatában kegyesen meghagyta, hogy ezen seregeket dolgavégezetlenül szétszéledni ne engedjem, hanem minden eszközzel azon legyek, hogy ezzel az ellenséget romlásba vigyem. Csupán azt kötötte ki, hogy ezt a tanács szerint és megfontolással tegyem.

Fensége minden egyéb parancsban részemre kegyesen megszabta, hogy az ellenség ellen biztosan, megdöntötten és ésszerűen menjek. Amint a kapott parancsban nem írtak, meg kell mondanom, [Pálffy és Praun] azzal kérték tőlem, hogy sok mindent meg akartak volna tenni, de én és társaim nekik keresztbe tettünk volna, amiben örömlünk lettünk.

Azzal én és társaim [is] nagyon rosszul járnánk. Ezért szeretném, hogy Istennel bizonyítsuk, amennyiben a legkisebb alkalomunk nyílt volna, inkább ma, mint holnap végeztük volna el [a dolgot]. Mivel a seregek csak Palota elvesztését követően gyűltek össze, így csak nagy veszteséggel lett volna rá alkalom. Most egy szép és biztos támadást tervezek Fehérvár ellen. Mivel azonban tökéletesen megéretttem, hogy fenségének inkább a komáromi sereg szándéka, mint a mieinké tetszik, és Pálffy úr erősen szorgalmazza, hogy Komáromba vonuljak, így muszáj Fehérvár elleni támadásomat mellőznöm. Tehát holnap Isten akaratából mindjárt napkelte után sereggemmel Komáromba fogok vonulni. Aztán amit az urak a legjobbnak tartanak, annak Isten segítségével eleget fogok tenni. Minden Isten rendelése szerint történjen. A mindenható adja kegyét és áldását.

Amikor a seregek összejönnek, és az ellenség eler vonulna, úgy jó rendben kell felvonulni és a hadjáratot véghez vinni. Most egységes vagyok, ugyanis ehhez szükséges egy *Feldmarschall*, *Obrist-Zeugmeister*, *Obrist-Quartiermeister*, *Obrist-Wachtmeister*, *Obrist-Wagenmeister* és így tovább, de senki sem lesz alkalmazható [ezekre a tisztségekre]. Állítom, erről semmit sem tudnak [Bécsben]. Fenségét erről senki sem tájékoztatta volna, amíg azt meg nem tettem, ami számomra lehetséges [ebben az ügyben]. De látom, hogy a nagyravágyás és az önös érdek néhánynál el fog harapódzni.

A hírekről fenségének egyebet nem írhatok, mint hogy a nagyvezír és a budai pasa két táborban, nem messze Budától állt. De ma a táborhoz és egyébként [is] egy csatát kiküldtem. Tehát óránként várom a további híreket.

Tegnap 200 veszprémi török portyázott Pápánál, de Isten dicsőségére újra valami jó hír jött, ahogyan fensége mellékelve legkegyelmesebben láthatja.

Kelt a győri táborban, 1593. október 21-én.

Mátyás főherceg

Ferdinand Graf von Hardegg

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125. Konv. A._fol.: 76r-77v

15.

Legfenségesebb [főherceg]

Legkegyesebb úr! Fenségének legalázatosabban tudtára adom, hogy a Fehérvár előtt álló török táborba egy [kém]t küldtem, aki tegnap újra visszajött hozzám és közölte, hogy a budai pasa Budára vonult. Szinán pasa a városban van. A többiek három táborban a városon kívül, de ahhoz közel állnak. A táborban az a hír járja, amennyiben a nagyvezír a következő pénteken²⁸ Tatát nem ostromolja meg, úgy levonulna, és a téli szállása Belgrádban lesz.

Most jött [vissza] éppen egy csata, amely közölte, hogy a tábor már elvonult Fehérvárról. Ennek hitelt adok, de még több bizonyosságért [újabbakat] kiküldtem. Ami továbbiakban részemre jön vagy amit ez alatt tanácskozom [tisztviselőimmel], arról fenségének éjjel és nappal legalázatosabban jelentést teszek. Emellett fensége parancsoljon velem.

Kelt a győri táborban, 1593. október 19-én.

Ferdinand Graf von Hardegg

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 78r-v

16.

Részletes jelentés Szinán pasa érkezéséről és elvonulásáról. Emellett [arról], ami a Fehérvár elleni hadjáratban és az azt követő győzelemben történt és lezajlott.

Legfenségesebb főherceg, legkegyesebb herceg és úr²⁹

Először szeptember 13-án kaptam kémhírt Szinán pasa érkezéséről. Erre az itt összegyűjtött lovasokkal és gyalogokkal Pápára vonultam. Onnan aztán Veszprémet és Palotát minden szükséges élelemmel elláttam, és az őrséget – amennyire lehetett – megerősítettem, aztán visszatértem. Az említett hónap 18-án jelentést tettem arról, hogyan erősítettem meg hadinéppel, láttam el élelemmel és hadszerrel Veszprémet és Palotát. Veszprémben hozzávetőlegesen 1200 főnyi német és magyar hadinépet helyeztem el. Lisztet annyit, hogy a saját készleteiken túl még két hónapra elegendő rendelkezésükre állt. Emellett ötven mázsánál több lőport [is] otthagytam. Palotán, hatszázötven német és magyar lovaszt hagytam. Hasonlóképpen lisztből és lőporból [is hagytam] felesleg.

Szeptember 28-án hírt kaptam Szinán pasa és a budai pasa [Venyim] és Seregélyes környékére érkezéséről, amelyek négy vagy hat mérföldre vannak Palotától és Veszprémtől. Emiatt fenségét emlékeztettem, hogy a palotai Ormándi alkalmatlan, és hogy általa az erősség veszélybe kerülhet.

E hónap 29-én biztos hírt kaptam mindkét pasa érkezéséről.

E hónap 30-án egy kém jött, aki Szinán pasát Venyimnél saját szemével látta.

Október első napján egy pribék és kém közölte, hogy Szinán pasa serege már Fehérvárhoz érkezett. Ugyanez egy másik hírt [is] hozott, hogy Veszprémet körülvették, felszólították [megadásra], és hogy a tábor két mérföldre van onnan.

E hónap 3-án egy huszár, akit Ferdinando³¹ kiküldött hozzám, emellett két pribék [is], akik

²⁸ 1593. október 22.

²⁹ A szöveg bizonyos részeit Gömörj Gusztáv 1896-ban megjelentette a *Hadtörténelmi Közlemények*ben írt cikkében. *Gömörj* 1896. 453–464.

³⁰ Ma: Nagyvenyim.

³¹ Ferranto Samaria de Speciacasa.

Szinán pasa seregéből szöktek meg, ide jöttek és közölték velem, hogy Veszprémet ostromolják. E hónap 5-én a csata, amit tizenkilenc lovassal kiküldtem, visszatért. Ez a tizenkilenc lovas kétszáz törökkel összetalálkozott, akik mikor a mieinket meglátták, menekülőre fogták. A mieink néhány törököt levágtak, két foglyot és néhány lovat hoztak magukkal. Hasonlóképpen Pálffy és Praun urat Némára³² – amely félúton van innen Komárom felé – rendeltem és ott elhatároztuk, milyen módon kell Veszprém felmentését véghez vinni. Amikor újra Győrbe érkeztem, Nádasdi úrral Pápára vonultam,³³ akit ekkorra ide³⁴ rendeltem, hogy vele is beszéljünk erről. 6-ára Nádasdi úr hozzám jött, tárgyaltam vele és más parancsnoklók-
kal (*Hauptleuten*) arról, milyen módon kellene felmentenünk Veszprémet. Úgy határoztam, hogy Pálffy és Praun urak segítségével a következő hétfőn, e hónap 11-én Isten segítségével Veszprémet bizonyosan felmentenénk. E határozatot követően együtt ebédelni mentünk és nem kevés örömünk volt, hogy megegyeztünk a felmentésről.

Bár óránként jó híreket reméltünk Veszprémből, még az ebéd alatt rossz hírt kaptunk, hogy a mieink a veszprémi erősséget még e hónap 5-én éjjel elhagyták és onnan elmenekültek. Mikor ez a német és magyar hadak, valamint az egyszerű emberek között kitudódott, olyan kishitűség lett úrrá rajtuk, hogy ha ott nem maradtam volna, úgy a pápai erősséget, a veszprémihez hasonlóan elhagyták volna mindenképpen.

E hónap 7-én Hermann Georg, akit negyven lovassal kiküldtem Szinán pasa veszprémi táborának megszemlélésére, visszatért. Azt közölte, hogy a tábor három különböző oldalról szükség szerint megtekintette, és úgy tűnt neki, a törököknek nincs negyvenezernél több harcosuk. Ezen felderítés alatt néhány törökkel összecsapott, ezeket levágta. Tíz élő foglyot, néhány fejet, huszonkét lovat és hat öszvért hozott magával Győrbe. Szinán pasa tábori írnokát egy aranyozott szablyával elfogták, aki azt közölte, hogy Szinán pasának összesen negyvenezer harcosa van. A bujai pasa hétezer és a beglerbég³⁵ ezer embert hozott magával. Közöttük nincs több, mint hatezer janicsár.

E hónap 8-án arról kaptam hírt, hogy az ellenség egészen nyugatomban van. Éjszaka pedig újra egy csata jött hozzám, akiket két nappal ezelőtt harminc lovassal küldtem ki. Hét foglyot törököt és négy felnőtt ifjút [is hoztak]. Utóbbiak pübékek, és a beglerbégnél³⁶ szolgáltak. A négy ifjú 7-én reggel szolgáltam, amikor a táborom a buda felé ért.

E hónap 9-én híre jött, hogy Palotát ostromolják, de nem látványos. Ezt követően Zrínyi grófhhoz Sárvára vonultam.

E hónap 10-én este Pápáról elindultam és amikor Győrbe értem, utamat egyenesen Komáromba vettem. Szándékom volt, hogy Pálffy és Praun urakkal a segélyhadról határozzunk.

E hónap 11-én Huszár Péter százötven lovassal és egynéhány gyalogossal – akiknek azt parancsoltam, hogy Szinán pasa tábora körül portyázzanak – visszatért. A táborból [kijött] Hurem ágát, akinek hatszáz lovasa volt, megtámadta. A [török] lovasokat megverte. Az aga fejét, fő zászlóját, szép lovakat és aranyozott szablyákat hoztak magukkal néhány törökkel együtt. Szintén e hónap 11-én a szentmártonhegyi *Hauptmann* írt nekem arról, hogy Palotát átadták. Amit aztán egy paraszt hasonlóképpen közölt velem.

³² Ma Kolozsnéma.

³³ Nádasdi Sárvárról vonult Pápára.

³⁴ Pápára.

³⁵ Szinánpasazade Mehmed ruméliai beglerbég.

³⁶ Szinánpasazade Mehmed ruméliai beglerbég.

E hónap 13-án Pálffy úr, Zrínyi gróf úr, Nádasdi úr, Praun és Batthyány Győrbe jöttek. Ott Gall úrral együtt arról tanácskoztunk, hogy mivel az ellenség [egy] Tata [vagy] Pápa elleni [támadásra], vagy egy nagy portyára készül, hogyan tudnánk ezt megakadályozni. Mivel akkoriban az ellenség szándékát egyáltalán nem ismerhettük, [ezért] egyhangúlag elhatároztuk, hogy Pálffy úr minden saját haderejével egyenesen Komáromhoz, és aztán Zrínyi gróf, Nádasdi, Gall, Batthyány minden erejükkel és segítségükkel ide Győrbe vonuljanak és itt táborba szálljanak. Ahol aztán az ellenséggel – amint az alkalom megköveteli – szembe lehetne szállni és ellent lehetne neki állni.

E hónap 14-én Zrínyi gróf urat, Nádasdit, Batthyányt [és] Dersffyt a vármegyékkel együtt itt Győrnél letáboroztattam.

E hónap 15-én tudomásomra jutott a veszély Tihannal kapcsolatban, hogy a mieink szükségtelenül onnan kimenekültek és a várat otthagyták. [Emellett azt is megtudtam], hogy egy darabont Veszprémbe futott, [és] ezt a törökkel közölte. Erre Fekete Mátét és Szilva Pált száz darabonttal Tihanyba küldtem, akik a töröknél hamarabb értek oda, [és azt] újra elfoglalták.

E hónap 16-án Hermann Georg tíz élő törököt ide hozott, akik jelentették, hogy a janicsárok Szinán pasával összekülönböztek, és hogy a nagy vezír táborával Palotáról Fehérvárra vonult.

E hónap 19-én híre jött, hogy Szinán pasa Fehérvárról Budára vonult.

E hónap 20-án hírt kaptam arról, hogy a fehérvári törökök Pápa ellen portyáztak. Néhány darabontot elhurcoltak, de a német hadinépünkből néhányan a foglyokat erővel kiszabadították, és így a törökök dolgavezetlenül újra elvonultak.

E hónap 22-én az egész táborral, amely a vármegyei haddal együtt tizenkétezer főnél erősebb [volt], innen felkerekedtünk és Komárom felé fél úton letáboroztunk. A tüzérséget pedig – egy *Singerint*,³⁷ egy *Quarterschlangét*,³⁸ két *falkonettet*,³⁹ két dupla *falkonettet*,⁴⁰ két tarackot⁴¹ és egy mozsart⁴² – nagy mennyiségű hadszerrel együtt ökrök hiányában vízen Komáromba küldtem. Egyszerlen kartányt⁴³ sem tudtam magammal vinni, mivel hiányoztak a jobb hajók, börcökök,⁴⁴ nyereszszekerek,⁴⁵ kötelek, láncok [és a] löpor.

E hónap 23-án Komáromhoz érkeztem, és ott találtam Pálffy urat a vármegyei hadakkal együtt, hozzávetőlegesen tizenhatezer emberrel. Ezután az általam és Pálffy úr által [kiküldött] csaták néhány eljött törököt hoztak.

E hónap 25-én tanácskoztunk arról, mit kellene tennünk.

E hónap 27-én hírt kaptam arról, hogy Szinán pasa és a beglerbégek elvonulnak Budáról Belgrádba. Elhatároztuk, hogy 29-én tábort bontunk és Fehérvárra vonulunk.

E hónap 28-án Fehérvár elleni [hadjáratunk célja] Veszprémre változott.

E hónap 29-én [Isten] nevében Komáromból felkerekedtük, hogy Veszprémet megostromoljuk. Látva, hogy a fő- (*Obristen*) és viceispánok a szükséges marhákat, amiket az ágyúk

³⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Iványi* 1927. 7–9.; *Domokos* 2003. 21–22.; ÖStA KA AFA 1600-6-ad12

³⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Iványi* 1927. 10.; *Domokos* 2003. 23.

³⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Iványi* 1927. 11.; *Domokos* 1986. 81.; *Domokos* 2003. 25.

⁴⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Domokos* 2003. 26.

⁴¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Domokos* 2003. 28–30.

⁴² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁴³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Dolleczek* 1887. 85.; *Iványi* 1927. 6.; *Domokos* 2003. 20–21.

⁴⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Domokos* 2003. 52.

⁴⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Domokos* 2003. 52.

[vontatásához] ígérték, nem küldték meg, ezek hiányában egy *Singerint* és egy *Notschlant*⁴⁶ mindenféle tüzérségi eszközzel együtt Komáromban kellett hagynunk. Tehát alig [valamit], csak legszükségesebbeket – kevés löveget és hadianyagot – tudtunk [magunkkal] vinni. Alig állt rendelkezésre élelem, épp csak annyi, ami néhány markotányosnál⁴⁷ [volt], akik a magyar uraknak szállítottak ezt-azt. Amikor hozzávetőlegesen Fehérvártól öt mérföldre jutottunk és éjszakára tábornok vertünk, ezen az estén Zrínyi gróf úrral, Pálffy úrral, Nádasdi úrral és Istvánffy úrral együtt tanácskozni mentem, mivel elég közel [voltunk] Fehérvárhoz, hogy vajon még tovább Veszprémre vagy Fehérvárra kellene vonulnunk. Mivel igen közel [voltunk] Fehérvárhoz és Veszprém még tíz mérföld lett volna. Eltekintve attól, hogy kevés ágyú állt rendelkezésre, amely akár Veszprém, akár Fehérvár ostromához elegendő lett volna, mindenki (kivéve Zrínyi grófot) utóbbit tanácsolta a megfontolással, hogy midőn a várost nem [is] vesszük be, [az ellenséggel] megütközhetnénk. Tehát másnap Fehérvár felé vonultunk tovább és a várostól messze letáboroztunk.

Noha még szívesen tábornok vertem volna egy mérföldnyire Fehérvártól, de mindenki, különösen a magyarok kívántak egyhuzamban tovább vonulni, amit nekik, hogy ne szegjem kedvüket, muszáj volt megengednem.

Másnap, október 30-án, hozzávetőlegesen déli egy órakor fél mérföldnyire a város elé megérkeztünk. A köd olyan sűrű volt, hogy egyik a másikat húsz vagy harminc lépésről alig ismerhette fel. Emiatt sem a helyet, sem a várost nem vehettem észre, és nem is láthattam. Muszáj volt hitelt adnom azok jelentésének, akik ezeket a helyeket korábban már ismerték. Mert így alakultak a dolgok, Huszár Péter pápai *Oberhauptmann* és Vajda Kristóf győri *Hauptmann* közel hatezer magyar darabonál, egynéhány mezei ágyúval és egy kalauzzal előre küldtem elfoglalni az Ingovány nevű községi várost, ahol a bég lakott. Emellett a komáromi *Obrist*ot, Erasm Páun urat, aki a *Feldmarschall* tisztségét betöltötte, Georg Hauptmann úrral és a legjobb győri kalauzokkal, valamint néhány lovassal együtt tábornok verni elengedtem. Aki pedig – kétség nélkül – a köd miatt és hogy nem volt helyismerete, nem tudta ezt megtenni, hanem utánam küldtem, hogy tanácsot adjak neki.

Tehát Hans Jakob Graf von Thurn gróffal és Ulrich von Königsberg úrral, akik egy-egy zászló lovas lövészt vezettek, valamint Herrmann von Gull-lal együtt, aki *Obrist-Zeugmeister*ként szolgált és megváltással, akik szívesen itt várakoztak, a *Feldmarschall*hoz vonultam. Amikor odaértem, közösen a városhoz valamennyivel közelebb nyomultunk. Ott egy vagy kétezer marhát találtunk, amelyeket embereinkkel elhajtattunk. Hamarosan ezt a fehérvári törökök észrevették. Mintegy két vagy háromszáz [közülük] kitört, megnézni, mi maradt. Hamarosan megpillantottam őket. Én, a *Feldmarschall* és azok, akik mellettem voltak, rájuk vetettük magunkat és egészen visszahajtottuk őket a kapuig. Ekkor a lovas lövészek mindkét parancsnoklója (*Hauptleut*) az alájuk adott lovasokkal bizony bátran viselkedett. Közülük Graf von Thurn egy törököt bizonyosan a kapu [boltíve] alatt meglőtt. Néhány törököt útközben lelőttek és levágtak.

A visszavonulásnál az éjszaka oly hamar ránk tört, hogy szinte nem tudtuk, hol az egyikünk vagy a másikunk. Aztán több, mint egy órával később a német gyalogosok, az ágyúk és a vármegyék gyalogsága is megérkezett. Így a koromsötétségű éjszaka miatt a

⁴⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Iványi* 1927. 26.; *Domokos* 2003. 23.

⁴⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

szálláshelyeket nem verhettem fel, hanem a lovasokat a német gyalogosok mellett az ágyúk közé rendeltem, és másnap reggelig teljes csatarendben tartottam.

Az éjszaka pedig, mivel Huszár Péter az egyik, Ingoványnak [nevezett] külső városnál állt, amit napfelkelte körül meg akart rohanni, mi a másik külső városnál álltunk, [amit] Besliának neveztek. Ezek majd nem (ahogyan [a várost] körül jártuk) egy jó mérföldre feküdtek egymástól. Azért, hogy a törökök ne mindannyian Huszár Péterrel álljanak szemben, a Beslia [nevű] külső városnál Hermann Georggal közel kétezer, a vármegyéből [kiállított] gyalogossal a másik oldalon is lármát⁴⁸ csináltattam. Ebben a lármában néhány előkelő magyar és német parancsnokló (*Hauptleuth*) odalovagolt megnézni. Amikor pedig a mieink egy szalaboglyát meggyújtottak, [akkor] ezek (*Haubter*) – akik mindazonáltal még nem tudtak közel jönni – úgy vélték, Hermann Georg a külső várost már elfoglalta. Így hozzám jöttek, és közölték velem bizonyossággal, [hogy] Hermann a külső várost bevette, és további segítséget kívánnak. Mivel ezeket – akik ezt közölték – jól ismertem, [így] nekik hitelt adtam, és még kétezret a vármegyei gyalogságból segítségükre küldtem.

Eszerint már napkelte körül elindultak. A csapatok a koronásotét éjszaka miatt szétszóródtak. A pasa érkezése is aggasztott, így a lovassággal kivonultam [a környező] mezőkre. Amikor éppen ott voltam, ismét hozzám jött egyik magyar a másik után azt állítva, [hogy] csak két ágyút kellene átengednem, és akkor a város biztosan a miénk. Ezt mindazonáltal jól meggondoltam, de kielégítésükre egy zászló gyalogoson kívül [semmit sem] adhattam.

Mikor a csatarendekkel készen lettem, és minden dolgot elintéztem, magam lovagoltam oda és egy német gyalogos zászlót [is] magammal vittem. Csak nem odaértem, amikor a vármegyék [hadai] és a németek egy része mehekülve elment mellettem és az ágyúkat otthagyták. Én ezeket nem akarom otthagyni, így az egyik zászló gyalogost odarendeltem, hogy lármát csináljanak. Eközben az ágyúkat újra kihozták, és így [a zászlót] ettől a külső várostól engedtem elvonulni. Ugyanott ez a láрма vagy roham már nem lehetett sikeres. Ennél [a támadásnál] húsz gyalogos halva maradt. Csakhamar beláttam, különösen mert a gyalogság többsége elszaladt, hogy nem áll rendelkezésünkre elégséges tüzéréség. Ha tovább késlekednénk, semmi más nem nyernénk, csak további had elvesztését. Nem tartottam tanácsosnak, hogy ezt tovább folytassuk.

Eközben Vajda Kristóf jött, aki Huszár Péter hozzám küldött, és közölte, hogy Huszár Péter a külső várost bevette. Tüzérséget és további hadinépet kívánt. Aztán nappal a várost jól megnéztem, és mint már említettem, nekünk nem sok sikert kínált. Vajda Kristóffal közöltem, hogy kerülővel akarok elvonulni, és Huszár Péternek félúton segítséget akarok vinni. Vajdának kellett Huszárral közölni, hogy intézkedjen arról, hogy jó rendben elvonuljanak és a külső várost felgyújtsák, mert különben fáradtságunk és munkánk hiába lenne.

Ezt a véleményemet kezdetben minden parancsnokló (*Haubtern*) helyeselte. Eközben újra jött egy üzenet Huszár Pétertől. Azt közölte, amit Vajda Kristóf jelentett. Erre a legelőkelőbb nemesek jöttek, körbevettek, kiabáltak és Istent kérték, hogy Huszár Péternek ágyúkat küldjek. Így a város biztosan ezen a napon a miénk lesz. Velük Zrínyi gróf úrhoz, Pálffy úrhoz és Nádasdihoz lovagoltam, [hogy] véleményüket megtudjuk. Pálffy úr – mivel látta, hogy a nemesek oly erősen ezt kívánják – a segítségnyújtást javasolta.

Így én továbbmentem és még félúton a két külső város között egy hegynél letáboroztam. Hu-

⁴⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

szár Péternek még nappal kettőt a nagy ágyúim közül, úgymint egy *Singerint* és egy *Notschlant*-et kétszáz német gyalogossal együtt a külső városba küldtem. Tudattam vele, hogy a lövegeket éjjelig, amíg a hold világít, használhatja. Ha azt látja, hogy eredményt érhet el, akkor maradjon a külső városban. Ha pedig nem, akkor még napfelkelte előtt jó rendben vonuljon el.

Huszár ennek nem tett eleget, hanem addig rohamozott, amíg meg nem virradt. Amikor aztán végül elvonult, négy kis mezei ágyút, és három vagy négyszáz halottat hagyott hátra. Alig tudták kihozni a két nagy löveget újra. Nem is felém, hanem a másik oldalon, Palota felé vonult el.

Tehát az egész sereggel az [addigi] táborból visszavonultam, és mintegy jó fél mérföldre Fehérvártól letáboroztam. Hamarosan, mikor őrseget akartam volna felállítani, amely éjjel és nappal váltotta volna egymást, két vagy három török, akik magyarként voltak felöltözve, váratlanul a táborba jöttek. Egy kölyköt és egy *Landsknecht*⁴⁹ feleségét is erősen megsebesítve elhurcoltak. Amikor pedig ezt a német gyalogok, akik egészen elől voltak, észrevették, csakhamar riadót vertek. Erre a törökök az asszonyt elengedték. Az asszonyt élve a táborba hozták, de ezt követően hamarosan meghalt.

Ez idő alatt Tompos – aki egy pribék és különösen Pápának nagy kárt okozott – magyar istálló-mesteremmel, Kamuka Jánossal, aki szintén pribék, [és] akit szénáért kiküldtem, a mezőn találkozott. Egymással tárgyalva, egyik a másikhoz bizalomra és hitre lovagolt. Tompos csakhamar megszólította őt azzal, hogy hozzám kellene lovagoljon és egy hitlevelet kérne tőlem. Hozzám alátérni állni, és a kereszténységnek híven szolgálni. Amikor szolgám ezt a hírt meghozta, figyelembe vettem, milyen elmondhatatlan károkat okozott Tompos, és két rossz közül a jobbat kellett választanom. A hitlevelet tehát elküldtem neki, azzal a reménnyel, hogy mivel Palota egyik a tagja volt, így jó lehetőséget kínálhatna, amikor Palotát újra be szeretnénk venni. Mikor szolgám a hitlevéllel hozzá jött, a táborba lovagolt. Ez körülbelül este nyolc órakor történt. Akkor vele mindenről beszéltem és végül Huszár Péter pápai *Oberhauptmann*-nak engedtem, hogy tárgyaljon vele. Noha a pribék néhány lehetőséget ismerne, hogy miképpen veszítsük be Palotát egy lövés nélkül, [ezért] részére a császári felség nevében mindenféle kegyelmei ajánlottunk] és ígéretet is tettünk, ám ezzel nem tudtuk őst lenyomni. Hanem elezte, hogy Palotát elengedte, amikor átállt, és a törökök erről már bizonyosan tudnak. Erre a táborom másnapig berekesztettem.

Körülbelül éjjel tizenegy órakor az őrség egyik tagja hozzám jött. Közölte, hogy ő a távolban mindenféle tüzet lát, mintha egy tábor volna. Huszár Pétert és Hermann Georgot, aki akkor a *wachtmeisteri* tisztséget látta el, kiküldtem. Visszatérve közölték, nincs ott semmi. Akkor a régi táborunkat felgyújtattam. Elővigyázatosságból éjjel két órakor, azért hogy mindenki minél eltökéltebb legyen, riadót fúvattam. Az egész táborral reggelig készen álltam. Napkelte körül lefújtattam a riadót és elővédet csinálva elindultam. Eközben az őrségtől jött hozzám a hír, hogy egy sereg törököt lehet látni. Kilovagoltam a táborból és úgy találtam, hogy hozzávetőlegesen négy- vagy ötszáz török volt a tábor előtt. Mást nem gondolhattam, mint hogy ezek fehérváriak, akik bennünket hasztalan akarnának feltartóztatni. Az elővédet feltartóztattam, és az *Obrist*nak, Gall úrnak megparancsoltam, hogy a dupla *falkonnet*t visszaküldje, a csatarendet felállítottam, [és] előkészültem a csatához is. Aztán mást nem tehattünk, minthogy vártunk.

⁴⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

Közben Zrínyi gróf úr és Nádasdi úr jöttek hozzám, de hadaik nélkül. Megparancsoltam nekik, hogy seregeiket a táborból vonassák ki és a *Landsknechtjeim* zászlósát – Niclas Schillinget Pálffy úrhoz – aki meglehetősen távol állt, küldtem, hogy seregével elinduljon. Ugyanis nagy számú török mutatkozott, akik csakhamar meg is érkeznek. Ott most a seregek egymás mellett álltak, a messzebb [lévőt] nem csupán magamhoz akartam vonni, hanem Zrínyi gróf úrral Pálffy és Nádasdi urakhoz lovagoltam és kérdeztem tőlük, meg kell-e velük ütközni vagy jó rendben elvonulásunkat folytassuk. Pálffy úr azt mondta, mi azért vagyunk ott, hogy az ellenséggel megütközzünk. Isten nevében meg kell velük ütközni. Ott magam is erre adtam szavazatom és a seregekkel közöltem, addig ne támadjanak, amíg a csatarendet fel nem állítom. Azután akartam velük közölni, mikor kell támadniuk. Mivel a törökök, akik kezdetben mutatkoztak és ezer főnél többen voltak, annyira előre nyomultak, hogy bennünket hátulról meg tudtak volna támadni, ezért Huszár Pétert rendeltem háromszáz huszárral, kétszáz lovas lövésszel és kétszáz német gyalogossal, hogy ezekkel először megütközzön. A sereg többi részével pedig, mert az ellenség húszezer főt számlált, és [a budai beglerbég] egészen széles [arcvonalat] alakított mindenféle tartalék nélkül, [ezért] – anélkül hogy egészen meggyengítettük [volna magunkat], [mivel] csupán nyolcezer gyalogossal és lovassal rendelkezünk – hasonlóképpen a csatarendet szélesre kellett nyújtanom. Amint ezt elvégeztem, a teljes sereggel az ellenséggel szemben lépésről-lépésre Isten nevében előrenyomultam. Mikor ezt az ellenség meglátta, ágyúit – amelyből harminckettő volt neki – ránk kilőtte, de Isten dicsőségére kevés kárt okoztak.

Tovább nyomultunk előre, közben az ellenség újra töltött és másodszor alkalommal [is] kilőtte ránk ágyúit. [Ez is] kevés, de az előzőnél valamivel több kárt tett közöttünk. Hamarosan harmadjára is töltöttek és harmadjára [is] elsüllytett [az ágyúkat], és egymásra támadtunk. A törökök az első támadásra meguntak, a magukkal hozott ágyúikat és szekereiket otthagyták. A német gyalogság a sűrű bozótos miatt nem tudott támadni. Számomra kétségessé vált, hogy a lovassággal – egy ilyen dühös ellenséggel szemben rájuk támaszkodjunk. Pedig a szándékom az volt, amikor az ellenség kényes ritene, akkor menedémem [a lovasokkal] a német gyalogságok lehetnének, akik még jó rendben az ágyúkkal együtt álltak. Ebben az üldözésben minden egyes *Obrist* és tisztségviselő [a *Ustodobler*] az [ellenség] seregét, amire rábukkant, mint de él-halcsók miatt két marbólön utközték. Nádasdi úr és mindkét lovas lövész zászló – Hans Jakob von Thurn úr és Ulrich von Königsberg úr – az ellenséget, amennyire tudom, legtovább üldözte. Én saját magam, az *Obrist* úrral,⁵⁰ Maraxi úrral – aki a zászlókat vezette – a janicsárokra találtunk, és addig támadtunk rájuk, amíg mind a csataterén [holtan] nem maradtak. Nem is hiszem, hogy ebből a seregből⁵¹ néhányan megmenekültek volna, azok [is csak úgy, hogy] a halottak alá rejtőztek. Ezen a csatamezőn és a tóban – amibe sok előkelő török belefűlt – a törökök saját vallomásaik szerint, tizenkétezerrel több halott maradt. Huszonhat zászlót is zsákmányoltak néhány üstdob, dob és trombita mellett. Mennyi volt [a török halottak] között a vezető, még pontosan nem tudhatom, de bizonyosan vélem, hogy sok előkelő ember meghalt, mivel oly sok szép fegyverzetet szereztünk, amit a csata után az egyszerű hadi nép gyűjtött össze. Ezzel szemben a mieink közül ötvennél nem többen, az előkelők közül pedig bizonyosan senki sem halt meg. Azonban

⁵⁰ Bernard Leo Gall.

⁵¹ A janicsárok közül.

meglehetősen sok ló és ember megsebesült. A csatát követően a másik seregekhez jöttem, amelyek meglehetősen messze, távol voltak, és újra egyesültem velük.

Míndeközben a törökök olyan messze eljuthattak, amint innen elfutottak, hogy már egy ellenséget sem láttunk a harcmezőn. Ugyan először – régi hadi szokás szerint – a csatateren akartam letáborozni, mivel azonban ez túl sokáig tartott volna és nem állt rendelkezésünkre víz, valamint meglehetősen messzire is kerültünk onnan, így megegyeztünk, hogy az Ingovány [nevű] külső város mellett egy tónál táborozunk le, azzal a reménnyel, hogy lehetne esélyünk a város elleni támadásra], mivel a török olyan rettegésben van. Csakhamar letáboroztunk. A törökök a velünk szembeni külső várost és a középső külső várost – amely egy szigeten feküdt – felgyújtották. Ebből azt lehetett látni, hogy a védekezni akarnak. Három bég is odabent volt. Az egyik az esztergomi volt, a másik a székesfehérvári helyére jött, míg a harmadik a koppányi.⁵²

Noha szívesen megpróbáltam volna éjjel valamit tenni, azonban a magyar gyalogság döntő része elvonult, és csak a német gyalogság állt rendelkezésre, amely zsoldosaival a fáradtság és lankadság végett, az ólom, a puszkapor és az ólom hiánya miatt, és hogy három napja nem láttak kenyeret, semmit nem lehetett csinálni. Így végül intézkedésemet el kellett engednem. Másnap láttam, hogy nem csupán a vármegyeiek, hanem a magyar urak lovas és gyalogos hadinépe is fosztogatva és rabolva elszökött. Így tehát nem hiszem, hogy három vagy négyezernél több fegyverforgató volt együtt. Ehhez jött, hogy a huszárok közül szinte senki sem rendelkezett már kopjával. A német gyalogok – ahogy fent említettem – sem rendelkeztek lőporral [...], és hasonló módon felmet sem lehetett ígérni nekik négy napon belül. Ezt a német gyalogok számára lehetetlen volt halogatni, különben bizonyosan az éhség miatt mind megszökök volna a zászlók alól.

Emiatt, és hogy ágyúval és lőporral nem voltunk ellátva, szükség szerint el kellett vonuljunk Fehérvár alól, és a régi helyre, ahol az ellenséget megvertük – úgy egy fél mérföldre a várostól – mentünk és ott letáboroztunk.

Eszerint minden erőnkkel utunkat hozzávetőlegesen Győről három mérföldre vettük és azután az én és Pálffy úr előzetes beleegyezése nélkül a seregek feloszlottak. Pálffy úr Komáromba [ment] én pedig Erinyi gróf úrral és Szádecz úrral odáig, Győrbe vonultunk. De néhány nappal később minden hadinépem elhagyott, annyit és olyan erővel, amit a csatát követően össze tudtam hozni és tovább tudtam küldeni Pálffy úrnak, aki von Teuffenbach úr részére a Fülek elleni [hadjáratahoz] Felső-Magyarországra segítségül vonult. Sebesülésem miatt von Teuffenbach úrhoz személyesen nem tudtam elmenni, és mivel a hadinép is hiányzott, Veszprém ellen semmit sem tudtam intézni.

Ennyit ebből a jelentésből, ami szeptember 13-a és november 6-a között a győri végvidéken történt és lezajlott.

Legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája, Ferdinand Graf von Hardegg.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 99r-109v

17.

Jelentés a székesfehérvári csatáról

Midőn fensége, Mátyás főherceg, legkegyesebb uram mindenféle beérkezett hír alapján

⁵² Herélt Ali. *Istvánffy* 2009. 137.

mindenféle kellemetlenségtől legkegyesebben tartva, amelyek ezelőtt Horvátországban Petrinjánál sajnálatosan megestek, ezeknek elébe vágni és az ebből fakadó alkalmatlanságok megakadályozására engem a táborba ide rendelt, ahová október 24-én eljutottam. Beérkezett kémhírre október 25-én éjjel azt határozták el, hogy a következő napon tábort bontanak és Veszprémhez vonulnak, amely megtörtént.

Vasárnap, e hónap 30-án mindenféle kémhírek jöttek, hogy Szinán pasa a harctérről levonult és Konstantinápolyba utazott. Négy fogoly törököt is hoztak, akik ezt megerősítették és közölték, [hogy] a megnevezett Szinán pasát a török szultán állítólag visszahívta abból az okból, hogy a perzsák ellene hadba vonultak és betörték, miként talán a grúzok is fellázadtak ellene. Emellett más kémek is jelentették, hogy a fehérvári erősséget Isten segítségével esetleg be lehetne venni. A falak a város egyik oldalán állítólag olyan rosszak, hogy az első lövéstől leomlanak. A három környező külső várost és a béget, aki az egyikben lakik, bizonyosan meg lehetne szerezni. Egy jelentés szerint, a béget a városba a török szultán parancsából nem engednék be, tehát Veszprém elleni korábbi hadjáratunk [tervét] ejtettük és Fehérvárra vonultunk.

Október utolsó napján az ostrom [lehetőségét] meghánytávotestítették. Időközben a fehérvári erősségből ötven török lovas kijött, de a mieink csakhamar újra visszaűzték őket. Nyolcat vagy kilencet közülük levágtak. A *Feldobrist* úr⁵³ jelentést kapott, hogy ötszáz szekérszerű élelmet szállítanak a budai pasa részére. Pálffy úr emberei utánuk indultak. A szekereket háromezer vlach⁵⁴ vagy rác⁵⁵ is kísérte, akiknek mindegyikét levágták. Az élelmet ötszáz ökörrel együtt elhajították.

Ugyanezen az estén a *Feldobrist*, Ferdinand Graf von Hardegg úr Huszár Pétert ötezer magyar gyaloghaddal és háromszáz huszárral a város egyik oldalára elküldte. Rábízta, hogy a két külső várost rohammal éjjel után megtámadja és bevegye. A másik oldalon, a táborral szemben, a harmadik külső városnál az ellenséget fel akarta volna lármáztatni, azért hogy Huszár Péter célját annál könnyebben elérhesse. Amit aztán mindkét oldalon hozzávetőlegesen éjjel két órakor elkezdtek. Táborunkból kivonultak a magyar gyaloghad nagy rendetlensége és zavaradottsága nem csupán a lármáztatást, hanem csakhamar a rohamot [is] megakadályozta. Ezt négy óra körül folytatták azzal a reménnyel, hogy beveszik ezt. A német gyaloghad is több segítséget és ostromágyút hozt, ami megakadályozta nekik. A magyar gyalogság tehát dologyégeket elvisszavonult, a lövegeket hátrahagyva. A gróf úrral⁵⁶ közölték, hogy az ellenség megakadályozta a lövegek elvontatását és a mieinknek nagy veszteséget okoztak. Csakhamar a *Feldobrist* úr az előkelő *Hauptmann*okkal együtt a városhoz sietett, hogy a magyar gyalogokat erővel visszafordítsák, azonban ők nem akarták hagyni magukat megfordítottatni, hanem folytatták a menekülést, ezért a német gyalogokat nem oly vitéz módon magukkal rántották. A lövegeket nagy szégyenrel hátra kellett hagyniuk. A németek és magyarok közül meglehetősen sokan [halva ott]maradtak.

Ekkor Huszár Pétertől üzenet jött, hogy a két külső várost sajátjainak kevés veszteségével bevette, mégis ezen a reggelen Huszár Péternek, mivel szükséges volt, segítségére vonultak. Tehát néhány alkalommal Huszár Pétertől üzenet jött, hogy meg akarja próbálni a várost lövetni. Mivel számára csak az ostromágyú jelentene segítséget, ahogyan meg is történt, az

⁵³ Hardegg.

⁵⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁵⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁵⁶ Hardegg.

ostrom- és mezei ágyúkból adtunk neki, de Huszár Péter nem sokat tudott ezekből tüzelni. A *Feldobrist* úrral tudatta, hogy a magyar gyalogosok szétszéledtek. Az ágyúkkal együtt nagy veszélyben áll. Az ellenség a lövéseivel nagy kárt tesz. Emiatt gróf úr⁵⁷ szigorúan megüzentte, hadd lássa, ahogyan [Huszár] erőt és a legjobb szorgalmát mutatja azért, hogy [parancsa szerint] az ágyúkat veszteség nélkül újra kihozhassa, a külső városokat kifossza és felgyújtja. Huszár Péter ebben nagyon fáradozott, hogy mindent elvégezzen. Csakhogy az ellenség rájuk támadt, ráadásul részben levágta [őket]. Négy vagy öt mezei ágyút hátrahagytak, a többi pedig Isten dicsőségére mind megmenekült. Ugyanezen a napon a tanácsban elhatározták, hogy felhagynak a fehérvári hadjárattal az élelem és a hadianyag hiánya és a rossz idő miatt, és lassan elvonulnak.

Kedden, november 2-án másfél mérföldre Székesfehérváron kívülre vonultak vissza. Ugyanezen az éjjelen három török miatt riadó volt a táborban, két *Landsknecht* feleségét és egy gyermeket el akartak rabolni. A mienk ugyan elkergették őket, de kettő halva maradt ott.

Szerdán, november 3-án kora reggel akartak újra elindulni, a kocsikat és az ostromágyúkat elküldték. Ekkor a *Feldobrist* úrhoz hír érkezett, hogy látni lehet az ellenséget és többet tennének. Éjszaka is hír jött arról, hogy az ellenség erős sereggel (*Haufen*) együtt van, és velünk csatázni akar. Mivel az ellenséget nagy számban a saját szemünkkel láttuk, a *Feldobrist* úr más urakkal megtanácskozta, mi kellene tenni. Másképpen nem dönthettek, minthogy az ellenségnek felajánlják a harcot. Amikor ez megtörtént, a Mindenhatónak a segítségéért, szövetségéért és támogatásáért mindannyian imádkoztak. A csatarendet minden seregnél (*Haufen*) felállították. Pálffy annak az első támadást jóváhagyta. Mindeközben pedig az ellenség előnyös pozíciót foglalt el, a mi oldalunkon nagy bozótos és cserjés volt, amin csak nagy fáradtsággal lehetett átkelni. Egymás mellett haladva, az ellenséget – aki elsütötte ránk ágyúit – Isten segítségével megármadtuk. Hasonlóképpen a janicsárok, akik nagy számban voltak, miránk lőttek, de olyan nagy kárt nem tettek. Ahogy mi is keményen rájuk mentünk, és velük elkezdtük az összecsapást. A Mindenható Isten kishitű tette szívüket, így mindannyian elmenekültek. Mi pedig nem késlekedtünk, hanem két mérföldön át üldöztük őket. Mindeközben Székesfehérvár városba merészkedtek, hogy a harminckét darab mezei ágyút, amiket mi az ellentől elvettünk, újra a városba hozzuk. Úgy látszik, a törökök berei jöttek, a törököket a mezei ágyúktól csak kényszerűen elűzték, nagyobb és újabb ágyúkat hoztak.

Ami a török lovasságot illeti, ők kisebb veszteséget szenvedtek. Mindazonáltal közülük, véleményem szerint, nyolcezernél több maradt a csataterén. Nem sok foglyot ejtettünk, hanem mindet lekaszaboltuk. Ki és mennyi előkelő török parancsnok (*Haupter*) maradt a csataterén? Erről semmit sem tudtam meg a sietségben. A *Feldobrist* úr maga ajánlotta, hogy ezután megküldi. Amint erről valamit megtudok, úgy a részletekkel nem fogok késlekedni. A janicsár, akit elfogtak, vallomásában beismerte, amit a szememmel láttam, hogy a másik két nagy zászló közül (az elfogott előkelő híradása szerint), az egyik a szultán *dzsebedzsi*⁵⁸ *basijához*, a szultán hadszertár vezetőjéhez (*Obrist*) tartozott, és azelőtt az elfogott török tisztelettel meghajolt előtte.

Ugyanő, az említett janicsár aga közölte, hogy tizenötezer török volt a lezajlott csatában. És a legelőkelőbb bégeket (*Hauptmann*) nevére nevezte, ahogy a mellékelt jegyzékből látható.

⁵⁷ Hardegg.

⁵⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Hegyi 2007. 362.

A janicsár aga közölte, hogy a budai pasa⁵⁹ nem akart megütközni a mieinkkel, hanem éjjel vagy egyéb előnyös [alkalommal akart] támadni. Azonban az idegen hadak Belső-Törökországból,⁶⁰ mint a janicsárok és szpáhik, az említett budai pasát keményen intették, hogy várjon meg minket és velünk ütközzön meg, ha nem, úgy ők a pasát nem tartják harcosnak. Ő is jól tudta, mi múlik azon, ha velünk nem ütközik meg.

A mi legelőkelőbb parancsnoklónk (*Haupter*) derekasan és jól viselkedett. A *Feldobrist* úr ebben a csatában egy meglehetősen ütést kapott a jobb lábszárába, és a lovát is megsebesítették. A győzelem kivívásának a napján egyenesen Fehérvár alá akartak újra vonulni és újra megostromolni, remélve, hogy Isten segédelmével lövetni és elfoglalni lehetne.

Ugyanezen órában Zrínyi gróf úr és Nádasdi a Feldobrist úrhoz jöttek. Közölték velem, hogy a törökök a városból kiabálnak, hogy velünk akarnak tárgyalni. Ez hamarosan meg is fog történni. Ami pedig azóta történt, azt a római császár felsége az ezután beérkező jelentésekből legkegyesebben megtudta.

Római császár felsége

Legalázatosabb és legengedelmesebb Zdenko Berka

A bégek jegyzéke, akik a fehérvári csatában ott voltak

Először a budai pasa maga

Az esztergomi szandzsákbég.

A fehérvári szandzsákbég.

A pesti alajbég.⁶¹

A szécsényi szandzsákbég.

A pécsi szandzsákbég.

A mohácsi szandzsákbég.

A koppányi szandzsákbég.

A füleki szandzsákbég.

A hatvani szandzsákbég.

A szolnoki.

A nógrádi szandzsákbég.

CIVILEK GYŐRÉRT

A november 3-i csatát követően a *Feldherr*⁶² úr⁶³ a magyar urak tanácsára Fehérvárra vonult. Akkor még meg volt a reménye, hogyha ezt löveti, megrohanja és szerencsével megpróbálja. A törökök egyáltalán nem lőttek, ahogy közelítettünk. Először odalovagoltunk, sokan a külső városba is bejutottak. Ennek az volt az oka, hogy [a fehérváriak] ugyanezen a napon elvesztették a pattantyúsukat. A lószerral és a puskaporral [jobban] takarékoskodtak, mivel azelőtt éjjel és nappal szakadatlan ellődöztek [a lószereket]. A külső várost maguk gyújtották fel. Jelezték, hogy tárgyalni akarnak. Erre valakit beküldtek 300 muskétással. A törököknek azonban nem volt más válasza, szakállaspuskával elutasították. Praun úr ezen az estén hozzánk jött. Nem tetszett neki, hogy mi itt táborozunk, hanem úgy vélte, hogy csata-

⁵⁹ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

⁶⁰ Anatólia.

⁶¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 365.

⁶² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁶³ Hardegg.

tér közelében kellett volna maradnunk abból a megfontolásból, mivel nem vagyunk elegendő ágyúval ellátva egy ilyen jelentős város elfoglalásához. A lőszer és a lőpor túl kevés, több német gyalogos kellene még, ugyanis a vármegyieiek mindegyike elszökött; őrjüket egyébként sem lehet számítani. Egy ilyen erősséget három helyen – mint ez hadiszokás – lehetne megrohanni. Száz német gyalogja van, de a megmaradtak is sebesültek. Hat napja nincsen kenyere, nagy a hiány vízből is. Hasonló helyzetben vannak a lovasok is, lovaik takarmány nélkül. Tehát november 4-én felkerekedtünk, és a csatatér közelében támadásra alkalmas helyen letáboroztunk. Egy hídon átvonultunk, ott ugyanis egy jobb átjárón mentünk át. Ágyúikkal Fehérvárról el tudtak érni, de szinte nem volt más lövés, csak golyó nélküli.

5-én a napfelkeltevel felkerekedtünk és körülbelül három mérföldet vonultunk. Tárkányba [jutottunk], ami egy erdőben van. Ezen a napon Pálffy úr, és Praun úr az utat Komárom felé vették, ami a *Feldherr*nek kényelmetlen és sérelmes volt. Ugyanis egymás között meghagyták, hogy megtárgyalják, mit kellene a továbbiakban tenni az ellenséggel szemben. Az élelemlről is, amit felségének és fenségének leghamarabb küldenie kell és a kótyavetyét⁶⁴ is meg kell tartani. Ferdinand gróf írt Pálffy és Praun uraknak barátian, és panaszkodott elvonulásuk miatt. Kérte, hogy jöjjenek Győrbe, hogy ott aztán Zrínyi gróf, Nádasdi úr, Maraxi úr, [és] Gall úr november 7-én együtt állat várják.

Heinrich Matthias Graf von Thurn

Zdenko Berka úr és Heinrich Matthias Graf von Thurn jelentése a fehérvári csatáról.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 117r-121v

18.

Prépostvári [Bálint] írja a győri *Obrist*nak a Szabadkánál⁶⁵ lévő táborból 1593. november 17-én. Isten segítségével a mai napon ide értünk és holnap reggel Fülel⁶⁶ alatt leszünk. Kegyelmeségednek bizonyosan írhatom, hogy egész Magyarországon ilyen erős várat [még] nem láttam. Ugyanis ez magas és erős palánkokkal, bástyákkal és [szek mögött] nagy töltésekkel rendelkezik. Ehhez [tartozik] két, másfél mély, mély sáncsarok.

Az egyszerű nép azt mondja, ha ez a vár a miénk, akkor Fülel [is az lesz]. Most volna itt az idő, hogy uramat írva felszólítsam [hogy] kegyelmen megengedjen Esztergomot megostromolnia. Amennyiben azt a kegyelmed Esztergomot bevenné, hirt akkor egyenesen Buda alá lehetne [menni] és mi innen Pest alá vonulhatnánk. Nincs kétségem, [hogy] azt is be lehetne venni, és a farkasokat, valamint a rókákat is onnan ki lehetne űzni. Most kegyelmed pontosan azt tegye és azon legyen, azért hogy egymás között egységet bírjunk. Ha ez így történik, [akkor] Isten segítségével György napjára elintézhetjük [a dolgot]. [...]

Prépostvári úr írja a győri *Obrist* úrnak 1593. november 17-én a szabadkai táborból.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 125._Konv. A._fol.: 140r-v

19.

Nemes gróf, különösen baráti, bizalmas szeretett úr, sógor és atya, részedre baráti és jóindulatú

⁶⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Végh* 2012. 133.

⁶⁵ A füleki szandzsákhhoz tartozó Szabadka vagy Szobotka palánkja. A bácskai Szabadkától megkülönböztetésül sokszor a Fülel alá tartozó Szabadkaként említették. Haddal 1557-ben rakták meg és a keresztények 1593. év végén foglalták vissza. A palánk 1593. évi elfoglalásáról lásd: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 153r; *Tóth* 2000. 144.; *Hegyi* 2007. 810–814.

készséges szolgálatom, mint ezelőtt. A dolgok jelenlegi állását az úr a belefoglalt levélből, amit fenségének,⁶⁶ kegyes uramnak legalázatosabban átadok, a továbbiakban megtudja. Néhány nappal ezelőtt Pálffy úr jött egészen korán [és] közölte legkegyesebb urammal⁶⁷ és velem, hogy a budai pasa,⁶⁸ a temesvári⁶⁹ és beglerbég⁷⁰ egész erejével táborunk ellen vonul és már nem messze innen [áll], hogy velünk megütközzön. A dolgok tehát bizonyossá tették, hogy legkegyesebb uramnak és nekem is hinnem kellett benne. Erre teljes csatarenddel, mintegy egy vagy két kartánylövésnyire a tábortól, hogy bevárjuk az ellenséget, nyílt területre vonultunk. Amint portyázóink kint voltak, megtudtuk, hogy az egészről semmi nem volt.

Eközben a törökök az egyik szigeten⁷¹ álló sáncunkon közel száz fővel rajtaütöttek. Nyolc vagy kilencszáz német gyalogosunkat a sáncból kiverték, elűzték és a lövegeket beszögeltek. Három nappal ezelőtt jött Pálffy úr egy hasonló hírrel, amely szerint az ellenség itt áll és táborunkon akarna rajtaütni. Ennek pedig hitelt adtunk és magunkat a táborban felfegyverkezve és készen tartottuk. Ott újra el kellett hagynunk egy sáncot, ami a vár alatt a Duna mellett az utat elzárta. Embereimet kiküldtem, [hogy] megbízható nyelveket fogjanak. Ezek két budai törököt, egy óbudai és egy zsámbéki paraszttal együtt, három mérföldre innen elfogtak és ide hozták. Ők az ellenkezőjét közölték [addigi értesülésünknek]. Emellett jelentették, hogy a pasa és beglerbég, azóta ők a hatvani csatából megjöttek, azóta több, mintegy fél mérföldre Budától, győzőleg megtehető távolságnál tovább soha nem lovagoltak ki. A folyó ezen oldalán nincs is táboruk, ahogyan Pálffy úr állította, hanem a temesvári pasa táborozik népével a Duna túloldalán. De hogy milyen erővel azt tulajdonképpen nem tudják. A budai pasa és beglerbég Buda városában van, rezidenciájukban. Hacsak Szinán pasa máshonnan ide nem jön egy új sereggel, úgy nem kell attól tartanunk, hogy csatára készítenének bennünket.

Ma elkezdtük a sáncot a szigeten építeni. Nem tudom, vajon ezt megtarjuk-e. Legyen meg az [Úr] akarata! Sáncot építünk és lőjük [a falakat] a rohamhoz. Úgy aggódom, hogy nincs emberünk, aki elég bátor rohamozzon. Aztán legyen a dolog úgy, hogy részükre a Mindenható Isten újra egy örömteli szívet az életben adjon, vagy egyébként csodálatos jelet tegyen, hogy ezt a végházat elfoglaljuk. Ebben az esetben maguk a törökök, akik erősek, úgy hiszem, hogy inkább vonulnak vissza, mint ellenük vonulnak. Említett von Teuffenbach úr még Helyen uattnak. Ugyanolyan kegyes és értelmes mint mi itt.

Azt nem titkolhattam el sógorom és atyám előtt, hogy Isten minden imájára szükség van. Kelt az Esztergom előtti táborban, 1594. június 4-én.

Hans Ambrosius von Thurn úrnak

Ferdinand Graf von Hardegg

Másolt levél Ferdinand von Hardegg úrtól Hans Ambrosius von Thurnnak.

Miként az események az Esztergom előtti táborban megestek.

ÖStA_HHStA_UA_AA_Fasc. 126._Konv._B._fol.: 30r-32v

⁶⁶ Mátyás főherceg.

⁶⁷ Mátyás főherceg.

⁶⁸ Mehmedpasazáde Haszán.

⁶⁹ Haszán temesvári beglerbég.

⁷⁰ Szinánpasazáde Mehmed rumáliai beglerbég.

⁷¹ A mai Bottyán szigetről van szó.

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV FINANZ- UND HOFKAMMERARCHIV ALTE HOFKAMMER

HOFFINANZ UNGARN

1.

II. Rudolf, Isten kedvező kegyelméből örökké felséges római császár, valamint Germánia, Magyarország, Csehország stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia hercege, Tirol örgrófia stb.

Instrukció a tekintetes és nagyságos Ferdinand Graf von Hardegg, a Haditanács tagja és szatmári főkapitány, kedvelt hívünk részére, a szatmári jövedelmek kezelésére vonatkozóan.⁷² Miután kegyelmesen megbízunk az említett gróf és tanácsos hűségében, becsületességében, szorgalmában és az ügyek intézésében való jártasságában, és a mondott Szatmár várunk gondozását és őrzését (mind a prefektúrát,⁷³ avagy a kapitányi tisztet, mind pedig a vár fenntartását, a jövedelmek kezelését és felhasználását illetően) tetszésünk szerinti időre kegyelmesen rábíztuk, ennél fogva a grófnak minden erejét és képességét felhasználva azon kell fáradoznia, hogy bizalmasa előttünk hűségét, szorgalmát és igyekezetét, feladatának minden részét komolyan és gondosan végrehajtva, megfelelő iránta táplált bizodal munknak és várakozásunknak.

Ami az említett szatmári várunk hűséges őrzését illeti: mind személyesen, mind a vicekapitány, az őrségparancsnok [magister vigiliarum] és a többi zsoldos révén, akik a mondott vár őrzésére alá vannak rendelve, a legnagyobb gonddal felügyelnie kell rá, hogy a nappali és éjjeli őrszolgálatot jól végezzék, valamint hogy a hely és a hozzá tartozó terület védelméhez és megőrzéséhez szükséges minden dolog megfelelően el legyen rendezve és rendelkezésre álljon, amint az erről szóló másik instrukciónkban, amelyet neki adtunk, ez már szerepel.

Mivel azonban a szatmári vár jövedelmei kezelésének a feladatát is ő fogja ellátni, ezért különös gondot kell rá fordítania, hogy minden ilyen jövedelmet pontosan összegyűjtsön és beszedjen. Meg fogja ezért kapni tőlünk a szatmári vár összes tartozékának, valamint az ezen tartozékok után rendszeresen járó jövedelmének mindenféle bevételeinek az urbáriumát, amelyet a Szepesi Kamarának⁷⁴ állít ki a részére. A jövedelmek beszédése során ehhez az urbáriumhoz kell igazodnia, és minden igyekezetével azon lennie, hogy az összes jövedelmet pontosan és hiánytalanul behajtsa, róluk részletes, tiszta és világos számadásokat készítsen, hogy amikor majd megparancsoljuk, hogy adjon számot a tevékenységéről, azokat a Szepesi Kamarának (ugyanis miutánunk közvetlenül tőle fog függeni, ami a jövedelmeket és azok kezelését illeti) tisztán, világosan, rendben és részletesen elkészítve, haladék és nagyobb késlekedés nélkül be tudja mutatni; ezenkívül a bevételeinek és kiadásainak minden negyedéves időszakáról⁷⁵ juttasson el áttekinthető kivonatokat ugyanezen Kamarához.

⁷² A szatmári uradalom utasításaira lásd: *Kenyeres* 2002. 561–604.

⁷³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2016. 105–113.

⁷⁴ Lazarus von Schwendi a felső-magyarországi végvidék hatékonyabb finanszírozására kezdeményezte egy külön Kassán működő kamara felállítását. A pénzügyigazgatás helyi irányítását 1567-től ez a szerv, az úgynevezett Szepesi Kamara vette át. *Pálffy* 1996. 198.

⁷⁵ Angaria: negyedévyi időszak. Az adófizetéssel összefüggésben használták, az adóév negyede.

Mindenekelőtt a földművelésre fordítsa a figyelmét: Erdődön, Darócon,⁷⁶ Sós majorban⁷⁷ [praedium], valamint Erdődszáda, Hirip, Újfalu⁷⁸ és Égerhát falvakban, vagyis azokon a helyeken, ahol a korábbi években a provizorok szokásosan földművelést végeztek. Tartsa jobb karban a saját ekéit és fogadjon fel béreseket, főleg azokon a helyeken, ahol a Drágffyak⁷⁹ idején nem tudtak mindent az alattvalók munkájával elvégezni. Ezért az adminisztrátor⁸⁰ használja a jobbágyok⁸¹ munkaerejét a földművelés végzéséhez, de őrizze meg a mértéket, nehogy a munka nagysága miatt tönkremenjenek az alattvalók, és ott kelljen hagyniuk a saját munkáikat, amiből fenntartják magukat. Gondos mérlegeléssel döntse el, hogy a béresekkel együtt ekéket is venni kell-e a saját pénzünkéből, illetve hogy ezt meg lehet-e tenni komolyabb akadály nélkül, vagy akár jelentős hasznunkra és előnyünkre. Alaposan nézzen utána, hogy a fennhatósága alá tartozó területen a korábban említett helyeken kívül hol és milyen mértékben lehet még a leginkább földművelést végezni, továbbá a jövedelmek felhasználása és növelése révén fejleszteni.

Ne mulassza el a majorságok [allodiatura] működtetését sem, hanem állítsa helyre azokat a megfelelő helyeken, ahol korábban szokásban volt ilyeneket létesíteni, például Erdődön, Sós majorban, Erdődszádán, Darócon és máshol, ahol megfelelő; és tenyészsen ezeken állatokat, például juhokat, teheneket, disznókat, vadakat, tyúkokat, kacsákat, pávákat és efféléket; ahol pedig alkalmasnak tűnik, ott lovakat is. A csordás bizonyos számú állatot (teheneket, juhokat) a jobbágyoktól is begyűjthet, de nem kényszerítéssel, hanem csak ha barátságos kérésére önként felajánlják, és azok közül az állatok közül adják ötet, amelyeket ajándékozás gyanánt [munerarii] szoktak felajánlani. A többi viszont, ha szükséges, vásárolja meg mérsékelt áron, hogy ezen a módon szert tudjon tenni kellő mennyiségű barompra, hizlalt állatra, vajra, sajtra, bőrre, szőrmére. Ha a szükség úgy hozza, legyen hús is helyőrség használatára. Meglátásunk szerint a szatmári szigeten is könnyedén létre lehetne hozni egy majorságot. Szatmár környékén komoly lehetőség van apróbarmok és seregbarmok vásárlására és tartására, így kis költségen sovány példányokat lehet venni és felhizlatni, aztán a felhizlalt állatokat sokkal drágábban el lehet adni közvetlenül, vagy a mézvároszéken haszonnal szétosztani a zsoldosoknak húspénzért.⁸² Az adminisztrátornak legyen rá gondolja, hogy így történjék. Nézzon utána annak is, hogy a vármező tartozó területen lehet-e valamilyen tisztességes nyereséghez jutni, és hogy milyen áron, milyen arányban, hogy ezáltal további haszon adódjék a jövedelmekhez.

Szatmáron volt három, örökségi adományokban részesült [haereditibus dotata] rendház (az egyik a ferenceseké, a másik Németiben az ágostonosoké, a harmadik szintén Németiben apácáké), és ezeknek a rendházaknak az örökségeit, úgymint szántóföldeket, kaszálókat és szőlőket, a részünkre már lefoglaltuk. Az adminisztrátor tehát gondoskodik róla,

⁷⁶ Királydaróc.

⁷⁷ Sópuszta.

⁷⁸ Szamosújfalú.

⁷⁹ A Drágffyak magvaszakadását követően a birtokok az uralkodóra szálltak. A szatmári és németi uradalomhoz – az erősség fenntartása érdekében – további területeket csatoltak Szatmár, Bihar, Közép-Szolnok és Máramaros vármegyékben. *Kenyeres* 2002. 561.

⁸⁰ Az adminisztrátori tisztséget ekkor Hardegg látta el. *Kenyeres* 2002. 563.; A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Szatlóczi* 2020. 29.

⁸¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Szatlóczi* 2020. 28.

⁸² A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot.

hogy ezeket a javakat is művelés alá vonják, és a belőlük származó termést összegyűjtsék. Voltak ezenkívül Szatmárnémetiben örökségi adományokkal, elsősorban szőlőkkel rendelkező papi hivatalok és oltárigazgatói tisztségek is; ezeknek az örökségeknek, főleg a szőlőknek a termését is szedje be az adminisztrátor a mi részünkre, mind innen, mind pedig a lázadó városok hasznosabb szőlőiből; de a terméketlenekre ne fordítson hiábavaló költségeket. A megfelelő időben mindig végezze el a művelést, és az innen származó termést csatolja a számadáshoz.

Ha azok a javak, amelyek adásvétel keretében el lettek szakítva Szatmártól, újra visszakerülnének Szatmárhoz, az adminisztrátor tudjon róla, hogy az ő hűségére és gondoskodására lesznek bízva, ahogyan a többi, jelenleg Szatmárhoz tartozó javak is; ezeknek a jövedelmeit a legnagyobb hűséggel és figyelemmel kezelje, és vezessen róluk számadást.

Bizonyos helyeken örökségként szerzett malmok is a várhoz tartoznak: Dobrán egy, Erdődszádán egy, Darócon egy, Sülelmeden egy, Szamosszegen kettő, Szatmáron kettő; ezek jelenleg is működnek. Mivel azonban mindkét mezővárosban több volt, mint amit az urbárium tartalmaz, ezért az adminisztrátor nézzen utána a dolognak, és hivatalánál fogva újjáépítse fel azokat, amelyekről remélni lehet, hogy a hasznunkra fordíthatjuk. A malmokból ekképpen származó jövedelmet az adminisztrátor figyelmesen kezelje a mi hasznunkra. Fordítson továbbá nagy gondot arra, hogy minden vám- és révbevétel, amelyre jogosan tett szert, belefoglalja a számadásokba. Amelyek megemlítendőek ezeken a javadalmakon, mint jelentősebb haszonnal járnak: Dobrán egy, továbbá Erdődszádán és Szoporon⁸³ (tizenkettő részben, ahogy a jobbágyok állítják) továbbá Darócon (bár erről a polgárok⁸⁴ azt állítják, hogy az övék, ennek az adminisztrátor járjon utána); ezenkívül Erdődön, Sülelmeden, Szokondon,⁸⁵ Bükön.⁸⁶ Ugyanígy van egy nagy jelentőségű rév is a Szamos fölött, ennek a révnek és vámszelynek a jövedelme le van írva az urbáriumban. Szatmár körül szintén van egy jelentősebb rév, és Erdődszádán egy harmadik.

Ha a híd tönkremenne, és be kellene vezetni a hajón való átkelést, akkor az adminisztrátor szervezze azt meg, és az ebből származó bevétel pontosan szedje be a mi részünkre.

Ezenkívül, mivel a várhoz számos nagy kiterjedésű makkoserdő is tartozik, ahonnan (főleg makkérés idején) nagy mennyiségű nízalt sertés és nyúl begyűjtésre a szokásos tizedszedés keretében, amely hat hónapig néven az e dologban mindentit érvényben van, ezért az adminisztrátor gondoskodjon róla, hogy ez szabályosan, bármiféle csalás és tisztességtelenség nélkül, törvényes módon lezajlódjon, pontosan, a mi részünkre. Mindebből semmit, és semmilyen termést ne tartson vissza magának, ahogyan korábban számos kapitány megtette eladás ürügye alatt, a tiltásunk ellenére és a mi nagy kárunkra.

Az összegyűjtött sertéseket pedig aszerint használja fel, ahogy a gyakorlat megköveteli: részben csináljon belőlük szalonnát a helyőrség ellátására, részben adja el őket pénzért, mert ez az eladás nem megvetendő pénzüsszeget eredményez.

Régi szokásnak számít, és nemcsak ebben a várban, hanem számos más helyen is, hogy a falvakban és a mezővárosokban mindenkinek a házára egyfajta adót vagy megváltást vetnek ki a sertések után. Ezt oly módon alkalmazzák, hogy valahol csak egy példányt vesznek el

⁸³ Alsószopor.

⁸⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2020. 16.

⁸⁵ Kiszokond.

⁸⁶ Papbikó.

a kondából, bármekkora is az, máshol viszont a tizedrészét veszik el, különösen ha semmi remény nincs a makkoltatásra. Akinek pedig nincs tíz disznaja, tíz alatt minden példány után negyed pénzt köteles fizetni. Ez a behajtás minden évben május hónapban szokott megtörténni, és emiatt ezeket a sertéseket májusi disznónak is nevezik. Úgy rendelkezünk, hogy ezeket meg kell őrizni a mi használatunkra, legfőképpen azzal a céllal, hogy ha nem terem makk, velük pótolják a hiányt, míg a negyed pénzek megmaradnak nekünk.

Mivel pedig a szabad erdőkben tilos a favágás az alattvalók számára, az építkezésre alkalmas fatörzsekkel szert lehet tenni valamekkora jövedelemre, különösen amikor idegenek akarnak ilyen anyagot. Ennek a felvigyázását is az adminisztrátor ítélőképességére bízuk.

A rendes évi adót az alattvalók az egész területen két időpontban szokták befizetni, mégpedig Szent György és Szent Mihály napján. Hogy ez mekkora, az urbáriumból ki lehet deríteni, bár több falu azt állította, hogy egy időpontban szokták behajtani tőlük az adót. Az adminisztrátor az ebből az adóból befolyó összes pénzt külön cím alatt írja be a számadáskönyvbe, és fordítsa a mi hasznunkra.

Sok bírság és büntetés is szokott lenni, ezeket minden egyes esetben a mi számunkra kell beszélni, az adminisztrátor egy részt sem tarthat meg belőlük. Külön-külön fel kell viszont jegyeznie, hogy melyik és milyen bírságokról van szó, milyen ügyekből származnak, és mely személyektől lettek beszédve.

A főbenjáró és vagyonek Kobzást magukban foglaló ügyek esetén az eddig alkalmazott módszert kell követni; a bírságot mindig a mi számunkra kell megőrizni. Ha megátalkodott ellenszegülés vagy az adminisztrátor pecsétje vagy parancsa megvetésének címén ítélték el valakit, a tőle beszédett bírság is bennünket illet. Valamilyen büntett vagy gonosz cselekedet, nyilvános botrányokozás, továbbá halálos vétkek (például tolvajlás, gyilkosság, mérgezés, házasságtörés) esetén semmilyen kedvezés vagy megváltási egyezség nem jöhet szóba az ügyet előbb a Szepesi Kamara elé kell utalni és megvárni a Kamara választát, majd végrehajtani a testi büntetést.

Ugyanilyen módon kell árulás és felségesség bűne esetén is eljárnia [az adminisztrátornak]: az ügyet tejjesse a mondott Kamarára, és várja meg az értesítést, addig elhalasztva a végrehajtást.⁸⁷

Ha bizonyos ügyekben az alattvalók úgy érzik, hogy az adminisztrátor vagy mások megkárosították őket, lehetőségük van hozzászólni a Szepesi Kamarához fordulni; ilyen esetben a Kamara az adminisztrátor és az alattvalóink közötti egész ellentétet az eddig szokásban lévő jog szerint ítélje meg.

Ha a peres felek a helyi szintű ítélettel nincsenek megelégedve, lehetőségük van először az adminisztrátorhoz, majd pedig, ha úgy kívánják, a Kamara jelenléte elé fellebbezni, hogy vizsgálja felül az ügyüket az eddig bírt szabadságuk szerint.

Ha valakinek sem leszármazottja, sem vérségi vagy házasság útján szerzett rokonsága nincs, és így utódok nélkül távozik az élők sorából, az adminisztrátor az összes javait foglalja le a mi számunkra, ingóságait és ingatlanjait egyaránt, és őrizze meg azokat hűségesen, és az ily módon átháramlott javokról tegyen jelentést a Szepesi Kamarának.

Ha egy oláh vajda, szabados vagy bíró hal meg, a lova (bármilyen értékű is legyen) a lószerszámokkal együtt a régóta érvényben lévő szokás szerint szintén a mi királyi kincstárunkat illeti. Ezt tehát [az adminisztrátor] foglalja le és fordítsa a hasznunkra.

⁸⁷ Ez a mondat az eredeti szövegben ki van húzva.

Minden, juhokkal rendelkező oláhtól be szokás szedni egy-egy bárányt *ztronga* néven. Ezeket [az adminisztrátor] vigye be a majorságba és használja arra, hogy szaporodjanak, és kitegyenek egy nyáját.

A méhkaptárakkal rendelkező oláhok fejenként egy-egy kaptárat szoktak adni. Az így begyűjtött kaptárakat az adminisztrátor vitesse be a majorságba.

Létezik az oláhtoknál az éves adó egy fajtája, amit *trotnián*ak hívnak: minden jobbágy ad harminchárom pénzt, ezenkívül egyes falvak két borjút, mások egyet. Vannak olyan falvak is, amelyek száz mérő vajat és lenolajat vagy lenmagot fizetnek. Az adminisztrátor ezeket is használja fel a mi javunkra, és írja hozzá a számadáshoz.

A legfontosabb jövedelmek közé tartozik a kilenced, amelyet az alattvalók a termények után mindenütt, néhol a bor után is fizetnek, az oláhokat kivéve. Az adminisztrátor tehát ezt is gondos ügykezeléssel és hű odafigyeléssel hajtsa be és őrizze meg.

Van néhány hely, ahonnan tized is jár. Legyen rá gondja, hogy más területen is beszedje és összegyűjtse a tizedet, ha azt könnyen meg lehet oldani. Néhány helyen az alattvalók bizonyos kisebb adót is szoktak fizetni, aminek a neve *ferion*, például Dobrán minden tehetősebb jobbágy fizet huszonnégy dénártszencsúlykor hatot, Szent György napján⁸⁸ hatot, Szent Mihály napján⁸⁹ szintén hatot.

Továbbá egy egésztelkes [integer] jobbágy két mérő, azaz egy fél köbölt kitevő zabot, egy féltelkes [medius] jobbágy egy mérőt, azaz negyed köbölt; még a zsellérek⁹⁰ is, ha vetnek, fizetnek egy negyed zabot.⁹¹ Természetesen ezt a bevételt is a mi részünkre kell begyűjtenie az adminisztrátornak.

Erdőd mellett három jó halastó található, ezeket sem szabad elhanyagolni, csak bizonyos időszakokban, amikor szokásos a használatuk elfajta mellőzése.⁹² Mind a halastavakban, mind a Szamos folyóban fogott halakat el kell adni, és az adminisztrátor vezessen pontos számadást a halak eladásáról és az értük kapott árról. Az elhagyott halastavakat is helyre lehet állítani a jobbágyok munkájával vagy pénzért (aminek a mennyiségét a Kamara jóváhagyása határozza meg). A halászattal foglalkozó szatmári jobbágyok nem kötelezhetők rá, hogy a kapitánynak vagy bárki másnak [halat] adjanak a megbízottaink előírása szerint.

A nyestek, farkasok, róka és más állatok bőreit, amelyek a parasztok elejtenek, az adminisztrátor vegye meg a számunkra, és hagy használni a mi számot adva róla nekünk. Hasonlóképpen a nyestprémeket is [adja el], amelyek a máramarosi javakból jönnek bevétel címen. Amikor ezek a javak beérkeznek Szatmárra, hűségesen gyűjtse össze azokat, és adja el minél jobb áron.

A kóbor állatok, bárhol is bukkanjanak fel a javainkon, bennünket illetnek.

Mivel a kocsmáltatás [educillatio vini] szokása az egész országban általánosan elterjedt, és a rendes jövedelem egyik nemének számít, ezért ez a vár tartozékain az egész év során sehol sem megengedett senkinek, *sem helyi lakosoknak, sem másnak*,⁹³ hanem kizárólag

⁸⁸ Április 24.

⁸⁹ Szeptember 29.

⁹⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2020. 17.

⁹¹ A mértékegységet nem írja. Talán a féltelkes jobbágyok adóját fizették.

⁹² Szó szerint itt is elküldést, elhanyagolást (dimissio) ír, de szerintem arra utal, hogy nem használják őket, azaz nem halásznak belőlük.

⁹³ A dőlt betűvel szedett rész marginális betoldás.

Őfelsége számára van fenntartva. Kivételt képez az az időszak, amikor Szatmár, Németi és más jelentősebb települések polgárai, *jobbágyok és helyi lakosok*⁹⁴ mindeddig szokásosan rendelkeztek a kocsmáltatás jogával. Az adminisztrátor tehát minden hűségével és igyekezetével gondoskodik róla, hogy mindenütt a mi hasznunkra kocsmáltassanak, és mind a bor vételéről, mind az eladásáról és az így nyert haszonról igazságos és világos számadást vezessen. Adjon tehát számot minderről, és a bormérést intézze olyan serényen és figyelmesen, hogy abból a remélt haszon származzék.⁹⁵

Létesítsen borkimérést ne csak a javainkon, hanem magában a mi szatmári várunkban is, ahol a bort nagy haszonnal lehet eladni a zsoldosoknak mind pénzért, mind hűspénzért. Vigyázzon az adminisztrátor, hogy a borból és bármilyen más dologból származó jövedelemtől távol maradjon mind ő, mind a zsoldosok (bármilyen rangúak is legyenek), hogy mindezen dolgokból csakis nekünk legyen lehetőségünk haszonra szert tenni.

A szatmári vár azon saját javain is termeljen bort az adminisztrátor, amelyek a néhai Csáky Pál fiának halála révén háramlottak⁹⁶ ránk, mert ezeken van valamennyi szőlő. Erdődön szintén található egy szőlő, aminek a szüretelését száz ember is alig tudja megoldani. A vár alatt szintén volt egy, de azt a törökök elpusztították. Ha ennek a helyreállítása mindeddig nem történt meg, az adminisztrátor gondolkodjék el rajta. Dobrán egy nagyon jó minőségű van, amelyet a dobriak maguk gondoznak. Talán máshol is vannak még szőlők, ezeknek az adminisztrátor gondosan nézzen utána, és ha műveletlenül maradtak, vegye őket gondozásba, a termést pedig fordítsa a hasznunkra.

Szedjenek be bort a kilenced és a tized keretén belül is. Erdődön kilencedet fizetnek a borból a földesúrnak, Újvárosban pedig, noha az alattvalókat a kilenced nem szokta terhelni, a tized jár a földesúrnak. A szőlőhegyeket illetően utána kell néznie az adminisztrátornak, hogy vannak-e más helyek, ahonnan jár a kilenced és a tized. Ha ezek a borok a kocsmáltatásra való felhasználás során kevésnek bizonyulnának, pénzért kell még bort vásárolni, amit elsősorban a szomszédos esztergomi területekről lehet könnyen beszerezni, a majdani megtérülés reményében.

Azt az elővigyázatossági szempontot mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy szükség esetére mindig legyen a várban elraktározva megfelelő mennyiségű bor, amennyi tudniillik elegendő a helyőrség elátására. Az adminisztrátor saját kezdeményezésre olyan megoldáshoz is folyamodhat, hogy hitelre valahonnan pénzt vesz fel egy időre, amiből bort vásárol kocsmáltatáshoz, annak az eladásából megtérítve a kölcsönt, a haszonból pedig újabb bort vásárolva. Ezen a módon a kocsmáltatás saját magát tartja fenn.

Mivel azonban a bort nemcsak a várban szokás tárolni, hanem gyógyszerházakban és borospincékben is, amelyek kint a városban találhatóak és annak a tulajdonában állnak, ezért a bor tárolása során tanúsítson [az adminisztrátor] nagy elővigyázatosságot, először is hogy ne romoljanak, vagyis ne savanyodjanak meg, használhatatlanná válva; legfőképpen pedig, hogy mindig legyenek borkészletek. A bor pótlását illetően pedig a provizoroknak egykor megszabott módot alkalmazza, tehát az adminisztrátor közvetlenül és rendezetten jegyezze fel a számadáskönyveibe, hogy meddig tartott ki a bor, hogy melyik napon vertek csapra és mértek ki egy adott hordót, a bor pótlásáról pedig az erről szóló rendelkezés szerint szerezzen

⁹⁴ A dőlt betűvel szedett rész marginális betoldás.

⁹⁵ Utána átsatírozott szó áll.

⁹⁶ Az eredeti szövegben szereplő *devotae* a margón *devolutae*-ra javítva.

megfelelő tanúsítványt. Ezenkívül mind a belül lévő bort, mind kívül a hordókat tisztán kell tartani, vászonnal gondosan kitörölve azokat, a legkisebb szennyeződést is eltávolítva. Arra is ügyeljen, nehogy az abroncsok hanyagság miatt eltörjenek, esetleg oldalt vagy a hordó alján rés támadjon, és kifolyjon a bor. Ugyanis az efféle, nyilvánvalóan hanyagság miatt történő károkért az adminisztrátor a felelős, különösen mert rendelkezésre állnak kádárok, akik régi szokás szerint a várnak szolgálnak; úgyhogy a jegyzékbe vétel során mindig teli, sértetlen, megmért boroshordókat adjon át az élésmesternek.

Arra is figyeljen, hogy szüret idején a leszedett szőlőt jegyzékbe vetesse az élésmesterrel vagy élelemzési sáfárral.⁹⁷ Az adminisztrátor, akinek hatalma van a tizedszedők és a kádárok felett, figyeljen, hogy ne okozzanak kárt azáltal, hogy isznak a borból, kicserélik a sajátjukra, vagy a tizedszedők elintézik, hogy a hordókat nagyobbrészt nem megtöltve, hanem üresen küldjék át. A legnagyobb gonddal igyekezzen [az adminisztrátor] megelőzni és elhárítani az efféle eseteket, méltó büntetéssel sújtva a kihágások elkövetőit.

A bor seprőjét (ami a kocsmáltatás vagy a zsoldosoknak történő kiosztás után megmaradt) tisztességes és megfelelő áron el kell adni, vagy csinaljanak belőle ecetet, párlatot; és minderről vezessenek pontos és világos számadást, amit aztán a megfelelő időben mutassanak be.

A bor töltésére úgy figyeljen, hogy az mindig tisztességesen történjen, és azt az eljárást alkalmazza, hogy a töltésről a pincemester mindig készítsen részleges jegyzéket: hogy mennyit kellett felhasználni a bor első töltésére (tehát amikor a forrás állapotában lévő bort először adták hozzá), és hány boroshordóhoz, továbbá hogy mennyit kellett felhasználni a második töltésre. Mielőtt pontosan és világosan jegyezzék fel. Továbbá, ahol a bor már kiforrtta magát, és közelebbi töltésre van szüksége, csináljanak róla összeírást heti lebontásban, tehát hogy egyik vagy másik héten mennyit, és hány boroshordóba kellett tölteni. Ezeket a részleges összeírásokat az adminisztrátor a saját számadásaival együtt a számadás bemutatásának idején terjessze a Kamarára elé; ezen a módon biztosabb és világosabb számadással fogunk rendelkezni a bor töltésével kapcsolatban.

Miután bizonyos tizedjövödelmek, amelyek korábban a váradi püspökséghez tartoztak, most a vár javára kerülnek begyűjtésre, az adminisztrátor nagy odafigyeléssel gondoskodjon róla, hogy ezeket a tizedeket a megfelelő időben megfizető embereik révén begyűjtse, mind a bor, mind a gabona, mind az egyéb dolgok szokásos tizedét illetően. Rendesen védje és óvja meg az időjárási viszontagságoktól, a tűztől és az állatok által okozott károktól, továbbá őrizze meg épen az emberi gonoszság, tehát a lopások ellen is. Minden kár nélkül helyezze el a raktárakban a gabonát, ott kezelje hűségeesen, védje meg a férgektől és minden romlástól, és csakis a helyőrség, illetve a hely hasznára és szükségére fordítsa.

Az aratás befejeztével alkalmazzon megbízható és alkalmas tizedszedőket, akik esküvel is kötelezik magukat, hogy a falvakban minden jobbágy terményét feljegyzik, először azok vallomása alapján, utána kimennek a mezőre és megszámlálják a kepeket, a kévéket és a keresztekét,⁹⁸ majd pontos és világos részleges jegyzéket készítenek róluk, hogy melyik jobbágy mennyit vetett, és abból mennyi tized származott. Ezeket a jegyzékeket az adminisztrátor, amikor a saját számadását benyújtja a Kamarának, szintén mutassa be ugyanezen Kamará-

⁹⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi* 2016. 184.

⁹⁸ A szavak jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szatlóczi–Bagi* é. n.

nak, rendben, világosan és részletesen, minden zavar nélkül elkészítve. Ha pedig a tizedszedők a viszontagságos körülmények miatt nem tudnak biztonságban kimenni, hogy megszámlolják a tizedjövedelmeket, akkor minden faluban hívják össze a bírákat egy biztonságos helyre, és őket bízzák meg a számbavétellel, aztán eskü alatt tegyenek róla jelentést, hogy kepében és magban számolva mekkora lett a jövedelem, és a tizedet jelentő terményt személyesen szolgáltatassák be az adminisztrátoroknak; ő pedig egy megbízható személy jelenlétében mérje meg, és foglalja bele a számadásba. Azokra a helyekre pedig, ahol megítélése szerint a kepék számbavételét rendesen végre lehet hajtani, küldjön a fent leírtak szerint megbízható tizedszedőket. Jelenleg minden hely, ahol tizedet kell szedni, biztonságos és veszélytelen.

A tized beszállítására a vármegyék ugyan nincsenek kötelezve, a kapitány és a Kamara azonban ideiglenes szerződéssel meg szokott állapotodni velük a szállításban. Az alattvalókat, a kocsikat és az állatokat azonban a (mindkét nemzetbeli) felfogadottak gyakran elragadják a saját használatukra, és emiatt a vármegye meglehetősen elidegenedett a szállítástól, félő, hogy teljesen eláll tőle, úgyhogy az adminisztrátor gondosan tegyen róla, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő. A tizedszedők pedig gondoskodjanak róla, hogy a tizedet asztagokba vagy raktárakba halmoz-
zák fel, ahol a viharoktól, az állatok és a madarak által okozott kártól, és az emberek részéről elkövetett lopástól egyaránt biztonságban és védve tárolhatják. Mivel pedig Kálló nevű kastélyunk nem rendelkezik jövedelmekkel, és nagy szüksége van gabonára az őrsgébeli zsoldosok ellátásához, ezért jókaratúan elrendeljük, hogy a termények és a bor tizedét az egész érmelléki járásban [processus] és a nyíri körzetben [districtus] a zsitvai járáig, mint amelyek közelebb vannak Kállóhoz, az említett Kálló kastély ellátására kell felhasználni. Az adminisztrátor gondoskodjék róla, hogy ez így történjen, és a kállói élelmezési felügyelőtől,⁹⁹ akinek a magban számított gabonát és a hordóban számított bort kiutalja, kapjon cserébe erről szóló, szabályosan kiállított nyugtákat, amelyeket a számadással együtt kell majd bemutatnia. Ebben a dologban ne cselekedjen másként, mivel – ahogy már említettük – ezek a körzetek közelebb vannak Kállóhoz, és az út, következésképp a szállítás is könnyebb és kényelmesebb Kálló irányába, mint Szatmár felé, egyébként pedig a többi tizedet a terményjövdelem elegendő a szatmáriak számára. Bizonyos esetekben előfordulhat, hogy a gabonát könnyebb Szatmár környékére, mint a kényelmetlen, sáros és vízszűcs Szatmárra szállítani. Gondoskodjon arról is [szatmári adminisztrátor], hogy a megharagok után a tizedet szokás szerint beszadják. A mézről és a viaszról, amelyeket a kaptárok száma szerint gyűjtenek be, biztos, tiszta és világos számadást kell vezetnie és benyújtania.

A cséplésre is ugyanezen tizedszedők vagy más emberek révén úgy felügyeljen, hogy az asztagokat károkozás nélkül bontsák ki és terítsék szét, azzal az óvintézkedéssel, hogy becsüljék meg, mekkora mennyiség származik egy kepéből, és az arányosságot megőrizve a többi kepéből is nagyjából ugyanannyi magot nyerjenek ki. Ezután – mint korábban említettük – raktárakban történjen a gondos és figyelmes tárolás.

Továbbá, hogy a bortized beszédése során mennyi folyt be egy-egy jobbágytól, arra vonatkozóan írják össze a vallomásukat, majd közvetlenül számolják meg hordóban vagy köbölben, és részletezzék, hogy egy-egy embertől pontosan mennyi tized érkezett. Így készítsék el a rendezett és pontos részletes összeírást, amit aztán a Kamarának kell benyújtani a számadás idején.

⁹⁹ Annonarius. Van, ahol ezt is élelmesternek fordítják.

Továbbá sok örökségként kapott rétje is van a várnak Erdődön, Dobrán pedig egy igen terjedelmes, ezeket a helyiek és az öt szomszédos oláh falu lakosai kaszálják le és gyűjtik rakásba a szénát. *Sós majorban is van egy, ahol szénát gyűjtenek rakásba, Moezyar a neve.*¹⁰⁰ A Homoródhoz tartozó oláh falvak Erdődszádán is *szoktak kaszálni egy rétet, ahol a szénát is rakásba gyűjtik, ez Száda tartozéka volt;*¹⁰¹ bár azt mondják, hogy régen minden hold után húsz dénárt fizettek.

Darócon egy rét van, Erdődön kettő rét, és az erdő alatt egy igen terjedelmes, jó minőségű kaszáló, amely Daróc felé nyúlik; a jobbágyok azt mondják, hogy innen több mint háromszáz öl szénát szoktak begyűjteni. Bikacszán és Horwath-ban két rét van, Újfaluban egy rét, és máshol esetleg még vannak továbbiak.

Van több másik rét is, amelyeket a fő- és egyéb kapitányok, valamint a (mindkét nemzetbeli) felfogadottak mind a mi, mind az alattvalóink rétjeiből a saját hasznukra fordítottak. Ezeket az adminisztrátor foglalja vissza, és egyeseket, amelyekre szükség van, használjon a mi javunkra, másokat pedig hagyjon meg az alattvalók használatára. Az adminisztrátor gondoskodik arról is, hogy ezeknek a réteknek a termését a megfelelő időpontban lekaszálják, a szénakaszálás után pedig a befolyt széna mennyiségét minden évben vezesse be a jegyzőkönyvekbe, és pontosan jegyezze fel a kiadásokat is, tehát hogy mennyi szénát használtak fel a majorság javára, mennyit adtak a felfogadottaknak a zsoldjuk csökkentésére,¹⁰² mennyit adtak el pénzért, és mennyi maradt. Az eladott széna értékét a bevételek közé kell sorolni, mivel jóformán lehetetlen, hogy ekkora széna mennyiségből ne lehessen valamennyit eladni a barmokra és a nyájakra fordított kiadások felül.

De ne csupán a rendes jövedelmek kezelésével foglalkozzon [az adminisztrátor], hanem, amennyire lehetséges, igyekezzen növelni a vár jövedelmeit, és harudja, gyarapítsa a rendes jövedelmek mértékét, de megfelelő és tisztességes módon, vagy akár rendkívüli úton. Mindeközben ugyanezen adminisztrátornak, amíg ezen jövedelmek kezelését irányítja, kifejezetten megtiltjuk, hogy a vár tartozékain bármilyen földművelést, majorsági termelést, vagy akár a legkisebb mértékben is földművelést folytasson a saját javára, ehelyett mindent kizárólag a mi, illetve a véghely hasznára és gyarapodására intézzen és csináljon. Hasonlóképpen a zsoldhátralékra vonatkozó efféle adás-vétel, tehát a rétek vételét és eladását (amelyeket sokan olcsón vásároltak meg, aztán a teljes összeget behajtották be rajtunk) tiltsa meg, és se ő ne csináljon ilyet, se másoknak ne engedje meg; ha szükségessé válik a zsoldhátralékra vonatkozó efféle adás-vétel, azt a mi javunkra tegye meg.

Ha jogos örökösök és érvényes végrendelet nélkül halnak meg felfogadottak, akkor mind a zsoldhátralékuk, mind a nekik járó húspénz, mind a többi dolgaik ránk hármlanak, kivéve azt az összeget, ami a rangjukhoz méltó temetéshez szükséges; ezekhez a dolgokhoz se a kapitány, se az élésmester ne nyúljon.

Arra is a lehető legnagyobb figyelmet fordítsa [az adminisztrátor], hogy mindig legyen elraktározva elegendő gabona szükséghelyzet vagy ellenséges betörés esetére, és ne engedje, hogy a mindennapi osztogatás során a gabona teljesen elfogyjon.

Ami az élelem felügyelését és kezelését illeti a szatmári helyőrségben: a Szepesi Kamara kinevezett egy külön embert, Paul Eisfortot, aki tehát a Kamarának felel, és az admi-

¹⁰⁰ A dőlt betűvel szedett rész marginális jegyzet.

¹⁰¹ A dőlt betűvel szedett rész marginális jegyzet.

¹⁰² Azt akarja kifejezni, hogy a zsold egy részét szénában fizették ki.

nisztrátor neki köteles tisztességesen, romlatlan állapotban átadni és beszolgáltatni mind a földművelésből, mind a kilencedekből és tizedekből származó, mind pedig a pénzért vett ételmet. Ügyeljen rá, hogy ne tékozzolják el, hanem a megszabott vagy megszabandó rendtartás szerint kezeljék.

A beszolgáltatott élelemlől továbbá mindig igényeljen szabályos és megfelelő nyugtát az élésmestertől, amelyet a számadással együtt kell majd bemutatnia.

Egyébként, mivel a szatmári vár gazdagabb javakkal és bőségesebb jövedelmekkel rendelkezik, mint a többi, ezért az adminisztrátor – amennyire ezek a jövedelmek lehetővé teszik – a gabona mellett a rendes húspénzt is ossza ki a német zsoldosoknak hetente az élésmester révén, a kocsmáltatásból, a különféle adókból és egyéb jövedelmekből befolyt pénzt gyűjtve össze erre a célra. Erről az élésmester rendelkezésére bocsátott pénzről szintén igényeljen szabályos nyugtát az élésmestertől; az élésmester pedig a saját instrukciójának megfelelően köteles a bevételekről és a kiadásokról világos számadást készíteni és vezetni, és azt minden évben, a kivonatait pedig háromhavonta benyújtani Őfelsége Kamarájának, a fizetése csökkentésének terhe mellett.

Úgyhogy ha az élésmesterre a feladatát illetően számvetési hiba bizonyosodik rá, akkor az általa okozott bármiféle kárt köteles megtéríteni. Gabonát és pénzt készpénzben vagy bármilyen más formában a tanácsnokunk, tehát a gróf az adminisztrátorságának az ideje alatt a saját nevében semmiképpen ne adjon vagy kölcsönözzön; úgy kívánjuk, hogy ami gabonát vagy pénzt biztosítanak az említett zsoldosoknak, azt kizárólag a mi nevünkben, a zsoldjuk keretei között, az élésmester kezéből bocsássák a rendelkezésükre.

A számadásban gyakran szerepelnek kétes példékkel és aláírásokkal kiállított nyugták. Az adminisztrátornak tehát legyen rá gondja, hogy azok, akiknek nincs felismerhető jelvényük vagy írásuk, azok Szatmár és Németi mezővárosok bírái és esküdt polgárai színe előtt tegyenek vallomást arról, hogy mit kaptak. Erről a mondott mezővárosok a szokásos hiteles pecsétjükkel ellátott nyugta- vagy bizonyosságleveleket mellékeljenek a számadáshoz, a Kamara által nemrég bevezetett szokás szerint.

Az adminisztrátor feltétlenül gondoskodik a tűzifáról az éléstár [officina annonaria] és a téli őrhelyek számára.

És ha a fát hajóval kell szállítani, a számos folyón a szatmári vár szükségleteihez, és [az adminisztrátor] a fák szállításának ezt a módját kényelmesebbnek, Őfelsége jobbágysai számára könnyebbnek találja, ne mulassza el megtenni.

Minekutána kifejezett óhajunk, hogy legyen Szatmáron piacmester [magister fori], és az így összegyűjtött jövedelmek a mi javunkra folyjanak be, ezért az adminisztrátor keressen egy megbízható férfit, akire rábízhatja ezt a feladatot, és az így begyűjtött jövedelmeket a mi számunkra szedje be. Minderről – a Kamarával egyeztetve – készítsen világos rendtartást.

Ami pedig az alattvalók munkáit és szolgálatait illeti: bár ezekben a nehéz és zavaros időkben az alattvalók terhei mindenütt növekednek, mégis amennyire lehetséges, a régi szokásaik, törvényeik és a korábbi szabadságaik szerint igyekezzen azokat alkalmazni (az elháríthatatlan szükség esetét kivéve, amire nem vonatkozik a törvény). Csak a szokásos és rendes szolgáltatásokat kívánja meg tőlük, ahogyan az a megnyomorításuk és nyilvánvaló káruk nélkül lehetséges; ne sanyargassák őket a méltányosság és a keresztény emberhez illő lelkiismeret ellenében keserves terhekkel és követelésekkel, hogy a lakhelyüket és az otthonukat elhagyva más uradalmakba kényszerüljenek elvándorolni, a mi nyilvánvaló hátrányunkra.

És mivel az alattvalóinkat a kapitányok, a prefektusok és a zsoldosok gyakran terhelték fuvaroztatással (mind másfelé, mind egészen Kassáig) és másfajta munkákkal, ezért kifejezetten kötelezni akarjuk rá az adminisztrátort, hogy ne csak ő ne terhelje az alattvalóinkat ilyesféle fuvaroztatással és egyéb, külön az ő részére végzett munkákkal, hanem a többiekkel szemben is védje meg őket.

Óvakodjon attól az adminisztrátor, hogy a neki szolgáló tiszteket [officiales servitores] a mezővárosokban és a falvakban tartsa, és a szolgálói révén költségekkel terhelje a bírákat és más helyi népeket, ugyanis a szerencsétlen népet nagyon elnyomják az ilyen tisztek. Ott vannak neki minden településen a tisztek helyett a bírák, a szabadosok és a vajdák, akiknek a segítségét a megbízatások során felhasználhatja. Úgyhogy ha azt veszi észre, hogy valaki közülük hűtlenül cselekedett, akkor ellene, ha – a jog szerint megtartandókat megtartva – bíróságilag elítélték, a vétkének megfelelően eljárhat.

Azt is meg kívánjuk tiltani az adminisztrátornak, hogy a jövedelmek begyűjtéséhez igénybe vegye a zsoldosoknak, vagy azoknak a katonai szolgálatot teljesítő embereknek a segítségét, akik ott élnek. Ehelyett nevezzen ki külön embereket az ilyen feladatokra, és azokra is, amelyeket a bírakkal, a szabadosokkal és vajdákkal nem tud elvégeztetni. Ezeket az embereket (amint az számára az adminisztrátori tisztség nevében határozott) a saját pénzéből kell ellátnia.

A beszolgáltatott rendes ajándékokat [az adminisztrátor] szedje be a mi részünkre; és köteles róluk pontos és világos számadást készíteni, amit aztán a megfelelő időben be kell nyújtania. A rendkívüli ajándékokat pedig, amelyeket a parasztok akkor ajánlanak fel, amikor az ügyeik intézése során találkoznak az adminisztrátorral, átengedjük neki saját felhasználásra.

Mivel pedig Szatmár vára békés területen fekszik és bővelkedik jövedelmekben, és itt könnyebben adódik mód a gabona felhalmozására, mint máshol, ezért ebben a tekintetben a számunkra és a Kamara számára fenn akarjuk tartani a jogot, hogy az adott évi termésnek megfelelően ne csak a többi véghelyek különösen a szomszédosakat segíthessük meg innen szabadon, hanem az összes szatmári jövedelmet úgy oszthassuk szét és használhassuk fel, ahogy nekünk tetszik.

Egyébként, a határok és az alattvalók védelmére vonatkozóan az adminisztrátor ne engedje meg, hogy a határainkat, amelyeknek békés használata és uradalmi jogai a várat illetik, bárki megpróbálja tönkretenni vagy eltörölni, sőt, inkább azokat is, amelyek tönkrementek és feledésbe merültek, igyekezzen – amennyire jogszerűen lehet, de nem erőszakkal – visszaállítani, és ne hagyja, hogy bármelyik alattvaló a jogrenden túllépve erőszakkal megsértse azokat. Erre a dologra és más ügyekre, amelyeket a vármegyei bírói székeken kell intézni és lefolytatni, [az adminisztrátornak] mindig legyen alkalmas ügyvédje, akinek a Kamara előírása szerint folyósít fizetést. Vigyázzon továbbá, hogy ne érjen bennünket semmilyen kár a hanyagsága miatt, mert azt rá fogjuk terhelni. Ha pedig valami súlyosabb baleset történik, hogyszem az adminisztrátor egyedül orvosolni tudná, akkor folyamodjon hozzánk vagy a Szepesi Kamarához.

Van néhány szántó föld és rét, amelyek Szatmár és Németi mezővárosokhoz tartoznak, és különféle zsoldosaink birtokolják őket. Ezeket illetően az adminisztrátor tartson vizsgálatot és adja vissza őket a városiaknak, hogy a jobbágyok száma gyarapodhasson és nekünk nagyobb hasznunk származhasson belőlük; vagy ha szükséges, vegye őket a mi használatunkba.

Óvakodjon attól [az adminisztrátor], hogy az ingyenes munkákat a saját hasznára fordítsa, akár pénzben, akár munkában; és a (mindkét nemzetbeli) felfogadottak se kényszerítsék a közmunka elvégzése után a jobbágyokat vagy az állataikat bármiféle magánjellegű szolgáltatásra, amellyel kapcsolatban még panaszra sincs jogos lehetőségük az országlakosoknak. Az adminisztrátor arról is gondoskodjon, hogy az írrok [...] gondosan végezze a munkáját, és ügyeljen rá, hogy a megszabott időpontokban pontos számadást nyújtson be a Kamarának, azt pedig ne engedje meg, hogy az írrok a jegyzékek elkészítése során bármiféle nehézséget vagy késedelmet támasszon a parasztok számára, vagy valami ajándékot kényszerítsen ki tőlük.

Ha úgy tűnik, hogy egyes épületeket újjá kell építeni, abba [az adminisztrátor] ne fogjon bele azelőtt, hogy velünk vagy a Szepesi Kamarával egyeztetett volna.

Hasonlóképpen, ha [az adminisztrátor] szükségesnek ítél valami komolyabb helyreállítási munkát, egyeztessen velünk vagy a Kamarával ebben az ügyben.

Kapjon továbbá az adminisztrátor *fizetés címén évente N. N. forintot, amelyet a rábízott jövedelmekből kell folyósítani, meghatározott időpontokban, háromhavi bontásban.*¹⁰³

Mivel nehéz volna minden egyes körülményt, a felmerülő eseteket belefoglalni az instrukcióba, ezért a többi dolgot, amely itt esetleg kimaradt, de az idők folyamán felmerülne vagy az urbáriumból kitűnne, szintén ide kell érteni, sőt be kell írni ide. Tehát fenn akarjuk tartani magunknak a jogot, hogy módosítsuk és kiegészítsük ezt az instrukciót, amikor és valahányszor nekünk úgy tetszik. És általánosságban megszabjuk neki, hogy a rábízott adminisztrátori feladatkör minden részét illetően ezzel a hűséggel és azon eskü szellemében ügyeljen az érdekeinkre és érvényesítse őket, amellyel a számunkra elkötelezte magát. A veszteségeket és károkat pedig minden erejével igyekezzen elkerülni és elhárítani. Hajtsa végre kegyes és kifejezett akaratunkat, hogy a kedvező kegyelmünket elnyerhesse.

[A lapszélén, másik kéztől:]

Az adminisztrátornak legyen egy rend könnyű fegyverzetű lovasa, akiket a mindennapi futárszolgálatok ellátására adjanak a kezébe. Őket a lustra¹⁰⁴ idején a lustramester rendelkezésére kell bocsátania. Ezenkívül a saját hasznára, valamint az említett lovasok ellátására és kifizetésére, továbbá az asztalához kap ezerháromszáz tallért, amelyet a rábízott jövedelmekből kell folyósítani meghatározott időpontokban, háromhavi részletekben; és ezt is fel kell tüntetni a számadásban. Ugyanis általában ezernegyszáz forintból, amit a korábbi provizorok kaptak, száz forintot le kell vonni a rendkívüli ajándékokért cserébe, amelyeket átengedtünk az adminisztrátornak.¹⁰⁵

Továbbá tizennégy kocsihúzó lóhoz szabadon vételezhet szénát és szalmát, de mértékkal. Az ellenjegyző a jövedelmekből egy évre 50 forint fizetést kap, a kulcsár 16-ot. A többi szükséges szolgálat a saját bizalma és igyekezete szerint kell felfogadnia, de korlátozott mértékű fizetésért.

Ha pedig az adminisztrátor a feladatát a következő évben már nem akarja ellátni, akkor az év vége előtt fél évvel jelezze ezt nekünk vagy a Kamarának.

ÖStA_FHKA_AHKA_HFU_RN. 57._Konv._1590 März._fol.: 394r-413v

¹⁰³ Az eredeti szövegben a dőlt betűvel szedett rész ki volt húzva.

¹⁰⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Szendrei* 1888. 101–102.

¹⁰⁵ A különbség az eredeti szövegben is benne van: először tallért, azután forintot említ.

2.

Mélyen tisztelt [Bécsben] hátrahagyott Udvari Kamara

Szeretett uraim¹⁰⁶ és legkegyesebb főherceg az elmúlt május 28-án dekrétuma által kegyesen ránk kirotta, mert minket és más magyar biztos urakat, akik még ezen idő előtt a Duna és Liptó vármegye között a magyar végvidék látogatására és bevételek rendelkezésre állítása [végett] kirendeltek és elhatároztak. Az összes jelentést írásban nem adták át. Most a magyarok maguk ajánlották fel, hogy ezeket szóban a negyedévi tanácskozáson megteszik, de ezt sem tették meg eddig. Hogy eszerint nekünk, mint német biztosoknak ugyanezen jelentéseket különösen csakhamar a legkegyesebb főherceg kezéhez át kell adnunk és ahogyan a dolgokat egyik és másik helyen találták, jelentenünk kell.

Erre emlékeztetjük legkegyelmesebb főherceget, hogy az említett megbízásokon jelen voltunk és a magyar biztos urak mellett minden véghelyen és városban megjelentünk. Remélve, [hogy] a látogatásokat és rendelkezésre állítását az instrukció szerint elintézik, valamint mindent előzetes értesítésünkkel és tanácskozásunkkal véghez viszik, és amit kérdeztek latin nyelven leírják és részünkre kommunikálják. A magyar biztos urak azonban a megbízást és az instrukciót nem követték, hanem ezeken a látogatásokon mindenféle szabálytalanságot követtek el. A tanácskozásokból bennünket kizártak, és amit egyik és másik helyen, különösen a magyar tisztségviselőktől tudakoltak, ezeket [a válaszokat] magyar nyelven írták le és minket azzal elutasítottak, hogy ránk ugyanezen tudakozódás nem vonatkozik. De nekünk a részünkre a jelentésünket, amit adott esetben velük meg kellett volna osztani, oda kellett volna adni. Ahogyan azonban ezt követően nem kevésbé ugyanazt, ami szükséges velük meg lehet beszélni és jelentésükből kihúzni. Amellett még a megbízás ideje alatt az udvarnak megírtunk és ezen kirekesztésre, valamint az elkövetett szabálytalanságokra panaszkodtunk. Emellett utasítást is kértünk, hogyan viseltessünk velük szemben, de erre nem kaptunk választ. Eközben mégis valamennyi véghelyre nem kevés utat megtettünk a magyar biztos urak mellett és reméltük, hogy talán jelenlétünkben valamennyi ügy szabályosan összeállítják és jelentik. Azonban ezekhez el sem jutottunk. És mivel személyünk előtt az ügyek majd mindegyikét magyarul tárgyalták, azért nem tudtuk leírni, [mert] ehhez titkár vagy embert sem kaptunk.

Hasonlóképpen a magyar biztos urak is valamennyi befutott és írásban átadott jelentést magukhoz vettek, de eddig a dolgok további megtárgyalásáról és megbeszélésére nem adták elő, sem részünkre ezekből másolatot nem készítették. Így semmilyen jelentést sem adhattunk át. Ahogyan részletesen semelyik ügyről, mint volt és kiderült nem tudunk beszámolni. Azon múltott volna, hogy az írásban befutott jelentést részünkre átadják.

Egyébként nagy hiányt találtunk a határokon, és hogy a magyar hadinép sem áll teljes létszámban rendelkezésre, hanem nagy volt a vesztesége, ahogyan ezt minden helyen rendszeren megírtuk. Az említett magyar biztosok azonban minden fél betérjesztett panaszát és mentségét átadták, hogy ott mindenhol követeljük, bennünket a rideg okok miatt remélhetőleg felmentsenek.

Amit pedig részemre Rappach – ezen a részletezésen kívül – kirótt, hogy a bányavárosi hadügynél és a három kamaránál kivizsgáljam és elvégezzem, azt ezt követően, amint a határvidék előkészítése befejeződött, csakhamar elvégeztem, és amit e helyeken tárgyaltam és végeztem külön jelentésben az 1588. évi [beszámoló] szerint az Alsó-Ausztriai Kamarának

¹⁰⁶ Az Udvari Haditanács tagjai.

átadtam. Efölött az udvar részére megtettem a jelentést és a szakvéleményt, amelyről döntés és más szükségesség megtörtént. Ezt is, ami szükséges volt, már elindítottuk. Tehát ugyanerről ez idő szerint többet nem tudok jelenteni. A legkegyesebb főherceget felmentésünkre emlékeztetjük, és [kérjük, hogy] ezt mindazonáltal számunkra kedvező [módon] megparancsolja. Legkegyelmesebb főherceg¹⁰⁷

Szolgalatkész és készséges

Ferdinand Graf von Hardegg

Christof von Rappach

A [Bécsben] hátrahagyott Udvari Kamara

Ferdinand Graf von Hardegg in Marchland, győri *Obrist* és Christof von Rappach Prunn ura, mindkettő császári felsége tanácsosa alázasos jelentése és mentetegetőzése.

Jelentés átadása a magyar határvidék készülségét illetően.

ÖStA_HKA_AH_HFU_RN. 60._Konv. 1593_August_fol.: 616r-619v

GEDENKBÜCHER UNGARISCHE REIHE

Költségvetés és jegyzék, amit a most a magyarországi végeken mindenfelé lévő hadinépre, mind az állandóra, mind a rendkívüli, hasonlóképpen más elkerülhetetlen hadi kiadásokra sietséggel a jelenlegi szükségletekre igényelnek és pénzben ehhez oda rendelnek, ahogyan ez és esetlegesen eloszthatnák és kiadhatnák.

Alsó-Magyarország

Elsőként az állandó hadinépre

Kanizsára egy havi zsold pénzben, ami minden körülmények között 15000 forintot tesz ki. Emellett, mivel a szükség oly mértékben megkeleteli [hogy] oda *Obristot* kell kinevezni. Ez a beiktatás valóban történjen meg, hogy az odatartozó hadinépet is pótolhassák, és aztán ott meg is tarthassák.¹⁰⁸ A főségek ezen fő költségvetésükön kívül megtegyék a rezolúciójának tartalma szerint fensége rendelkezésére további tízezer forintot. Összesen 30000 forint.

A komáromi német gyalog zászlóra, a nekik ígért három havi zsoldot a megegyezett kenyéráremelkedés miatt, úgy mint egyet pénzben és kettőt posztóban 4876 forint.

A vázsonyi hadinépre, mert az áremelés miatt a legindulatosabban kérték. Két havi zsold 302 forint.

Ahogyan a keszthelyi hadinépre is két havi zsold 339 forint.

A költségek összessége az állandó hadinépre 50557 forint.

Rendkívüli hadinép Alsó-Magyarországon

Kurz *Obrist* meglévő regimentjének mustráján – mivel megállapodtak – ahhoz tartják magukat, hogy teljes kifizetésükre a negyvenezer forinttal, ha nem kevesebbel megelégedhetnének. Ez 40000 forint.

¹⁰⁷ Mátyás főherceg.

¹⁰⁸ Zrínyi György 1590. évi lemondását követően egészen 1594-ig nem töltötték be a kanizsai Obristságot. Pálffy 1997a. 279.

Gall *Obrist* regimentjének a mustrájára egy havi zsoldot – ez nem annyira szükséges – mert kisebb számban állnak rendelkezésre. Ez 28791 forint.

A Schönberg-féle¹⁰⁹ regimentre, mert még különösen semmi sem jár nekik, *Vorlehenként*¹¹⁰ egy fél havi zsoldnál többre nem lesz szükség, mivel innen sokan megszöktek és meghaltak. Ez 16513 forint.

Riedman¹¹¹ *Hauptmann*ra és az alá rendelt zászlóra egy havi zsold 3265 forint.

Kalchstein¹¹² *Hauptmann*ra és két zászló gyalogosára, akik ezren vannak, egy havi zsold. Az 6610 forint.

A két zászló muskétásra az armadáának, mert feléjük nincs nagy tartozás, egy fél havi zsold. Az 3260 forint 30 krajcár.

Uhrmüller¹¹³ kanizsai gyalogjaira egy havi zsold 1820 forint 30 krajcár.

Ferenc laenburgi herceg¹¹⁴ négyezer német lovasára 70854 forint.

Von Kollonich¹¹⁵ száz lovas lövészére, feléjük egyáltalán nincs nagy tartozás, részükre június 2-ig nem több, mint kilencszáznyolcvanhat forint járt, egy fél havi zsold 690 forint.

Karl von Tettau 200 lovas lövészére egy havi zsold. Ez 2676 forint.

Ulrich von Königsberg úr [részére] 125 lovas lövész egy havi zsoldja. Ez 1711 forint.

Hasonló módon von Thurn gróf¹¹⁶ úr 1711 forint.

Ehrenreich von Königsberg úr száz lovas lövészére, mert június 5-ig részükre nem több, mint 1362 forint járt, most egy fél havi zsold. Ez 690 forint 30 krajcár.

Von Stahrenberg¹¹⁷ úr száz lovas lövészére egy havi zsold 1381 forint.

Pálffy úr négyszáz újonnan [toborzott] huszár lovasára egy havi zsoldot. Ez 2000 forint.

150 huszár lovasra, akik Thurzó úr¹¹⁸ alatt szolgálnak egy havi zsold. Ez 750 forint.

Zrínyi gróf úr újonnan toborzott 800 huszájára és darabontjára egy havi zsold. Ez 5250 forint.

Praun úr újonnan toborzott 200 huszár lovasára és 100 darabontjára egy havi zsold. Ez 1300 forint.

Ferdinand Graf von Hardegg 100 huszár lovasára egy havi zsold. Ez 470 forint.

A felső-szász kerület 1200 lovasára egy havi zsold 23000 forint.

Továbbá annak a Bécsi kerületnek a gyalogjaira és szemlézőjének leküldésére, miként a bécsi Udvari Kamara levele szerint von Sprinzenstein úr¹¹⁹ kívánta. 5000 forint.

Tüzérségre 6000 forint.

Az újonnan felfogadott 32 naszádra a naszádosokkal együtt egy havi zsold 4000 forint.

Rendkívüli költségek összesen Alsó-Magyarországon 227743 forint 30 krajcár.

¹⁰⁹ Hans Reinhard von Schönberg.

¹¹⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹¹¹ Andreas Riedmann.

¹¹² Sigmund von Kalchstein.

¹¹³ Christian Uhrmüller.

¹¹⁴ II. Ferenc szász-lauenburgi herceg.

¹¹⁵ Seifried von Kollonich.

¹¹⁶ Hans Jakob Graf von Thurn.

¹¹⁷ Gotthard von Starhemberg.

¹¹⁸ Thurzó György. Életéről lásd: *Thurzó* 1876.

¹¹⁹ Hans Albrecht von Sprinzenstein.

Felső-Magyarország

Schiernbrand¹²⁰ *Obrist* és a háromezer gyalogja részére egy havi zsold, noha azt mondták, hogy ezeknek majdnem a fele meghalt és talán oly sokra nem lesz szükség. Ez 23000 forint.

Az 500 Redern-féle¹²¹ lovas két havi zsoldjára. Ez 16000 forint.

Von Dohna¹²² úr 600 lovas lövészére is egy fél havi zsold. Ez 4716 forint.

Zdenko Berka úr 600 lovasára is egy fél havi zsold. Ez 5010 forint.

A Szepesi Kamara részére 6000 forint.

Hasonlóképpen *Feldobrist*¹²³ úr részére, a többi hadinép [felfogadására] segítségül 15000 forint.

Ötszáz kozákra, akiket Adalbert Prakowsky vezet, egy negyedévi zsold. Ez 9500 forint.

Összesen 79226 forint.

Továbbá más, a hadügyhöz tartozó kiadásokra.

Mátyás osztrák főherceg fenségének a napi hadikiadásokra a hadifizetőhivatalban¹²⁴ 30000 forint.

Az élésügyre 30000 forint.

Összesen 60000 forint.

Minden előző tételre összesen 417486 forint 30 krajcár.

ÖStA_FHKA_AHKA_GUR_Band_406._fol.: 421v-424r

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV KRIEGSARCHIV

BESTALLUNGEN

*Bestellung*¹²⁵ Ferdinand Graf von Hardegg részére a szatmári *Obristságról*¹²⁶

Mi Erő

Ezzel elismerjük és tudtára adjuk mindenkinek, amit Császári felsége, kegyes legszeretettebb urunk és fivérünk szívesége meg kíván. A szatmári elősége, valamint az ugyanehhez csatolt helységet és végvidéki kiűzést a hiszán úr, újra valamennyi ottani német és magyar hadinép fölött [álló] alkalmas, derék parancsnoklókkal és *Obrist*tal kell ellátni. Így kegyesen tapasztaltuk és láttuk, hogy egyenes, hű és állhatatos kedélyű, valamint tisztességes és jó hadi tapasztalatú is, amelyek a császári udvari haditanácsosnál, a nemes, szeretett, hű Ferdinand Graf von Hardeggnél megvannak. Ezért különös kegyel rábíztuk, és őfelsége nevében az említett szatmári *Obristságra* kegyesen felfogadtuk, és foganosítottuk. Felfogadjuk és elfogadjuk ezzel Graf von Hardeggel. Ezen *Bestellungsbrief*¹²⁷ erejével és tudtával

¹²⁰ Melchior Schiernbrand.

¹²¹ Melchior von Redern.

¹²² Abraham von Dohna.

¹²³ Christof von Teuffenbach.

¹²⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Kenyeres* 2007. 88–90., 111–120.; *Kenyeres* 2008. 221–238.

¹²⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹²⁶ A *Bestellungsbrief* egyik piszkozati példánya. A tisztázatot lásd: ÖStA KA AFA 1589-9-ad1

¹²⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

kegyesen mindenki elismeri, tiszteli és tartja őfelsége után és utánunk a prágai és bécsi Udvari Haditanácsot, és a felső-magyarországi *Feldobristot*, vagy akit erre kineveztek. Őfelsége hasznát és istenfélelmét szem előtt tartva és legjobb szándéka szerint megköveteli, a kárt és hátrányos dolgokat elhárítja és figyelmeztet. Egyébként mindenben azt kell tennie és cselekednie, ami egy hű, tekintélyes és egyenes *Obristot* megillett és illet. Az ő és mindenki számára a mai napon elkészített részletes instrukciót a továbbiakban aprólékosan megszabtuk. Ehhez kötötte és írásos rezerválissal¹²⁸ kötelezte magát.

Gondviselésére, fáradozására és munkájára jóváhagytuk a grófnak saját személyére és *obristi* stábjára, és a számára újonnan felállított és elkészített szatmári stáb eltartására. Először saját zsoldjára havonta 200 rajnai forintot és aztán továbbá húsz német felfegyverzett lovasra¹²⁹ (ahová nemes embereket kell felfogadni, és teljes számban és jó felszereléssel, a fekete lovasok *Bestallungja* alapján, kell tartani, [és] köteles ezeket minden mustra alkalmával bemutatni), mindegyik havonta nyolc, négy darabont mindegyikére négy, egy német és egy magyar írnok mindegyikére tizenkét, egy tolmácsra tizenkét, hasonlóképpen egy dobosra tizenkét és végül a kémpénzre¹³⁰ havonta tizenhat forint negyven krajcárt, mindegyik forintra tizenöt batkát¹³¹ vagy hatvan krajcárt kell számolni. Az elmúlt augusztus hónap elsejétől kell erre számítani és addig, [amíg] ezt az *obristi* tisztséget bírná és viselné, a császár felső-magyarországi hadifizetőmesteri hivatalából megújítani és kifizetni.

Hasonlóképpen hű, szeretett Mhnael Pernauerünknek, a mostani és jövőbeni felső-magyarországi hadifizetőmesterünknek a szükséges parancsot ma elküldték.

Miként ezt minden más parancsnoklóval, tisztségviselővel és egyszerű zsoldossal közölni akartuk, milyen számmal és zsolddal szolgáljanak a jövőben. Erről a gróf részére az újonnan felállított hadi stábunk emberei jelentést adtak és mindenkinek a dekrétumban részletesen meghagyják, mit kell elvégeznie, megtárgyalnia, minek tegyen eleget, valamint egyiket vagy másikat e szerint alkalmazza. Tehát a régi stáb [tagjait] az új stádba kell felfogadni.

Mindazonáltal őfelségének és nekem mindenkor szabad lesz ezt a *Bestallungot* és a hadi nép nagyságának a számát az alkalomnak megfelelően, és miként azt az idő és az események kívánják, megváltoztatni, csökkenteni vagy növelni.

Amennyiben Graf von Hardegg a jövőben a *Bestallung* szabályai szerint tovább nem akar maradni, vagy pedig szolgálata a császár felsége és mi kényelmünk ellen lenne, mindkét oldalról erre a figyelmeztetés három hónappal korábban, ahogyan egyébként szokásos, megtörténjen. Kegyesen ezen *Bestallungsbrief* okmány megpecsételve és a hercegi rányomott pecsétünkkel [ellátva]. Kelt Bécs városában a [hiányzik a dátum]

[Széljegyzet:] Höllerich¹³² 1589. szeptember 4.

Graf von Hardegg részére.

Másolat Kielmannak.¹³³

Hasonlóan a mustratiszttségviselőnek.

¹²⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹²⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹³⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹³¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Buza* 2020. 427.

¹³² A hadititkár.

¹³³ Andreas Kielman von Kielmansegg.

Az újonnan felállítandó szatmári hadi stáb [jegyzéke]

Obristi stáb

Először a személyes zsoldja havonta 200 f[orint]
Négy darabonra, személyenként négy [forintot] tesz ki 16 f[orint]
Egy német írrokra 12 f[orint]
Egy magyar írrokra 12 f[orint]
Egy tolmácsra 12 f[orint]
A húsz német felfegyverzett lovasra. Mindegyikre havonta nyolc forintot számítva 160 f[orint]
A kempénzre havonta 16 f[orint] 40 kr[ajcárt] 16 f[orint] 40 kr[ajcárt]
Összesen az *obristi* stáb egy hónapra kitesz 440 f[orint] 40 kr[ajcárt]

A bíraskodás stábja

Egy soltészra (*Schultheiß*)¹³⁴ 20 f[orint]
*Wachmesiter*¹³⁵ 20 f[orint]
*Profos*¹³⁶ 20 f[orint]
Bírósági írrok (*Gerichtsschreiber*)¹³⁷ részére plusz 2 forint zsoldon felüli juttatással 10 f[orint]
Három bírósági esküdt (*Gerichtslöwe*).¹³⁸ Mindegyik részére plusz 2 forint zsoldon felüli juttatással 10 f[orintot] tesz ki.
Törvényszolga (*Gerichtswibel*)¹³⁹ részére plusz 2 forint zsoldon felüli juttatással 10 f[orint]
*Stockmeister*¹⁴⁰ 8 f[orint]
*Steckenknecht*¹⁴¹ 6 f[orint]
Összesen 84 f[orint]

A további 30 lovas lövészre az *Obrist* úr 20 lovasból álló szerenti (*Sattelpfärdt*)¹⁴² kívül, mindegyikére nyolc [forint], ez kitesz 240 f[orintot].

A helyettesre (*Leutnant*)¹⁴³ 15 f[orint]

A zászlótartóra 8 f[orint]

A *Furier*¹⁴⁴ 4 f[orint]

Összesen 267 f[orint]

Eszerint eddig ezen a helyen [Szatmárban] két különböző német zászlót tartottak. Az egyik német gyalog zászlót ugyanott külön az *Obrist* bírta. A jövőben ezt felosztatják és így az *Erste Plattot*¹⁴⁵ és a *Hauptmann* zsoldját ugyanennél megtakarítják.

¹³⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Dilich* 1689. 42–43.; *Pálffy* 1995. 34–41.

¹³⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Dilich* 1689. 41.

¹³⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Dilich* 1689. 41.; *Pálffy* 1995. 34–41.

¹³⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Pálffy* 1995. 37.

¹³⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Pálffy* 1995. 38.

¹³⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Pálffy* 1995. 37.

¹⁴⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Pálffy* 1995. 37.

¹⁴¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Pálffy* 1995. 37.

¹⁴² A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot.

¹⁴³ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot.

¹⁴⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. *Dilich* 1689. 47–52.

¹⁴⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot.

[Széljegyzet:] A főherceg fensége külön jóváhagyására örökös szolgálatát elengedjük. 1589. október 3.

A másik zászlót a következő számmal és stábbal kell felfogadni. Ugyanis

Az Erste Platt

Hauptmann 40 f[orint]

Szolgája 4 f[orint]

Zászlós (*Fähnrich*)¹⁴⁶ 20 f[orint]

Szolgája 4 f[orint]

*Feldweibel*¹⁴⁷ 8 f[orint]

Tábori írnok (*Feldschreiber*) és plusz zsold (*Übersold*)¹⁴⁸ 4 f[orint]

Tábori írnok 4 f[orint]

*Weibel*¹⁴⁹ és plusz zsold 4 f[orint]

Weibel és plusz zsold 4 f[orint]

Furier és plusz zsold 4 f[orint]

Furier és plusz zsold 4 f[orint]

Lövészek vezetője (*Schutzführer*) 4 f[orint]

Lövészek vezetője (*Schutzführer*) 4 f[orint]

A fent említett személyek a szolgálatot kivéve eszerint részben a duplazzsoldosok között, részben a lövészek között keresztnevükkel a mustrajegyzékben fel vannak véve. Az ezután következő személyeknek pedig semmilyen plusz zsoldjuk ne legyen az *Erste Platt*ban betöltött tisztségükért járó fizetésükön kívül, úgy mint

Káplán 12 f[orint]

Tolmács 4 f[orint]

Darabont 8 f[orint]

Darabont 8 f[orint]

Sípos 8 f[orint]

Dobos 8 f[orint]

Sípos 8 f[orint]

Dobos 8 f[orint]

Továbbá a *Leutnant*, aki mégsem tartozik az *Erste Platt*hoz, ugyanis a rendes duplazzsoldosok között csak havi 8 f[orint zsolddal] jegyezték be. Plusz zsold 12 f[orint].

Hölgenre, akit 30 f[orinttal] tartanak. Plusz zsold 22 f[orint].

Összesen, ami az *Erste Platt*ra megy 206 f[orint].

Továbbá a zászló alatt az *Erste Platt*on kívül 300 lövészt kell tartani. Mindegyiket havi 4 f[orinttal]. Ez összesen kitesz 1200 f[orintot].

Továbbá puskapénz 100 f[orint].

Hasonlóképpen 50 duplazzsoldos mindegyikének 8 f[orint]. Összesen kitesz 400 f[orintot].

Összesen 1700 f[orint].

¹⁴⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁴⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁴⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁴⁹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

Tüzérség

A *Zeugwart*¹⁵⁰ magára és szolgájára 24 f[orintot] kapott]. Most talán 20 f[orintot] nyújthatnak neki.

Nyolc pattantyús. Négynek 9 és négynek 8 f[orintot] nyújtanak, ez 68 f[orint].

Összesen 88 f[orint].

Mesteremberek

Lakatos 6 f[orint]

Kovácmester 8 f[orint]

Két legény. Mindkettő 5 [forintért]. [Ez] 10 f[orintot] tesz ki.

Ácsmester 8 f[orint].

Három legény. Mindegyike 5 [forintért] összesen 15 f[orint].

Szekérgyártómester 8 f[orint].

Egy legény. 5 f[orint].

Kádár 5 f[orint]

Összesen 65 f[orint]

Építési személyzet

Építési írnok magára és egy lóra (ami a sáncceszközöket szállítja) 13 f[orint].

Építési számtartó 10 f[orint].

Mész- és téglaegető 6 f[orint]

Legény 5 f[orint].

Összesen 34 f[orint].

Az egész összesen, ami erre a zászló gyalogosra az *Erste Platt*-tal, a tüzérségi eszközökkel, a mesteremberekkel és építési személyzettel együtt rúg, havonta kitevő 2093 f[orintot].

És aztán az *obristi* és a bírói stábra, valamint 20 lovas lövészre havonta 791 f[orint] 40 kr[ajcár].

Mindkettő összesen kitevő 2884 f[orint] 40 kr[ajcár].

A személyek száma, akik az erősségben vannak és maradtak, 440 [fő].

Következik a magyar hadi név, amely a városban van.

A korábbi száz magyar lovashól 50 nek kell maradnia. Ez kitevő az asztalpénzzel (*Tafelgeld*)¹⁵¹ együtt, hasonlóképpen egy zászlósra, trombitásra és üstdobosra havonta 243 f[orint] 15 kr[ajcárt].

Eddig az *Obristleutnant*¹⁵² 200 tallér provízió mellett 100 r[ajnai] f[orint] havi zsoldot kapott. Mivel az *Obrist* eltartásának [összegét] csökkentik, helyettesétől – hasonló [okok] miatt – egy fél hónapot, 50 f[orintot] elvesznek, és a jövőben a saját zsoldjára havonta a még megmaradt 50 f[orintot] adják. Ez 50 f[orint].

Továbbá 25 darabonra havonta 75 f[orintot].

Tehát a városban maradt személyek [száma] 75 [fő].

Ez az *Obristleutnant* zsoldjával együtt havonta 368 f[orint] 15 kr[ajcár] rúg.

Az összes személy, akik az erősségben és azon kívül maradnának, 515 [fő].

Az összes személy 515 [fő].

¹⁵⁰ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁵¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁵² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

Összköltség, amely erre az új hadra szükséges, havonta pénzben 3252 f[orint] 55 kr[ajcár].
Mindez 3252 f[orint] 55 kr[ajcár].

A régi szatmári had egy egész évben 52818 f[orintba] került.

Az új had, ahogyan ebben a [jegyzékben] szerepeltettük, 39035 f[orintba] kerül. A megtakarítás egy évben 13783 f[orintot] tesz ki.

Kelt az 1589. év szeptember első napján.

Az új szatmári had, ahogyan ezt Ferdinand Graf von Hardegg úr részére felállították.

Mennyire rúgnak havonta a szatmári *Obrist* és az alá rendelt hivatalok [költségei]

Elsőként az *Obrist* úr személyére 200 f[orint].

Továbbá 20 felfegyverzett lovasra, akiket a duplazzsoldosok helyett a zászló alatt alkalmaznak, mindegyikre 8 f[orint]. Összesen 160 f[orint].

Négy darabont, mindegyikre 4 f[orint], az 16 f[orint].

Egy német írnokra 12 f[orint].

Egy magyar titkárra 20 f[orint].

Egy káplánra 24 f[orint].

Egy tolmácsra 12 f[orint].

Egy trombitásra 20 f[orint].

Egy seborvosra 12 f[orint].

Egy soltészra 20 f[orint].

Egy *Wachtmeisterre* 20 f[orint].

Egy *Profußra* 20 f[orint].

Összesen 536 f[orint].

Egy bírósági írnokra 2 f[orint].

Három bírósági esküdtre 2 f[orint], ez kitevés 6 f[orintot].

Egy törvénytisztára 2 f[orint].

Egy *Stockmeisterre* összeségében 8 f[orint].

A *Steckenknechtre* 6 f[orint].

Egy hóhér (*Scharfrichter*)¹⁵³ 15 f[orint].

Összesen 40 f[orint].

Összesen egy hónap az említett stábra 576 f[orintra] rúg.

Legfenségesebb méltóságos osztrák főherceg

Hercegi fenségének alázatos, legengedelmesebb, készséges szolgálatomat [ajánlom, mint] korábban. Részemre hercegi fensége egy Szatmár vármegyének szóló parancsot legkegyesebben eljuttatott. Azért, hogy ezt ők számomra – miként ez itt más *Obristok* esetében megtörtént – illő alázattal teljesítsék. Amely parancsot én az említett vármegyének át is adtam. A vármegye mindenre alázatosan ajánlotta magát, amelyet ők jogosan kötelesek megtenni és adni. Emellett még másik két vármegyére – úgymint Ugocsára és Szabolcsra, amelyek hasonlóan ide¹⁵⁴ tartoznak –, pontosan ugyanilyen parancs szükséges, azért hogy

¹⁵³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Pálffy* 1995. 39.

¹⁵⁴ Szatmárhoz.

ők részemre illő alázattal legyenek. Ezért oly régóta alázatos kérésem fenségének, hogy ezeket a parancsokat nekem az említett két vármegyére, Szatmárhoz hasonlóan kegyesen küldje meg, amire ezek kötelesek [szolgáltatukat] nyújtani, és semmit meg nem tagadhatnak [tőlem]. Ezt fenségének alázatos szándékkal írhatom. Legalázatosabban fensége parancsoljon velem. Kelt Szatmáron, 1590. július 12-én.

Fenségének legalázatosabb engedelmesség.

Ferdinand Graf von Hardegg.

Legfenségesebb méltóságos hercegnek és úrnak, Ernő úrnak, osztrák főhercegnek, Burgundia, Stájerország, Karintia, Krajna és Württemberg hercegének, Tirol és Habsburg grófjának, legkegyesebb uramnak.

Szatmár vármegyének a mellékelt levelet elküldték.

A két másik vármegyének, Ugocsának és Szabolcsnak az előző *Obrist*októl semmilyen engedelmességet [követelő] levél a regisztratúrában nem található.

Parancs Michael Pernauer felső-magyarországi tábori hadifizetőmesternek

Imperiali Ernő

Ajánljuk a hűséges és szeretett Michael Pernauerünket, mint a császár, a mi legkegyesebb, szeretett urunknak és bátyánkunk mostani és jövőbeni felső-magyarországi tábori hadifizetőmesterének jóindulatunkat és minden jót. Emellett kegyesen tudtára adjuk, hogy a legfelsőbb császári felség nevében a volt haditanácsosot, a némes, szeretett és hűséges Ferdinand Graf von Hardeggünket kegyesen megbíztuk, személyében megtettük, elfogadtuk és elhatároztuk a tiszántúli Szatmár erősség és hozzá kapcsolódó város *Obrist*jává. Számára a szabályosan elkészített *Bestallung* erejével és tartalmával, valamint az újonnan felállított szatmári hadi stáb és más emberai felfogadására és eltartására legkegyesebben meghatároztuk, hogy a grófnak, mint *Obrist*nak a következő augusztus hónap első napjától és ameddig ebben a tisztségben lesz és marad, saját személyére 200, négy darabont mindegyikére négy, egy német írnoakra tizenkettő, hasonlóan egy magyar [írnoakra] is tizenkettő, egy tolnácsra egy trombitásra tizenkettő, husz német felfegyverzett lovas mindegyikére nyolc és végül a kempénzre 16 [brint] 40 [kr] a darab – mindegyik pénzre tizenöt batkát vagy 60 kr[a]jcart] kell számítani – kell nyújtani és fizetni mindegyik must-rára és fizetési időre. Parancsolom nektek ez alapján, hogy az említett gróffal a jövőben értelem szerint elszámoljatok és eszerint kielégítsétek. E parancs szerint ezeket a hivatalotok elszámolásában pontosan és megfelelő kiadásként tüntessétek fel. [...]

[Széljegyzet:] Höllerich [15]89. szept[ember] 8.

A szatmári *Obrist* rezerválisa

ÉN, Ferdinand Graf von Hardegg vallom. Eszerint hercegi fensége, ausztriai Ernő legkegyesebb urunk, a legfelsőbb császári felség nevében engem a felső-magyarországi, tiszántúli Szatmár erősség, és az ehhez tartozó város *Obrist*jává tett. Az erről részemre a mai napon elkészített és lejegyzett *Bestallung* és instrukció erejével és tartalmával legkegyesebben felfogadott és [mellettem] döntött. Ezekre legalázatosabban ígéretet és fogadalmat tettem az említett legfenségesebb császári felségnek és hercegi fenségnek. Ígérem és fogadom ezzel valómra, nemességemre, tisztességemre, hűségemre és hitemre, hogy minden, a fent-

nevezett *Bestallung*ban és instrukcióban belefoglalt záradékot és pontot legjobb értelmem szerint, és erőmnél fogva legalázatosabban, hűségesen és szorgalmasan végre fogok hajtani, és meg fogom cselekedni, miként azt egy *Obrist*nak az urával szemben illik és kötelessége megtenni. Mindezt a rezervális levél erejével, a saját kezem aláírásával és rányomott pecsétimmel megerősítettem. Kelt, Bécsben [hiányzik a dátum]

[Széljegyzet:] Bécs, [15]89. szeptember 8.

A felső-magyarországi mustratisztviselők emlékeztetője arról, amiben a hadinép stábjáról és számáról Graf von Hardegg úrral, szatmári *Obrist*tal megállapodtak

Ernő

Tudtotokra adjuk ezzel kegyesen, hogy a császári felség, a legkegyesebb, szeretett urunk és bátyánk nevében a volt haditanácsost, a nemes, szeretett, hűséges Ferdinand Graf von Hardeggünket szatmári *Obrist*tá a következő augusztus hónap első napjától fel- és elfogadtuk. Az új stábról és annak eltartásról, valamint a hadinép számáról is legkegyesebben megállapodtunk a gróffal. Erről tájékoztatásokatokra a másolatot elküldtünk. Emellett kegyesen megparancsoljuk, hogy nem csupán a jövőben [felfogadottakat] az *Obrist*jukkal a megadott időtől elszámoltassátok és kifizetessétek, hanem a korábbi szatmári hadinépre is gondotok legyen, azért hogy ez [a hadinép] számában és ellátásban, az említett új stáb [fizetési] mértéke szerint és egyezségünknek megfelelően legyen. Miként elegend az *Obrist* parancsában a továbbiak vannak, hogy a hadinép számának csökkenését mégse most azonnal vagy egyszerre, hanem lépésről-lépésre végezze el, és esetleg annyi helyet, mint amennyit meg lehetne szüntetni, pótlás nélkül üresen kellene hagyni. Eszerint tehát hasonló módon viselkedjétek, és egyik vagy másik ügyben kegyes akaratainkat és szándékainkat teljesítsétek. Ezzel legyetek!

Felső-magyarországi mustratisztviselők.

[Széljegyzet:] Leschenbrandt¹⁵⁵ [15]89. szeptember 8.

Engedelmességre intő levél a szatmári német hadinépnek

CIVILEK GYŐRÉRT

M. H. 6

Ajánljuk mindenkinek, a római császár felsége, legkegyesebb, szeretett urunk és testvérünk parancsnoklóinak (*Hauptleute*), *Leutnant*jának, zászlósának, tisztségviselőinek és minden német lovas és gyalogos hadinépének a felső-magyarországi Szatmár erősségében jóindulatunkat és minden jót. Tudtotokra adjuk kegyesen, a legfenségebb császár nevében, hogy a volt haditanácsost, a nemes, szeretett, hűséges Ferdinand Graf von Hardeggünket a Ti parancsnokotokká és *Obrist*otokká az említett szatmári erősség, valamint az ehhez tartozó város élére legkegyesebben felfogadtuk és [mellette] döntöttünk. Különösen arra intünk benneteket, hogy az említett Graf von Hardegget ne csupán új *Obrist*nak és legfenségebb bírónak (*Rechtes Haubt*) ismerjétek el, tiszteljétek és fogadjátok el, hanem mindannyian, amit ő a császár felsége vagy megbízásunkból végvidék és a közös ügyek tekintetében a legjobb [szándékkal] részetekre időről-időre ki fog szabni, hűségesen és lehetőség [szerint] szorgalmasan eleget tegyetek. Részére, mint *Obrist*otoknak az őt megillető engedelmesség-

¹⁵⁵ Georg Leschenbrandt.

gel, miként tisztos vitézektől illik, a császár felsége akaratának és az akaratunknak, valamint [a császár] szándékának és szándékunk szerint is cselekedjete. Ezen legyetek! [Széljegyzet:] Höllerich [15]89. szept[ember] 8.

Emlékeztető Kielmannak Ferdinand Graf von Hardegg szatmári bejelentéséről és beiktatásáról

Mátyás¹⁵⁶

A császár felségének, a mi legkegyesebb, szeretett urunknak és bátyánknak volt haditanácsosát, a nemes, szeretett, hűséges Ferdinand Graf von Hardeggünket, akit a legfenségesebb császári felség nevében a tiszántúli szatmári erősség, és a hozzá tartozó város *Obristjává* legkegyesebben felfogadtunk és [mellette] döntöttünk, ezen tisztségére bemutatottuk és alkalmaztuk. Az új stábról, ahogyan a szatmári *Obrist* személyéről, [és] miként a korábbi hadinépet illetően [is] megegyeztünk. Erről a másolatokat csatoltuk és emellett legkegyesebben parancsoljuk Neked, hogy ezek alapján a hadiszokás szerint – rendeld el az *Obrist* beiktatását és kihirdetését. [...]

[Széljegyzet:] Höllerich [15]89. szept[ember] 8.

Elrendelve Graf von Hardeggre vonatkozóan.

Engedelmességre intő levél valamennyi szatmári építési tisztségviselőnek Graf von Hardegg [ügyében]

Mi Ernő

Ajánljuk mindenkinek, a római császár felsége, legkegyesebb, szeretett urunk és testvérünk mostani és jövőbeni építőmestereinek, építési mesterének és valamennyi építőjének és mesterének Szatmár erősségében jóindulatunkat. Tisztokra adjuk kegyesen, a legfenségesebb császár nevében, hogy a volt haditanácsost, a nemes, szeretett, hűséges Ferdinand Graf von Hardeggünket az említett szatmári erősség *Obristjává* legkegyesebben fel- és elfogadtuk. Emellett pedig parancsa van arra, hogy valamennyi ottani bíró és szorgalmasan felügyelje, amikor ugyanezekre [az építkezésre időközönként parancsot adunk], lehetőség szerint folytassa és támogassa. Eszerint a legkegyesebben parancsoljuk mindannyiótoknak, hogy az említett Graf von Hardeggeteket ne csupán egy ottani teljhatalmú *Obrist*nak tartsátok, tiszteljétek és fogadjátok el, hanem mindannyian, amit nektek parancsolna és elrendelne az erősséggel kapcsolatos építkezésekben, és az ugyanehhez tartozó ügyekben, mindenkor illő alázattal tegyetek eleget. Miként ez hivatalotok és kötelességetek szerint illő, és köteles. A császár felsége akaratának és az akaratunknak, valamint szándékának és szándékunknak is tegyetek eleget.

[Széljegyzet:] Höllerich [15]89. szept[ember] 8.

Római császár felsége dicsőséges Udvari Haditanácsának elnöke és tanácsosai Jóindulatú uraim! Legalázatosabb írására Ferdinand Graf von Hardegg úrnak és szatmári *Obrist*nak hercegi fensége részére, valamennyi, a tiszántúli vármegyék számára [küldött] engedelmességre intő levelet illetően. Az uraknak semmi egyebet nem jelenthetek, csupán

¹⁵⁶ Az eredetiben a szó előtt kihúzza: Ernő.

hogy a regisztraturában ezeknek utánanézték, hogy található-e más *Obrist* részére engedelmességre intő levél, amit a két vármegyének, Ugocsának és Szabolcsnak készítettek. Esetleg a mostani *Obrist*nak készíttessenek, ahogyan az urak parancsolják.

Az urak részére szolgálatkész [vagyok].

Kielman

ÖStA_KA_Best. 403/1589.

2.

Mi Ernő¹⁵⁷

Elismerem és mindenkinek közzéteszem, mint császári felségének, legkegyesebb, legszeretettebb uramnak és bátyámnak volt tanácsosa, és¹⁵⁸ Győrnek, valamint a hozzá tartozó végvidéknek *Obrist*ja, mivel a nemes Ferdinand Graf zu Nogarol¹⁵⁹ az elmúlt időben halállal halt, és ezen helyek szüksége megköveteli, hogy az érintett megüresedett *Obrists*ágot újra egy megbecsült, alkalmas, tekintélyes parancsnoklóval (*Haupt*) betöltsük. Erre kegyesen ügyeltünk és megfontoltuk, hogy becsületes, hűséges, állhatatos kedélyű és kötelességtudó, valamint jó, [és] nagy hadi tapasztalatú legyen, amely [tulajdonságok] a nemes, szeretett hű, Ferdinand Graf von Hardeggben¹⁶⁰ megvannak. Ezért benne különös kegyel megbízunk, így személyébe helyezzük bizalmunkat. Legfenségesebb császár felsége nevében és előzőleg megtett legkegyesebb döntésére a győri erősség és a hozzá tartozó végházak fölött *Obrist*tá legkegyesebben felfogadtuk és felvettük. Tudtára adjuk ezért ezen *Bestallungsbrief* erejével, véljük és akarjuk, hogy Graf von Hardegg¹⁶¹ mindenképp ezért elismerje, tisztelje és elfogadja. Olyanformán, hogy [Hardegg] legyen tekintettel a császár felségére, ránk vagy akit részére helyünkre tennének, és a császári Udvari Haditanácsra. Felsége hasznát és javát nézze, valamint legjobb képessége szerint ezt előmozdítsa. Kárra és hátrányra pedig figyelmeztessen és ellene tegyen. Egyébként valamennyi dologban tennie és cselekednie kell, ami egy hű *Obrist*ot megillet. Részére a mai dátummal is az emlektet elkészített instrukciórt részletesen kiszabtuk, és ehhez írásos rezerválissal magát elkötelezte.¹⁶²

Ami immár a stábját és a fáradozásáért és munkájáért az elhatározásait illeti, mivel Graf von Hardegg¹⁶³ ezelőtt emlektettük, hogy a császár felsége még korábban a határvidék [költségei]nek egy általános és folytonos csökkenését a legkegyesebben elhatározta, és hogy az uralkodó ugyanezen tanácskozások értelmében nyomatékosan megparancsolta a győri *Obrist*nak is ezt végrehajtani. Ennek megfelelően a császár felsége nevében a következő stábot határoztuk meg részére.

Először is saját személyére havonta és minden hónapban, mégpedig tizenkét hónapra, ahogyan ez a naptárban van, egy egész évre értendő, zsoldjára 300 f[orint].

¹⁵⁷ A szöveg rövidebb, már letisztázott változata: *Czech* 1830. 81–82. Az eredeti szövegben Mátyás főherceg neve kihúzva szerepel.

¹⁵⁸ Az eredeti szövegben kihúzva: tanácsosa, és

¹⁵⁹ Az eredeti szövegben kihúzva: Ferdinand Graf zu Nogarol. Életéről lásd: *Pálffy* 1997a. 273., 276., 285.; *Pálffy* 1999. 19–252. passim

¹⁶⁰ Az eredeti szövegben kihúzva: Georg Erasm von Liechtenstein és Nickolsburg neve. Életéről lásd: *Pálffy* 1997a. 277.; *Pálffy* 1999. 181–252. passim

¹⁶¹ Az eredeti szövegben kihúzva: von Liechtensteint.

¹⁶² A rezerválisra lásd: *Czech* 1830. 82.

¹⁶³ Az eredeti szövegben kihúzva: von Liechtenstein.

Aztán tíz felfegyverzett lovasra, mindegyik havonta 10 [forint]. Ez 100 f[orintot] tesz ki. Két írakra, mindegyik 16 [forint]. Ez 32 f[orintot] tesz ki. Egy tolmácsra 10 [forint]. Egy üstdobosra 12 [forint]. Hasonlóképpen két trombitás, mindegyikre 12 [forint]. Ez 24 f[orintot] tesz ki. Két darabontra, mindegyik 8 [forint], ez 16 f[orintot] tesz ki. Egy szakácsra 6 [forint]. Száz huszár lovas asztalpénzére 62 [forint] 30 kr[ajcár]. Végül a kempénzre évente, ahogyan instrukciójában megírták 200 f[orint]. Ez havonta 16 f[orint] 40 kr[ajcárt] tesz ki. Tehát összességében havonta 579 f[orint] 10 kr[ajcárt] kegyesen jóváhagytunk. Kikötésként és feltételként – ebben az esetben – felsége – röviden vagy hosszan – a határvidék ügyében egy általános csökkentést a legkegyesebben megparancsolt és elhatározott. Így ezt a csökkentést itt is [a győri végvidéken] megszabta, Graf von Hardegg¹⁶⁴ pedig emiatt ne panaszkodjon, hanem – egyebek mellett – a hasonló terheket türelemmel viselje. Mivel ezt a tisztet így elfogadta.

Részére és a javasolt, részletezett stábnak a havi 579 f[orint] 10 kr[ajcárt], mindegyik forintot 15 batkának vagy 60 krajcárnak elszámolva kell érteni. Ezt a legutóbb múlt 1591. év október hónap első napjától kell számítani.

A zsoldot az alsó-ausztriai főhercegség tartományában jóváhagyta, amit kirendeltjeiknek – az ezért készített dekrétum tartalma szerint¹⁶⁵ kell kifizetni. Köteles legyen [az *Obrist*] a fentnevezett stábjának a tagjait valamennyi mustrára rendesen és teljes számban bemutatni. Rajtuk kívül pedig senkit ne jegyezzenek be a mustrajegyzékbe névvel és duplazzsoldal. Ezt más hasonló határvidéki *Obrist*tal is mindig be kell tartatni.

A megelőző győri *Obrist*ok, nem a semmilyen jóváhagyással nem rendelkeztek, a maguk hasznára a marhákra vámot vagy legeltetési pénzt vetettek ki. Ebből némi bevételhez jutottak két várostól, Ráckevétől és Tolnától. Nem még azonban császári felsége legkegyesebben elhatározta és már ténylegesen megparancsolta, hogy ezt a legeltetési pénzt és bevételt egy jövőbeni győri *Obrist*tól elvesztésvényteleníteni, és ezt az [összeget] az élelmezéshez rendeli. Így Graf von Hardegg¹⁶⁵ ez alkalmammal is császári felsége ezen rendelkezése szerint viselkedjen. Az említett legeltetési pénzt és bevételeket ne követelhesse jogtalanul magának, fentemlített jóváhagyott stábjá is ehhez tartsa magát.

Kegyesen és fenntartás nélkül ezen *Bestallungsbrief* okmányát lepecsételtük hercegi függő pecsétünkkel. Kelt.

[Széljegyzet:] Georg Erasmus von Liechtenstein

Elrendelve Hardegg grófnak.

Bécs, [15]91. december 19.

Ernő¹⁶⁶

Kétség nélkül, mint ezelőtt más módon annyiszor, emlékeztetünk, hogy császári felsége, legkegyesebb, szeretett urunk és bátyánk nevében a nemes, szeretett, hűséges Georg Erasmus, Liechtenstein és Nickolsburg urát¹⁶⁷ győri és a hozzá tartozó határvidék *Obrist*jává felfogadtunk és elhatároztuk. Mivel az említett von Liechtensteint ebbe az *obristi* tisztségbe az említett végvidéken kihirdettük és beiktattuk, részére ezeket az erről készült instrukciójába belefoglaltattuk és megparancsoltuk, hogy szükség esetén segítségedet más szomszédos

¹⁶⁴ Az eredeti szövegben kihúzza: von Liechtenstein.

¹⁶⁵ Az eredeti szövegben kihúzza: von Liechtenstein.

¹⁶⁶ Az eredeti szövegben Mátyás főherceg neve kihúzza szerepel.

¹⁶⁷ Az eredeti szövegben a neve kihúzza szerepel.

határvidéki *Obrist* és *Hauptmann* [részére] tedd meg, vagy pedig kérésedre veled szemben ugyanígy járjanak el. Ezúton hasonlóképpen kegyesen megparancsoljuk neked, hogy von Liechtensteinnel az ellenséggel szemben egyeztess, időről-időre megszerzett kénhíredet bocsásd rendelkezésére. Ezzel szemben, ha tőle hasonlót megtudnál, és alkalom szerint, mikor ezek ismerté válnának vagy megszereznék, vagy segítségét használd fel vagy pedig – ahol ezt a nagyobb szükség megköveteli – engedd, hogy részére ugyanez [a segítségnyújtás] teljes joggal, a rád bízott erősségek és városok veszélye nélkül megtörténhessen. Ahogyan részére ez idő alatt parancsod és a meglévő képességed, valamint kegyes megbízásunk szerint is végezd el, valamint kegyes akaratunkkal és szándékunkkal hajtsd végre. Ezen legyetek! Kelt. Pálffy hasonlóképpen

Praun

Geréczi¹⁶⁸

Zrínyi a szükséges változtatásokkal.

[Széljegyzet:] változtatás Hardegg gróf részére.

Treutler. Bécs, [15]91. április 29.

Elrendelve Hardegg grófnak.

Ernő

Mátyás

Császár felségének, legkegyesebb, szeretett urunknak és bátyáinknak a nevében a nemes, szeretett, hűséges Georg Erasmunkat,¹⁶⁹ a győri és az ehhez tartozó várak és véghegyek élére *Obrist*nak felfogadtuk és elhatároztuk. Ezzert mindenkinek ezúton nem csupán tudtára és hírrül adjuk, hanem kegyesen meg is parancsoljuk, hogy az említett von Liechtensteint *Obrist*otoknak elismerjék, tiszteljék és respektálják. Ahogyan illően fogadjátok el, amit felsége vagy miattunk időről-időre parancsolni fog – ami minden hűséges, szorgalmas, és derék vitéznek illik megtenni –, és kötelességeket teljesítsétek és elvégezzétek. Hajtsátok végre ezt kegyes akaratunk és szándékunk szerint. Ezen legyetek! Kelt.

A tatai német tisztségviselőknél és zsoldosoknál.

Hasonlóképpen a palotaiaknak.

[Széljegyzet:] Höllreich [15]91. április 29.

Elrendelve Hardegg grófnak.

CIVILEK GYŐRÉRT

Mi Ernő¹⁷⁰

Üdvözlöm a római császár felsége, legkegyesebb, szeretett urunk és bátyánk felfogadott *Rittmeistereit*,¹⁷¹ *Leutnant*jait, zászlóseit, *Wachtmeistereit*, és mindenki mást a győri német lovasság közösségének lovasai közül kegyesen és minden jóval. Tudatom veletek, hogy legfelségesebb császári felsége nevében a nemes, szeretett és hűséges Georg Erasmunkat, Liechtenstein és Nickolsburg urát¹⁷² az egész győri és a hozzá tartozó hadi és végvidék élére *Obrist*nak felfogadtuk és [mellette] döntöttünk.

¹⁶⁸ Geréczi Bertalan. Életére lásd: *Pálffy* 1999. 238.

¹⁶⁹ Az eredeti szövegben kihúzva: Liechtenstein és Nickolsburg urát a hajdani Ferdinand von Nogarol gróf helyett.

¹⁷⁰ Az eredeti szövegben Mátyás főherceg neve kihúzva szerepel.

¹⁷¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Bagi* 2011. 65.

¹⁷² A szövegben a neve kihúzva szerepel.

Parancsolom ezért nektek, hogy nem csupán az említett von Liechtensteint¹⁷³ hasonlóképpen új *Obrist*nak és parancsnoklónak elismerjétek és tiszteljétek, [hanem] ahogyan illik respektáljátok és fogadjátok el amit felsége vagy miattunk a hadi és határvidék javára időről-időre parancsolni fog, vele szemben mindig derékul, alázatosak és engedelmesek legyetek, ahogyan becsületes és derék lovasokhoz illik, és kegyes bizalmunk [szerint] viselkedjétek. Császári felségének és a mi kegyes akaratunkat és szándékunkat hajtsátok végre. Ezen legyetek! Kelt. [Széljegyzet:] Höllreich [15]91. április 29.
Höllreich [15]92. szeptember 1.

Mi Ernő¹⁷⁴

Üdvözöllek titeteket, a római császár felsége, legkegyesebb, szeretett urunk és bátyánk német *Hauptmann*jait, zászlóseit, *Leutnant*jait, tisztségviselőit és minden közönséges zsoldost és külön az építési főfelügyelőt, építési őrnököt és valamennyi építési tisztségviselőt, mint a harmincadost, az élelmezési személyzetet, összeségében az uralkodónak minden győri szolgáloját kegyesen és minden jóval. Tudatom veletek, hogy legfelsőbb császári felség nevében, a nemes, szeretett és hűséges Ferdinand Graf von Hardegg ura¹⁷⁵ a hajdani Georg Erasm von Liechtenstein¹⁷⁶ helyett az egész győri és hozzá tartozó hadi és végvidéki élére *Obrist*nak felfogadtuk.

Parancsolom mindegyikötöknek ezért kegyesen, hogy az említett Graf von Hardegg¹⁷⁷ új *Obrist*nak elismerjétek, tiszteljétek és respektáljátok. Nem kevésbé te, a harmincados, ti, az élelmezési személyzet, ti az építési tisztségviselők és ti, a [többi] császári szolgálatban állók is az *Obrist*nak, a hadügyet illetően mindenben, ahogyan illik alázatosak legyetek, és rá felnézettek. Amit császári felsége vagy miattunk időről-időre parancsolni fog, [annak] minden lehetőség [szerint] szorgalmasan eleget tegyetek, abban a mértékben, ahogyan ez derék vitézektől és hűséges szolgáloktól illik. Császári felségének és a mi kegyes akaratunkat és szándékunkat hajtsátok végre. Ezen legyetek! Kelt.

[Széljegyzet:] Höllreich [15]92. szeptember 1.

Elrendelve a Kamara részére.

ÖStA_KA_Best. 427/1951

CIVILEK GYŐRÉRT
ALTE FELDAKTEN

1.

[...] Legkegyesebb, szeretett bátyám-uram, császári felsége kegyesen emlékezik, amit testvéri alázattal kértem és írtam ezelőtt és legutóbb az elmúlt év december 13-án Chtistof von Teuffenbachhal kapcsolatban. Hogy őt a felső-magyarországi *Feldobrists*ágra innen elküldենénk, ezáltal Hardegg gróf urat helyéről letennék és hasonlóképpen Győrbe kineveznék. Azóta, és mert őfelségétől semmilyen rezolúció és rendelkezés erre nem történt, említett

¹⁷³ A szövegben a neve kihúzva szerepel.

¹⁷⁴ A szövegben Mátyás főherceg neve kihúzva szerepel.

¹⁷⁵ A szövegben kihúzva: Georg Erasmunkat, Liechtenstein és Nickolsburg urát.

¹⁷⁶ A szövegben kihúzva: Ferdinand von Nogarol.

¹⁷⁷ A szövegben kihúzva: von Liechtensteint.

¹⁷⁸ Az eredeti szövegből kihúzva: Höllreich [15]91. április 15.

von Teuffenbach sérelmezte ezen a késlekedést, mivel jóideje készenlétben állt a vonuláshoz emberrel és lóval, és [ezeket] élelmeznie kellene. Ezért magát sem tudná – tiszttségének megfelelően – minden szükségessel ellátni és felszerelni, hogy megfelelően teljesítse [a feladatát]. Az itteni tartományi rendek¹⁷⁹ a mostani tartományi gyűlés alatt már második alkalommal sürgették és alázatosan kérték, hogy az új győri *Obristot*, Ferdinand Graf von Hardegget kinevezzék, és további késlekedés nélkül beiktassák [tisztségébe].

Határozza el felsége legkegyesebben, mit [tegyünk] ebben a helyzetben, mert semelyik helyet sem látták el megfelelő vezetővel, bizonyosan nem tartózkodik [ott egyik] sem. Emellett, ezen késedelem azt is okozhatja, hogy esetleg ezt követően Teuffenbach, valamint a gróf emiatt rekompenzációt kíván, és őfelségének fizetnie kell nekik. Ezért tehát császári felségét ismét emlékeztetni és kérni akarom testvérien és alázatosan, mivel csak ezen múlik, hogy egy kevés pénzt, posztót és egyebeket – összeségében húsz-huszonötezer forint [értékben] – a felsőmagyarországi őrségekben [szolgáló] zsoldosokra – az elkerülhetetlenül nagy szegénység és szükség miatt – rendeljenek. Emiatt korábbi alázatos figyelmeztetésem szerint az Udvari Kamarának legkegyesebb parancsot tegyen, azért hogy immár a kívánt rendelkezés ténylegesen és kéréstlenül megtörténjen. Ezalatt mindkettő, von Teuffenbach és a gróf is rendes tiszttségében lenne, [így] ez alkalommal is többféle alkalmatlanságtól mind őfelségét, mind a végvidéket megóvná és megómná. Amit ebben az ügyben felsége legkegyesebben tenni fog, azon rendelkezésről engem tájékoztassanak. [...] Bécs 1592. év február 10-e.

A német-római császár felségének.

Legalázatosabb öccse, Ernő
David Ungnad

A német-római császárnak, magyar és cseh király őfelségének legkegyesebb szeretett uramnak és bátyámnak.

ÖStA_KA_AFA_1592-2-1

2.

Jegyzék, amit a méltóságos gróf és úr, Ferdinand Graf von Hardegg, Glatz és Machland ura, a német-római császár felségének na lita nács és egykori boaji¹⁸⁰ *Obristja* felsége ottani építési írnoktól, Ambrósio Dreylingtól az ottani építési hivatalból saját majorságának felépítéséhez és saját szükségletére átvett, [és] ki is mérték [neki], de eddig meg nem térítette, ahogyan következik.

Először egy külön feljegyzés szerint, amit benyújtott, az említett majorsághoz az erősségből 139 törzs nagy épületfát elvitt és felhasznált, amelyeket pénzben 52 forintra becsülnék.

1589. november 30-án Dóczy Kelemen úr udvari alattvalói az épületfa kivágásával az említett majorsághoz a gyalogrobotot fél jobbágyportára elvégezték. Ezt 60 dénásra becsülik. Hasonlóképpen 1589. november 30-án Batori Elek úr alattvalói is elvégezték a gyalogrobotot fél jobbágyportára a majorságnál. Ezt 60 dénásra becsülik.

Továbbá 1589. december 2-án Dobó Ferenc úr udvari alattvalói az épületfa kivágásával a többször említett majorsághoz a robotot hat jobbágyportára elvégezték. Mindegyik 1 forint 20 dénásra, [összesen] 7 forint 20 dénásra [rúg].

¹⁷⁹ Alsó-ausztriai rendek.

¹⁸⁰ A szövegben nem javított elírás. Valójában szatmári *Obrist* volt.

Továbbá 1589. október 16-án Világi István úr alattvalói a majorsághoz a gyalog és szekérral való robotot, hajtó által hét jobbágyportára elvégezték. Mindegyiket 1 forint 20 dénár, [összesen] 8 forint 40 dénárba becsülték.

Továbbá tizenhárom egész jobbágyportát egyben – pénzben darabonként 2 forint 40 dénár – [összesen] 31 forint 20 dénárba becsülték. Így Mikolai Ferenc mikolai alattvalói a gyalog és szekérral való robotot 1590. április 6-án a sokszor említett majorságra elvégezték. Összesen 31 forint 20 dénár. Így Mikolai Mihály alattvalói a szekérral való robotot, [amivel] a póznákat ide szállították, három jobbágyportára is elvégezték, mindegyiket 1 forint 20 dénárba becsülték. [Ez] 3 forint 60 dénár [rúg].

Bátori Zsigmond úr alattvalói a majorsághoz 1590. március 13-án a szekérral való robotra vékony hosszúfát szállítottak. Hat abrak fél jobbágyportára 1 forint 20 dénár.

1590. április 6-án Dobó Ferenc úr batizi alattvalói karók leszúrása és a kerítés által az *Obrist* úr kertjében a gyalogrobotot elvégezték. Nyolc portára, mindegyik 1 forint 20 dénár, [összesen] 9 forint 60 dénárba becsültek.

1590. április 14-én Bátori Elek úr alattvalói szekérral való robotot is, amellyel vékony hosszúfát szállítottak, ehhez fél jobbágyportára elvégezték. Így [ez] becslés szerint 60 dénár.

Továbbá az építési írnok a gróf úrnak a két ügyletére Bátori István úrnak és Csapi Kristóf úrnak 51 kád meszet adott. Ezek mindegyikét az előzetes számítás szerint 3 forintra, [összesen] 153 forintra becsülik.

Továbbá 1590. július 4-én az építési írnok őkegyelme parancsára és ügyére Vetési Lászlónak 10 jobbágyportát elengedett, ami pénzben 24 forintot tesz ki.

Továbbá a többször említett gróf úr négy különböző ügyletére 13000 téglát ki kellett számolni, és az építési hivatalból oda kellett adni. Minden 1000 darabot 1 forint 25 dénár, [összesen] 16 forint 25 dénárba becsülnek.

Őkegyelme saját szükségletére az építési írnok néhány alkalommal 197 ládát adott. A becslés szerint mindegyik 6 dénár, [ez] 11 forint 82 dénárba tesz ki.

Továbbá az építési írnok őkegyelmének adott 1590. augusztus 4-én négy piskárkosi jobbágyportát, [ez] pénzben 9 forint 60 dénár.

Továbbá őkegyelme parancsára 1591. június 3-án az építési írnok Anarcsi Péter Lázárival való ispánnak hat jobbágyportát elengedett. Ez pénzben 14 forint 40 dénárba tesz ki.

Még őkegyelme 1591. június 21-i levelére az építési írnok Károlyi Mihály úrnak 40 kád meszet adott. Mindegyik 25 dénár. [Összesen] 10 forint.

Összesen a fentírt helyekre, amelyeket gróf úr a szatmári építési hivatalból egyrészt saját maga szükségére és építésére, mindkettőre fa építőanyagban és robotban kapott, másrészt ahová kiadott. Egy összegben 354 magyar forint 7 krajcár, amellyel őkegyelme még adós eddig kiegyenlíteni.

Összesen 354 forint 7 dénár.

Megjegyzés, amit Ferdinand Graf von Hardegg egykori tokaji *Obrist* az ottani építési írnokától, Ambrosio Dreylingtől, az ottani építési hivatalból majorságának felépítésére és egyébként saját kívánalmára is átvett, [és] ki is mérték [neki], és még nem fizette ki. Ezért a dekrétum szerint a levonás a fizetőhivatalban megtörténik. 1592. szeptember 28.

ÖStA_KA_AFA_1592-9-1

3.

Kivonat és jegyzék [arról], amit valamennyi hadinépre – akiket a mostani időben rendszeren és rendkívüli módon a végvidéken a törökökkel szemben tartanak – havonta kiadnak. Különösen pedig arról is, mennyit kell őfelségének saját jövedelmeiből adni és kifizetni.

A győri végvidék

	Alsó-Ausztria által fizetve	Az uralkodó által fizetve
Győri erősség	4626 forint 17 krajcár 2 dénár	
Két zászló német gyalogos ugyanott		3809 forint
Pápa	1922 forint	
Veszprém	2066 forint 30 krajcár	
Tata	818 forint 20 krajcár	
Szentmártonhegy	380 forint 45 krajcár	
Csesznek	222 forint	
Palota		1329 forint 45 krajcár
Vázsony		153 forint
Keszthely		169 forint 30 krajcár
Tihany		271 forint 5 krajcár
A tatái 100 német gyalogra		482 forint
Csibárc		72 forint 55 krajcár
Szigliget		116 forint 40 krajcár
Összesen	10035 forint 52 krajcár 2 dénár	6401 forint 55 krajcár

Összesen 16437 forint 47 krajcár és 2 dénár.

[...] Rövid kivonat [arról], amit mindenütt Magyarországon és Szlavóniában rendszeren és rendkívüli módon hadinépre kiadnak. Ebbe beleértendő a Horvátországba is újonnan felfogadott lovasság és gyalogság.

1593. szeptember 22.

ÖStA_KA_AFA_1593-9-1½

4.

Összefoglaló kivonat [arról], amit a német-római császár felségének a felfogadott német és magyar lovas és gyalogos hadinépre, akiket őfelsége 80 végházban a Magyar Királyságban tart, havonta és évente kifizetnek. Megszövegezve 1593. november 6-án.

A zsoldosok száma, akiket a győri végvidéken felfogadva tartanak: 3342 fő.

Ez havonta 16437 forint 47 krajcár 2 dénárba kerül.

És egy egész évben 197243 forint 30 krajcárba. [...]

ÖStA_KA_AFA_1593-11-ad1

Részedre, mint nemes, jó uramnak, ajánlom szolgálatomat.

Tudtodra adom, amit feladatam [szerint] mostanáig még a szükséges bizonyossággal nem teljesíthettem. Ma jöttek Rendekről és Ajkáról – amely két falu a Bakonynak [nevezett] erdőben két mérföldre Veszprémtől fekszik – az alattvalók hozzám azzal a hírral, hogy a székesfehérvári bég mindkét említett falut szombaton¹⁸² napkeltekor kirabolta. A törökök Rendekről két asszonyszemélyt hetven gyerekkel együtt magukkal vittek, és két férfit levágtak. Ajkáról tizennégy férfit gyerekekkel együtt, függetlenül attól, hogy ezen utóbbiak (egészen biztosan) ezeket¹⁸³ teljes bizonyossággal beszolgáltatták, és a szpáhi-juknak szolgáltattak, mégis elvitték [őket]. Aztán ezek a szegények akkor, amikor a török Veszprém alatt volt, falujukból elbujdostak. Rendek pedig a székesfehérvári bég birtoka. Ezek a szegények menekültek hozzám, mint kegyes urukhoz, hogy az elhurcoltak miatt a budai pasának szeretnének írni. Ugyanis higgye el uram, hogyha ezzel nem kártalanítják őket (egyérténeket), az itteni adókötelesek, a most teljesen elcsüggetté vált alattvalók mind el fognak futni. Ezek a szegények maguk csak azért maradtak még, mert mind a fehérvári, mind a veszprémi bég Huszár (Péternek) egy oltalomlevelet küldött, azért hogy a falvakat meg fogja szállni, és következtében a török senkinek sem fog szenvedést okozni.

Uram ír nekem egy dörgicsei ember ügyében. Ezt még nyomban tovább küldtem, de még erre nem érkezett válasz.

Továbbá uram, a takácsiak Huszár (Péter) úrnak írtak, hogy ezek Önél engem bepanaszolnak, mert az említettekhez tartozó marhák legelőjét a saját teszéri mezőimen megtiltottam. Az Isten tartsa meg uramat.

Kelt Pápán, 1594. február 7-én.

Szolgája Békási Mihály

ÖStA_KA_AFA_1594-2-23

CIVILEK GYŐRÉRT

Legkegyesebb herceg és úr! Ezt küldöm fenségének a többi hírhez, amit részemre Huszár Péter Pápáról írt. Hamarosan az enyéimmal a [Felvidékre] vonulok. Fensége parancsának legalázatosabban eleget teszek. Kelt Győrben, 1594. február 19-én.

Hercegi fenségének

Legalázatosabb és legengedelmesebb [híve]

Ferdinand Graf von Hardeggh

Legfenségesebb hercegnek és úrnak, Mátyás ausztriai főherceg, burgundiai herceg és tiroli gróf úrnak, legkegyesebb uramnak.

A római császár felsége udvari haditanácsosainak kezéhez.

Nagyszombatba, vagy ahol fenségére rátalálnak.

ÖStA_KA_AFA_1594-2-37

¹⁸¹ Békási Mihály tevékenységére lásd: *Bagi* 2020. passim

¹⁸² 1594. február 5.

¹⁸³ Földesúri szolgáltatásukat.

Huszár Péter írja Ferdinand Graf von Hardeggnak, hogy egyik megbízható embere – aki tegnap Budáról jött, ahol a szpáhiknál volt – bizonyosan állította, hogy egy, a Dunán átívelő híd építését kezdték meg a pesti [partra], és kedd¹⁸⁴ délig el is készülnek vele. Azt is mondta, hogy a törökök négyszáz embert Budáról Esztergomba küldtek, és nagy közöttük a félelem. Azt is mondta, hogy Palotára élelmet vittek, és sok, szekeret [kiállított] emberrel beszélt, akik állították, hogy Palotán nem hagytak többet, mint három tarackot. A lópor, ágyúgolyók és más hadszerek [szinte] egészét elszállították és csak keveset hagytak a lóporból és az ágyúgolyókból. Kevesen vannak ott és nagyon félnek.

Pápa, 1594. február 18-án.

ÖStA_KA_AFA_1594-2-ad37

7.

Legfenségesebb nemes ausztriai főherceg¹⁸⁵

Legkegyesebb herceg és úr! Fensége Nagyszombatban e hónap 21-én¹⁸⁶ kelt legkegyesebb parancsát a váddal együtt átvettem, amit fenségénél az itteni *Obrist* úr, Ferdinand Graf von Hardegg azért tett meg ellenem, mert legelőször a legutóbbi Veszprém elleni támadást vele (mindenféle hiány miatt) – amelyben részben az *Obrist* úr [is] felelős – illő módon nem tudták végrehajtani. Ezt követően megelőzően 27-én¹⁸⁷ vettem át [a levelet], és az említett *Obrist* úr panaszából annyit megértettem, hogy elsősorban engem azzal vádolt meg és jelentett fel, hogy önző és engedetlen lennék.

Másrészt pedig összeesküvő és felbujtó lennék, akire a szükségben semmit se lehet bízni. Hasonlóképpen engem okolva, hogy magyar lovagsága a zsold emelését kívánta, és ezek felbujtójának [tartott].

Ezenfelül olyannak [vélt], akinek szolgálatából és hivatalából, vagy sokkal inkább minden becsületétől és méltóságától jogosan meg kellene fosztani. Még további efféle becsületsértést és [becsületemnek] csorbítását [írta].

Ezen egészen heves, tisztességet sértő vád miatt azonban az *Obrist*tól egyebet nem várhattam, mint hogy a szerződést, amit hercegi fensége közöttünk között megkötött, áthágja, engem okolva, és a római császár részéről a szerződés felbontását követően újra felnyitja. Úgy véltem volna, [hogy] az idézett szerződés valamilyen többre értékelné, és ebben nem csupán a kapott tisztségemet, hanem minden egyéb más előtt hercegi fenségét legalázatosabban ettől megkímélte volna. Különösen, mert *Obrist* úrnak ezen ellenem való fellépéshez a kezdetektől mostanáig a legkevesebb okot adtam. Amennyiben ez valós lenne, az a vizsgálatban ki fog derülni, és napvilágra fog kerülni. Az ellenem [felmerülő] vádjának pontjait – amiket mindenfelé írásában közölt – semmiben sem lehet megerősíteni, és ezeket [...] sem az *Obrist* úr, sem senki más soha alappal rám nem bizonyíthatja. Így aztán legkegyesebb herceg és úr, fensége a legragyogóbb értelemből legkegyesebben ismeri, hogy nemcsak nemességem és hadipályám, hanem mindenekelőtt kereszténységem is megköveteli, hogy a becsületet – amit netalántán el nem veszítettem –, amit részemre Istentől és a római császár felségétől, mindannyiunk legkegyesebb hadurától és urától

¹⁸⁴ 1594. február 22.

¹⁸⁵ Mátyás főherceg.

¹⁸⁶ 1594. február 21.

¹⁸⁷ 1594. február 27.

adományként kaptam, őszintén megmentssem. Amennyire ez a mindenkori törvények szerint előírt és megengedhető. De ezt én is megfontoltan, [biztos] hírekkel és szükségem jó tanáccsal tenném meg. Kérem tehát felségét legalázatosabban és legengedelmesbben, hogy ehhez részemre legkegyesebben időt adjon, azért hogy szükség szerint a védelmemre felkészüljek. Ártatlanságomat is jó alapra, mindenki szeme elé, napvilágra hozhassam.

Obrist úrnak pedig róják ki és parancsolják meg, hogy az ügy elintézéséig ne tegyen se ellenem, se becsületem ellen semmilyen sértéssel, se becsülettel viselt lovagságom ellen hasonló módon. [...] Kelt Győrben, 1594. év februárjának utolsó napján.¹⁸⁸

Fenségének

Legalázatosabb engedelmességgel

Sigmund von Hager

ÖStA_KA_AFA_1594-2-51

8.

Mátyás főherceg levele 1594. július 1-jén az esztergomi ostromtáborból II. Rudolf német-római császárnak és magyar királynak

Utóirat

[...]

Graf von Hardeggnek, a győri *Obrist*nak tegnapelőtt¹⁸⁹ késő [este] érkezett egy levél, miszerint állítólag Szinán nagyvezír (*Vesir Bashi*) Pápa ellen szándékozik vonulni. Ezért tegnap Perlint¹⁹⁰ arra utasítottam, hogy személyesen Páparra utazzon, és ott kívánságom szerint a [védelem] lehetősége és az ottani állapotot megtekintse és vagy a régi modell¹⁹¹ szerint [cselekedjen], vagy egy új védműnek a kijelölését tegye meg. Ezzel talán egy oly széles sáncot lehetne csinálni, amivel ugyanakkor ez az erősség és a város, [ha] csak néhány napra [is] fel tudná tartani [az ellenséget], és megvárhatja a felmentést. Evégett a vármelegyeket az ingyenmunkára írásomban felszólítottam [...]

ÖStA_KA_AFA_1594-7-1

CIVILEK GYŐRÉRT

Mátyás főherceg levele a komáromi táborból 1594. július 20-án II. Rudolf német-római császárnak

[...] De még tegnap¹⁹² Ferdinand Graf von Hardegg *Obrist*ot tisztségének ellátására Győrbe engedtem, azért hogy az ostromhoz minden szükségéről – amennyire csak lehetséges – rendelkezhessen, és intézkedhessen. [...]

ÖStA_KA_AFA_1594-7-5

¹⁸⁸ 1594. február 28.

¹⁸⁹ 1594. június 29.

¹⁹⁰ Niccolo Perlin.

¹⁹¹ Az Udvari Haditanács a magyarországi helyeket két terv alapján kívánta megerősíteni. Ezek neve volt a Modell A és a Modell B.

¹⁹² 1594. július 19.

10.

Legfenségesebb [főherceg]

Egyébként értesített a fehérvári Zafir aga, hogy Szinán pasa amiatt ostromolta meg Tatát, hogy [ezzel] fenségét a Duna vonalától elvonhassa, [és] a folyamon élelemmel megrakott hajóit, amelyek legutóbb Belgrádból Budára érkeztek, a táborába hozathassa. Ugyanis [amennyiben] az élelemmel [megrakott] hajók hamarabb megérkeznének [hozzá], úgy nem [csak] Tatát, hanem Győrt [is] bizonyosan megostromolhatná.

Jelentette [az aga] azt is, hogy nagy élelemhiánytól szenvednek, ami miatt nagyon jó volna, hogy[ha] fensége ezeket a hajókat felderíttetné, és esetleg gályákkal vagy a parton felállított tüzéséggel ezen élelemszállító hajókat el tudná pusztítani.

Hasonlóan ebben az órában egy ottani paraszt fia, aki Szinán pasa tatai táborából tegnapelőtt megszökött, ide jött. Mást nem közölt, csak hogy Környe és Gesztes között Szinán pasa három nagy ágyúja elsüllyedt, és ezeket még eddig nem tudták kiemelni.

Hasonlóan ebben az órában, délután öt óraker, a levél elkészülte idején, három pribék jött Szinán pasa táborából. Amit ezek vallottak, azt fensége ebből a legkegyesebben megláthatja. Kelt Győrben, 1594. július 21-én.

Fenségének, Mátyás főhercegnek

Ferdinand Graf von Hardegg

ÖStA_KA_AFA_1594-7-6

CIVILEK GYŐRÉRT

CIVILEK GYŐRÉRT

FUGGERZEITUNGEN

CIVILEK GYŐRÉRT

1.

Másolat

Korponáról 1588. október 30-án kelt levél Pálffy, Dobó¹ és Graf von Hardegg uraktól hercegi fenségének, Ernő főhercegnek

Megtanácskoztuk, hogy annál jobbat nem tehetnénk, minthogy Kékkőt² megtámadjuk. Ezért e hónap 28-án elindultunk, és György Jánost, Szelesti Jánost,³ Sibrik Gáspárt, valamint a hozzájuk [használó] sok derék vajdát és 1200 gyalogost rohamra rendeltük. De György János annyira megbetegedett az úton, hogy nem tudott továbbvonulni. Ennek ellenére az eredeti tervnél maradtunk, és továbbvonultunk. Éjjel egy óraker Kékkőt megtámadtuk, megrohmoztuk és az alsóvárat bevettük. Az otlévők egy részét levágtuk, a többit a várig kergettük. A törökök erre annak [kapuját] hamarosan bezárták. A mieink ezt követően a várat minden módon megpróbálták elfoglalni. Mivel azonban bent sok volt a török, és a várat a természet, [valamint] három különböző [típusú védmű, úgy mint] palánk, sövény és fal óvja, nekünk pedig nem csupán nem állt rendelkezésünkre ostromágyú, hanem használni sem tudtuk volna, ezért az alsóvárat – amelyben a török lovasság lakott – felgyújtottuk, és mindent, ami bent volt – lovakat és más dolgokat – elvettünk. Zászlóikat, mezei ágyúikat [szintén] magunkkal vittük. Emellett a várat is felgyújtottuk, az egészet leégettük és elfoglaltuk. Kivéve az egyetlen kőből [épült] tornyot, amelybe a törökök – akik életben maradtak – magukat bezárták, a tetőzetet lebontották és a nagy füstben ott maradtak.

A rohamban pedig (amely a valóságban 15 órát tartott) a német és a magyar gyalogok egészen vitéz módon küzdöttek. Sibrik Gáspár, a mieink a sisakját [átölték], illetve rajta kívül néhány német és magyar gyalogos, továbbá néhány szabadhajdú elesett meg, de csupán hat német zsoldos egészen kevés magyar gyalogossal együtt maradt életben.⁵

Mindezt követően Isten dicsőségére szerencsésen ide visszajöttünk és megtanácskoztuk, mit tegyünk a továbbiakban. Amelyet aztán hercegi fenségének a leghamarabb, legálázatosabban megírunk.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8961. fol.: 754r-v, 760r-761r, 7682r-v⁸

CIVILEK GYŐRÉRT

Október 29-én, péntek reggel Kékkőre vonultunk. Ott a mieinknek megparancsolták az alsóvár elfoglalását, és amennyiben alkalom nyílna rá, akkor a várát is. Tehát a gyalogságot két csapatra osztottuk. Az elsőt György János, Sibrik Gáspár, Szelesti János és Budai János alá adtuk sok tizedesükkel (*Rottmeister*) és jó vajdájukkal, akik összesen 1300-an voltak.

¹ Dobó Ferenc.

² Kékkőt 1575-ben foglalták el a törökök és egészen 1593-ig birtokolták. Jelentős számú gyalogost és lovast tartottak itt. *Hegy* 2007. 798–800.

³ A győri magyar lovasság parancsnoka. ÖStA KA HKR Exp. Reg. Bd. 192. fol.: 454r No. 113.

⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁵ Az október 31-i jelentésben olvashatjuk, hogy a néhány szabadhajdú és hat német zsoldos mellett hat vagy hét magyar gyalogos halt meg.

⁶ Ernő főherceg.

⁷ A győri végvidékről származó hírekkel is kiegészítették.

⁸ A jelentést egy nappal később, 1588. október 31-én keltezték, amit a győri végvidékről származó hírekkel egészítettek ki.

Nekik kellett előrerohanniuk, és az alsóvárat megtámadniuk. A másik csapat [élére] Nagy Ferencet parancsoltuk a többi vajdával és néhány huszárral, akik három, négy és öt lovasra kaptak zsoldot. Azért, hogy Nagy, amikor a fent említett [első csapat] segítséget kér, részükre támogatást küldjön. Mikor pedig a szükség megköveteli, maga is a segítségükre jöjjön.

György János útközben [olyan] komolyan megbetegedett, hogy muszáj volt visszaküldeni. A többiek [azonban] továbbvonultak. A lovasokat három csapatba osztottuk. Az elsőt, mint elővédet Fáncsi⁹ és Pogrányi¹⁰ vezette, amelyben a korponai, bozsóki, csábrági, bakabányai és száz más[honnan] hozzájuk rendelt lovas [volt].

A második csapatban Graf von Hardegg úr, Pálffy úr és Ferranto Samaria¹¹ volt az újvári, komáromi, surányi, komjáti és más, a vármegyéből [kiállított] lovasok egy részével.

A harmadik csapatban a főkapitány¹² (*Craiß Hauptman*) és Majtényi¹³ volt a lévai, zólyomi és a maradék vármegyei lovassággal.

Tehát a gyalogosok kevéssel éjjel egy [óra] előtt a rohamot megkezdték. Az alsóvárat nagy gonddal és munkával a törököktől elvették. Az összes itt lévő törököt levágták. Ezután hamarosan elkezdtek a felvonóhid melletti árkot feltölteni azért, hogy minél jobban a kapuhoz hozzáférhessenek. Noha a török kövekkel és puskákkal hevesen védekezett, mégis a felvonóig [egy] halmot csináltak, [de] a tornyot nem lehetett felrobbantani lőporral. Mivel a vár egy kemény kősziklán állt, amelyet aláásni – ilyen rövid idő alatt – lehetetlen volt, egyebet nem lehetett [tenni], mint hamarosan a kapu ellen támadni, amelynek a halmot csináltak, és a várat megrohanni. Tűz gyulladt ki az alsóvárban, és a továbbiakban nem lehetett rohamozni, hanem ami javak ott voltak, kihozták [onnan]. Aházartási holmikat, amelyekkel 40 társzekeret lehetett volna megpakolni, elvitték. Minden lovukat, amelyeket a tűz előtt kihoztak, szintén elhajtották, de még nem tudják, mekkora volt ezek száma. Sokat a szabadhadjúk vittek el [a lovak közül], és amelyeket a vármegyéből [is elvettek], ezeket egyelőre keresik. Tehát valamennyi mezei ágyújukat és szakállas puskájukat, amiket a második kapunál és az alsóvárban találtak, elégették, kivéve egy orgonát,¹⁴ amelyet kihoztak, és a fő zászlót. Délután 4 órakor elvonultak. Ez a hadművelet 25 órát tartott. Mikor vasárnap¹⁵ Korponához megérkeztünk, jegyzékeket követeltünk minden csapatról arról, mennyien maradtak a mieink közül halva. Úgy tudjuk, hogy 26-an vagy 27-en estek le, 50 vagy 60 fölött [van] a sebesültek száma. A mezeiket többet megsebesítettek mint az elejeset. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8961. fol.: 789v-791r

3.

Kassáról 1591. május 18-án

[...] Graf von Hardegg, mint megbízott *Feldobrist* (*verordneter Feldobristen*) itt volt Egerben, ahonnan a lovagság egészen Szolnokig előrenyomult, ám egyetlen törököt sem lát-

⁹ Fáncsi György. A tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről lásd: *Istvánffy* 2009. 140.

¹⁰ Pogrányi Benedek. Életéről és a tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről lásd: *Pálffy* 1997a. 271.; *Pósfai* 2005.; *Istvánffy* 2009. passim.; *Bagi* 2011. passim.; *Bagi* 2016a. passim.

¹¹ Ferrnato Samaria de Speciacasa.

¹² Dobó Ferenc.

¹³ Majtényi László. A tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről lásd: *Istvánffy* 2009. 140.; 149.

¹⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁵ 1588. október 30.

tak. Mikor újra visszatértek, Dobó Ferenc úr emberei, hozzávetőlegesen 40 lovas – akik néhány törökkel találkoztak, akikre rávetették magukat – egy előkelő béget elfogtak és magukkal hoztak.[...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8964. fol.: 578r

4.

Bécsből 1591. augusztus 17.

Ma egy gyors kassai kurír által Felső-Magyarországról hírt kaptunk, hogy a törökök Hatvan és Szolnok között mintegy 20000 fővel összegyűltek és 30 mezei ágyújuk [is] van. Három házat, Mindszentet Kassa mellett, Csákányt és az attól két mérföldre [lévő] Kiskomárt elfoglalták. [Ezek] egészen a határon feküdtek (amelyek a Kanizsa elleni [török portyák] elől az átjárót lezárták). Az itt lévő összes kiváló, vitéz lovagot, 170 lovas és 130 darabontot levágták, és csupán a Kapra Ferenc [nevű] kapitányt (Hauptmann) vetették fogságba. Ezért Ferdinand Graf von Hardegg, mint megbízott *Feldobrist* (*verordneter Feldobrist*), és Nádasdi úr minden vármegyéjével, [és] további más *Obrist*okkal összegyűltek, és Koppányra vonultak (azért, hogy az ellenséggel összecsapjanak). [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8964. fol.: 402r-v

5.

Bécsből 1591. augusztus 17-én

A törökök Felső-Magyarországnál is összegyűltek, ezért von Hardegg (mint megbízott *Feldobrist*) minden erejével felvonult, Isten adja, hogy a mieinknek győzelmet. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8964. fol.: 410r-v

6.

Prágából 1591. november 26-án

Kassáról [megtudtuk], hogy a havasalföldi fejedelem (akiről az ezelőtti jelentésben írtak) ifjú fiával és lánykájával, [valamint] kisszámú udvari kíséretével együtt 7 kocsin odaérkezett.¹⁶ Ferdinand Graf von Hardegg, magyarországi *Feldobrist* nagy tisztelettel fogadta. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8964. fol.: 89r-v

7.

Prágából 1592. január 22-én

Péter vajda úr, vlach fejedelem Moldvában (aki feleségével, gyerekével, [valamint] néhány más előkelő személlyel [és] nagy kincessel Felső-Magyarországra érkezett, most is Tullnban tartózkodik) császári felségének tíz tevét, 13 egészen szép lovat ajándékba küldött. Emellett ajánlkozott, hogy felségének egy jelentős summa pénzt kölcsönad. Az a hír is járja, [hogy] a következő tavaszon Rómába megy, [és] ifjú fiát is (aki csak 9 vagy 10 éves) magával viszi. Ott állítólag mindketten áttérnek a katolikus vallásra.

Ez a vajda néhány éven át a szatmári *Obrist*tal (Ferdinand Graf von Hardegg-gel) jó barátságban és bizalmas levelezésben volt. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 42r-v

¹⁶ Valójában V. vagy Sánta Péter moldvai vajdáról van szó, aki három alkalommal is uralkodott.

8.

Győrből 1592. szeptember 15-én

Emlékeztetem az urat, hogy szombaton¹⁷ Szelesti János 35 lovassal Csanakra¹⁸ vonult – amely a következő falucska innen Pápa felé – és ott éjszakáztak. Tegnap reggel 50 török lovas váratlanul – mielőtt fegyvereiket magukhoz vehették és lovaikhoz jöhettek [volna] – a falun rajta ütött, és megtámadta őket. Szelesti maga 20 lovassal sietve lóra ült – míg a többség fegyvertelen volt – és a törökkel erősen összecsaptak, őket kezdetben visszaszorították. De mert Szelesti azokkal együtt, akik mellette voltak, súlyosan megsebesült, végül a faluhoz, majd onnan egy, a város¹⁹ felé [vezető] hidacskához kellett, hogy hátráljanak. Ott a törökök Szelesti zászlósát a trombitásával együtt, [és] még két [vitézét] levágták. Ötöt pedig elve elhurcoltak. Tizenketten súlyosan megsebesültek. Közülük egy ma éjjel meghalt. Szelestit két kopjadőfés járta át a mellvért alatt a felsőtestében és egy harmadik a bal karján. Végül a hídnál sebesülve lováról lefordult és egy csónakon Győrbe hozták és bekötötték. De úgy tűnik, mivel a kopjadőfések nem járták át egészen [a testét], hanem gond nélkül átfúródtak, élete nincs veszélyben, és a borbély sem hanyagolja el [gyógyítását].

Innen²⁰ hamarosan a törökök után indultunk. Asztimér mellett Palota felé rájuk találtunk. A foglyokat újra kiszabadítottuk. [Emellett] tizenhárom foglyot, egy fejet és néhány lovat elhoztunk. A többi az erdőbe menekült, de elrendeltük, hogy az átjárókat mindenhol zárják le. Jó reményünk van [arra, hogy] az elmenekültek [közül] nem mind tér haza.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 718v-719r

9.

Győrből 1592. szeptember 28-án

Pápáról és Veszprémről közel 50 darabont kivonult [és] a Szekszárd [nevű] török végházát, amely Tolnától három mérföldnyire fekszik, bevette és egészen felégette. A béget, aki itt volt, levágták a többi törökkel együtt. Ezek a darabontok tegnap Veszprémbe érkeztek és nagyon sok török pénzt, árut és lovat hoztak magukkal. Isten adja, hogy lovagjaink többször és gyakrabban érkezzenek ilyen hírrel.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 764v

CIVILEK GYŐRÉRT

10.

Győrből 1592. október 6-án

Egyébként ma Pápáról jött hír, hogy a pápai, veszprémi és a környező kis[ebb] végházák [hadai] egy portyára kivonultak. A portya alatt Szekszárdon a palánkon rajtaütöttek [és] kirabolták. A bég hadinépével egy várba menekült. A darabontok egy része tegnap Pápara jött. Mindenféle ruhát zsákmányként magukkal hoztak és csak egyetlen ember halt meg közülük.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 795r

¹⁷ 1592. szeptember 12.

¹⁸ Ménfőcsanak.

¹⁹ Győr.

²⁰ Győrből.

11.

Győről 1592. október 14-én

Tegnap két és három óra között a budai pasa²¹ 5000 lovasával és gyalogosával, [valamint] 1000 kocsiával Székesfehérvárra érkezett. Négy bég van mellette: Kara Ali bég, a szekszárdi, a koppányi és a pesti bég tizenhat zászló gyaloggal együtt. A fehérváriak közel 2000 lovassal és gyalogossal eléjük vonultak. Néhány mezei ágyút is magukkal hoztak. Az a szóbeszéd járja az egyszerű törökök között, [hogy] a pasa Veszprémet fogja [megostromolni]. De a kémhír szerint a pasa Nádasdi birtokai ellen akar egy portyát tenni. Azt lehetetlennek tartom, hogy [Nádasdi] egy ilyen erős portyát elhárítson.
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 814v²²

12.

Győről 1592. október 25-én

Egy megbízható emberem jelentette, hogy a budai pasa²³ (mióta sietve Fehérvártól visszavonult [Budára], és hamarosan néhány kapudzsi²⁴ is megérkezett oda) a saját szobájában van, [és] csak három ifjút hagyott meg szolgálatában. Az egyik egy megtöltött pisztollyal, a másik egy íjjal és a hozzátartozó [nyílhecszőkkel], a harmadik egy szablyával van ott és készen áll. Néhányan úgy vélik, hogy nagyon fél. Időközben egyik korábbi bizalmasát vízbe vetette, és megfojtatta. Ennek a személynek állítólag az előkelő barátai bosszút állnak, vagy a pasa felmentését a Portánál el fogják intézni. Egyébként a törökök mindenhol teljes készenlében vannak, és csak a jelre várnak. Amennyiben ez nem következik be [akkor] a Portánál [várnak] egy támadási parancsot.
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 862v

13.

Bécsből 1592. december 5-én

[...] Az elmúlt napokban közel 3000 török maradt Győrnél, de az erősség ágyúival elűzték őket [és] semmi kárt sem tettek.
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 979r

CIVILEK GYŐRÉRT

14.

Szentmártonból 1593. április 19-én

[...] Zádori János írása. Révai úrnak²⁵ írta. Amikor Rédénél ötven török lovas megjelent, a paraszt, aki ezt jelentette, tulajdonképpen nem tudta megszámolni, hányan is vannak. Később egy elfogott török vallomása alapján [kiderült], hogy 125 lovassal voltak, és három aga, úgymint Malkucs aga, Murád aga és Oszmán aga tartott velük. Zádoriék néhány győri vajdával üldözésükre indultak. Tizenhat foglyot és négy fejet, köztük Murád aga fejét is, valamint néhány lovat és egy zászlót hoztak magukkal.
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 784r-787v

²¹ Szinánpasazade Mehmed.

²² Ugyanez a hír a ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8965. fol.:834r-v

²³ Szinánpasazade Mehmed.

²⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

²⁵ Révai Lőrinc. Tevékenységére lásd: *Pálffy* 1999. passim.

15.

Prágából 1593. április 27-én

[...] Egy másik, újabb levél Bécsből április 24-i [keltezéssel] jelenti, hogy a gyóriek a törökökkel összecsaptak, és nem többet, mint tizenhat élőt és négy török fejet [az erősségbe] behoztak. [Bárcsak] Isten akaratából ezt a győzelmet ezután sok ezer követné. [...]
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 579r-580r

16.

Győrből 1593. szeptember 15-én

E hónap 10-én néhány emberemet elküldtem nyelvet fogni, vagy hírt szerezni. Ők azonban nem találkoztak egyetlen törökkel sem, csak egy budai polgárral, aki Fehérvárra leveleket akart vinni. Őt elfogták. Elvették tőle a leveleket, úgymint a török szultán egy pátensét, valamint a nagyvezír és a budai pasa udvarmesterének egy írását. Ezekben a fehérvári bégnék és *kethüdájának* megparancsolták, hogy csakhamar a nagyvezír és háza népe részére ezer ökröt, ezer bárányt, ezer másozárpát és 20000 *akce* értékben kenyeret, zsírt, mézet, csirkét, szénát és minden egyéb szükségeset Földvárra – amely hét mérföldre Buda alatt található – a leggyorsabban küldjenek el.

Ez a polgár jelentette azt is, hogy a nagyvezír lovainak Budán egy istállót kell építeni, ahol korábban a királyi istállók voltak.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 267v

Győrből 1593. szeptember 28-án

A török háborúról mást semmit [se írhattam], de éppen ebben az órában küldött hozzám Ormándi Péter egy vajdát, név szerint Warkay Tamást, akivel csakhamar 48 darabontot segítségére elküldtem. De sokkal jobb lett volna, ha az említett Ormándi a vajdát maga mellett tartja, és a kérést egy alacsonyabb [rangú] személlyel tudunkra adja. Ez a vajda egyebek között közölte, hogy már Földvárban Szinán pasa az egész vele lévő lovas és gyalogos haddal Venyimé²⁷ taborozott, amely hely hat mérföldre van Fehérvár alatt. Holnap a pasa állítólag Keresztúrnál²⁸ vagy Seregélyesnél – amelyek négy mérföldre vannak Palotától – fog állni. Ott talán egy napot tartózkodik.

Egyébként azt beszélik, hogy a ruméliai beglerbég²⁹ Kanizsa elé vonul, Szinán pasa pedig a budai pasával³⁰ állítólag Veszprémre és Palotára támad. Von Hofkirchen³¹ úrnak nem áll rendelkezésére 150 gyalognál több, [és] darabont is nagyon kevés van.

Mert ugyanis az említett Szinán pasa elhatározta, hogy személyesen Veszprémhez vonul, talán azt tervezi, hogy még tovább, Pápa felé nyújtja ki a kezét. Ide jön, félő lehet, hogy elveszi Pápát. Mindenki azt szeretné tudni, hogyan osztja ott el gyalogjait.

²⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Bogdán* 1991. 329.

²⁷ Nagyvenyim.

²⁸ Ráckeresztúr.

²⁹ Szinánpasazade Mehmed.

³⁰ Mehmedpasazáde Haszán.

³¹ Georg Andreas von Hofkirchen.

Arról is szó esett, hogy az említett Szinán pasa állítólag 40000 fővel rendelkezik. Ezzel magam részéről (mivel a csekély had miatt egyik vagy másik végházzal valami szégyenteljes történik) óva akartam inteni. Ugyanis az eddigi levelekkel és hűséges figyelemzetéssel semmit nem értem el.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 225r-v

18.

Prágából 1593. szeptember 28-án

Hírünk van e hónap 21-ről Győrből, hogy ekkor Szinán pasa nagyvezír Budára érkezett. Végző szándéka az, hogy nyolc napon belül Palotát, Veszprémet és Tatát megostromolja. Ezeket a végházakat mindazonáltal Bécsből gyalogokkal és élelemmel meglehetősen megerősítették és ellátták. Tehát joggal reméljük, [hogy] a pasa nem jár sikerrel. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 239v-240r

19.

Prágából 1593. szeptember 28-án

[...] E hónap 20-án a janicsár agát – aki egy előkelő személy selyemruhákban – egy nagy sebbel, valamint két másik törököt a gróf úrnak³² Győrbe hozták. További tizenegy janicsár és három török asszony – akiket néhány nappal korábban hadinépünk Veszprém, Palota és Fehérvár körül egy sátaban elfogtak, és amelyben közel negyven janicsárt levágtak – még Veszprémbe van.

Santhilier³³ *Hauptmann* zászlóját Veszprém és Palota őrségének megerősítésére Győrből odahelyezték. Praun *Obrist* úr számos huszárt és magyar hadinépet fogadott fel, a vármegyék is erősen fegyverkeznek.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 241r-242r

20.

Győrből 1593. október 22-én

Ma korán az egész itém tábor felkerekedett, és a mindenséghez katonarombba vonult. Ott az összes hadinép egyetértésben körül 25 ezer fő egy táborban táborral továbbvonulnak egy török végház ellen – bizonytalan vagy nem tisztázott még, melyikhez –, és üdvösségüket megpróbálják. A Mindenható adjon nekik egységet, győzelmet, szerencsét és jó időt ehhez. A budai pasa,³⁴ valamint Szinán nagyvezír is Budánál egy régi táborban van. Félő, amikor a mieink odavonulnak, és az ellenség ezt észreveszi, [akkor] összecsapásra kerül sor.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 173r-v

21.

Prágából 1593. október 26-án

Bécsből e hónap 23-án írták, hogy Palota erősségének legutóbbi elvesztését követően Szinán pasa először Fehérvárra, [majd] ezt követően Budára elvonult. Úgy tudják, állítólag ez évben már semmit sem tesz, ugyanis [olyan] nagy vérhasjárvány és éhínség grasszál a

³² Hardeggnek.

³³ Gilbert de Santhilier.

³⁴ Mehmedpaszáde Haszán.

törökök között, hogy nem tudnak tovább a hadszíntéren maradni.

A mieink, akik eddig két különböző táborban, Győrnél és Komáromnál álltak, és 25 ezer főnél nagyobb létszámban vannak, e hónap 21-én egyesültek, és útjukat – Isten nevében – Esztergom felé veszik. A Mindenható adjon nekik szerencsét a sikeres végrehajtáshoz. [...]

Egy e hónap 21-én Győrben kelt levél megerősítette, hogy táborunk, amely 25 ezer emberrel ugyanott összegyűlt, felkerekedett. Sok ágyút magukkal vittek. Szándékuk szerint egy török végházaat megtámadnak és megostromolnak. Nem törődnek azzal, hogy az ellenség négyszeres túlerőben van, Szinán pasát (aki újra régi táborába Budára vonult) csatára kényszeríthetik-e.

A lovas és gyalogos hadinép jegyzéke, akiket a győri Obrist a hadjáratba visz:

Először a győri *Obrist* az erősségből 400 huszárt, 100 német lovast, 100 lovas lövészt hozott [összesen] 600 lovast

Páparól 200 huszárt, 100 lovas lövészt és 100 darabontot [összesen] 400 [főt]

Szentmártonból 60 lovast

Maraxi úr 700 lovast

Gall úr 1500 [főt]

Összesen a győri *Obrist* úr alá adott hadinép teljes ereje 3260 [főt] tesz ki.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol. 169r-170r

22.

Budából 1593. október 27-én

Eszerint Szinán pasa Veszprémet és Palotát elfoglalta. Mindkettőt őrséggel jól ellátta, és óvja. Janicsárjai azonban elkezdtek lázadni amiatt, hogy a szokásukkal ellentétben [még mindig] hadjáratban tartották őket. És látva azt, hogy a mieink összegyűltek és megerősödtek, elvonult, Budára és Fehérvárra ment. Aztán a törökök között vérhasjárvány és éhínség is grasszál, így tovább nem maradhatnak a hadjáratban. Ezért Fehérváron és a környező helyeken hadinépét őrségként elhelyezte.

Amikor a mieink – akik Győrnél és Komáromnál állnak közel 50 ezer lovassal és gyalogossal (amelyekhez állítólag még négyezer cseh és szász lovasnak kell jönnie) – erről az elvonulásról értesültek, [és] lázadnak is, tanácskoznak arról, hogy Fehérvárat vagy Esztergomot ostromolják-e meg. Végül eldöntötték, hogy útjukat Esztergom felé veszik, miként már oda is vonultak, és e hónap 23-án ostrom alá is vették. Isten adjon nekik szerencsés befejezést. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 165r-v

23.

Bécsből 1593. október 27-én

Mindig olyan napot vártunk, amikor valami jót hallhatunk a határvidékről. Most pedig megtudtam, hogy az *Obristok*, Graf von Hardegg és Pálffy úr, állítólag egymással viszályban állnak. Ezzel az élést [csak] feléljük, [a hadjáratra] alkalmas időt elszalasztjuk, és a törököt felbátorítjuk, és lehetőséget adunk neki, hogy terveinket megismerhesse, magát annál jobban felkészíthesse és mindezt előnyére fordíthassa. Összeségében nálunk hiányoznak azok az emberek, akik a dolgok menetét értik, különösen egy *General-Obrist*, aki nélkül egyébként minden elveszett, sőt egészen biztosan tönkre megy. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 167r-v

24.

Bécsből 1593. november 5.

Nagy sietve jelentem az uraknak, hogy imént ebben az órában a táborunkból boldog üzenet érkezett. Eszerint a mieink Székesfehérvárt megostromolták, azonban észrevették a budai pasát,³⁵ aki nagy haddal Sukoró város felől közeledett. Erre a mieink az említett Székesfehérvár ostromával felhagytak, és az ellenséggel szemben elindultak. Isten kegyelmével a pasát fejbe lőtték; miként [ezt] sietve megtudták, 7000-nél több török a harcmezőn maradt. A mieink [közül] pedig nem több, mint 7 sebesült meg. A külső város egészen meg volt erősítve, de a mieink 32 darab, kerékre [tett] ágyúval bevették. Most ennyit értek el. Mikor a törökök látták, mi történt a budai pasával, [úgy] nyilatkoztak, hogy ha őket engednék fegyvereikkel, javaikkal és ingóságaiikkal elvonulni, hajlandóak lennének megadni magukat.

Eközben pedig Berka úr, aki ezt a hírt hozta, váltott lovon nagy sietve ellovagolt. Minden órában tehát újabb győzelmet várunk. A mindenható Istent dicséjük az örökkévalóságban! Ámen. A gyalogságunkból száznál több [halva] maradt a rohamnál. A csatában pedig senki, csupán heten sebesültek meg.

Egy másik [hír] Bécsből a fent említett napon

Éppen most érkezett Berka úr, udvari haditanácsos a székesfehérvári táborból. Ő szóban előadta a jó hírt, amiben személyesen jelen volt. A mieink Székesfehérvárt megtámadták. Az első külső várost bevették és kifosztották. A második rohamot [viszont] elveszítették, és úgy ítélték, hogy nincsenek selegen. Újra elzártaak vonulni.

Ekkor híre jött, a budai pasa 12 béggel együtt közeledik. Erre a mieink elhatározták, hogy velük megütköznek. Amint visszafordultak, a törököket egy nyílt mezőn csatarendben [állva] találták. A mieink Isten nevében rájuk vetették magukat, a török lovasságot visszavetik, szétverik és az egész hadat megveszik. Hétezemél több török, főképpen janicsárok maradtak [halva] a harcmezőn. A törökök összesen alítólag tizenötezer voltak. A mieink, akikkel összecaptak, nyolcezer lovasból álltak. A gyalogság a mi oldalunkon nem vett részt a harcban. Harminckét ágyút, ötszáz élelemmel [megrakott] szekeret, [valamint] sok ökröt, pénzt és egyébeket nyertek. Most hírt Székesfehérvár eltrájnuk. Ott a törökök a másik külső várost felgyújtották [és] kérték már, hogy tartsz ki, mert túl nagy adadják ezt is.

Graf von Hardegg, mint legfőbb vezető (*General*), egyik combján megsebesült, és – ahogyan mondják – mind Nádasdi [és] Pálffi urak, mind Zrínyi gróf kitűnően, lovagi módon és jól harcoltak. A mindenhatónak dicsőség, aki kegyességét továbbra [is] adja.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 131r-v

25.

Bécsből 1593. november 5.

Ma délután 2 órakor egy huszárként szolgáló (*bussarischer Kriegsdienstman*) jött Pápáról, este 6 órakor postalovon pedig őfelsége haditanácsosa, Zdenko Berka [érkezett meg], akit néhány nappal ezelőtt innen a táborba küldtek. Mindkettő azt a hírt hozta, hogy a mieink az elmúlt október hónap 29-én a komáromi táborból azzal a szándékkal felkerekedtek és elvonultak, hogy Veszprémet megostromolják. Útközben [azonban] úgy döntöttek, hogy

³⁵ Mehmedpasazáde Haszán.

Székesfehérvárra vonulnak. Ezután a mostani hónap első napján, a következő hétfőn,³⁶ az [egyik] székesfehérvári külsővárost csakhamar Huszár Péter a magyar gyalogsággal megtámadta, elfoglalta és kirabolta. Ezt követően, még ugyanazon a napon a német gyalogokat a másik külső városhoz vezették, [amit] ők ugyanúgy megrohamoztak. De ez [a külső város] valamivel jobban megerősített volt, mint az első, [így] a támadókat elűzték onnan. Azután a mieink magát a várost akarták megtámadni, [de] akkora hiány volt élelemben és munícióban, hogy úgy határoztak, újra elvonulnak. Ez el is kezdődött akként, hogy a málha és Praun *Feldmarschall* is már egy mérföldnyire előrébb volt. Ekkor pedig a mieinkhez hírek és kémjelentések érkeztek, hogy a budai pasa³⁷ tizenkét béggel és 15000 fővel készenlétben, egészen közel található. Erre Graf von Hardegg, mint generálisa ennek a hadjáratnak, Zrínyi gróffal, Nádasdival, Pálffyval, Maraxival és más parancsnoklókcal (*Haupt*) együtt elhatározta, hogy az ellenség ellen vonulnak és velük összecsapnak. A hónap 3. napján egy komiszul szűk úton és bozótoson át annyira előretörték, hogy a pasát az övéivel egy nyílt, sík mezőn csatarendben találták, és ezeket lovasságukkal (mert a gyalogság oly sietve nem követhette [őket] és jöhetett utánuk) Isten nevében megtámadták. A török lovasságot hamarosan visszaűzték, és így az ellenséget a Mindenható segedelmével vitézül megverték. A töröknek hozzávetőlegesen hétezer [embere], jórészt janicsárja – akiket a lovasság magára hagyott – maradt a csatatéren. A mieinknek [közül] azonban harmincnál több nem halt meg. A győzelmet követően a mieink újra visszamentek, és nem messze Székesfehérvártól egy tónál letáboroztak. Azt terveztek, hogy még egyszer megpróbálják [megostromolni] a várost. Erre a törökök, akik ottabent voltak, a másik, még megmaradt külső várost maguk gyújtották fel és égették el. Ezt követően Zrínyi gróf és Nádasdi is a vitéz von Hardegg *Obrist*hoz jöttek és közölték vele, hogy a törökök Székesfehérvárra hozzájuk küldöttek, és közölték velük, hogy tárgyalni kívánnak a mieinkkel. Szándékukban állna a várost átadni, ha engednék őket elvonulni. Ez a mieink elfogadhatónak gondolták. Berka azonban ezt nem várta meg, hanem éjjel lóra ült, és a hírsietve ide hozta. Ezzellett jelezte, hogy reméli, holnap von Hardegg gróftól további részleteket is meg fog tudni érteni.

Egyébként Berka jelentette még azt is, hogy a mieink a csatában, illetve a győzelemnek köszönhetően szereztek néhány lovat, és az egyiket az arab ágú, melyen volt a törökök a csatarendjük két oldalán egyenlően elosztották, öt száz szekeret elelemmel, sok köbrel, birkával, sátrakkal és egyébekkel is. Az élelmet pedig a mieink – mivel ebben néhány napja és még vonulásuk alatt is nagy hiányt szenvedtek – hamarosan felélték.

Graf von Hardegg megsebesült, egyik combjára ráváltak. Bátran harcolt, Nádasdi úrhoz és Zrínyi grófhhoz hasonlóan. A gyalogságunk mind számában, mind felszerelésében egészen gyenge. A vármegyék által kiállított magyarok már korábban elszöktek, így háromszáznál több nem maradt itt. Tehát a hadunk sem különösebben nagyobb létszámában, mint amennyien a lovasok vannak. Úgy vélik, hogy az ellenséggel megütközők nem voltak többen nyolcezernél.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 134r-135v

³⁶ 1593. november 1.

³⁷ Mehmedpasazáde Haszán.

Bécsből 1593. november 7-én

Ma délben Heinrich Matthias Graf von Thurn számos jelentést hozott. Ezek szerint a mieink oly rosszul voltak ellátva élelemmel, munícióval és gyalogsággal, hogy rendes ostromba a csatát követően nem foghattak, mert a gyalogság már ötödik napja egy falat kenyeret nem látott, így magát [a harcmezőn] egyáltalán nem tudta tartani. Valamennyien úgy találták, hogy Fehérvár olyan hely, amely nem rossz [állapotú], vizeivel, nehézágyúival és falaival meglehetősen erős, ezért egyáltalán nem lehetséges rajtaütéssel elfoglalni, amint a magyarok ezt előadták. Eldöntötték, hogy elvonulnak innen, és már el is indultak, remélve, hogy a had zöme még aznap, vagy a következőn Győrbe, Komáromba vagy arra a helyre, ahová tartoznak, meg fog érkezni. [Ott] újra kipihenik magukat és aztán megfontolják idő alkalmatossága szerint, hogy a hamarosan beálló tél előtt az ellenségnek tegyenek-e további kárt, készüljenek-e elő.

Az említett von Thurn jelenti, hogyan ostromolták meg a fehérvári külső várost. Ezt a mieink az első rohamban, a csatát követően pedig a törökök is felgyújtották és elpusztították. Úgyhogy a fehérváriak ezt nem egyhamar fogták kiheverni. Aztán a csatát követő napokban a fehérváriak állítólag a hadszíntérről lovon góltak, a tekintélyes törököknek halott testeit, szép és kiváló vitézt annyit találtak ott, hogy a számukat 10 vagy 12 ezernél többre, vagy annál nem sokkal kevesebbre becsülték. A súlyos nyomó részt a török gyalogság maradt halva a harcmezőn, mivel az első összecsapásnál a lovasaik majd mindegyike elmenekült. Gyalogságunk később itt és ott, bokrok között találta meg és ölte meg [őket]. Nadasdi és Zrínyi gróf urak is könnyű lovasaikkal három mérföldön át üldözték őket. Eközben jelentős számú török lovasra bukkantak, akiket egy vízbe szorítottak. Az ellenség közül sok megfulladt, és ugyanott jelentős számút levágtak. Összeségében keveset fogtak el. Az enél az összecsapásnál és harcnál jelen lévő törökök számát 20 ezernél többre és kevesebbre [is] becsülik.

Egyébként hozzávetőlegesen 30 zászlót zsákmányoltak, amelyek közül kettő fő zászló, és néhány napon belül kótyavetyét tartanak.

ÖNB_Fuggerzeitung Cod. 8966. fol.: 117r-128r

CIVILEK GYŐRÉRT

Győrből 1593. november 7-én

Legfenségesebb Főherceg

Legkegyesebb herceg és úr! Azontúl, amit eddig különböző alkalmakkal a legnagyobb sietséggel, egészen röviden a komáromi táborból való elindulásakor és Fehérvár elé vonulásunkról fenségének legengedelmesebben írtam, azt ezzel a legalázatosabban kiegészíteném. Az elmúlt vasárnap, amely október utolsó napja volt,³⁸ körülbelül három óraker egészen észrevétlenül (ugyanis egész nap meglehetősen [sűrű] köd volt) Fehérvár közelébe jöttünk. Legelőször elővédem a legelőn lévő marhákra bukkant és onnan felém visszahajtatta. Erre hamarosan néhányan a törökök közül, akiknek [száma] megítélésem szerint két- vagy háromszáznál nem volt több, egészen a kert³⁹ elé jöttek. Talán azt tervezték, hogy a marhákat, amiket esetleg egy csata elhajtana, újra visszavigyék, ugyanis vonulásunkról egyáltalán

³⁸ 1593. október 31.

³⁹ Palánk.

semmit sem tudtak. Mikor a törököket megpillantottam, Berka úrral, Praun úrral és Gall úrral, valamint kevés számú vitézzel együtt rájuk törtünk [és] egészen a kapu alá, a hídig kergettük őket. Még az ostromom előtt megparancsoltam Huszár Péternek, hogy hatszáz gyalogossal a külső városra – ahol a bég lakott – rátörjön. Fenségét emlékeztetem arra, hogy a kalauzom a helyszínt jól ismeri. Hermann Geornak pedig elrendeltem – nehogy Huszár Péter valamit elhamarkodjon, [és] azért, hogy az ellenséget két helyen meg lehessen támadni – a Besliának nevezett [külső város] kapujának megrohanását. A sereggel ugyanott le is táboroztam. Hétfőn reggelre⁴⁰ – annak ellenére, hogy délig rohamoztattam – láttam, hogy egy hosszadalmas ostrom nélkül (erre egyáltalán nem voltam felkészülve) semmit se érhetek el, ezért elhatároztunk, hogy elvonulunk. Eközben érkezett meg Huszár Péter híre, hogy a külső várost parancsom szerint bevette. Kérte, hogy neki két nagy ágyút küldjek azzal a szándékkal, hogy valami gyümölcsőzöt a város ellen végrehajtsom. Nagy számú nemes, mind vitézek (*Kriegsleüthen*), mind a vármegyeiek közül azzal a kéréssel jött hozzám, hogy ne vonuljak el innen, [hanem] itt kitartsak, és az ágyúkat Huszár Péter után küldessem, mivel ezekkel bizonyosan két vagy három órán belül a várost be fogja venni. Noha azonnal láttam, hogy ez hiábavaló és ok nélküli, eleget kellett tennem a nemesek kívánságának. A régi helyről (amely a hosszú kitérő miatt valán egy mérföldnyi úttól a helytől, ahol Huszár a városba bejutott) felkerekedtem és kerülővel [abba az irányba] vonultam. A kért ágyúkat csakhamar a [külső] városba küldtem azzal a megjegyzéssel, ha valamit az éj leszálltaig el tudna intézni, az jó, ha nem, hogy az ágyúk visszahozása mellett a külső várost rabolja ki, vonuljon ki onnan és gyűjtsa fel. De annyit kérékedett, hogy visszarradt, és bajosan, nagy fáradtsággal hozta ki [ezeket] az ágyúkat. A nagy lövöldözés miatt amit a védők rá irányítottak, három kis ágyút, amelyek Pálffy úrhoz tartoztak, ott kellett hagyni. Útját [pedig] nem irányunkba, ahol bement, hanem hadával a Palotai kapun keresztül vette. Én pedig az egész táborral ugyanezen a napon, amely kedd volt,⁴¹ minden erőmmel felkerekedtem és fél mérföldre Fehérvártól letáboroztam. Huszár Péter kevés gyalogossal, mert ezek többsége a kimerültség miatt össze-vissza elmaradt, idejött hozzám. Másnap, szerdán,⁴² mikor Huszárral el a tartunk indúni, jött a hír, hogy az ellenség [a közelben] található és megtámad. Együtt csakhamar elvontam a táborból, hogy megfigyeljem, honnan és milyen erővel közeledik a török. Számukat két vagy háromszáz főnél többre nem becsültem, és úgy véltem, csupán a fehérvári bég. Noha akkor már elindultam [vissza Győr felé], megparancsoltam, hogy a hadsereg megálljon. Végül mivel láttam, hogy nagyobb és erősebb a sereg és egyre közeledik, más urakkal tanácsot tartottam arról, vajon az ellenséggel szembe kell-e vonulnunk. És mivel számomra ismeretlen volt, vajon a török velünk össze akar-e csapni vagy egyébként elvonulásunkat akarja-e megakadályozni. Erre valamennyi úr, különösen pedig Pálffy úr az összecsapást javasolta, [és] mivelhogy ezelőtt én [is] magamban a támadást határoztam el, nem sokáig gondolkodtam, hanem csakhamar hadi szokás szerint a csatarendet magam felállítottam olyanformán, hogy Pálffy úrnak a saját sereggel a balszárnyon, én a hadinépemmel Zrínyi gróf úr, Nádasdi és Batthyány mellett, itt [állt] maga Santhilier *Hauptmann* is, valamint Maraxi [és] Berka [a másikon] támadjon. Azért, hogy ne merülhessen fel szükségtelen tanácskozás újra, különösen alkalmatlan idő-

⁴⁰ 1593. november 1.

⁴¹ 1593. november 2.

⁴² 1593. november 3.

ben, Pálffy úr részére az előrenyomulást és az első támadást jóváhagytam. Eközben az egyik török sereg nekünk jobb kézre [lévő része] valamennyivel előrébb merészkedhetett, mint a másik, azzal a szándékkal, hogy a mieinket hátulról megtámadja. E sereg ellen Huszár Pétert parancsoltam, hogy a pápai huszárokkal, a sárga és vörös kabátos [lovas lövésszekkel], valamint további kétszáz német gyalogos lövésszel együtt az ellenséggel megütközzön. Aki ennek csakhamar eleget is tett. Seregeimmel lépésről lépésre előrenyomultam, miközben az ellenség ugyancsak már [csatarendbe] állította [erőit]. Magamat az ellenséghez igazítottam, és így seregeinket hasonló módon, széles rendben⁴³ állítottam fel. Erre Isten nevében az ellenség ellen, ahogyan ő ellenünk, lépésről lépésre előrenyomultam.

Mielőtt olyan közel jutottunk volna egymáshoz, hogy a török minket ágyúival – amelyből harminckét keréken [mozgót]⁴⁴ bírt – bizonyosan elérhetett volna, lövegeit hamarabb elsüttette ránk, ami pedig Isten dicsőségére kis kárt tett közöttünk. Német gyalogságunk és tüzéségünk a hanyagságuk miatt a lovasokat nem követhette volna, de Gall úr, miként egy tisztességes vitézhez illik, mellettünk maradt, így embereivel megérkezett. Egyesültünk tehát, [és] a Mindenható nevében egyszerre – további kétkedés nélkül – megtámadtuk az ellenséget, amely csakhamar megfordult és menekülésbe kezdett. Ebben a menekülésben nem csupán a lovasokat, hanem a gyalogos janicsárokat is – akik rendkívüli [módon] védekeztek, miközben sok lovunkat és emberünket komolyan megsebesítettek –, valamint a pasát⁴⁵ a Mindenható Isten különös segítségével és támogatásával teljesen megverték. Ezt másképpen nem is mondhatom minthogy a magyarok és különösen a németek derekasan és lovagként, amint a tisztességes vitézekhez illik, viselkedtek.

Miként a török foglyok vallották, a törökök huszezer fővel rendelkeztek, akik között négy- vagy ötezer gyalogos volt, és többségük janicsár, amely gyalogos hadból bizony csak kevés menekült el, a többség halva maradt. Később Nádasdi úr és mások, akik a harcmezőn voltak (saját veszteségünkről nem áll rendelkezésre semmi) úgy vélték, bizonyosan nyolcezren haltak meg. Maga a pasa is ott maradt [halva], tizenkét béggel együtt. Ezzel szemben, mivel a vármegyei gyalogság többsége már elment, és a hadinép is része Fehérvár kirablása után széteszlott, egy része máris kvártélyba elvonult, így nálunk a támadásnál – fensége higgyn nekem legkegyesebben – négy vagy nyolcezer ember nem volt több. Arról azonban császári felségének semmit sem írhatok, hogy valójában a pasa és [egyéb] hány bég maradt [ott], de ahogyan magam láttam, [csak] egy kis sereg menekült el, amit nem vágta le vagy lőttek le. A mocsárba és vízjárta helyre futottak, [és] az eddig [említett]eknél kívül is – kétség nélkül – sok elpusztult. Keveseket fogtak el. A harcmező majdnem másfél mérföld hosszan elnyúlt. A visszavonulásnál látták, hogy ezt mindenfelé bizony vastagon betérítették [a holttestek]. Mennyi azonban a fogoly és a halott? Kik lehetnek ezek? Fenségének most még meg nem írhatom. A budai pasa szablyáját azonban összetörve nekem idehozták. Hasonlóképpen mások is nagyszámú szép, aranyozott szablyát és tört szereztek. Ebből könnyű kitalálni, hogy nemcsak egyszerű, hanem tekintélyes személyek is meghaltak. A zászlókat, amelyekből szintén meglehetősen sok van, eddig még nem hordták egybe. Nem kétséges, hogy akik fosztogattak, sok készpénzt és szép zsákmányt szereztek. A vármegyei hadban zsold nélkül szolgálók (*Freibeüter*) és mások azonban ezeket elhordták. Nem tudom, hogy ezeket újra

⁴³ Széthúzott arcvonalon.

⁴⁴ Ágyúszekéren.

⁴⁵ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

össze lehetne-e gyűjteni, és az a gondom, hogy ez nehezen fog megtörténni. Bár a tüzéséget elhozták a csatatérről, azok szintén eltűntek, és hasonlóan össze kell ezeket gyűjteni. Egy ilyen dicsőn megszerzett győzelmet követően a hadi szokás szerint a csatatéren akartam letáborozni, de a víz hiánya miatt, és mivel látni akartam, hogyan fogja tartani magát a város egy ilyen, tőlünk elszenvedett vereség után, egyelőre a város mellett egy tónál – aminek Sóstó a neve – táboroztam le. Noha Pálffy úr és más urak úgy vélték, hogy a várost meg kell ostromolni, a lakói úgy érezték, hogy a város erős és talán a [csatában] megfutott törökök [is] részben újra visszatérnek, ezért ellenállnak. Alig rendelkezünk annyi erővel, hogy a várost egy oldalról meg tudtuk volna ostromolni. Keveset nyertünk volna [így]. A német gyalogosok három vagy négy napja egy falat kenyeret sem kaptak, egészen gyengék és kelletlenek lettek, egy rohamhoz elegendő puskaporral, ólommal és kanóccal is alig voltak ellátva. A huszárok többségének hasonló módon már nem volt kopjája, így aggódtam, hogy emiatt dolgavégezetlenül kell innen elvonulnunk. Ezáltal pedig a megszerzett szép győzelmet ilyen módon talán elveszíthetjük. Más urak és nemesek tanácsára tehát e hónap 4-én elvonultunk, és Győrbe indultam. Útközben pedig, innen négy mérföldre, a szekerek rendezetlensége miatt én és Pálffy úr egymástól elváltunk. Ő Komáromba és én Győrbe vonultam. Ezután a hadinép két mérföld múlva magam mögött hagytam, mivel nekem a kapott sebem miatt, ami meglehetősen erősen meggyötört, Zrínyi gróf úrral, aki egy lóval nagyot esett és a testében nagy fájdalom volt, korábban Győrbe kellett érnem. Ezt tehát fenségének egy rövid jelentésben, tudomásom szerint, legalázatosabban jelentettem. Miként az egészlől a római császár felségének haditanácsosa, Berka úr által akartam referálni, aki állandóan mellettem és körülöttem [volt].⁴⁶

Kelt Győrben, 1593. november 7-én.

Fenséges Mátyás főherceg
Ferdinand Graf von Hardegg

Tiszteletreméltó, nemes, méltóságos, kiváló, különösen szeretett úr és barát. Uramnak készséges szolgálatom [ajánlom], mint ezelőtt. Átküldöm Önnek ezáltal a részletes jelentést, miképpen fenségének megküldtem az uramnak és sive en mehiron. Ez azonban – Isten látja – nekem a nagy sebesülés miatt lehetetlen. Gal úr pedig néhány nap múlva erre rendelkezésre fog állni és a [haditanácsos] uraknak a továbbiakról jelenteni fog. Tehát ugyanezt hivatalosan megteszem, valamennyiünknek a győzedelmes, kegyes Isten parancsol.

Kelt Győrben, 1593. november 7-én.

Az urak szolgálatára.

Ebben az órában érkezett a hír, hogy a budai pasa száz lovassal, de sebesülten Budára jutott, és az esztergomi bég [is] ott van.

Ferdinand Graf von Hardegg

Részletes jelentés arról, hogyan zajlott le hozzávetőlegesen a Fehérvár melletti csata 1593. november 3-án.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 147r-150v

⁴⁶ Az Alte Feldaktenben fennmaradt iratban a következő kiegészítést találjuk: De kétségem sincs arról, hogy Pálffy úr és más urak – akikkel reményem szerint holnap összefövünk – fenségének jobb és részletesebb jelentést tesznek. Kelt Győrben, 1593. november 7-én. ÖStA KA AFA 1593-11-11/2

Prágából 1593. november 16-án

Az ezelőtt közölt részletes [jelentésen] túl jelentették, hogy a harcmezőn közel 12000 halott török, leginkább gyalogos volt. Lovasaik (*Reysigen*) az első összecsapást [követően] elfutottak. A fent nevezett csatában a megnevezett bégek voltak [jelen], de még nem tudott, melyek menekültek meg vagy nem. Nevezetesen maga a budai pasa⁴⁷ (akinek a szablyáját megtalálták), az esztergomi bég, a szerémi szandzsákbég, a pécsi szandzsákbég, a mohácsi bég, a koppányi bég, a füleki bég, a hatvani bég, a szolnoki és a nógrádi, [valamint] a székesfehérvári szandzsákbég is.

A mieink a csatát követően sok törököt, akik a bozótosban elbújtak, megtaláltak és megölték. Nádasdi úr és Zrínyi gróf is könnyűlovasaikkal üldözték a menekülő törököket. Három mérföldre rá meglehetősen nagyszámú lovassággal találtak. Ezeket a vízbe szorították, sok megfulladt, és egy jó részüket levágták. A székesfehérvári törökök nem kívántak tárgyalni, mikor a mieink néhány követet 300 muskétás által kísérve odaküldtek, a törökök szakállas puskával elutasították azt.

A mieink nem voltak élelemmel, ágyúval és munióval úgy ellátva, hogy Székesfehérvárnál egy állandó tábor felverhetek volna. Ráadásul az egyszerű gyalogosok öt napon át kenyeret sem kaptak. Emellett a várost vízesésekkel és falakkal igen megerősítették, hogy nem [lehet] rajtaütéssel rögtön meghódítani. Miként a magyarok ezt Graf von Hardeggnak előadták. Ők e hónap 4-én Székesfehérvárról újra felkerekedtek és közel a marctérhez, ahol a támadás történt, letáboroztak. Noha [a keresztényeknek] egy rossz állapotban lévő hídon kellett átvonulniuk és őket [a vonulás közben] Székesfehérvár városából öreg ágyúval⁴⁸ tűz alá lehetett volna venni, de semmi más [nem tettek], mint néhány lövést – töltet nélkül – adtak le. Onnan a következő napon 3 mérfölddel továbbküldték őket és immár Győrbe, Komáromba és más helységekbe, saját helyükre jutottak. Újra kipihenik magukat és időközben az *Obristok* Győrben tanácskoznak, mit lehetne a továbbiakban az ellenséggel szemben tenni.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 109r-110r

CIVILEK GYŐRÉRT

Győről 1593. november 18-án

Jelentték, hogy Budáról érkezett [a hír], miszerint von Teuffenbach úr Fülek városát felégette. Erre csakhamar az összes budai török felkerekedett, és Hatvanhoz vonult, amely négy mérföldnyire van Fülektől.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 107v-108r

Egy Komáromból 1593. december 11-én [küldött] írás másolata, [amit] egy megbízható barától Ferdinand Graf von Hardegg [kapott].

Annyit Kegyelmednek sürgősen jelentek, hogy a török had mindenhol gyülekezik. A beglerbég⁴⁹ is megérkezett nemrég Budára 2000 emberével, hogy feltehetően őkegyelmét háborgassa és talán rajta is akar ütni. Emiatt számolni kell [azzal], hogy az ellenség a szegény

⁴⁷ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

⁴⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁴⁹ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

népet láncra verve elviszi. Ebből úgy vélhetik, hogy őkegyelme öregagyúkkal szándékozik kárt okozni. Isten pedig keresztényeinek segítene.

Budán most módfelett sok [hadil]nép gyűlt össze. Minden környező vég[hely]ről nagy vagyont és kincset menekítenek ide. Császári felsége [a következő] 25 évben nem tudna annyi falat lerombolni, hogy ezzel a kincssel ne lehetne újra felépíteni. Budát is (mint a főt) vagy Esztergomot sokkal könnyebben és egyszerűbben lehetett volna meghódítani, mert a Dunán hadanként a városhoz el lehet jutni. Emiatt sokkal tanácsosabb volna az említett fővárost, Budát, és az ilyen kis várakat (ahogyan őkegyelme, mint bölcs, hadakozásban jártas [személy] a legjobban tudja) megostromolni.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 23v-24r

31.

Prágából 1593. december 28-án

[...] Az alsó-magyarországi hadinépünk erősen készül a hadjáratra, és Ferdinand Graf von Hardeggnak szándéka, hogy a következő hónap, január 10-én néhány ezer emberrel újra kivonul, hogy szerencsését megpróbálja. Isten adjon nekik most szerencsés kimenetelt. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8966. fol.: 71-8r

32.

Bécsből 1594. január 1-jén

[...] Nyolc darab 80 és 90 mázsás faltörő ágyút sok ágyúgolyóval és löporral együtt a Dunán Győrbe elszállították. [...]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 997r-v

33.

Erdélyből, Esztergomból és Fehérvárról 1594. január 10-én

[...] Mikor Szinán pasa megtudta, hogy hadinépe Székesfehérvárnál nagy vereséget szenvedett, oly zavartnak mutatkozott, hogy három napig szobájából ki sem jött. Se nem evett, se nem ivott. Amikor a vegházba elvezetésére jöttek neki, méginkább zavarodott lett. Valamennyi ma megatta azt, hogy a szentta szültaihoz ne juthasson el. Sok előkelő azt mondja, hogy ez a fejébe fog kerülni.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 983r-v

34.

Bécsből 1594. január 15-én

[...] A nagyobb erősségekben [szolgálok] törökök mindenhol Budára mennek, és állítólag ott már majdnem 20 ezer fő gyűlt össze, akik Győrig [fognak] portyázni.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 968r-v

35.

Prágából 1594. január 18-én

[...] E hónap 11-én a [török] fehérvári vereségéről a lovagok ajándéka⁵⁰ Bécsbe megérkezett.

⁵⁰ A győzelmi zsákmány.

Gall és Praun urak e hónap 13-án a Hofburgban a következő rendben adták át. Elsőként a győri *Zeugwart* és mellette két bécsi *Zeugdiener*⁵¹ ment. Ezt követte 30 darab zsákmányolt löveg (a legnagyobbak elől, öt meglehetősen hosszú *falkonett* négy kerekű teljes ágyúszekéren, és további 25 *Scharffenlin*, kétkerekű ágyúszekéren). A három említett személy vezetett három török lovat arannyal kivert nyereggel, kengyellel és más lószerszámmal, amik aranyozott ezüsből voltak. Ezekre tekintélyes és aranyozott pallosokat kötöttek. Majd 22 török zászló következett. Közülük az első három főzászlón nagy aranyozott ezüst gombfej volt. Ezután az említett két úr⁵² ment egymás mellett, egyik kezükben aranyozott pisztolyal. Őket követték, akik két aranyozott szablyát, két hegyestört, egy aranyozott sisakot, egy szegeccsel kivert janicsár kalpagot, egy török, aranyból készült sisakocskát, két pompásan szép íjat nyilaikkal – amelyeknek a tegeze rendkívül szép műűen volt szegecselve és aranyozva – és két szép török kerekpajzsot mutattak be. Ezek mindegyike a nyolc bégé és a pasáé volt. Továbbá két hosszú szegeccsel kivert kést, két török ezüst és aranyozott ivóflaskát, tíz janicsár dobót és más további dolgokat hoztak. Mindebből a két elől vezetett lovat a római császár felségének és a harmadikat Mátyás főhercegnek elküldték. Az előbb említett ágyúkat a Hofburg elé hozták, egymás után felállították, [és] mindegyik mellé egy pattantyúst rendeltek. A bemutatás végén mindegyik ágyút elsütözték. Ezeket péntekig⁵³ a téren megnézhették, majd a császári hadszertárba vitték. ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 966r-967r

36.

Bécsből 1594. január 21-én

Hatszáz *Gültperd*ünk a hónap utolsó napján győri gyalogságunk segítségével próbát tesz Palota ellen, ehhez az ostromagyúk már készenlétben vannak és már visük [is] ezeket. Az emberek a győri *Obristot* teszik felelőssé, hogy eddig Fehérvárt, Veszprémet és Palotát nem foglalták el, mivel sem tüzérségi hadsereget, sem élelmet nem akart engedni a vízen Magyarországra átmenni. Ezért és más okok miatt [is] nagy kegyvesztett. *Obrist*jaink, akik itt voltak a [a zsákmány] bemutatásán, újra visszatértek Győrbe és Páparra hadinépeikhez. Szándékukban áll újra hadjárati tevényt, ezért a huszárokat is intették, hogy gyűljenek össze. [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 948r-v

37.

Győrből 1594. február 2-án

Miután néhány nappal ezelőtt Mátyás főherceggel Győrbe érkeztünk, a többi *Obristtal* együtt tanácskoztunk arról, hogy a következő február 19-én vagy 20-án a bányavárosi végvidék felől (amennyiben az időjárás ezt nem akadályozza meg) a kereszténység ősellensége ellen valamit teszünk. [A hadjáratban] Pálffy úr lesz a vezér, mint a főherceg⁵⁴ után következő személy. Isten adja nekünk ehhez segítségét! Ámen. ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 934r-v

⁵¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Ufano* 1614. 35.

⁵² Gall és Praun.

⁵³ 1594. január 21.

⁵⁴ Mátyás főherceg.

38.

Prágából 1594. február 8-án

Eddig a gonosz mód [miatt], ahogyan a győrieknek a múlt hónap utolsó napján [is] – más ügyek mellett – megakadályozták azt, hogy Mátyás főherceg még semmilyen nevezetes hadjáratba nem foghatott a kereszténység ősellensége ellen. A főherceg megtanácskozta időközben a hadihelyzetet a magyar urakkal és a német *Obrist*tokkal nagyon serényen, és e hónap 1-jén vagy 2-án Komáromba, onnan Érsekújvárra és tovább Fülekre utazott. Csakhamar keményre fagy a föld is, vagy amint az út jobb lesz újra, vissza fog jönni Győrbe, mivel személyesen valamit tenni akar. [...]
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 916r-917r

39.

Bécsből 1594. február 12-én

Mind a magyar, mind a német *Obrist*ok Mátyás főhercegnél Győrben összegyűltek, hogy megtanácskozzák, milyen módon támadnák meg a kereszténység ősellenségét. Jól megfontolt tanácsokat adtak és úgy döntöttek, hogy Christof von Teuffenbach úr hadinépével és a vármegyékkel Nógrád alá vonul, és ezt az erösséget megostromolja. A főherceg a Győr és Pápa körül álló hadinéppel, [valamint] a vármegyékkel a Duna-menét szállja meg, Esztergomot körülveszi és megostromolja. Olyan terveket is készítettek, hogy élelemben és hadszerben semmilyen hiány ne mutatkozzon, és a két tábor egymás segítségére tudjon jönni. [...]
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 906r-v

40.

Mi, Mehmed pasa, Isten kegyelméből a hatalmas és legyőzhetetlen török szultán ruméliai beglerbége és vezére (*Obrister*) a Budán [álló] 80000 embernek. Néhány nappal korábban kegyelme írását megválaszoltuk, amiben arra kívánta tudni, hogy a veszprémi Ferdinand⁵⁵ és a német *Hauptmann*⁵⁶ egészséges-e, és kérte, hogy a saját kezükkel írt [leveleket] hozassuk el. Kegyelmének külön barátságból szolgánkat Belgrádba küldtük, és írásaikat – amelyeket kegyelmének részéről megküldtem – hozzatuk. Ebből kegyelme tudni fogja, hogy az orátor, [k]i a hatalmas szultán utyurbanyót, nábot. Ezt sajnáljuk, ugyanis amikor Konstantinápolyban voltam, barátsággal beszéltem vele. Miután letartóztatták, őt kiszabadítottuk. De amikor Haszán pasa Boszniában meghalt, a szultán⁵⁷ parancsára újra [börtönbe] vitték és Isten akarata szerint így az élete befejeződött. Kegyelmed tudja, hogy az országba [való] betörést és a mostani állapotot nem akartuk. De a boszniai Haszán pasa, aki nem osztotta véleményünket, feljelentett bennünket a Portán, ami ellen tiltakoztunk. Isten minket megsegített és őt semmivé tette. De mivel most [is] azt akarják, hogy a korábbi béke állapot újra beálljon, ezért kegyelmed jó barátja akarunk lenni és reméljük, hogy Isten [ezt a helyzetet] helyrehozza. Aztán így kellene folytatni, sokat elérve, mert a tűz kicsi, könnyen gátat lehet neki vetni. Amikor pedig elharapózik, [csak] fáradtságosan eloltható. Kegyelme tudja jól, miért vagyunk a mieinkkel Budán. Mind Mátyás hercegi felségének, mind Ernő főhercegnek megírtuk. Akkor ezt elfogadták, hogy nem jutottunk volna oda,

⁵⁵ Ferranto Samaria de Speciacasa.

⁵⁶ Georg Andreas von Hofkirchen.

⁵⁷ III. Murád szultán.

[ha] a nagyhatalmú szultánunk erejét és hatalmát mindenütt elismerik. Emiatt nem ildomos sem nekünk, sem kegyelmének sokat ide-oda egymásnak írni, ugyanis kegyelmed mind a hatalmas szultán, mind urai állapotát és helyzetét jól ismeri. Amit most őkegyelme a legjobbnak vél, azt tegye.

Buda, 1594. február 15.

Ferdinand Graf von Hardeggnek

Ferdinand Samaria úr és Georg Andreas Freiherr von Hofkirchen úr írásai Graf von Hardegg úrnak.

Méltóságos gróf, kegyes és nemes úr. Kegyelmenek alázatos szolgálatunkat készek vagyunk [ajánlani] fogságba esésünket követően [is] mindenkor. A nagyvezír (*Obrister Vezir Bassa*) parancsából nem mulaszthattuk el, hogy kegyelmének írjunk, miután kegyelmének kétség nélkül jelentették, hogy állítólag halállal haltunk. Valóban mindketten néhány hétig a halál torkában voltunk, de Isten segítségével már újra korábbi egészségünknek örvendünk. Istennek hála, elviselhető fogságban vagyunk, és mindegyikünket napi öt akcséval tartanak. Kérjük ezért kegyelmedet, a rokonainknak is adja tudtára, hogy egészségünkben ne kételkedjenek, és szerint viselkedjenek. Belgrád, 1594. február 14.

Kegyelmed tudtára adjuk, hogy Krekwitz⁵⁸ orátor úr 1593. december 2-án itt Isten [akarataiban] meghalt, és titkárának, az unokafivérének másik 3 szolgájával együtt nálunk hasonló fogságban tartják.

Szegény fogoly szolgálói

Ferdinand Samaria

G[eorg] Andre[as] von Hofkirch[en]

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 904rv

Gyórból 1594. február 15-én

Miként ezelőtt megírták, hogy lenről⁶⁰ fel⁶¹ semmi /en hadnép nem jöhet, azt [most] több helyről megerősítették. Ugyanis csak azok, akik a nagyvezírt⁶² és a beglerbéggel⁶³ Veszprém alatt voltak a budai janicsárok mellett, együtt véghazóllóba másikkba vonulnak, azért, hogy azt a látszatot keltsék, hogy a törökök erősek.

A legutóbb leírt janicsárokat, akik döntően bosnyákok, nagyon szétosztották [téli szállásra a különböző végházak között].

A következő szombat este⁶⁴ 300 szpáhioglán érkezik Budáról (mindenhol csodálkoznak rajtuk). Egy rossz szedett-vetett csapat, amelyet a nagyvezír küldött, mert az a hír járta, hogy a keresztény tábor ide vonul és Nógrád alá fog szállni. Emiatt a budai híd készítésével nagyon siettek.

⁵⁸ Friedrich von Krekwitz.

⁵⁹ Pietro Bonhomo. Tevékenységéről Krekwitz mellett lásd: *Bagi* 2015b. 411–428.

⁶⁰ A Belgrádnál téli szálláson lévő oszmán hadból.

⁶¹ A magyarországi hadszíntérre.

⁶² Szinán nagyvezír.

⁶³ Szinánpasazáde Mehmed ruméiai beglerbég.

⁶⁴ 1594. február 19.

A pasa mindenütt meg is parancsolta, hogy mindenki, aki lovon [szolgál], tartsa magát készen. Az emberek és lovak számára nyolc napra való élelmet kell magukkal vinniük. Úgy számolnak, amikor a keresztények Nógrádot megostromolják a pasa látni fogja, mit is tehet. Ahogyan [a törökök] maguk mondják, midőn Nógrádot meghódítják, Esztergom és Buda [is] elvész, és Görögfehérvár⁶⁵ [megvédésére] kell gondolniuk. [...]

A törökök nem kevésbé félnek Nógrád elfoglalásától; különösen a szandaiak,⁶⁶ berényiek⁶⁷ és hatvaniak mondják, mivel a keresztények arra vonulnak [és] biztosak benne, hogy az elsőként említett helyet szeretnék megszerezni. Sem Konstantinápolyból,⁶⁸ sem a tengeren túlról⁶⁹ semmilyen hadinép sem jöhet, amíg tavasszal a lovaikat el nem kezdhetik legeltetni a friss fűvel. ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 896r-897v

42.

Prágából 1594. február 15-én

[...] Az elsőként említett hadügyről egyebet semmit nem tudunk, minthogy Mátyás főherceg e hónap 7-én Komáromba érkezett és a napokban Érsekújvárra akarna tovább menni. Ugyanott hadinépünk részben összegyűlt – von Teuffenbach úr 22000, Pálffy 17000 és Graf von Hardegg 12000 fővel – [és] el is határozták, hogy valamennyien Nógrád előtt akarnak letáborozni, [és] azt megtámadni. A jó Isten adja kegyét ehhez! [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 894r-895r

43.

Léváról 1594. március 5-én

[...] A ruméliai beglerbég⁷⁰ írta Graf von Hardeggnek, [amit] Őfelségével közölt, hogy a törökök a tüzet, amit már felszítottak, nem engedhetik tovább terjedni, hanem a háborútól elállnak, amennyiben a keresztények hasonlóképpen cselekszenek. De az említett gróftól teljesen elutasító választ kaptak. [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 853v-854r

CIVILEK GYŐRÉRT

44.

Prágából 1594. március 8-én

Magyarországról semmi más [hírt] nem [kaptunk], minthogy a mieink e hónap első napján Nógrádhoz vonultak, és e hónap 4-én ugyanezt elkezdték ostromolni. Ebben eddig [ugyanis] a rossz időjárás megakadályozta [őket].

A hercegi fensége, Mátyás főherceg Léván (három mérföldre onnan) fog maradni. A vezetést Pálffy úr kapta, ami miatt Graf von Hardegg és von Teuffenbach urak igen bosszúsak. [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 852r-v

⁶⁵ Belgrád.

⁶⁶ A budai szandzsákhhoz tartozó Szanda vára, amelyet először 1546 nyarán szállt meg egy oszmán had. *Hegyí* 2007. 570–580.

⁶⁷ Jászberény. Az ottani palánk a budai szandzsákhhoz tartozott. A török neve *Dzsáfendá* volt. *Hegyí* 2007. 657–665.

⁶⁸ Isztambulból.

⁶⁹ Anatóliából.

⁷⁰ Szinánpasazáde Mehmed.

45.

Prágából 1594. március 15-én

[...] A beglerbég⁷¹ a győri *Obrist*nak Budáról egészen barátságosan írt és békekötést ajánlott. Emellett Ferdinand Samariától és von Hofkirchen úrtól (akik Belgrádban vannak fogságban) egy levelet is továbbküldött. Ők jelentették, hogy elviselhető fogságban [vannak] és naponta öt akcséért fogyaszthatnak. De Krekwitz úr az elmúlt 1593. év december 2-án Belgrádban meghalt. A titkáranak az unokafivérét és további 3 szolgáját, valamint Georg Wendel von Comorát fogságban tartják maguknál. Ők ellátásukra pénzt kérnek. [...]
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 840r-841r

46.

Írás, amelyet a ruméliai beglerbég⁷² Budáról 1594. március 26-i keltezéssel Graf von Hardeggnek küldött.

Korábban barátságos levelet küldtünk egy követ útján. Mivel ő eddig hozzánk nem tért vissza, nem tudhatjuk, vajon valami szerencsétlenség, vagy más dolog történt-e vele. Az elküldött írás az egész ország hasznát érinti a közöttünk történt háborús nyugtalanság miatt, és amelyben megfontoltuk, hogy a szegény népet és az országot békében megtartsuk.

Kegyelme kétség nélkül jobban ismeri, mint mi – [az idő] rövidége miatt erről nem akarok írni – hatalmas szultánunk erején. Amennyiben kegyelmének [úgy] tetszene, hogy mindkét oldalon a béke maradjon, úgy hasonló szándékunk lenne. Mégis mindenféle megfontolásból határozni kell – mert mindkét oldalon már sok baj megtörtént, amit a boszniai Haszán pasa ezelőtt elkövetett –, hogy hogyan oltsuk el újra az égő tüzet, [hogyan tudnánk a] sok ártatlan vér kiontását, az ország elpusztítását és felgyújtását megelőzni és végül egységre jutni. Abból, ami ebbe az írásba nem került bele, kegyelmed úgy gondolja, hogy népe és hadereje eléggé erős és felkészült [a háborúhoz]. Mivel azonban számunkra kevés időn belül oly nagy hadsereg összejöhet, amelyet a ti Isteneteknél kívülről nem tudna senki megszámlálni, ezért ezt meg kell fontolni. Oly sok jelentést ismerünk arról, hogy fellege, a keresztény császár nem kevésbé hajlik a békére. Talán ő ugyanezt kéri, hogy kegyelmed még egyszer ezt jól gondolja meg, és nekünk – további megátalálást nélkül – útra utaljon a Közt Budán, mit fent.

Ferdinand Graf von Hardeggnek (*Dorfimjo Comorjerrumeli ab Hardegg*)
ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 759v-760r

47.

Komáromból 1594. március 28.

[...] Von Teuffenbach úr kért Pálffy úrtól 4000 német lovas, mert az ellenség elhatározta, hogy vele csatázni fog. Említett Pálffy úr ma vonul a hadával – amelyet 18000 főre becsülnek – itt a Dunán át, [de] az éjszaka előtt a hidakon nem fog tudni átkelni, [ezért] innen egy mérföld útra egy tónál letáborozik. Ugyanott, ahol a főtáborot fogják felállítani, amelyet őfelsége tegnap meg is szemlélt.

A győri *Obrist* urat saját hadinépével is bizonyosan [a főherceg magához] rendeli a következő szombatra.⁷³ Tehát egyik csapat a másik után itt lesz. Istennek hála, életemben még

⁷¹ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

⁷² Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

⁷³ 1594. április 2.

nincsen hiány, miként a szabad[on vehető] árukban sem. Azonban már meglehetősen hőség van. Ezért sok itt a beteg lovas és gyalogos, nem kevesen meghaltak. A gályákról majdnem az összes darabont megszökött.

Felsege hajlandó itt maradni, amíg a hadinép összejön, aztán megindítják a hadjáratot. ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 792v-793r

48.

Komáromból 1594. április 25-én

[...] Pálffy úr néhány ezer főből álló táborát a Vág mentén állította fel. Ehhez közel van a cseh, sziléziai és más lovasság is, [úgy mint az] az 1200 lovas, akiket a szász választófejedelemiség adminisztrátora⁷⁴ küldött. Magyaróvár körül jól felszerelt lovaink és embereink vannak. Ekként számítanak 4000 fekete lovasra 8 napon belül, akiket Ferenc laubenburgi és lüenenburgi herceg vezet. A gyalogság döntő része [is] ide fog érni. Ügyünk és legnagyobb boldogulásunk a gyorsaságon alapszik. Az ellenség mintegy 30000 fővel bizonyára von Teuffenbach ellen vonulhat. Mi pedig Esztergom ostromával elő fogjuk segíteni, hogy ő biztosan sikerrel járjon. Ugyan eddig hiányzott a pénz [a hadjáratához] [és] emiatt itt és máshol [is] sok száz gyalogos éhezik és elgyengül, de a szeretett Istennek [hála] a jövőben [ez] több lesz.

Császári felsége az ügyet körültekintően, megbízhatóan és nagyobb gonddal engedi intézni a győzelem megkívánja a fáradozókat hitvallás⁷⁵ [által] vezetve. Ténylegesen eleget tesz az ügynek, [míg] mások esetleg lassan mennék ugyanezt. A parancsnokok (Obrist) közül Nádassdi, Pálffy vannak jelen és még további magyar urak, Huszár Péter, Graf von Hardegg, Kurz, Gall, Praun urak, valamint von Sprinzenstein az Armada parancsnokhelyettese (Obrister Leutenant). Az élelmezés itt ürügyre, függetlenül arról, hogy az élelmezési hivatal jól el van látva és nagy készlet áll rendelkezésre. Legolcsóbbak a halak, [amit] az egyszerű hadinép vásárol és eszik. Ugyanők – az olcsósága miatt – gyenge árpa-, valamint keserű sört isznak. Ettől megbetegednek, de mégis olcsó áron esznek és a szalma szőnyegben nagyon drága.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 740r-v

CIVILEK GYŐRÉRT

A vigasztaló remény, hogy jó hírt kapunk Esztergomból, nem következett be akként, aminek örültünk volna. Féltő, mivel a szeretett Isten nem küld kegyes segítséget, ez a hadihelyzet nem ér jó véget. Azoktól, akik a táborból naponta ide jönnek úgy értesültünk, hogy nagyon hiányzik a hadinép, mindenekelőtt a gyalogság, amelyből sok a rohamnál elesett. Sokan meg is betegednek, a pénzhiány miatt gyengén és tehetetlenül meghalnak. És ugyan szánni való, amilyen nyomorúságosan a hadinép a táborban van, egy részük újra felgyógyulhatna, [de] az éhség miatt addigra meghalnak. Noha elegendő élelem kapható, de nincs zsold. Mivel most nem akarnak más erőforrásokkal foglalkozni, hogy pénzt szerezzenek, így háborúnk (amire Isten kegyelme lenne) aggasztóan gonosz véget fog érni. Hosszú időt töltöttünk el Esztergom előtt, de eddig keveset vittünk végbe.

Graf von Hardegg és Ungnad a főkolompások, akiket az egész táborban mind a németek,

⁷⁴ I. Frigyes Vilmos szász-weimari herceg.

⁷⁵ *Symbolum amat victoria curam.*

mind a magyarok árulónak tartanak. A hadi tapasztalatokkal rendelkező urakra nem hallgattak. Ungnad a töröknek szabad utat, a ki- és bejárásra jó lehetőséget adott. Amikor Esztergom ostromát megkezdték, egy sáncot csináltak a Dunánál, azért hogy az ellenség az erősségből ne jöhessen ki- és be. Ezt a mieink birtokolták és ebből a folyót lezárták. Ungnad és Hardegg megérkezett, és ezt a sáncot a mieink elhagyták. A törökökhöz így friss had, élelem és hadszer jutott el. Ezzel szemben [az erősségből] a megsebesült törököt Budára vitték, tehát szabad útjuk volt 14 napon át. Emiatt Ungnadot kérdőre vonták. Erre azt válaszolta, hogy az erősséggel [kapcsolatban] az volt a felfogása, ha az ellenség el akarja hagyni, ott elhagyhatná. Emiatt nekik Ungnad az utat megnyitotta és úgy vélte, ez megtörténne. [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 691r-692r

50.

Az Esztergom alatti táborból 1594. július 17-én

Már néhány napja semmi mást se vártunk, minthogy megtudjuk, hová fog indulni Szinán nagyvezír a hadseregével. Most jöttek a hírek, és a török foglyok is azt vallják, hogy Szinán már elindult és útját állítólag Tata felé veszi. Ezt az erősséget vagy Győrt akarná megostromolni [...] most Tataért, Győrért vagy Pápaért kell aggodni. Ezért, és mert már itt, Esztergom előtt semmit sem lehet elérni, így minden dolgot előkészítünk az elvonulásra. A gályák és a hajók többsége már továbbhajózott Komáromra. A Dunán a hajóhidat is elbontották. Holnap vagy holnapután bizonyosan az egész hadat a hajók után vonulunk. Éppen elég gyászos, hogy vissza kell vonulnunk [és] nem érünk el semmi többet. Az ellenség erősebb, mint gondolták. Elvesztjük az egyik erősséget az előbb említettek közül, [és] hamarosan tovább vonul. Bizony mindenholnan sürgősen pénzzel és hadi néppel kell segíteni. Aztán vagy pusztulást vagy nagy dicsőséget és győzelmet szerezhetünk. Minden a Mindenható kezében van. [...] ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 546r-76

51.

CIVILEK GYŐRÉRT

A komáromi táborból 1594. július 22-én
[...] Az elmúlt éjszaka Szinán nagyvezír Tata erősségét elkezdte bolygítani, és ma 10 ágyúval még erősebben folytatta azt. Ha ezt elfoglalja, az ellenség következő [lépésként] Pápa vagy Győr ellen vonul. Emiatt mindenholnan azonnali segítség és támogatás szükséges. Tegnapelőtt délben a törökök egészen az erősség partjáig törtek és a mieink közül néhányat levágtak, egy előkelő magyar nemest [pedig] elfogtak. Szándékaikat nem ismerhetjük alaposan, mert akik Győr környékén [vannak], félnek az ellenségtől. II. Ferenc szász-lauenburgi hercegnek a *feldmarschalli* tisztséget e hónap 19-én átadták. Graf von Hardegg Győrbe [ment] azért, hogy ott mindenféle előkészületeket tegyen. ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 505r-v

52.

A komáromi táborból 1594. július 26-án

Ezennel a részletes [jelentés] Tata feladásáról, ahogyan azok, akik kijöttek, hírül adták.

⁷⁶ Ugyanez a hír az ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8965. fol.: 546r-v és 548r-v

Szinán pasa még ott táborozik, ahol korábban. Mi azonban kémhírt kaptunk, [hogy] állítólag holnap bizonyosan felkerekedik onnan és Győr vagy Pápa alá fog vonulni. Aztán az ellenség után fogunk vonulni táborunkkal. [...]

Tegnapelőtt néhány zászló német hadinépet mindkét erősség, Győr és Pápa őrségének további [megerősítésére] táborunkból már továbbküldtek.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 521r

53.

Regensburgból 1594. július 27-én

Ma egészen korán egy kurír jött a táborból rossz hírekkel. A török 140000 lovassal és gyalogossal már Tatát erővel megvette, és aki ott volt, levágta. A győri erősséget [pedig] felszólították [a megadásra]. [Az ellenség] magát másfél mérföldnyire onnan elsáncolta, hogy Győr ne kaphasson segítséget. Azt mondják, a fákat kivágatta és így szűk utat csináltatott, amin ő ki tud jönni, de könnyen senki se közelíthesse meg. Ha elveszítjük Győrt, úgy egyik napról a másikra Bécs előtt lehet a török. Ezekre a szomorú hírekre császári felsége nagy sietve rendelkezést tett, hogy Ausztriában 10000 embert állítsanak ki és küldjenek a védelemre. Ugyanis a főherceg hadát megmustrálták, és 12000 lovasnál és gyalogosnál többet – akik haragra készek lennének – nem találtak. Mind beteg vagy sebesült, részben talán meghalt. Mindenható Isten segítse meg szegény keresztényeit!

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 509v⁷⁷

54.

Regensburg 1594. július 28-án

Ezen az estén egy kurír érkezett, aki jelenti, hogy a török Tatát bevette és [...] most Pápát vagy Győrt fogja megtámadni. Amint ez megtörténik, elsőként fogjuk megtudni.

A birodalmi gyűlés a végéhez közeledik, azonban megtudjuk, mit hagytak jóvá.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 506v-506r

CIVILEK GYŐRÉRT

55.

Bécsből 1594. július 28-án

[...] A következő hónapban itt a polgárságot a városon kívül és belül megmustrálnák. Különbben a táborból kevés jó hír jött. Győrt a mieink megerősítették 4000 emberrel és ágyúval is, amiket Esztergom előtt használtunk, azokat újra az erősségbe hozták. Mert Tata elveszett. Mi magunkat mégis tudnánk tartani, amíg több hadinép idejön.

Tegnapelőtt az itáliai hadinép⁷⁸ – úgymint tíz zászló – ide jött, és [ezeket] St. Ulrichban⁷⁹ elszállásolták. Nagy kárt szenvedtek tőlük a szegény emberek. Nem csupán nekik [ártottak], hanem a környező falvakban, a szőlőkben is a szőlő elpusztításával. Ezeknek a szegényeknek nagy kárt okoztak.

ÖNB_Fuggerzeitung_Cod. 8967. fol.: 511r

⁷⁷ Ugyanez a hír az ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8965. fol.: 512r

⁷⁸ Erről lásd: *Niederborn* 1993. 397–399.; *Bagi–Szovák* 2021. 129–173.

⁷⁹ Ma Bécs része.

CIVILEK GYŐRÉRT

ISTVÁNFFY MIKLÓS
MAGYAROK DOLGAIRÓL ÍRT HISTÓRIÁJA
(RÉSZLET)

CIVILEK GYŐRÉRT

Hogy pedig a szomszédságban lévő Pápát s más várakat megszállani s vinni miért ne akarta légyen, melyek az szomszéd vitézlő nép, társoknak gonosz szerencséjekkel vak módra való ijedséggel felette igen felháborodtanak vala, mint az bosszúságnak s veszedelemnek alkalmaztatására jutván, nem szinte nyilvánvalónak lenni látom azoknál, kik afelől írtak. Mivel némelyek Murat² parancsolatjából az hadakozásból hogy visszahívatott légyen, azt írják. Némelyeknek úgy tetszik, hogy ő azt vélte légyen, hogy az császár az rettenetes és fegyvermutogatással s két várnak hirtelen való elvesztésén megijedvén, az békességszerzésnek módjaira vitettethetnék. Mely dologban mindazáltal, hogy reménségébe felette igen megcsalatozott légyen, mindjárt kitetszék. Mert az császár jól emlékezővén az ő felséges méltóságáról, s annyi nagy sok bosszúságokat nem szenvedhetvén, minden kapitánynak s kiváltképpen Pálffynak, kinek az innétső Magyarországon az Dunától fogvást Szepesig adatott vala az birodalom, és Zrínyinek, ki az Dunán túl lévő helyeknek s tartományoknak parancsol, ismét gróf Hardegg Ferdinándnak, ki Győrt bírja, s kinek tartományában hadakoznak vala, valóságosan megparancsolá, hogy az ellenség bosszúságtételit, mely nem jámborul az hitét megszegte, s az frigyét elsőbben felbontotta, s követit az nemzetiségek közönséges törvények meg nem tartásával rabságra vetette volna, legelső alkalmaztatással megtorolnák.

Annakokáért semmit nem késvének egymás között tanácskozáni, hadat gyűjteni, s az nemeséget s az alattok lévő tartományokat felfegyverkezni, s az végebeli vitézeket kihínni kezdék, s mindeneknek megparancsolák, hogy bizonyos helyekre fegyveres kézzel özvegyülének, holott megmutrálnának. Mely oly nagy vidámsággal s kész akarattal megőn, hogy Mocsonok városba Mindszent havának³ 13. napjára az két Nyitra s Pozson vármegyéből ezer, jószerivel meglévő lovasok és 10 ezer gyalogok előállottának számláltattak légyen, nyilvánvaló.

Trencsén vármegyéből pedig kétezer vitézlő nép s másokból erejüknek tehetsége szerént nem megvetendő számú nép szedeték, úgy hogy az szabad legény gyalogok 30 ezeren s többen is gyűltenek légyen táborba, az nemesek és az végebeli kihívatott fizetett nép lovasin kivől. Midőn Mindszent havának 20. napjára az Pálffy hada népe Komáromhoz táborba gyűlt, és Zrínyi s Hardegg is az Dunán túl s inné való hadak kevés idő múlva erejekkel együvémentenek s Ausztriából is közel ezer német lovasok Gall Leó⁴ s Maraxy Vilhelm⁵ kapitányokkal odaérkeztenek. Tetury Károly⁶ is Morvából háromszáz, fizetésen fogadott lovas seregét magával odavitt volna, hogy mind az egész had népe 40 ezer hadakozó ember számú lött volna, azt mondják vala.

Nádasdyn s Thurzó Györgyön kivől Batthyány⁷ is még akkor felsördült ifjú legény lévén, Forgách Zsigmond, Dersffy Ferenc, Telekesy Mihály, Istvánnak fia, s az híres-neves néhai Imre főkapitány embernek unokája, ifjú legény, azután gyalázatos élete végével megmocsokoltatott lévén, Istvánffy Miklós, s egyebek sokan, kiknek neveket előszámlálni hosszú

¹ Istvánffy 2009. 130–138.

² III. Murád szultán (1574–1595).

³ Október.

⁴ Bernhard Leo Gall.

⁵ Wenzel Maraxi.

⁶ Karl von Tettau.

⁷ Batthyány II. Ferenc.

volna, s hiábavaló munka. Mivel hazájának való szolgálatra senki nem vala olyan, aki az pogány ellen való szent hadakozásra nagy örömet és kész szívvel magát be nem íratná, úgyhogy két várnak elvesztésével⁸ az mieinknek haragiok inkább felgyulladott és felingereltetteknek, hogysemmint magokat elhagyottaknak lenni láttatnának.

Tudja vala Szinán ezeket a dolgokat, mint ki az kémektől végére ment volna, hogy az mieink Komáromnál táborba szállottak, s az Dunát, mely ott két folyásba megyen, mindkétfelől két hidakkal az hajókon állni tudó deszkázatokkal általhidalták volna. De holott természeti s erkölcsi szerént kevély s felfuvalkodott ember volna, vagy hogy azt vélné, hogy az dolgok bátorságos állapotjára ő jól gondot viselt volna, és semmi gonosz szerencsétől nem tartana, nagy teljességgel az mieink hadát, mely úgymint csak szélegettetett és semmi nagy dolgot próbálni nem merne, negédes elmével semminek alitáná. Meghirdetettvén az táborban az indulást, hogy ki-kí magának élésre s útra való szükséges dolgokra gondot viselne, magát az hazamenéshez készíti vala, és immár az janicsárok közül kétezer válogatottakat felíratott vala, kik Budán az váras oltalmáért, s az hadakozásnak bizontalan voltáért hagyattatnának.

Az mieink Komárom várában tanácsot tartván, melyben mind hadnagyok s kapitányok benn valának, mihez kellene kezdeni, s oly nagy sok hadak, kik az szolgálatot buzgósággal kívánni s hadakozást kérni láttatik vala, hiánykodásba s tynyaságba az időt hiában ne múlatná, sokáig azon tanácskoznak. Némelyek Esztergomot, vagy bizonyára Székesfejervárat, ha Szinán elmenne, azmint hirdetik vala, megvallják vala megállani, egy része azokat az várasokat igen erőseknek lenni, s nagy sok néptől őriztetni s azokra nem kellene menni, melyek tanácsokat falba ronthatnák, azt mondja vala. Hanem Beszperényt s Palotát, örötlent helyeket kellene megpróbálni, mint amelyek az mieinknek gondviselenségek és galázatos megrémülések miatt újonnan elvesztettek volna, újabb alkalomatossággal ismét visszavétnének.

És ez az értelem az többit meggyőzé, noha Hardegg mind aklor, s mind azután, hogy Fejervárra nem szinte mind az egész hadserejével, hanem csak valami erősképpen való ostromlással megpróbáltatnék, nagy szóval való vetekedéssel azt vitatná. Míg ilyenképpen vetelkednének, s a mieink megindulása Mindszent havának 28. napjára parancsoltott volna, Szinán (melyek bizán véért mentenek) egy napra azelőtt az tábor megindítá, s Tolna felé menni kezde.

Az mieink, midőn egyenetlen akarattal Hardegg az hadnak főkapitányává tötték volna (mert Pálffy és Zrínyi tiszteknek méltósága szerént néki engedni nem akarnak vala, hanem osztán, hogy az az vetekedés az dolgok viselésének akadályá ne lenne, az fő-fő rendeknek kérésével azon megállának), trombiták szavával s dobok zörgetésével s lebecsáttatott zászlókkal az indulására jelt adának. S bal kézre hagyván Tatát, őszi rövidnapokon két mélyföldet menének, oly szándékkal, hogy Beszperényre rámennének, jóllehet négy vagy öt, nem több, lövészszámok, s kevés szükséges dolgoknak bősége volna készen vélek.

Első tábori szállással Hardegg igyekezetiben állandó lévén, s Fejervár megpróbálásának tanácsit elméjében foglalván, Istvánffy Miklóst Pálffyhoz és Zrínyihez küldé kérdeni, hogy az ő ilyen tanácsinak ellene ne lennének. Kikhez midőn ő az sátorban Nádasdyval hogy beszélgetnének, hozzájok ment volna, jó alkalomatosságot találván benne, valami nehezen arra bírá őket, hogy ha az fejervári utat még el nem hagyták volna, Hardeggnek

⁸ Veszprém és Palota.

engednének. És mikoron Herman Györgytől⁹ s Barbély Jánostól,¹⁰ kik igen fő kalauzok valának, megértették volna, még az hátra volna, s hogy másnap, jó reggel az tábort azon az úton vinnék, Hardeggnak felette nagy kedve szerént esék.

Másodnap az tábor megindítása után, noha nagy köd támadott volna, úgyhogy az hadak és seregek egymást nem láthatnák, s az lovasok is az kezekben tartott kopják hegyit sem látnák, mindazáltal igyenesen Fejírvar felé menének, s fél mélyföldnyire hagyván az lövészszámokat és tábori eszközököt, kiterjedett sereggel napenyészet alatt odaérének. Az törökök semmit affélét nem vélvén, hivalkodnak s nyugosznak vala, holott egynéhány lovasok kimenvén az várasból, az ködtől nem látván, az mieinkre találának, és kettejek vagy hármok levágattatván, az többi nyargalvást visszafuttatván, fegyverre kiáltanak, s az mieinket jelen lenni hírré tevék.

Izsák bég az véletlen dolgon megijedvén, az hostáti¹¹ palánkból, melyet Ingoványnak hínak, melyben lakik vala, lovaival és szolgálival s marhájával, melyeket oly zenebonában elvihete az belső várasban, mely kőfallyal kerített, beszalada; az több törökök, mivel az az hely csak hitván palánkkal lévén bekerítve, meg nem tartathatnék, feleségeket s gyermekeket magokkal beragadván és sok házieszközököt elhagyván, azont cselekedék.

De az mieink, kik még az lövészszámokat oda nem vonyathatták vala, aholott azok állottanak vala, éjjel visszamenvén szemécsot tartván, Huszár Petert négyezer jó válogatott gyalogokkal, mikor besetetédek elküldik, hogy az hostátokra véletlen ütve bemenjenek, és ha az szerencse jól szolgálni fog, hogy megöletvén az oltalmazói, azokat elfoglalhatják, az várasba is lajtorjákon feltámasztva bemenjanok, s maga is, mind az egész had erejével jelen lennének, arra kérek magokat.

Az annakokáért setét éjtszaka az tudott általátalon az palánkhoz közel érkezék, és az gyalogoknak gyorsát rész szerént némimemű kikapukra, melyek szükséges dolgoknak bevitelére szántsándékkal megnyitattak vala, rész szerént az nagy kapuknak fejszékkal való levágására rohanni hagyá; s az dolog sietséggel véghezvitvén, az vitezlő nép az elvagdalt ajtókon berohanván, az törökök szörnyen kiáltanak, s magokat az oltalmazásra sűrön készíték, jóllehet nagyobb részek az estvéli zenebonába menekvén, az várasba bement volna.

Viadal kezdődvén, az mieink az ellenségre sűrű lövedéjokat szórván, úgyhogy az csattogás és dörgés s az huzatnak nagy tiltus az tábortba kiállatnék; az törökök, jóllehet alig sokáig oltalmazták légyen mind magokat, s mind az palánkot, mindazonáltal sokan elveszvének benne, elhagyván az külső várast, az belső városban szorulának. Akkoron osztán az mieink megvén az palánkot, s a prédálásnak esvén, az házakra ütének, s találtaték is benne különbféle sok hadiszerszám bősége, s az nagy sietséggel mind elragadoztaték. Huszár annakutána semmit nem várakozván, az palánkhoz közelebb lévő vár kapujának menvén, sokáig ostromlá. De hiábavaló szándékkal, mivel az kőfallyal kerített volna, s öreg álgúgolyóbisokkal is az ellenségtől keményképpen oltalmaztatnék. Mindazáltal elküldé az tábortba Hardegghoz, kik megmondanák, hogy az Ingovánny hatalmokban volna, s ha az had utánok menne, s az álgúkat nekivonyatná, nem kételkednének benne, hogy az ellenség megrettentvén, az váras megvétetnék.

Hajnal előtt azért megindulván az tábor, az váras keményebben kezdeték vittalni, az né-

⁹ Hermann Georg.

¹⁰ Borbély János.

¹¹ Itt külső város értelemben használja a szót Istvánffy Miklós. A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

met vitézeket is nékie bocsáttatván, de még akkor sem lőn szerencsésb kimenetele, mivel várások vívására kevés eszközök nem annyira az időnek rövid volta vagy útnak nehéz volta, mint Hardegg tunyasága miatt egynehány pár falkonyokon kívül oda nem vitettek volna. Azonközben az törökök gyakor álgylövésekkel, melyek szüntelen arányozás nélkül is kisütögettetnek vala, és éjjel-nappal égő tüzekkel az várást megszállatottnak, s magokat is az várassal együtt igen nagy veszedelembé forgatni megjelentik vala, hogy az budaiak s egyéb szomszédok felserkentetvén, az megsegítésére felindíttatnának.

És mindjárt napenyészet felé, még az mieink sem szűnvén meg az vívástól, az váraszon kívül lévő más majort,¹² melyben az beslia¹³ lovasok laknak, s az hadnak alája érkezése előtt pusztán hadtanak vala, felgyútták; annakfelette sok odagyúttetett kazal szalmára-szénára is tüzet vetének, mindazért, hogy azoknak messzére meglátszó lángjokkal az ő veszedelmeket társoknak megjelentenek; s minthogy az mieink is, kik minden szögölyöket, rejteketekket s házakat, nem gondolván sokat az égéssel, keresgélni s feldúltni nem szűnnek vala, az tűz világánál arányozva megtaláltatnának.

Midőn ilyenképpen bizontalan s kétséges hadakozással tusakodnának, Huszár Hardeggtól s az kapitányoktól egy taraszkot kíváná, hogy odaaküldenének, mellyel az várasnak kapuja löttetnék. Kik, noha azzal az dologgal keveset használni látják vala, s tudnák, hogy ők az oly nagy erős kerített várasnak megvétele az vélek való hadi készüllettel elégségesek nem volnának, mindazáltal azt kerésére meg nem tarták. Mely az gyalogok munkájával, sietség miatt nem várván arra való barmokat, vállakon odavonattatván, az gyalogságnak nagyobb részét újonnan az város kerítésén s kapujára rohanni s puskákkal forgolódni, s öreg golyóbisokkal azt löttetni hagyá. De az immár az az berekesztett ellenségtől földdel s hanttal, s tölgyfák köziberakosásával annyira megőröztetett vala, hogy még az öreg álgylövéseket is könnyen elállaná, az mieinknek minden munkájok hiábanvalóvá tétetnék, s vissza kénszeríttetnének menni; és sokan elvesznének, kik közül Vessey József, Nádasdy Tamás¹⁴ ifjú legény lovas hadnagya s közeli való rokona, midőn az gyalogokat szavával s példájával indítaná, általlötteték, mely sebmialatt két nap mulva meghala.

Mígnem ezek viseltetnek, budai Haszon vezér, az nagy Mehmed vezér fia,¹⁵ az fejriváriaknak veszedelmében felindulván, az fejrivári uszákból, kik az mieink hadát nem annyira vitéz embereknek erjéből, mint díszes en parasztszónok sokaságából állani izentik vala, szorgalmaztatván mindenféle hamar követeket küldözvén, oly nagy gonddal és sietvéssel hadat gyűtte, hogy ötödnappal bizonyos számú nagy hadat szerzene, s maga mellé vévén kétezer gyalog jancsárokat, kiket Szinán Budáról megindulván otthagytott vala, s az több gyalogságot is az várakból kivivén, Fejrivárra sietve érkezének az ő vejinek veszedelemből alkalmas időben való kíségetésére.

Immár Szent András havának¹⁶ első napja eljött vala, Huszár s az mieink kezdett dolgoktól meg nem szűnvén, midőn az kapitányok lovakon ülven az városhoz nem messze egybegyűlének, s néki megizenék, hogy az hadakat az lövészerszámmal együtt visszavinné s tovább hiába ne tusakodnék, s hogy másodnap megtérjenek, azt végezzék. Ugyanazon időközben

¹² Beslia nevű külső város.

¹³ Besli: a szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2009. 362

¹⁴ Nádasdi Ferenc rokona, Vas vármegyei birtokos nemes.

¹⁵ Mehmedpaszáde Haszán budai beglerbég, Szokollu Mehmed nagyvezír fia. *Gévy* 1841. 17.

¹⁶ November.

győri két katonák egy fején s mellyén, midőn magát erősen oltalmazná, sok sebben esett törököt hozának, ki, mivelhogy csak horvátul tudna, gróf Zrínyinek a több tanácsokat Istvánffy-n kívül félreküldvén, kérdésére megmondá, hogy az budai basa hadastól az fejríváriaknak segítségére menne, s nem messze volna, s a mondása után kevésvártatva meghala.

Lőn pedig bizonyára csuda történetből s Istennek nyilvánvaló jótéteményéből, hogy egyik is közülök vagy feledségbe, vagy hogy az bizontalan jelentőnek nem hinnének, azt a hírt senkinek meg nem jelentené. Estvére az kapitányok, nem tudván az ellenség menetelét, az strázsát változtatni hagyák, s újabb katonákat háromfelé kibocsátának: Pálffy Horváth Györgyöt, Bertalom fiát, Hardegg Hermannt s Nádasdy Bicsérdy Benedeket, és hogy mindenféle nagy szorgalmatosan vigyáznának, és ha valamit eszékbe vehetnének, azmit őnékiek tudnia kellene, nagy hamarsággal arról bizonyossá tennék őket.

Azonban második nap megvirradván, az had rakodni kezdte, s lassan járva elhagyván Fejrívárat, az Sár vizéhez, melynek az Balaton tóból való eredetiről másutt szóllottunk, az helyen, mely az régente ott építettett kápolnától Szent Borbála cseréjének hívatik, az itatásra való alkalmatosságért megszálla s ott is hálá

Harmadik napján Mindszent havának Praunus Erasmus,¹⁷ komáromi kapitány s tábor-mester az ő népével visszamenni kezdte s majd mind az egész gyalogság s az tábori eszközöknek nagy hosszú renddel lévő száma utánaméne, az seregek rendetlenül s habahurgyaképpen, azmelyre akarták, úgy menvén. Úgyhogy az táborhelyen csak igen kis gyalogsereg és nyolc- vagy kilenczezer lovasok alig hagyatnának azok is nemsokára az elő ment válogatott seregek után karván menni.

Elmenvén azok, és kicsiny záporosó lévén, mely mindazáltal az harc elején megállá, az strázsát állóktól megizentetik, hogy ők éjjeli szorgalmatos vigyázásokban az budai úton gyakor tüzeket láttak volna, s az ellenség agarit is, melyek lefügő fülekkel s bojtos farkokkal az mieinktől, melyeknek egyenesek és simák, kiesmértetnek, az ő strázsaaállításokra futottak volna, s immár virradatkor az had megindulni láttaték.

Ezek elsőbben Nádasdyhoz megvitettetvén, s ebbe mindjárt Pálffynak s Hardeggnek s az többinek megizentetvén, őket nem kevésse felháborítá, mint kik nem tudván az ellenség jövetelét, erejeknek nagy részét előküldték volna, mindazáltal isen nagy merészen és sietséggel, mivel az ellenség jelenléte kiváltkészen az kényzerítő szükség minden késedelmet kirekesztene, az ő népeket rendelni és viadalhoz készíteni kezdék.

Viszontag ellenben Haszon, immár az övét hosszú rendben s hold formájú seregben állatta vala, úgyhogy 44 mezőre, harcra való lövészerszámokat az seregek előtt ugyanazon egy sorban állatná, s jobb kéz felől kétezer udvari jancsárokat (kiket Szinántól Budán hagyatottnak lenni mondánk) és másfélezer régi forgott vitézek[et]; balkéz felől pedig az fejrívári aszapok [azabok] és egyebek, különb-különb végekből kivetetett gyalogok, háromezernél nem kevesebben, maga középben az lovassággal, mely 12 ezeriglen számláltatik vala, állának; mindazáltal azonban az mieinkre az lövészerszámokkal lőni meg nem szűnének, noha nemigen tettetes kárral.

Bizony dolog, hogy az ellenség semmi késedelmet nem tévén, az mieinkre véletlenül s készületlenül, mindjárt az első rohanásban rá nem ment, és seregrendelésre való időközt engedett legyen, melyet könnyen eltilthattanak volna, azt az győzedelmet, mely kétség

¹⁷ Erasm Praun.

nélkül ónálok maradt volna, azzal az akármennyi hosszú mulatással megvesztetett légyen. De az felséges Úristennek, ki az emberi dolgokat egyenes serpenyű fontjával mérve úgy tetszett, hogy Horvátországban, s mind Magyarországra[n] az istentelen gonosz frigykötések s hitadások rontói tartozott hitetlenségnek büntetésével megbüntetnének.

Viszontag az mieink ilyen renddel eleikben mentenek, hogy az bal sereget Pálffy az Dunaan túl való hadakkal s puskás lovasokkal mind az magokéval, s mind az morvai fizetett néppel, az jobb felől valót pedig Hardegg az győri s pápai végbeliekkel s ausztriai fegyveresekkel igazgatná. Zrínyinek s Nádasdynak az Duna mellett való seregekkel az középserg jutna, mely Haszonnak és az ellenség lovasainak ellenül vettetnék.

Mind az két rendelt seregeknek hadak, mondásra csuda, egymásra arcul fordulván, mozduatlanul állanak két egész óráig. Mikor Haszon az magyarokat s németeket szép módjával rendelt seregekben állani s az harchoz készen lenni megtekintette volna, az fejérvári bégnek mondják, hogy azt mondta légyen, hogy az az had nem községből, sem parasztságból, azmint ő mondotta volna, hanem hadakozó, s az viadalt nem ellenző férfiakból állani láttatnék.

Midőn ily módon az öszvemenő hadak állának, s az mi kapitányunk követek által egymást intenék, kinek kellene elsőbben az ellenségnek menni, s az viadalt elkezdeni, Pálffy elsőbben az ellenébe álló jancsárokra felette nagy sebességgel rohana, s együtt azon szempillantásba az több seregek is az ellenségnek nékiak menének oly nagy hallgatással, s azmi csudának tetszhetik, oly halkabbal való ütközettel, hogy noha mindjárt vérontásos szörnyű viadal kezdetnék, mindazáltal mind az két féltől semmi szó, semmi kiáltás, sem trombiták s dobok zengése, hanem iszonyú fegyvereknek harcolóknak csatogása, s ottan az elhullottaknak különböző nyögések hallatnának.

Akkoron az jancsárok puskáikból mintegy ösözővel lövődözének s együtt az pattantyúsok is mindnyájan az mieink ellen emina paraszkokat kisütögetnek, de minthogy némimű régi árkon szintén akkor menének által, az kopják teteje felett menvén el, az golyóbisok kicsiny kárt tevének. Az mi pattantyúink pedig, kiknek csak négy falkonyok vala, semmit nem cselekedhetének az lövéssel. Pálffy az jancsárokkal szembenmenvén sokáig kétséges viadallal harcola, egynéhány sebet esvén lován s buzogányokkal felette igen veretvén sisakja, mindazáltal az lövéssel együtt az harcot nem hagyja, míglen az jancsárok mind egyik eltörülttérnek.

Jobb kéz felől, mely az ellenségnek bal felől való, azonképpen Hardegg s az ausztriai lovasok is, és az győri s pápai seregek vitézül forgódnak vala az ellenség gyalogi ellen. Mely harcon egy kegyetlen gyalogrenden való török Hardeggnek az szárán nagy sebet ejte, kétség nélkül elvágta volna az szára csontját, ha egy üreg vasszerszámmal, mellyel az puskát porral szokták megtölteni, szekernyében történet szerént dugván, meg nem mentette volna. Azt pedig az törököt Hagery Zsigmond¹⁸ és Santolér Gilbert,¹⁹ Burgundiából való, amaz egy győri lovas német seregnek, emez pedig más sereg hadnagy, megölvén az ellenséget, megoltalmazák.

Praon [Braun],²⁰ s azkik azon nap reggel elől elmentenek vala, hallván az álgúyk zengését, mindeneknek csudálására vissza semmiképpen nem térének Starczitt Farkason,²¹ vicéjén,

¹⁸ Sigmund von Hager.

¹⁹ Gilbert de Santhilier.

²⁰ Erasm Praun.

²¹ Starsith Farkas, Erasm Praun magyar helyettese Komáromban. *Pálffy* 1997a. 277., 285.

vitéz emberén kívül, ki azt, azmi úgyis lött vala, kételvén, hogy az törökök érkezése után vélek harcolnának meg, az viadalnak buzgóságára kevesedmagával visszatért vala.

De midőn Zrínyi s Nádasdy az had közepette jó lován ülő Haszonra rohannának, az Zrínyi alatt lévő magos, fejír, s annnakelőtte sok harcokon megpróbáltatott erejű ló történet szerént elesék vele, s az ellenség közé futa, ő maga vitéz szolgálának érkezésével, kiket maga mellé oltamul választott vala, megoltalmaztatván, más lóra ülettetéek.

S nemigen sokáig tarta az ellenség lovasaival az harc, mivel azonnal, mihelyen mindkét oldalról az gyalogságot s jancsárokat földre verettetni látták volna, mindjáraást felette igen megremülvén, csak az első rohanásokat is az mieinknek meg nem állhatták, hanem mindjáraást elhagyván az lövészerszámokat s gyalogokat, széllelfutamodának, s némely része Fejírvar felé, s némely pedig az Bakony erdejére, s aki hová szerencsére elmehete, elszaladának. De sokan az futás közben levágtának, s kevesen az futásból visszahozatának. Kik között Veli aga s Ibrahim két-kétszáz jancsárok agái, selyemruhások, s hegyes csúcsos süvegekben, aminemüket a csorbadzsiak szoktak viselni, nagy tettetesek lévén, elfogatának. S mind az egész hada közül az ellenségnek ezeken és egy csauszon s egy vagy két jancsáron kívül senki meg nem fogatatték, oly igen mindnyájan feneképpen az ellenségnek ölésre s elvesztetésére vitetnek vala.

Immár az jancsárok s más rendbéli gyalogi az ellenségnek mind egy lábíg megölettenek vala, senki teljességgel benne el nem szaladván; midőn Pálffy más lóra ülven az alattvalókkal, kiknek a lovok még gyorsabbak valának, az többihez, kik az ellenséget kergetik vala, s kiváltképpen Nádasdyhoz adá magát, s az futó törököknek annál nagyobb rettetések lőn. Úgyhogy nagyobb része oktalanul s tódulva az meközdi tónak vitetettvén, s azon általúsztatni igyekeztvén, az mély vízben elmerülne, ludak módjára úszkálván fel patyolatos süvegek, sapkájok; mely verdődésbe sokakkal, többelkel együtt elvésze amoz koppányi Herélt Ali bég, ki az elmúlt esztendőkbent azmint mondánk, Beszperénybe elfogatott volt, holott még Ernestus hercegnek²² egészen váltágot meg nem fizette volna.

Látni való vala az sík mezőkön lévő utakat, holott az ellenség harcolt, s amelyre az futás közben arccal visszafordulván ellentállott, s valamedíg az viadalit vontatta vala, földön heverő holttestekkel rakva lenni, némelyeket még félelevenen mozogni, némelyeket, kezek s karjok vagy más testek része elvágatván azon könyörgni, hogy tovább nagy kénlódással ne hadnák élni, hanem kegyelel lépven, a galimosság nélkül azonnal öletténének meg.

A harc a gyalogokkal s kiváltképpen az jancsárokkal két óránál többig tartott. Hatezer gyalog s négyezer lovas, hogy vészett légyen el, azután az pribékektől megtudódott. Haszon, az ellenség vezére, midőn az futás közben egy Tapolcsány János²³ néma és siket katonájára találkozott volna, sokáig véle egyedül harcolt, végre midőn megsebesedett, s kardját az vagdalkozásban eltörte, melynek hivelye s fogatója csupa drágaköves aranyból vala, békével szalada.

Az ló is, melyet Zrínyi alatt elesettnek mondánk, néminemű katonáktól ellenség lova gyanánt megfogott s visszahozattatott volt. Az mieink közül alig 40 veszének, s kevesen is sebesedének. Szarka Lajos, Pálnak fia, kinek az első ütközetben az feje sisakostól szörnű taraszkagolyóbissal megtaláltatván elvitetett vala, s Ányosius Mihály is puszkagolyóbissal általlóttettvén, s Vessey József, kit az váras kapujánál elesettnek lenni mondánk, a társoktól Gyórré vitetettvén tisztességesen temettetének.

²² Ernő főherceg.

²³ Tapolcsányi János szerepéről a tizenöt éves háborúban lásd: *Pálffy* 1997a. 271.

Eltörültetvén ilyenképpen az ellenség hada, Hardegg Nádasdy intéséből az tábort az város mellett lévő Sóstóhoz szállítá, s maga is, hogy sebes volna, szekéren odavitetteték. S nyilván vagyon, hogy az benn, Fejérvárat lévők az micink győzedelmével elijedtek s elrémültek lévén, kétség nélkül az várust feladták volna, hogyha csak legkicsinnyé is lövőszerszámokkal lőttették volna.

Mert immár az keresztyén foglyokat is öldökni, s az kapuknak öszvekerestetett kulcsait, régi hadakban forgott egy sereg agájának, Huszainnak (ki az megadás módjai felől végezne) kezében adni kezdették vala, de az kapitányok hitvány tanácskozással élvén, másnap igen jó reggel felrakodván, s Fejérvárat elhagyván, s annak megvételeének jó alkalmatosságát elmúlátván, házokhoz menni sietének. Melyet eszében vévén az ellenség is kezdett szándékától megszűnők.

Az Pálffy hada pedig Komáromban, s onnét Érsekújvárra, s az többi Hardegg-gal Győrré, s onnét ki-ki házához és rendelt szállóhelyére visszamenének. Minden lövőszerszámokat, zászlójokat s dobokat az ellenségnek közel 49, s az vezérének eltörött perzsiái kardját, szablyákat, nagy drága nyert prédákat Gall Leó és Praunus Erasmus,²⁴ hasonlók lévén triumfálókhoz, Ernestus hercegnek Bécsben felmutaták. Ki azt az jószerencsés, oly nagy jeles győzedelemnek örvendetes napját az felséges nagy Jóistennek szokott rendtartás szerint hálákat adván, az mennyire lehetett, felette igen megszentelé.”

NÓGRÁD OSTROMA²⁵

„Annakokáért Boldogasszony havának²⁶ másnapján Győrré mevévén, az hadaknak kapitányit, mind magyarokat, németeket, főképpen Pálffyt Újvárból²⁷ hozzája hívatá, s azokkal az következő hadakozásnak indítása felől, s micsoda helyeken kezdetnék az el, arról tanácskozni végeze. Valának olyak, azmóképpen az elmúlt komáromi tanácskozásban történt vala, kik azt alítanak, hogy Beszperént [Veszprémet] s Palotát, melyek az törököknek újoslág való hadakozásokkal megvéttetek vala, kellene visszatenni, s nem is igen nehéz volna az cselekedetre, mivelhogy közel s nemigen erősek volnának, sem nem sok ellenségtől őriztetnének. Az császár hadának hírére s hírsünetre nézve ha azok ideén az ellenség kezéből kivétnének, s Pápa s Győr nyugoráma is lenne, mely helyek azokkal, kik ott őrt állának, szüntelen háborgattatnának. Ebben az értelemben [Ferdinand Graf zu] Hardegg Kinsberg Kristóffal,²⁸ s egyebekkel némelyekkel fő vala, ki azokat az várakat az ő tisztviselése alól elvétetteknek lenni jó szívvel nem szenvedheti vala, s arraképest, hogy az ellenség azokból kiűzdetnének, s vakmerő bátorságokért hamar meglakolnának, kívánja vala.

Viszontag Pálffynak semmiképpen méltónak lenni nem láttatik vala, hogy az oly nevezetes fejedelem hadastól, melynek gondját újontag vötte volna fel magára, azoknak vívásában foglalatoskodnék, melyek ha szintén visszavétnének is, nem nagy haszonra lenne, ha Fejérvár, szomszédságban lévén, meg nem próbáltatnék, melynek is megint vívása más alkalmatosságot, más erőt s népet kívánna. Annakokáért híresebb hírnévnek s dicséretnek ékessége

²⁴ Erasm Praun.

²⁵ *Istvánffy* 2009. 146–151.

²⁶ 1594 januárja.

²⁷ Érsekújvár.

²⁸ Ulrich von Königsberg.

kiterjesztésére s az községnek is nagyobb hasznára lenne Nógrádra visszamenni, mely az elmúlt esztendőben az télnek gonosz háború ideje miatt elhagyatott vala, s azt vitézi módon megvenni. Melynek megnyerésével Zólyomnak, Korponának és Bozónak s az bányavárosoknak nyugodalmok s maradások szeretetnék, s az vitézlő nép is, mely ekkedig azokban az helyekben oltalomért volt, Nógrádba vitettetnék által, mely jó alkalmas helyen és úton, Isten segítségével Budának rövid időn visszanyerésére, s mind Felső-Magyarországnak ereje s népe együvé való csatlására helyheztetve Beszprénynél s Palotánál is penig erősebb volna, de az micink erejét sokáig meg nem állhatni láttatnék. Ő gondját viselné, hogy az had, noha az utak az esztendőnek alkalmatlan idei miatt sok sárral, faggyal igen akadályosok, az alatta való vármegyéből gabona dolgából s egyéb szükséges dolgokból meg ne fogyatkozzék.

Az herceg, javallván ezt az értelmet, hogy azt kövesse el, végezé, s képebelinek maga után teljes hatalommal az hadban Pálffy rendelé; Praunius Erasmust,²⁹ komáromi kapitányt tábornemesterré, Leó Gallt³⁰ főpattantyúsmesterré, Kurtius Engelhartot³¹ egy német válogatott seregnek strázsamesterré, Jó Jánost, az ország tisztviselő bíróját élésmesterré tevé, s minde-
niknek megparancsolá, hogy az következő Bőjtelő hóban³² Levára táborba gyűljenek.

Az lövészszámokat penig s azokhoz való készületet, hogy lassan megindítanak, késedelem nélkül előbocsátá, s magát is Leván várni hagyá, s annak Leó Gall felette nagy szorgalmatossággal gondját viselé. Az herceg parancsolatjából odamenének ezer lovas fegyveresek is (noha az nehéz utak miatta lassan járnak vala), kiknek kapitányok Slick Sebestyén³³ vala; s Kurtius német regimentje négyezer gyalogból állván, mely Svéviából³⁴ és az rhétiai³⁵ népek közül szedettett vala (felette jó hadakozók); s az magyar vitézeknek is Győrből, Pápából, Komáromból, Korponából s egyéb helyekből jeles hadi serege, s mindnyájan Drégelyhez s Palánkhoz előlküldetének.

Ezek után Pálffy az övéivel s az Dunán túl lévő nemességgel, s annakutána az utolsó seregekben maga az herceg mén. Noha penig mindnyájan sietni és szolgálni igen akarnának, mindzáltal az szüntelen való havalásosok s az jeges-fagyos utak miatt, melyek az menő hadnak igen nagy bántására valának, Palánkhoz előlküldeni nem jutának, hanem Bőjtelő hónap utolsó napjai tájába. Mátyás herceg minden égháborúkat és szélvészeket győzhetetlen elmével s testere erejével nagy türelemmel szenvedé, úgy hogy az ő példájával az többi is mindnyájan az utakra alkalmatlan sárgit pálcot tűzvel szenvedni láttatának. Ott az had valameddig megnyugodnék, s magát táplálni falukra telelni osztaték, melyek az Ipoly folyóvíz mentében sűrőn vadnak, s onnét Tiffenbachnak³⁶ megparancsoltaték, hogy az ő hadát kihozná, s az herceggel való néphez sietne jönni véle.

De holott az nagy nehéz utak miatt Tiffenbach igen későn érkezni láttatnék, és minden dolog az sietségben állana, Pálffy az hercegnek s egyebeknek tanácsából, hogy az késedelem magával valami veszedelmet ne hozna, s az ellenségnek az ellenül való állásra erőt

²⁹ Erasm Praun.

³⁰ Bernhard Leo Gall.

³¹ Engelhard Kurz von Senftenau.

³² 1594 februárja.

³³ Sebastian Schlick zu Passau

³⁴ Svábföld.

³⁵ Tirol.

³⁶ Christof von Teuffenbach felső-magyarországi *Feldobrist*.

s tehetséget ne adna, ítélvén jobbnak lenni, hogy semmit ne késnék s várakoznék, az hadat megindítá, s Böjtmás hónap³⁷ 10. napjára Oroszfalu mezővárosnál (Nógrádtól egy mélyföldnyire, mely felől azelőtt szólánk) táborba szálla, melyben német s magyar gyalog tizennégyezer, és hétezer lovas számláltatottnak lenni mondanák vala.

Ott meghálván az nép, meghozák, hogy nem megvetendő számú törökök Nógrád alatt táborban volnának. Annakokáért tanácskozva azt végeztetik, hogy azokat virradolva kellene megütni, s vélek fegyverrel megvínni. De más kémek ottan-ottan érkezhén, s az mieinknek is jövetelit az ellenség megtudván, hogy Vác felé visszamentenek, megmondák, kezdett dolgoktól megszűnnek, s másnap rendelt seregekben s lebecsátott zászlókkal, s az lövészerszámok is utánok vitetvén déljest, mikoron a török papok mecsetben felmenvén nagy kiáltással az övéiket könyörgésre öszvehíni szokták, Nógrád eleibe jutának.

Az a vár régente a váci püspök jószágában nemigen nagy magos kősziklán építettet, s a mi őseinknek immár említésekre az nagy Báthory Miklós váci püspöknek³⁸ szorgalmatosságával, sok szép házakkal Tragurin Jakab építőmesternek s képfaragónak munkája által megújított volt. S napnyugat felől nagy kietlen vadon erdők vadnak, melyek Filek³⁹ s Diósgyőr felé hosszan és szélesen elnyúlnak, s fel felől az Duna s Vác két mélyföld tőle. Napkelet felől penig dombok, s nem magas tetejű szőlőhegyek vadnak, amelyekről nem hiábanvaló munkával álgýúkkal lővethetik.

Köröskörül 30 lábnyomnyira mély és széles árokja vagon, azon kősziklán, azmint megtetszik, nagy munkával és költségvel ugyanazon Báthory püspöknek kivágattatott, nem kisebb munkával s költségvel ásattott kúttal együtt, s egy torony is rakattott az közepin, melyeken az ő neve és nemzetinek tulajdon címere, három farkasfogak felmetszve még most is megvadnak s látszatnak. Ezt penig az régi épületű alkotmányt az törökök kívül kettős, igen temérdek rostélyű álgýúkból öszverött, s hanttal megtöltött palánkkal bástyák formájára sokkal erősebbé csinálták vala.

Fekete Mehemet (Thesszáliának Feris városától való, s arraképen Karaferinek neveztetvén) vala bég benne közel nyolcszáz törökökkel, kik kihelyt az hadat megláták, az vár alatt lévő, meg nem vetendő tágas és erős mezővárost meggyútván, földig égeték együtt az csűrökkel s gabonaasztagokkal és szénával, szőlőakkal, melyeket kővel gyatottanak vala, oly nagy erőszakkal s kegyetlenséggel, hogy még az kettőkötés szőlőkötés gyümölcsfákat, hogy az mieink vélek ne élhetnének, levágván, pogány kegyetlen dühösséggel nem hadnák meg. S azonközbe az mieinket, kik táborban szállanak s sátorokot vonsonak vala, szüntelen álgýulövésekkel, mindazáltal nem valami tettetes kárral, háborgatni nem szűnének.

Azon nap estin még az nap le nem szálla, Leó Gall az lövészerszámokkal s azoknak készületivel elérkezék az útnak nehéz volta miatt lassan járván, s az álgýúkat arra az dombra, melyet az vár ellenébe napkelet felől lenni mondánk, vonatá, s három öreget, melyek húsz vagy harminc fontú golyóbisnak valának, az várra, mintegy köszöntésére az ellenségnek, kisütögteteté, s az ellenség is hasonlóképpen felele az várból.

Azon éjtszaka sáncokat hányata, s kasokat földdel s hanttal gyorsan töltete, s az álgýúkat azok közé vonyatván, az várat lőtteté, úgyhogy az következendő nap s éjtszaka is az kőfal rontatásában semmi szűnés nem láttatnék. De az törökök, kik abban az esztendőkbéli idő

³⁷ 1594 márciusa.

³⁸ Batori Miklós váci püspök (1474–1506).

³⁹ Filek.

keménységben az mieinket hadakozni nem vélték volna, s arraképest az kerítés és vár oltalmazásához készületleneknek láttatnának, az kapunak hantokkal s faeszközökkel való becsinálására s az álgjúknak illendő helyekre való vonyására fordulának, oly nagy halkkal lévén az munkán, hogy sem az megszállókra nem lónének, sem az virrasztókat a szokás szerént kiáltással virrasztani nem hadnak, úgyhogy sokan azt állítanak, hogy az várból kiszöktenek légyen. De elvégezvén az munkát, az kerítés oltalmazására tévén, az fokokra, toronyra s bástyákra sok zászlókat kirakván, magokat az oltalmazáshoz készíték, úgyhogy azt mutatnák magok felől, hogy ők meg sem ijedtek, sem megmaradások s győzedelmek felől kétségben nem estenek légyen. Azértan az mieinkre nagy sok öreg s apró golyóbisokat szórának ki.

Pálffy semmi nyugalmat nem akarván nékik engedni, az bányászokat, kiket nem keveset hívatott vala hozzá az bányavárosokból, kik igen jól szokták tudni különbféle bányáknak ásását, az külső palánk alja megásására (mely nagy temérdek tölgyfákkal öszverontatott vala) az kerítés alá küldé, s azok mellé ezer vagy több gyalogokat, kiknek fele magyarokból áll vala, az többi a Kurtius és Gall regiment seregéből válogattatott vala oda, kik az ellenség ártásától, ha történet szerént kiütnének, megoltalmaznák őket. Azonközbe penig az pattantyúsmestereknek valóban megparancsolá, hogy gyakrabban és szörnyebben lónék az várat, hogy azokat, kik az kerítés alját ásni kezdték vala, eszékbe ne vehetnék.

De semmiképpen az nem lehetne, hogy az mindenekre figyelmező és vigyázó ellenség eszébe ne venné, s oda az helyre utvást menvén, mindazokat, azkik az munkán valának, s mind, kik azoknak oltalmazására őrt állanak vala, puszkagolyóbisokkal s kövekkel s gerendákkal onnétfelől az vár alá menőköt távolról megsebesíteni s elverni ne igyekezének, úgyhogy sokan az mieink megsebesítettvén s néhányan megöletettvén, félbenhagyván az dolgot, visszamenni kénszerítetnének.

S késedelem nélkül Pálffy is az első férfiakat az táborba visszavivén, más seregeket bocsáta az vár alá az munkálkodó társokhoz. Majthényi László s Pogrányi Benedek hadnagyokkal sokaknak azok közül szekerécet s fejszékét adá kezekben, melyekkel az palánk levonyásában, mely immár agyag nélkül vala, forgolódniának. Az többinek meghagyá, hogy fáklyákat és szalmakévéket vigyenek be, s az palánkot felgyújtsák. És bizonyára az palánk külső részei, melyeknek nagy hegyes kúpok felü veszőkkel öszverontatott vala, egynehány helyeken felgyulladván égtenek, úgyhogy az belső részre azután könnyebb bemenetel nyitatták.

Tarta ez a harc éjféltől fogva majd nappali öt órákorig, mind az két félbe nem kevesen elhullván és megsebesülvén, mert az mieinkbe közel 45 estenek el, kétszáznál többen megsebesülvén, az ellenségbe pedig 70 öletének és 150 igen megsebesítettének. Úgyhogy Karafernek s a társainak szívekbe az veszedelemnek kétség nélkül való félelme, s az dolgoknak reméntelensége öntetnék, kik azt gondolnák és vélnék, hogy ha az belső palánk levonyattatván ismét ostromnak mennének, ők az oly nagy buzgósággal és renddel rajtok lévőknek ellenek nem állhatnának.

Azonközbe Pálffy az elébbi nyolc álgjúkon kívül, melyekkel az kerítés falai mindkétfelől törettetnek vala, más négyet elővonyatni, és az sáncból (melyet északról, melyre az ellenség az felső várból az külsőben járdogált, hányatott vala), forgódni kezdé, meg akarván próbálni, ha az berekesztettek annyi nagy álgjúk készületivel, három helyünnét háborgattatván, az vár megadásáról való végezés módjaira kénszerítettethetnének. Mely dolog felől kétség nélkül való reménséget elméjében bévenni láttatik vala.

Míg ezek lesznek, Mátyás herceg Drégelyből, azholott meghált vala, ezer lovassal és egy

német válogatott sereggel s udvara népével, az utaknak alkalmatlansága miatt lassabban járván, az táborba érkezék, és minekutána mindjárt az sáncokat s álgúkat eljárta s látogatta volna, megdicsérvén Pálffynak s Gallnak szorgalmatosságát s serénységét, hogy azokkal az várat löttetni meg ne szünnének, megparancsolá.

Mely erősképpen való lövésekkel, midőn az palánk nagyon meghasadozott, s a fő török patantyús is egy golyóbyssal szörnyűképpen megtaláltván elszaggattott volna, Karafernek s a többinek is szívek elesék; s nemsokára osztán az alajbég (mely névvel az nevezetik, ki az szpáhiáknak, azaz kik falukot és nagy majorságokat bírnak, előttökjárójok) az fokról kiszólani, s Pogrányi Benedeket és Bory Mihályt⁴⁰ (ki a bakabányai vicekapitány vala) néven szólítani kezdé; kik mikoron jelen löttének volna, hogy az álgúlövések megszünnének, azt kíváná, és hogy hit adatván neki, az vár megadása felől való végezésre kimenne, megjelenté. Mely megadatván, kimenének az alajbéggel más hat nevezetes törökök is, azokkal Pálffy, ki Mátyás hercegnek tetteti vala magát, úgy végeze, hogy magokat s az várat is minden bennevalókkal együtt az győzedelmesnek akarátja szerént mindjárt megadni sietnének.

Mikoron az közbejáró követek az várban visszamentének, és Mátyás herceg s az több kapitányok Pálffytól vendégségbe hívatvatván bőrkötés sátorok alatt elélttenek volna, kevésvartatva visszajövének, s hogy Karafer is nem másképpen állana az végzés módjára, megmondák, hanem hogy az filekiek módján feleségekkel, gyermekekkel s egy karddal kimenni az várból szabad lenne. De hogy az győzedelmesnek akarátja szerént életekre s megmaradásokra hatalma légyen, arra semmiképpen nem méné, sőt hogy ő az várba minden veszedelmet inkább elszenvedne, hogy semmi oly rútt, gyalázatosságra magát adnia akarná.

Megértvén a dolgot, noha valának olyak, kik azt javallának, hogy az várat ismét álgúkkal löttetnie s erővel kellene megvennie, s némevőknek pedig, azmiket kívánának vala, igaz s megengedendő okoknak lenni láttatának, végezetre, hogy valami nehézség vagy késedelem az kézhez való vételbe ne lenne, úgy végezének, s mindeniknek az elmenésre szabadság engedteték. Mindazáltal megtiltáték, hogy senki semmit egy-egy kardon kívül elvinni szabad ne lenne. És azon napon, mely Böjtmás hónap 12. napja, Ferbát, kaminapiba az nándorfejérvári és végszendrói tisztviselésből kiállott vala, más hárommal együtt kezesül adatván, az táborba marada. S másodnap Karafer az többivel egyemével s asszonyokkal seregével kimenvén az várból, az vár kulcsait Pálffy kezébe adván együtt az várral odahagyá, negyvenkettődik esztendőben azután, hogy az temesvári hadakozáskor az törököktől megvétetett vala.

Mely osztán az hercegtől Révay András gondviselésére s hívségére bízattaték, ki lovas seregnek hadnagyságát dicséretesen viselte vala Pálffynak ajánlásából úgy, hogy 300 magyarokkal és három zászlóalja németekkel, kiknek Rideman András⁴¹ vala kapitányok, vállalná fel oltalmazását. S annakutána nagy nehéz, sáros utakon s árvizeken és szüntelen való esőkben nagy nehezen hazamenének, úgyannyéra, hogy semmi hajókat nem kaphatván, s a hidak mindenütt az vizektől elszakasztatván, az hadnak sok helyeken egynéhány napiglan veszteg lenni, és éhséget s hideget és szükséges dolgoknak szükségét s egyéb alkalmatlanságokat eltűrni kényszerítettének; amint az herceggel is Nyitrán történék, kinek, holott vagyon maga szálon, nagy sok munkával általvitetvén, s Fejérkonyi [Fejér-

⁴⁰ Istvánffy szerint az akkor már nógrádi kapitányként szolgáló Bory Mihály 1596. október 26-án a mezőkeresztési csatában vesztette életét. *Istvánffy* 2009. 268–269.

⁴¹ Andreas Riedmann.

kövy] István püspöktől⁴² megvendégeltetvén, míg az népe és az tábori eszközök az vizek megszállása után általköltöztetnének, egy ideig késni s várakozni kellett. Minekelőtte pedig az tábor eloszlana, az hadnak kapitányinak s hadnagyinak megparancsolá, hogy Szent György havának⁴³ első napjára ismét Györré, vagy ahova ő parancsolná, öszvegyűlnének. Mert mihelyen nagyobb hadak, melyeket arra az napra jelen ott lenni remél vala, öszvegyűltenek volna, Esztergomot megszállani végezte vala.

ESZTERGOM OSTROMA⁴⁴

De Mátyás herceg, noha megtudta volna azt, hogy az mely hadakat Szent György havának első napjára Komáromhoz gyülekezni hagyott volt, az nehéz utak miatt az végezett helyre nem mehettek volna, mindazáltal, hogy minden késedelmet vélek eltávoztatna, az húsvéti ünnepeknek Bécsben elmúlata után az hadakozásra buzgóbb indulattal s kíváncsatosb szívvel lévén, Pozsonba jöve. Ott két nap késvén, Györré méne alá, s Hardegg-gal s az több kapitányokkal vármegszállásra való szükséges dolgok s az tábornak elébb indítása felől tanácskozték. Midőn Pálffy ugyanazon időben Újvárnál az ő fizetett népével s az Dunán túl lévő nemesség hadával meg nem vetendő számosan táborban volna, és Zrínyi s Nádasdy is az dunamellyékiekkel rövid időre odavárattatnának, kik mindjártan, mihelt Mátyást Györré mentnek lenni megérték, ott jelen lőnek.

Az saxoniai Lavenburgi Ferenc hercegnek,⁴⁵ ki négyezer német lovas fegyveresekkel Morván mégyen vala által, Forgách Zsigmondot káldé eleibe, és az az elől elment fejedelmet osztán az táborba Esztergom alatt érvén, az Dunának bal felől lévő innétső partján, a párkányi törökök véghelye felől megszálla. Azon közben az fejedelem Komáromba méne, s az Dunát általhidoltatá, s a Pálffy hadát táborba beszállítá, s azokat megindítván, hatodik tábori szállással Esztergom eleibe jutának.

Az magyarokon kívül, kiknek hadok tizenötezer hadakozó ember számúnyi vala, Slick Sebestyén⁴⁶ ezer német lovas fegyveres kapitánya vala, s Réal is megannyinak, s az brandenburgi lovasság az morvaiakkal s ausztriaiakkal, és Trriamás gróf Bernát⁴⁸ s Kollonich Seyfrid⁴⁹ és Knispeng Richárd s Ulrich⁵⁰ s meg a saxoniai Gottmárt⁵¹ serei kevés híja, tízezerig valának. Az nem ut gyalogok tizenhattezerrel többön valának három regimentbe osztatván, melynek egyiknek Leó Gall tizenkét zászlóalja közel ötezer számú gyalogok kapitánya vala. Az másiknak Kurtius Engelhárt s harmadiknak Schomberg⁵² parancsol vala, mely mindenik megannyi számú, annyi zászlóalja gyalogokból áll vala, melyek alatt négy-négszáz vitéz nép számláltaték. Azután is egy regiment sereggel, melyben négye-

⁴² Fejérvövy István nyitrai püspök (1587–1596).

⁴³ 1594 áprilisa.

⁴⁴ *Istvánffy* 2009. 152–158., 165–168.

⁴⁵ II. Ferenc szász-lauenburgi herceg.

⁴⁶ Sebastian Schlick zu Passau.

⁴⁷ Melchior von Redern.

⁴⁸ Hans Jakob von Thurn.

⁴⁹ Seifried von Kollonich.

⁵⁰ Ulrich von Königsberg és Ehrenreich von Königsberg.

⁵¹ Gotthard von Starhemberg.

⁵² Hans Reinhard von Schönberg.

zer ember vala, szaporodék a tábor, melyet Saltzpurgból Rottenavius⁵³ ifjú legény (mert az atyja Zágrábba megholt vala), hamarébb voltáért hajókon hozott vala.

Tizenhárom nává is valának, melyek régen Ferdinánd császártól építteték vala, s mostan az bécsi hajótartóból az Dunán hozattatván, melyekben nyolcszáz vagy több ezer muskaterosok számláltatnak vala. S ezeken kívül 25 azon formájú hajók, de kevésel kicsinyebbek, melyeket az mieink naszádoknak vagy sajkáknak hínak, melyekben mindenikben 33 magyarok, vitézlő nép s evező legények is valának, s azoknak az orrába rövid rézből öntetett pattantyúk valának, s az első fenekekbe egy-egy tyúkmonnyi öregni vasgolyóbisok bizonyos mértéknyi puszkapor terhével tartatnak vala. Ennek az vízierőnek Princenstain Alexander János⁵⁴ vicéje lévén parancsol vala addig, míg Rideselius Antal, máriai német renden való [azaz a Német Lovagrend lovagja],⁵⁵ azmint híják, ajánlója, az táborba érkezett volna. Tábornesterré Hardegg tétetett vala, s az lövészerszámok dolgára Gall Leó visel vala gondot, ugyanaz, ki Nógrád alatt azon tisztet viselt vala. S az az lövészerszámokat hajókra helyeztetvén, az vízen alávivé, az járomba fogott barmokat szárazon utánok hajtattván.

Ez az hadat, mely mindenestől fogva ötvenezer embert könnyen téssen vala, Mátyás Pünkösöd havának⁵⁶ hetedik napján, mely Szent Gáspárnak szenteltetett, az várust az várral együtt megszállá, az tábor nagy széles szép, gyönyörűséges sík mezőre szállítván. Mely az Dunától valamennyire, s az itástól azért távolabb szállott vala, mivel az folyóvíznek partjait az hajókon csatázó társok s révészlegények elfoglalják vala.

Az törökök, midőn az mieink táborba szállani látták volna, mindjárt az nagy széles hostátokat és csűrököt s egyéb afféle épületeket felgyútván megégeték, s az tornyokon s bástyákon s fokokon kirakván sok zászlókat magokat az oltalmazáshoz készíték.

Sokan azt hitték, hogy ha abban az időben, melyben Fileket s Nógrádot az mieink megvették, esztergomiakat is megijesztették volna, sokkal kevesebb munkával az megadásra kényszeríthették volna, holott sem elegendes vitézlő néppel, sem egyébféle szükséges dolgokkal nem bővelkednének. De azok az két nagy erőd váraknak példáján az azonközbe magokra úgy gondot viselének, hogy az megszállásnak elszemélyesítésére való illendő dolgokat szerezvén, semmiképpen készületleneknek nem találtatának. Morz Izsák bégnek s a többinek kérésére fejtvári Kara Ali bég, ki az szászok⁵⁷ az hadnak a török jerejének az fejét igen megsebesítettnek lenni mondanak, nagy erős s erősírtetveket, kik kezén sok híres-neves lovas törökök gyalogok tisztí viselésére egyelítették vala, kevés napokkal azelőtt az várban bément vala, ki nek vitézségének az törökök között abban az háborúságban híres névvel terjedett vala. Az ő szerzéséből eléggé magas domb és nem kősziklás, melyet igen szép munkájú, régen ott építtetett kápolnától Szent Tamás hegyének hínak, a vár ellenében egy taraszklövésnyire tettetes lévén, pántvesszővel font, s tölgyfákkal hamarjában csinált kastéllyal megerősítetett, beléje oltalmazó vitézlő népet s két forgó taraszkot helyeztetetett vala, melyekkel az mieink, kik az várnak vagy az várasnak menének, mindenfelől lövődöztetnének.

Továbbá Gall, Pálffy intéséből és szorgalmatoskodásából, ugyanazon éjjel az álgúkat az

⁵³ Jakob Hannibal von Raitenau.

⁵⁴ Hans Albrecht von Sprinzenstein.

⁵⁵ Philipp Riedesel von Camberg, a Johannita Lovagrend német mestere.

⁵⁶ 1594 májusa.

⁵⁷ Az 1588. október 8-i szikszói ütközetre utalt Istvánffy Miklós, amelyben Rákóczi Zsigmond súlyos vereséget mért a várost megsarcolni akaró törökökre.

vermes és árkos szőlőhegyeken s egyéb darabos, köves helyeken általvontatá nagy munkával, s azokkal az várat erősképpen lötteté. De midőn az hely nem szinte alkolmatos volna ahhoz, úgy mint távolkábban lévén tőle, a következő éjtszaka osztán a várhoz közelebb vonyatanak, nem messze az temetésektől, holott az törökök szoktak vala temetkezni, sáncot vetének, s kasokat mesterségesen helyhez tetének, melyekből szüntelen öregebb golyóbisokkal az vár falai löttetének. Pálffy is nemcsak az sánc és álgúyk őrizésére erős magyar s német gyalogseregeket rende, hanem még az váron túl is, napkelet felől, sáncokat hányata, s azokban mind a kétféle nemzetbéli puskásokat elrejté, kik az ellenség három éléssel s vitézlő néppel megrakott naszádit az várhoz való menéstől ne bocsátának. Mert az mi hajóinknak az álgúyktól való félelem miatt, melyekkel mind az várból s mind az Párkányból háborgattathatik vala, az alámenetel nyilvánvaló veszedelem nélkül nem engedtetik vala. De azok, elkerülvén az jobb kézről való partot, az túlsóra, mely Párkány felé viszen, alámenének, és társoknak segítségével bízván, éjtszaka azokat, azmiket visznek vala, az Vízivárasnál kirakák.

Két nap múlva osztán, Püünkösd havának kilencedik napján, midőn az álgúylovések soha meg nem szüntének volna, végtére érve meghevítettett tűzes vasgolyóbisok (ennek a fegyvernek neve, mondják, hogy István lengyel⁵⁸ királynak új találmánya volt légyen az muszkákkal való hadakozáskor az fából építetett váraknak vívásáta) s cserépcsövek is, melyek tudós okossággal szoktanak csináltatni, s nyves és kénköves tűznek lángjai belőlök kimenni az Szent Albert legnagyobb temetőmának tornyára, melyet még Szulimán sem bántott, azt mondják vala, s az várnak több házi épületire vetetének. Melyekkel azok felgyúttatván, azonnal nagy ropogással s csapogással elégenek úgyhogy nemcsak sokan az oltalmazókban, kik az tűz oltásában segítséggel akarnának lenni, szörnyűképpen megvén tagjok, megsebesülnének, vagy az lángtól, füstől elfogattatván, mind diórást s megfűtán elvesznének, de még az élés is, és a puskapornak legnagyobb része ugyanazon egy egészen megemésztetnék, s nem is kétséges volt, hogy az mieink akkor nekimentenek volna, az várba bémehetnek volna, ha az kerítés törésin, melyek immár egy négy lépésnyire nyitva valának, az kapitányok ostromnak menni parancsolták volna. De azok, mivel az írták, hogy az kerítésért csináltatott palánk akadályul lenne, akkor az harctól az alattulokat megtartóztaták. Úgyhogy az következő napra, midőn az akadályt elhárították, hasástanak.

De még akkor is hiában próbáltatott meg az ostrom, mert midőn az mieink sok ideig kétséges szándékkal az palánkra felhágni igyekeztenek volna, mely az ellenségtől csak kicsiny késedelmecke engedelmevel ismég újonnan megcsináltatott vala, elvesztvén többet 30 társokban, Greisius Rudolfot⁵⁹ is, Kurtius vicjét (s egyebek is sokan megsebesítvén) visszavettvén s hátraűzetvén, az táborba menének.

Másodnap az hiában múlt igyekezet után 18 álgúykkal kétfelől az vár újonnan löttetni kezdeték oly szándékkal, hogy az kerítés hézagján másodnap ismég ostromnak mennének. Azonközbe peniglen Pálffynak arra való közbejáró követek által gondot viseléséből az várasban lévő rácokkal, kik úgy vagyon keresztyének, de görög szokást követők valának, alattomba való tanácsok tartatának, s azoknak igen nagy sok ígéretekkel megterhelhetének, ha az város őrizésére rendelt törököket, kik nem sokan valának, levágván, az várust az mieinknek kezekben adni törekednének.

⁵⁸ Bátori István lengyel király és erdélyi fejedelem.

⁵⁹ Rudolf Greiß.

Kik mikor napot végeztenek volna, amelyre Pálffy az maga népeféle s német erős seregekkel éjfélkor az kapuknál és kerítésnél jelen lött, s az több kapitányok penig másfelől az ostromot megpróbálni akarván, az alattokvalóknak azt, hogy nagy kiáltással előfutnának, s az törököket annak az résznek oltalmazására ingerelnék, megparancsolták volna, Pálffynak odaérkezésére kaput nyitának, levágván az ellenek álló törököket, s ötet és az sereget az városban bebocsáták, kiktől az több törökök mindjárt levágotának s elfogatának, s az nagy erős mezőváras az mieinktől könnyen elfoglaltaték, az rácok hűségbe vettetének, s az német és magyar gyalogokkal megerősítették.

De midőn az városban senki az lövészerszámok miatt, melyek az Szent Tamás hegyéről az jövők-menőkre sűrűséggel löttetnek vala, bátorságos nem lehetne, az fejedelem parancsolatjából más ellenben lévő dombra négy álgúyk vonyatatának, s az kastély azokkal kezdeték rontatni, mely midőn bástyák nélkül, melyek az oldalit megerősitenék, sietséggel felépítettet volna, az álgúylövéseket sokáig meg nem állhatá, hanem elsőbbe tágasan hasadozék, végre napkelet felől való részébe nem kicsinnyé leromla, úgyhogy az mieinknek az ostromnak való menésre alkalmatosság adatni láttatnék.

Mikoron azért az németek s magyarok egyenlő szívvel s kiválképpen való vidámsággal előfutának volna, az palánkot hamarosággal meghágák, s legelőször is Radics és Szilva⁶⁰ beszerémi hadnagyok az zászlókat az palánk tetejére felvívék, s kevésvártatva azután utánok méne a Schomberg seregének német zászlótartója az vitézekkel, s ottan-ottan egymás után felhágdosván az palánk megvételék, s közel kétszáz török, akiktől oltalmaztatik vala, mind levágotának. Mer midőn az városban, mely immár az mieinktől megvételék vala, bátorságosan be nem mehetnének, s az távol lévő várba is nem mehetnének, igen kevesen szaladással megmaradást keresének.

Ilyenképpen az várast hatalomában vévén, az Szent Tamás hegy is hasonlóképpen erővel megvételék, az lövészerszámok elébbeni helyekről az városban az bég házához, az tömlöc és lóistálló között, s a más négy álgúyk is az Szent Tamás hegyére, melyekkel mindkétfelől az várra és az alatta való Vízvárasra (melyet kis városnak is hínak vala) szörnyű sebességgel lőnének, vonyattatának, melyek míglen lassúban s két napig való késéssel szolgáltatódnak, az elcsüggenék időköz adaték, az munkálkodástól sem éjjel, sem nappal meg nem szűnyén, az törések becsinálására s beöltözés árnyomnyi széles árkok ásására, melyek ellenvetésével az mieink, ha szintén az töréseken az kőfalt meghágták volna is, megtartóztathatni láttatnának.

Míglen ez sáncok közül az dolog az álgúykkal nagy erősképpen viseltetik, az Vízváras kőkerítésének napnyugat felől való része nagy szélesen megrepedvén leomla, melyet eszében vévén Hardeg s a több hadnagyok, bátor szívvel az vár vívásához kezdenék, jóllehet volnának olyan okos, tanult emberek, kiknek az tetszenék, hogy az kőfalt bővebben kellene lerontani, holott még 15 lépésnél szélesbeni bemenetelre való út nem nyittatott volna. Annakokáért Mátyás herceg, az ő kapitányinak tanácsit javallván, mintegy nyolcszáz német vitézek az Kurcz seregéből választatnak, kik az megrontatott kőfal alá menjenek, azok lebocsátott zászlókkal, nagy merész szívvel az berohanásra előfutának, vezérül adván nékiek magokat Pálffy s Nádasdy, s a komáromi kapitány, Praun, maga is Kurcz, s egyéb kevés magyarok. Mivel megengedetett vala az az tisztességnek s böcsületnek neme az

⁶⁰ Szilva Pál.

idegen nemzetbéli vitézlő népeknek, mintegy kedvezvén az magyaroknak, hogy az első ostromnak akárminemű szerencsáját ők próbálnák meg.

De midőn ellenbe az törökök közül legvitézebbek kétezerig az törésekre dandárban előállottanak volna, az mieink az kőfal kerítése alá alig mervén menni is, kétszáznál többet vagy kevesebbet elvesztvén társok száma közül, hátramenni kényszerítettének. Pálffy s a többi, kik az sívő-járó golyóbisok között elől mentek vala, és fáklyákat s cserépcsevüket, melyek kénkövel s fenyűszurokkal tele valának s égnek vala, életeknek veszedelme alatt forgódván egy néminemű kőkoporsó megül visszamenének, mely igyekezetben Balassi Bálint gyors ifjú legénynek, ki mind az hadakozásba, s mind az deáki bölcsességes tudományban igen jól előment vala, mind az két ágyékánál ólomgolyóbisossal általlótteték, mely sebben, noha az csontjai meg nem sértődtek vala, kevés napok múlva meghala. Ugyanazon szerencse alá vetteték Kurcz kapitány is, temérdek puszkagolyóbisával megsebesítvén s Balassinak azonemű halállal ugyanazon táborban utánaméne. Nyilakkal s puszkagolyóbisokkal s puska-porral sok vitézek megperzselődvén megsebesítettének. Az ellenségnek sem lőn vérontás nélkül ez az viadal, mivelhogy fejrívári Kara Ali bég midőn az övéit intené, azon harcon homlokban általlóttetvén mindjárt leesék s halva az övéitől az várban beviteték.

Másodnap, midőn az öreg álgúkkal s amit nem szünnének, az ostrom ismét s harmadszor is megkésérteték, de mindenütt hiábanvaló szándékozással. Mert midőn az mieink az kerítés meghágására igyekezének, és az Somberg serege zászlótartója az zászlót nagy merészen az fokra felvitte, s a társait, hogy utánamennének, buján intené, öreg taraszkgolyóbisossal egyik lába megtaláltaték és szaggaték, s társaiban is ezerig híja esék. Sokan az ellenség közül is távolról megtaláltatván meghalának, kik között az vég helyi bég az mieink sáncából, álgúból jobb vállában táaláltatván, ugyanazon éjjel meghala. S mind az két hadnagynak holttestek az éjjeli csendességbe hajókba tétetvén, Budára közönséges siralommal viteték, s ott nagy tisztességesen eltemetteték.

Noha pedig az mieink egynéhány harcokban esett veszedelemmel visszaverettetvén és sok ezer társokban elveszvé, nagy kárt vallottanak volna, mindazonáltal teljességesen szívek elesni nem láttatik vala, s az kapitányoktól s Pálffytól kiváltképpen, hogy az vitézi állhatatossággal megemlékezének, s vitézlő társok veszedelmét megtörni sietnének, prédának reménységével, melytől jobboldal s nagy gátlagon nyitának, ha az várat megvennék, hogy az vívásához való újonnan kezdéstől el ne ijesztetnének, illendő helyes szókkal tápláltatnak vala.

Ilyenképpen biztattatván, midőn Pünkösöd havának 13. napján az Vízváras szegeletiben lévő kerekded toronyra, melynek egy része majd szinte földig rontatott vala, erősképpen ostromnak mentenek volna, mindazonáltal az jancsárok erős seregekkel ellenek állván, s az alája menőköt sűrű golyóbisokkal lövődözvén, sokan elveszvé benne, hátraterének. Mely hiábavaló igyekezetnek buzgóságában az többi felett, kik vagy elhullának, vagy megsebesülének, Gall kapitány is, s főpattantyúsmester is megsebesedék, s az ellenségnek és jancsárok közül is sokan veszének, úgyhogy immár annyi sok ostromlásokat vitéz módon megállván, az oltalmazók is igen kevés számára jutottaknak lenni láttatnának.

Mely fogyatkozásra mindazáltal rövid időre gondot viselének. Mivel tizednap múlva öt-száz jancsárok naszádokon nándorfejrívári Annivan bég agájokkal, ki az minapében megölettetett, kettő helyében lenne, akinél az megtartatott várnak dicséreti maradna, fényes nappal Párkányban menének. S ugyanazon éjtszaka az kisebbik városban bevéttenek,

melyet az zászlóknak színéről eszekben vötték vala, melyek mikor azelőtt az naszádok hátuljában megláttatának volna, napkeletkor az fokra kitétetvén, az mieinktől nézetnek vala. Kiknek érkezésével az megszállottaknak szívek úgy megbátorodék, hogy ugyanazon naszádokon Budára küldvén az sebeseket, az mieink sáncára s álgújokra, melyek az Duna-parton az Vízváras ellenébe valának, csónokokon általmenvén, kiütni mernének.

Mely strázsaállításba jóllehet Schomberg seregének hasonló fele vigyázna, mindazáltal, hogyha az zászlótartó merész szívvel kevesedmagával ellene nem állott volna, az álgúy is oda-löttek volna. Mivel az ide s tova szaladozva, társaira az elfutásért feddőzván, kevesen az vele lévőekkel ellenülállá, s mindaddig vontatá az harcot, míg az kiáltásra s csetepatéra az magyar sereg az nagyvárosból odafutna, s az törököket visszaverné. Kiknek érkezésével az törökök visszamenének, elveszván 30 ennek, s két hadi zászlójok elnyeretvén, és öt eleven fogatván közülök. Immár az törökök ott harccal nyeresesbek lévén, az mieinket annyira semminek tartani láttatnak vala, hogy az naszádokat és más hajókat szabadon menni-jönni, s az sebeseket s betegeket Budára vinni, s különbféle élést is és sok zsák lisztet bevinni merészlenének. Mert az mi vízierőnk, noha az ellenségéinél nem alább való volt, mindazáltal mind az egész megszállás idejétől fogvást semmi haszonná nem lón, úgyhogy az benne való hadnagyoknak az restség s tunyaság s a lövészerszámoktól való félték miatt, az ellenségre való menésre s annak vakmerőségének megrontására semmi szívek nem láttatnék.

Azonban penig az bennvalók az, az mely az kerítés falában és bástyákban nappal elrontatnak vala, éjjeli munkálkodással, sietséggel megújttatják vala, az mieinknek peniglen az sokáig való hiában múlt számuk miatt szívek erejek csudaképpen alábbszáll vala, úgyhogy minden dolgoknak spicse s jó szerencse menetele felől nem hiábanvaló kételkedés támadna. Mindazáltal az hebeg, noha az nagy erő helynek megvételét nehéznek s igen nyomorúságosnak lenni nem tagadná, de kiváltképpen való türelem minden dolgoknak nehéz volta elszenvedésére az kapitányokat s vitézeket helyek megállására s fáradozásra inti s kéri vala, mondván, hogy ő jobb kariban, s az győzedelm nyereségének erejében helyeztetett volna az remenség, s következőnek bizonyosan, hogy rövidnap mindennemű gazdag prédával mennél hamarabb bőségesen megvidámodnának. [...]

Azonközben, míg Horvátországban ezek az dolgok szolgáltak s Magyarországon nagy, mindenütt hírbava, igyekezéseikkel két feles fővátak vitsával lassú lábbal ballagának elő, nagy bizonyos hírmondók meghozák, hogy Szinán vezér basa nagy hadakkal, melyeket mind Európába s mind Ázsiába gyűjtött, közelgetne, hogy Esztergomot szükségnek idején megsegítse. Táborába volna százezer fegyveres embere, s az tatárok fejedelmét is nagy sok nyilas lovasokkal várná, ki erejét hozzácsatolná, s abban az szándékban volna, hogy megszabadítván Esztergomot az megszállástól, valamely nemzetes véghelyet megszálljon, s ha az alkotmatosság hozza, az mieinkkel megütközvén az birodalomért, erejét megpróbálja. S immár Nándorfejérvárnál általköltözvén az Száván, s Eszéknél az Dráván, nem messze volna. És Grecovics követ,⁶¹ az táborban gonoszul bánván [vele], Nándorfejérvárat kényszerítettett volna meghalni.

Mely dolog, azminthogy új és váratlan azoknak, kiknek tanácsokkal az fejedelem él vala, szándékokban nagy változást szerze, holott legfőképpen Szinán az ő elérkezésének hírét gyorsaságával meghaladni láttatnék. Mert az éjjel-nappal bizonyos utakat menvén, immár

⁶¹ Friedrich von Kreckwitz.

Tolnárol az népét, hogy megindította, és rövidnapon Budára érkezék, azt hirdetik vala. Annakokáért az új megvétel hadnak félelmével az fejedelemmel tanácsot tartanak, s egymással egyetértvén, hogy hátraszálljanak, azt ítélik, hogy az felette kétséges s veszedelmes dologra menvén, sok számtalan ellenségnek hadával, számtalan sok ellenség népénél megengesztelhetetlen cselekedetnek merészségével viaskodni láttatának.

S elvégeztetik, hogy az tábor az Dunának bal felől való oldalára s partjára, azhol Párkány helyhez tetetett, mennél hamarébb általvitettetnék, s ott táborba szállván, Párkánynak megvétele felől tanácskoznak, ha valami mesterséggel vagy erővel megvételhetetnék, míg az kegyetlen ellenség elközelítsen, s azmely felé menni szándékozik, megtudathatnék és kémltetetnék, akkor osztán az dologról és időről tanácsot vehetnének.

Ezzel az értelemmel az német kapitányoknak nagyobb része, az saxoniai és brunsvigai, s az regimentek hadnagyi ellenkezik vala, kik azt vélik vala, hogy semmiképpen az tábor el ne oszolna, hanem ugyanazon táborban, melyben mostan volnának, s Esztergomnak ugyanazon sík földén az ellenséget megvárják, s vélek az viadalnak szerencsését megpróbálnák.

Az magyarok közül is Pálffy s Nádasdy, kiknek ugyanazon dolog tetszenék, s kik arra ajánlanák magokat, hogy az várast az Szent Tamás-hegyen való erősséggel együtt az ellenség ellen megtalmazzák, s az ütközésben legelső részt kívánának, s azt állítanak, hogy minden gonosz példával s gyalázzal teljes dolognak tartatnék, hogyha annyi sok munkás fáradtságok s vitélő szolgatársoknak veszedelme, s annyi sok arany és vérnek kiöntése után, félben hagyván az dolgok mentek volna el onét.

De midőn ismét az tanácsban ugyanazon elébbi tanácsoknak okait megfejtettek volna, s bátoros dolognak sem tartatnék, hogy az keresztényeknek s az egész hadnak megmaradása az hadakozó ellenségre s az kétséges Mátyásnak befolyéje⁶² alá vakmerőképpen bízattatnék, egybehíván az fejedelem azokat, kik az viadalt és a harcot buzgóságosb szívvel javallani inkább láttatnak vala, Ungnad Dávid⁶³ által akarattok megváltoztatásának s a hadaknak visszafordításoknak okait eleikben adá, s megköszönvén nékiük, hogy az császár méltóságáért s az községnek oltalmazásáért oly erős és hű szolgálattal felvenni nem ellenzenének. S hogy nemcsak az jó és hasznos, hanem szükséges tanácsoknak teljességesen engedni akarjanak, arra inté őket, hogy magától bizonyára nem az dolog az táborba oszolna, végeztetett volna, hanem hogy bátorosb tanácsul az túli partra át szálltassanak, míg nyilvánban megtudathatik, az ellenség mely útra indulna, s mire szándékoznék, s azoknak is, azkik odarendeltettek volna, alkalmatosságok meg nem fogyatkoznék, ha az községnek hasznára láttatik lenni, hogy azok, kik az dolgot harccal kívánák eligazítani, meglegednének. Ezek, noha semmiképpen hiábavalók nem valának, ha ki az új s az ellenségnek kétség nélkül való sokkal nagyobb erejét az mieinkkel, kik immár az hadakozásnak sok munkáival s veszedelmivel megkopottak valának, összevetni itélné. Nem is ok nélkül az fejedelemtől hozattatnak vala elő. De mindazonáltal csudamondásra, minemű bajosan s nehezen az ellenség megvárásának s az megütközetnek szándékától szakaszthattanak el, végtére mindazáltal tudománt tevén róla, hogy önégiek különb, s nem könnyebb okokkal támasztatott értelme lött volna, az fejedelemnek, úgymint ki az felséges nagyméltóságos császárnak személyét viseli vala, engedének.

⁶² szerencsése.

⁶³ David Ungnad Freiherr von Weißenwolf.

Elvégezvén az tábornak általszállíttatása, mindjárt az lövészerszámok az sáncokból s az Szent Tamás hegyéről kivonyattatnak, s az hídon által a túlsó partra általküldeték. Azután az szekerek s tábori eszközök, hogy utánok menjenek, az hagyattatik. Az sátorok felszedetnek, az lovasság elöl mégyen, az német regimentek az seregeket berekesztik. Melyeket az várból látván az ellenség, nagy kiáltással az Istent segítségül híják, s neki hálákat adnak, s örömköt sok álgúyk döngésével bizonyítják. S mindjárt Szinánhoz követeket küldvén, ki immár hadastól a pesti mezőkre érkezett vala, az mieinknek hátrábszállások felől bizonyossá teszik. Tiffenbach is, midőn Hatvan megvétele felől kétségben kezdett volna esni, s az ellenség felette nagy hadának érkezését megtudta volna, javallván az tanácsot, visszavívén az álgúykat, s az vár szállását elhagyván, Kassára megtére.

Szinán megértvén azokat, s tanácsot tartván az övéivel, azonnal Pesttől fogva Budáig az Dunát általhidaltatja, s hogy annál hamarabb az nép általköltözhessek, mindenünnét igen nagy sajkákat előkerestetvén, ugyanazon időben az vitézeket általköltözteti, végre azmi meg hátramaradott vala, népébe az hídon általviszi, s nemsokára azután Zsámbok s Bánhida mezővárosokra (mely út Tatára viszen) a táborát előbszállítja.

Azonközben az mieink Párkánynak egynehány őstrommal nekimentvén, mikoron látnák, hogy minden munkát hiában vöttek volna fel, mivel az ellenség gyanakodván benne, hogy az úgy fogna lenni, nagy sokszamos jancsárt, s egyéb vitéző népet annak oltalmazására előreküldött vala, kezdésüktől megszűnének. S az herceg, megtudván az ellenségnek Tata felé való indulását, az táborát megindánia s egyenesen Komáromhoz vinnie végezé. Ahová midőn eljutottak volna, az kémektől bizonyosan megtudaték, hogy Szinán abban vala az szándékba, hogy Tatát útjában megvévén, hogy semmi ellenséges dolgot hátul ne hagyjon, egyenesen Győr alá vigye népét, s azt az várost nagy erősen megszállja. Mátyás azért semmit Komáromban nem mulatván, a táborát Győrhöz vivé, s az hajókon lévő társokat az egész vízierővel utána hagyá menni, s az Rába s Duna mellett arra való alkalmas helyen megszálla, s onnet az körül lévő vármegyék lakosinak levelet küldé, s megparancsolá, hogy mennél számosb vitéző népnek színt tehetnék, az hadnak megtöbbitésére az táborba nagy úti menésekkel küldenék. Tiffenbachot is, s azokat is, kik vele együtt Hatvannál táborban valának, arra inté, hogy magokat készen tartanák, s mikoron az szükség kényszerítvén nekik megparancsolá, Győrhoz vitézőnének.

Mondják, hogy Hardeg, ki győri kapitány vala, midőn hallotta volna az ellenségnek az váras megszállása felől való szándékát, nagy kevélyen s dicsekedve olyan szókat szólott, hogy ő az felséges nagy Jóistennek azon nagy hálákat adna, ki az ellenségnek elméjében azt az szándékot öntötte volna, hogy inkább Győrt, hogysem más erőtelen helyet szállaná meg, mivel az várust haláláig erősen megoltalmazná, félbenhagyván az dolgot, s gyalázatos veszedelemmel megszegyenítvén, az ellenség alóla elszállana, bizonynal remélléné.

CIVILEK GYŐRÉRT

CIVILEK GYŐRÉRT

GR. ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDOR
FÖLJEGYZÉSEI 1592–1603.
(RÉSZLET)

CIVILEK GYŐRÉRT

1593.¹

Onnajt Sinán passa Tata alá indúla. Ez alatt az vármegyékkel Nádasdy Ferencz, Zrínyi György, gróff Ferdinand Hardek, az több urakkal és végbeli szolgáló népekkel és austriai 700 fegyveressel, mintegy 6000, egybengyültek vala. Innen is az Dunán, az Pálffy Miklós kapitánsága alá valók, tíz vármegye feltámadá, kiket főképpen Illésházy István futa, kére és inte, hogy látván hogy semmi idegen segítségek nem jőne, ne hadnák magokat így elvesztenyi. Ezek is jó és szép szerrel (1000 lovas és gyalog) nép feltámadának, és 14. 8-bris² Mocsonakon Illésházy István (megmustrálá őket és azután az ország kapitányának kezében praesentálta őket). Valának azok között jó vitéz szolgáljokkal az iffju úrfiak is: Balassa Menyhárd, Czobor Mihály, Révay András, Gábor és Forgách.³ Ezekkel és több végbeliekkel együtt Pálffy Miklós ment Komáromban, s ott táborban szálla, az folyúl megírt a Dunán túl való urak, vármegyék és végbeli haddal, kikkel azután általszállának az Dunán. Ezt megértvén Sinán passa, nem szálla meg Tatát, hanem visszatére Budára, és onnajt eloszla, ott hagyván 5000 válogatott jancsárt és 4000 lovas.

19. 8bris⁴ Komárom alól indúla el az keresztyén tábor, és azon éjjelel megvevé Fejérvárnak az Beslya városát ostrommal, tűzzel, de az beszó városának semmit nem árthatának. Azért másnap éjjelel elszállván alóla térének, elindulván az szekerek is. Azalatt az török, ki igen vigyázó ellenség, ezt megértvén, Haszán passával gyülekezvén 20000, azon éjjelel egy kis mérfölddel eleiben szállott az keresztyének; kiben ezek semmit nem tudván, Erasmus Praunt, az komáromi kapitánt, az szekerekkel egyetemben elbocsáták haza felé, gyalog és lovas haddal, nem tudván az passa ott-létele felől semmit. Azok azért elmenvén, az passa jó regvel megüté és rajtok termett az hátra maradt táborra, 4000 rabszolgával és sok sebzégekkel.

És minthogy jobb része az keresztyén táboriak elment volt az szekerekkel, mindazáltal az utólját úgy megbátorította az úrnaten, hogy szömben állottak az törökkel, 7 vagy 8 ezeren. Jóllehet voltak az fő kapitányokban olyak, és főképen gróff Hardek, hogy meginduljanak és Hartyánnál elmenjenek ők is az szekerek után, az tanácsalák: de az magyarok nem akartak, és főképen Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz intotték őket, hogy hátat ne mutassanak az ellenségnek, hanem ártózná megfenekek; az minthogy az az ő szerencsével először is megkezdette az ellenséget. Első az úrnaten ott az lovát botát igen megveré, 14 elevent fogtak, 12 ezernél töbet levágtak benne, 10 keresztyén nem veszett. 3. 9bris⁵ lött ez viadal, és így nagy nyereséggel megtérének; minden falu végén egy török fejet láttál, kit onnajt hoztak.

1594.⁶

Martij 7. igen hideg és rút időben szállá meg Neográdot (Mátyás herczeg, németekkel, magyar)rokkal, vármegyékkel, Nógrádot lőttette, ustromlotta. (9 die⁷ szót adt)ak ki belőle, 10.

¹ Illésházy 1863. 5–7.

² 1593. október 14.

³ Forgách Zsigmond.

⁴ 1593. október 19.

⁵ 1593. november 3.

⁶ Illésházy 1863. 8–13.

⁷ 1594. március 9.

Martij kimentek az törökök belőle, kiért az budai pa(ssa fela)kaszta az béket Budán érette, ki vörös bársonyban (volt). Ez alatt Zrínyi György, az Dunán túl ki ország kapitánya vala, Nádasdy Ferenczcel felvevék az vármegyéket, és menének Berzencze alá; az török azt, Segesdet, (Szőnyt puszt)án hagyák és mind elégették.

4. Maji Mathias herczeg megszállá Esztergomot nagy kevélyen jött németekkel, vármegyékkel, és végbeliekkel; volt 35 ezeren. Az szőlőhegyek felől kezdte löttetni a várat, honnan igen meredeken kellett azt ostromlani. Jól megtörtetvén a várat, a hegyről alá a Duna mellé szállott a tábor, az álgyükat is oda hozták; az nagy várust akarták immár előbb megvenni. A ráczok, kik az nagy városban voltak, egyik kaput éjjel megnyitották, és beütvén rajta, megvették az várust az keresztyének. Az várat is meggyújtották, és fele igen elégett, eleség, porok is elégett benne. Az sz. Tamás-hegyen is az kastélt⁸ megvették az magyarok azomban ostrommal, és oda álgyükat vontak, és az várat, az Vízvárust, kőfalát is innen és az városbul földig letörék nagyhosszan, hogy lovon is bementek rajta az katonák; Sennyey Sándor, Nádasdy Ferencz hadnagya, fényes nappal lovon bement vala; valami gyalogok taraszkot is hoztak ki az városbul az törésen. Vala az királynak ez táborban egy kevély német gyalog hadnagya, Kurz nevő, 4 ezer német gyaloggal; ez nagy kevélyen azt mondja vala, hogy meg se törjék Esztergomot, ő csak lajtorjákon is megveszi az ő népét; voltak immár hat hétig alatta.

Ez táborban Mathias herczeg vala főkapitán; ez oly engedelmes ember lón, semmi büntetést az táborban nem mívele és ezokáért sok szántalan emberölések esnek vala; egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznaaggal, részegséggel, vendégséggel, kalmár-áruval, udvari pompával nagy annira rakva vala az tábor, hogy nem az sz. istennek de még az jámbor embereknek is bizonyú vala benne maradni. Az kapitányok, ha 10 órán az ételhez ültek, délután 4–5 óran részegen keltek fel az asztaltul, ki szunni ment, ki mulatni az mezőre. Mathias herczeg két hétig sem jött ki az táborbul; öt-hét mérföldig mindenfelé az falukot, városokat mind elpusztították, az szegénységnek minden marhájokat, lovakat, barmokat elhordották pénz nekül, az szőn vetéseket mint elkaszálták, az lovaknak adták, annakutánna az kévéket is szabadon hordották mint ellenségét, és az lovak alját is abbul vetették meg. Az hadakozó tanács vele vala az herczeggel, Ugnod Dávid,⁹ ki felette részeges ember vala, ez mellettké nemet kapitán, kik soha sem mába soha nem voltak, (sem) törököt sem lettek, és Ferdinándus gróf a magyar győri kapitán.

Az magyarok az reménséggel, hogy isten országokat megszabadétja, az Fejérvár alatt való győzedelemhez is képest, nem szánák sem magokat, sem nagy költségeket. Az Dunán innen való vármegyéket, Pozsont, Nyitrát, Trincint, Liptót, Turóczot Illésházy István futá, és inté őket. Az vármegyék is ezekhez képest, kik Pálffy Miklós kapitánsága alatt valának, felindulának. Az Dunán túl Vas vármegyét, Sopront, Zalát futá Nádasdy Ferencz. És így az urak, nemesek mind személyek szerént elmenének, minden portátul jobbágyoktul egy-egy puskást adának, úgy annyira, hogy volt 20 ezer magyar ott. Ezek előtt ország hadnagya volt Pálffy Miklós és Zrínyi György; Nádasdy Ferencznek fizetése volt 300 lóra és 300 gyalogra, mert az ország pénzt is adott vala az királynak minden kaputul fr. 3.¹⁰ De ez táborban herczeg után gróf Ferdinánd (Hardeket, az győri) kapitánt tette vala az herczeg, Ugnod tanácsából, utánna va(ló főkapitány)nyá.

⁸ Palánk.

⁹ David Ungnad Freiherr von Weißenwolf.

¹⁰ 3 forint.

Ez időben (al)földi urak és nemesek is mind fejenként feltámadtak vala, az király hada is (vele mente)k, mint 8 ezer német voltak; ezek is mindnyájan szállották meg Hatvant. Ennek segítségül jöve az budai (Haszon) passa, az nagy Memhet vezérpassának az fia,¹¹ horvátországi beglerbég, Sinán vezérpassa fia,¹² 32 ezeren. Ezeknek az Zagyván eleikben általmenének Báthory István, Forgách Simon és az több urak, nemesek és vármegyék, végbeliek, gyalog, lovas 8 ezer; ezek között volt 8 száz lovas fegyveres. Istennek segítségével megverték az törököt, és sokat levágtak benne; ismét visszazállának az táborban. Ennek az tábornak király után Tiffenpak¹³ austriai német vala főkapitánya, vicéje Forgách Simon. De ezek is nem veheték meg Hatvant...¹⁴) szokan veszvén az ostromon, és elhagyák. Esztergamot hogy megszállották vala, egy sánczvető mester mellé, kinek Perlin¹⁵ vala neve, ki azután Gyórt el segéte árolni gróf Hardekkal, ada éjjel hódvilágon az herczeg ezer német gyalogot és egy magyart, hogy megkerülje az várust és sánczhelyeket nézzen. Mennek volt az nagy váras mellett, az török temetés között és az váras között; az nevezetes török temetésen darab köveket ástak fel, mintegy singeseket, kissebbeket nagyobbakat. Meglátván ez köveket a németek, töröknek alétván, mind egyig elfutának, és fegyvereket is elhányák, csak Perlin az magyarral maradának. Ez dolgot Perlin az herczegnek megbeszélé. Az nap elmúlik az sáncz-hányás. Más éjjelre es meg válogatott 1000 németet és 50 magyar gyalogot adának melléje. Azokkal az sz. Tamás hegye alatt megyen vala; megérzik az törökök, és ketten mezételen szablyával kijövének az hegyoldalra, mert itt kastét csináltak vala, és 75 török volt benne. Meglátván éjjel az két törököket az németek; ismét mind elfutának, elhányván fegyvereket; az 50 magyarral megmarada Pelin és megjárá az sánczhelyeket: ez dolgot sok urak és köznép előtt én Illéshazy István, hallo Tamra, az németeknek szömébe vetette vala. Ez Esztergam előtt az szőlőhegy felől napkelet felől szállottak vala meg az Duna-kapuzhoz, a hun az híd az Duna-Kökati Párkány¹⁶ alatt volt; innen jó módon megtörték vala az falát az várnak. És miérthogy az törököknek az várban minden élések elégett vala az várral egyetemben, az Dunán is semmi és semmi segítség be nem mehet vala, az török megrémülvén, megadta vala immár az várost de miérthogy az németek onnan megostromlották volt valami kevesen, és nem mehettek az törésen fel, az magyar tanács ellen kivonták az álgyükat az sánczra fel, és más felől az sz. Tamás hegye felől szállották meg, s mind naszádokon és mind az hídon Párkányból megzárta az utjok, három békét vetének beléje, és sok néppel 3 vagy 4000 törököt. Ez idő közben az sárga szilva megérik, az németek halni kezdenek, betegedni, úgy annyira: 12,000 gyalogja volt az királynak, azonban 2000 elő nem állhata. Az török szüntelen kiütött reájok az sánczokban, szüntelen hordotta őket, úgy annyira, hogy magyar drabantokkal kellett az sánczot megőriztetni, és úgy nem mert oztán az török reájok kiütetni. Kiáltottak az törökök az fokon, mondván: Menjetek haza, magyarok, vitézek, hagyjátok itt az részeges német disznókat nekünk, hogy tanétsuk meg őket hadakozni. Innen is, az mint folyul megmondottam, igen megtörték vala mind az várat s mind az Vízvárost, háromszor ostromlották, de mindenha igen keves

¹¹ Mehmedpasazáde Haszán budai beglerbég.

¹² Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

¹³ Christof von Teuffenbach felső-magyarországi *Feldobrist*.

¹⁴ U. o.: ex lassitudine oppugnantium.

¹⁵ Niccolo Perlin.

¹⁶ Párkány.

népet rendeltek az ostromba, úgy annira, hogy 60 s hetven alig (ment) az törésre benne; az németek az lövés előtt lefeküdtek az árokban. Ezeket is az ostromokat mindenkor vasárnap rendelék, az mely napra az török is mindenkor jól reá tartott és készült, és így sok jó vitéz szegény magyarokat vesztének, tíz egész hétig alatta levén, mezőn pedig semmi ellenségek nem volt. Azonban hírért hallják, hogy Sinán passa az török császár hadával jó; felgyújták az esztergami nagy várast, és általköltözének az Dunán Kakat felé, gályájokat, vízi(eszközöket Komárom felé kezdi föl)vonni az Dunán.

CIVILEK GYŐRÉRT

RÖVID MAGYAR KRONIKA
SOK RENDBÉLI FŐ HISTORIÁS KÖNYVEKBŐL
NAGY SZORGALMATOSSÁGGAL EGYBE
SZEDTETETT ÉS IRATTATOTT
PETTHÖ GERGELYTŐL
(RÉSZLET)

CIVILEK GYŐRÉRT

ANNO 1593.¹

Szultán Murat,² nagy erővel ki küldé Constánczinápolyból a' fő Vezért, Szinán Basát, egy régi had Viselő okos embert, ki ennek előtte Tunist, és Gólétát a' Tengerben meg vette vala, és Szulimán Császárral³ Bécs alatt, és Sziget Vár alatt vitézkedet. Ez Beszprimet meg szállá, és azt egynéhány nap mulva, Octobernek hatodik napján meg véné, Kiből Ferrandót, az ott való Capitánt, (ez Olasz vala, és neve ez volt: Ferdinando San Maria, de Specia casa) Tarnóczi Farkassal, Hoffkirher Andrással, ki a' Németeknél vala Capitány, és sok több fő Vitéz emberekkel edgyütt elevenen el fogá. Eorsi Péter⁴, és Szilva Pál az ott való Hadnagyok, el Szaladanak Közzüllek, az után Palota alá méne, és azt is meg véné Ormándi Pétertől, 13. napján Octobernek, evel vissza tére Nandor Fejér-Várra.

Zrinyi György, Pálffi Miklós, és Nádasdi Ferencz ezt látván, a több Urakkal az egész Végbelieket és Ország népét Komáromhoz gyujték, és Székes-Fejér-Vár alá menének, Kinek noha az egyik Varassát meg-is vették vala ostrommal, de látván hogy az Vár meg-vételében módgyok nincsen, vissza indulának. Kiknek a' Budai Haszán Basa,⁵ a' Nagy Mehmet Basának fia,⁶ utánnok érkezék huszon ötszáz Törökkel, és Jancsárral, és a' Fejér-Vári mezőn meg ütközék velük, de ott a' Budai Basát igen meg verék, népében tizenhatezer Törököt le Vágának, a' Jancsárokat mind egykik el veszének, kik négy ezeren voltak, ő maga-is a' Basa Sebben szalada el, kit Zrinyi György maga sebesitet meg hegyes tőrrel, és meg-is ölte volna, de egy Török azonban fel ütete mind lovasúl Zrinyit, és azonközben a' Basa el szalada; itt negyven hét Algyut, és Taraczkot, minden Tábori szerszámával edgyütt nyérének el tölle. Eleven Törököt talám csak 25 sem fogtak, mert nem háttak Senkinek, hanem mind megölték őket. Evel a' nagy nyereséggel, az egész had meg rakódván, házokhoz szállának; el lénn 4. napján Novembernek.

ANNO 1594.

Mátyás Herczeg, látván a' Magyar Uraknak minden fölől az ellenségén jó szerencséjeket, ki szálla Bécsből, és meg lövöten,⁷ meg szállá Nogaidi, és azt több üdő mulva hitre meg véné a' Törököktül.

[...] Mátyás Herczeg Esztergamot meg szállá, és azt két hólnapig erősen rontatá, töreté, és vitatá, a' Várat- is felgyuítatá és elégeté; ott egy ostromon az okos Vitéz Urat, Balassa Balintot meg lövék, melly seb miatt egynéhány nap mulva meg hala. Végre látván a' Herczeg, hogy meg nem veheti a' Várat népének fölötte nagy Veszedelmével, el méne alól- la és Komáromhoz szállá. Mert Szinán Basa-is a' Vezér, nagy erővel Közelget vala ellene.

¹ *Pethő* 1729. 134–136.

² III. Murád szultán.

³ I. Szulejmán szultán.

⁴ Eörsi Péter.

⁵ Mehmedpasazáde Haszán.

⁶ Szokollu Mehmed.

⁷ 1594. márciusa.

NICOLAUS REUSNER:
RERUM MEMORABILIUM IN PANNONIA
SUB TURCARUM IMPERATORIBUS

CIVILEK GYŐRÉRT

ISMERETLEN SZERZŐ ELBESZÉLÉSE A KERESZTÉNYEK 1593 OKTÓBERÉBEN SZÉKESFEHÉRVÁRNÁL
ARATOTT GYŐZELMÉRŐL¹

Már két éve, hogy erdélyi barátaiak számtalan levélben arra buzdították a magyarokat, gondoskodjanak magukról és a hazáról. A török nagy előkészületeket tesz ellenük; és arra törekszik, hogy minden erejét ide összpontosítsa erre az egy [hadszintérre] a perzsa háború befejezése után. A török célja a magyar nép kiirtása, vagy ha erre fegyverrel nem képes, legalább az, hogy hízlegő szavakkal a német szövetségtől elszakítsa őket; hogy végre valahára – ami mindenkor minden török szultán óhaja volt – a háború kiterjedése után akár-melyik Németországba vezető út megnyílhat a birodalom elfoglalásához a magyarok legyőzése után. A császár² konstantinápolyi orátora³ leveleiben gyakran jelentette ugyanezt. A kémek szintén – akiből a magyar mágnásoknak és előljáróknak a törökök között mindennütt igen sok van – mind egyhangúlag hevesen és erősen figyelmeztették a magyarokat a közeledő veszélyre. Ezekkel a dolgokkal, úgymint a gyakori hírekkel és jelentésekkel felriasztott magyarok, látva magukat mindentől elhagyatva és a legvégső veszedelmekbe sodródva; segílyt, támogatást, pénzt, hadat és a határmenti várakat az élelmezését, a hadianyagokkal való ellátást kezdik kérni a császártól és a szomszédos tartományoktól. Azonban semmit sem kaptak, csak szép szavakat, ráadásul abból is igen keveset. Így hát mikor látják a magyarok ezen szerencsétlen helyzetüket, mindannyian elkezdnek egyszerre a maguk és a hazájuk további megmaradásában erősen kételkedni. Ezért ahhoz, ami a nyomasztó helyzetben a szerencsétlenek egyetlen menedéke szokott lenni, egyedüli reményként Istenhez, továbbá bátorságukhoz folyamodnak. Saját gyűléseket tartanak, megtanácskozzák, hogy megmaradásuknak és szerencséjüknek egyedüli reménye – miután az erőiket összeszedték, és a legkiválóbb, legnagyobb tekintetű segítségül hívták –, hogy ne várakozzanak másokra hasztalan a háború visszaveréséhez; vagy legalább életüket és szabadságukat ne csúfosan, bosszútalanul veszítsék el. Ezért minden vármegye buzgón egyenként fegyvert fog: maga a nemesség a legfontosabb megyékből, mint Nyitra, Pozsony, Trencsén, mindenki személyesen; azután a mágnások kerekednek fel, és a köznépet úgyszintén a fenyegető veszély nagyságával ösztönzik. Így Isten segítségével már az utómegye első sereget toboroznak. Ugyanis Nyitra vármegye mintegy ötezzret, Pozsony négyet, Trencsén kétezzret küld. Hasonlóképpen a további vármegyék, amelyekből most a Dunán innen tíz, azon túl pedig öt van. Nem lomhábban készülődik a háborúra Magyarországnak az a része, amely Kassánál, és az igen híres Tisza folyó partján él. Egyesítik végre magukat az ország ezen seregeivel az országos főkapitányok is, akiből három van: a bányavárosi Pálffy Miklós, a dunántúli Zrínyi György gróf, a kassai Christof von Teuffenbach. A végházakból zsoldosokat hívnak, helyükbe a köznépből állítanak a végházakba. Mihelyt ezek már valamennyien összegyűltek, két kapitány, akik mellett ott volt a sereg legvitézebbje, Nádasdi, továbbá gróf Hardegg győri kapitány, Komáromnál a Duna [két partját] hajóhíddal gyorsan összekötik, és az átszállított csapatokat egyesítik. Csupán egy hiányzott ezeknek a teljes győzelem eléréshez, tudniillik az ostromagyúk, amelyeket valahányszor a magyarok hevesen kértek, Hardegg gróf szüntelenül megtagadott. Ez a gróf is hozott magával németnek nevezett egy vagy két

¹ Reusner 1603. 195–203.

² II. Rudolf német-római császár és magyar király.

³ Friedrich von Krewitz.

gyalogos hadat. Ausztria is küldött egy kevés gyalogost, [és] mintegy hatszáz német lovast. Morvaország háromszáz lovast Karl von Tettau báró parancsnoksága alatt; miként mindent egybe számítva a németek összesen mintegy kétezret állítanak ki. A végházakból hívtak, állandó zsoldot kapó magyarok pedig háromezer körül lehetnek. Minden további seregrész mágnásokból, nemességből, és az ezeknek alárendelt köznépből kiállított felkelt [had]. Az egész összesen körülbelül harmincezer ember. Mikor ez Szinán pasa tudomására jutott, aki csakhamar valahogyan megsejtve, vagy kémek útján értesülve a magyarok készülődéséről, nem tartotta biztonságosnak további hadjáratot vezetni az ellenség területére. Veszprém és Palota elfoglalása után a tábort tehát először Fehérvárra, néhány nappal később pedig Budára vonta vissza. Ott sem időzött hosszan, szultánjának⁴ parancsára, vagy talán a magyarok fegyvereitől félve – [ez] kétséges – fiával, a ruméliai beglerbéggel,⁵ [aki] ezen hadjáratban társa, a hadsereg legeslegnagyobb részével, lassan haladva Magyarországról Belgrádon keresztül Trákiába távozik. Miután a legjelesebb janicsárokból, [akiket] Konstantinápolyból magával elvitt ebbe a háborúba, négyezret otthagytott a budai pasának, és a ruméliai bégek közül azt az ötöt, akik közöttük úgy a hadak irányításában, mint az előjárók iránti hűségben és engedelmeségben kiemelkedőebek voltak. Ha esetleg a magyarokat nem megpihenni, hanem háborút indítani látná, ezekkel a csapatokkal visszaverheti. Méghozzá, ha valamilyen szerencse folytán őket legyőzhetné, kihasználhatná a győzelmet; és a háborút az ország belsőbb és békésebb [területeire] kiterjeszthetné. Azonban amikor a mieink mindezt a hitelen beszámolókból, illetve kémek révén megtudták, komoly tárgyalásokba bocsátkoztak a megindítandó hadjárat céljaitól. Ott két vélemény osztja meg őket: voltak, akik Esztergomot [kívánták elfoglalni], mert az közelebb van hozzájuk más ellenséges helyeknél, körülbelül öt mérföldnyire Komáromtól, egyszersmind alkalmasabb módon egyenesen a Duna partján fekszik, a víz mentében pedig erőfeszítés és nehézség nélkül elküldhető az élelem és a felszerelés; egyébként pedig jól tudták azt, hogy az ország kiemelkedő helyeégei közé egyedül Esztergom számít. Mások ezzel a javaslattal szemben érveltek, s végül az a döntés született, hogy Esztergomot teljesen mellőzve, inkább Székesfehérvár ostromát kísérlék meg. Ez a régi királyok idején a királyi városok között Buda után a második helyet foglalta el; ezért nem tekinthető törvényes királynak, akit Fehérváron nem koronáztak meg. A királyok nemeközben is volt. A város közepén nagy kövekből áll, a magyarok első királyának, Istvánnak a munkája, ékesítve szent egyházzal és a káptalannal. Mindkét oldalról egy-egy külső város, amelyekhez egy harmadik is csatlakozott az őrség nagysága miatt, hogy annál könnyebben szállást szerezzenek, és amiben csak a lovasoknak vannak házaik; utoljára pedig a bégnek, avagy előjárónak és a hadának a szálláshelye volt. Nem voltak fallal körülveve, hanem összefont vesszőkkel, gerendákkal, és sáncokkal, ami a magyaroknál és a törököknél egyformán a leggyakoribb szokás a végházai megerősítésénél. Noha az előbbieket tanácsa és a hadjárat célja bizonyos okokból nekik és másoknak is előnyösebb és nagyobb haszonnal járó lett volna, mint a másik oldalé (köztük volt Zrínyi gróf, Nádasdi, Hardegg gróf és számos kiváló vitéz), mégis az a vélemény győzött, hogy a hadjárat forduljon Fehérvár felé. Az okokat nem tartjuk szükségesnek írásba foglalni, mivel nyomasztóak és veszéllyel teliek, amiket jobbnak vélünk csend-

⁴ III. Murád szultán.

⁵ Szinánpasazáde Mehmed.

ben elrejtteni, mint idő előtt mindenkinek kihirdetni. Lehetséges, hogy az idő vasfoga megvilágosítja majd; nincs az a rejtély, mely idővel nem válik láthatóvá, és nincs oly titok, mely ki ne derüljön. Elég röviden érinteni. Az ezt választók úgy gondolják, nem volt semmi más, ami a most viselendő háborúnak jobb, előnyösebb és hasznosabb célt adna; az Esztergomot megtámadni kívánó magyarok akaratauk ellenére is kénytelenek voltak elállni terüktől. Így hát azon a napon – ami a helyesebb és réginek is nevezett naptár szerint október 24-e volt –, miután Istenhez fohászkoztak, az elszánt és reménnyel teli [vitézek] kibontott zászlókkal, meghatározott rendben, világos nappal az ellenséges területre máris előre nyomulnak, egyenesen Fehérvár felé haladva. Utóvédként a trencséniek serege zárja háromezer emberrel, Ostosith András parancsnokkal, Trencsén vármegyei nemes férfival, és Budai János tapasztalt parancsnokkal, szintén ugyanabból a vármegyéből. Ezen a napon két mérföldet tettek meg. A következő napon a sereg eljutott azon hatalmas erdőkhöz, amik a hercyniai erdőhöz⁶ hasonlóak, a Vértesbe és a Bakonyba. Ezekben mind jobbról, mind balról a törökök őrséggel megerősített, a sereg számára elkerülendő várai voltak; ezek Zsámbék, Gesztes, Vitány, Vál, Csókakő, Vörösvár voltak. Az itteni heves ágyúörgés alapján a török őrségek hamarosan jelezték a seregünk közeledését a budai pasának, a többi várúrnak és parancsnokságuknak. A mieink a Komáromból való távozásuk második napján azokban az erdőkhöz tábort verve, az ellenséges Gesztes és Csókakő között éjszakáztak. Harmadnapra a hosszú és szakadatlan utat épségben megtéve, épp hogy a nap utolsó, hatodik órájára Fehérvár közelébe jutottak. A hosszú menetéstől kimerült gyalogságnak pihenésre négy órát adtak, valamennyi lovas pedig az átürasztott éjszakát lóháton tölti, a háború minden bizonytalanságára és a csata eshetőségére felkészülve. Huszár Péter pápai kapitány, testben és lélekben a legiválóbb vitéz, aki pártidoakban az ellenség legerősebbjeivel összecsapván, nem egyszer értékes fegyvereket zsákmányolt és győzelmet aratott; a hadjárat hadvezérei között volt. Ő volt Papáról Székesfehérvár városának legközelebbi szomszédja, így a vidék legjobb ismerője. Egy nagy reményt adott a mieinknek Fehérvár elfoglalására. Tudniillik az útelágazódásokat és szűkös ármányeket megmutatta, amik az iszapos mocsáron át – amiben Fehérvár fekszik – a mieinknek utat biztosíthatnak; és ami még fontosabb volt, magát a kisebb kútut, amin keresztül az izlódás a városba történt, ő maga könnyen elfoghatóvá tartotta. Ezen eljárást megcsinálta, hogy nagyobb kaput betörik, a mieinket elvezeti abba a külvárosba, ahol a bég lakik. Tehát éjjelkor a fővezérek, a két gróf,⁷ valamint Nádasdi és Pálffy gyalogos csapatokat bízták Péterre,⁸ hogy a dolgot megkísérelje. Elöl a Trencsén vármegyei vitézlkő csapat, amiben maguk a nemesek személyesen mintegy hatszáz[an vannak]. Ezekhez adódnak még más vármegyéből erős gyalogos seregek. Azonban az események forgatagában a dolgok így alakulnak; a bég nem kételkedve a mieink érkezésében (ugyanis gyors lovasok révén kevéssel az egész vállalkozás előtt értesítést kapott) a legnagyobb sietséggel jelentést küldött Budára a pasának,⁹ aki egy percet sem késlekedett, hanem nagy gyorsasággal összevonta csapatait, hogy úgy várja a bég következő üzenetét, és a mieinkkel való megütközés lehetőségét, abban a reményben, hogy a mi csapatainkat megsemmisíti. Huszár tehát ezekkel – amely csapatokat a hadjárat parancsnokai

⁶ Már az ókortól használták a nagy, összefüggő erdőség megnevezésére.

⁷ Ferdinand Graf von Hardegg és Zrínyi György.

⁸ Huszár Péter.

⁹ Mehmedpasazáde Haszán.

bíztak rá – bátran megtámadja a várost, harcba kezd, de amikor a küzdelem során létrákat kér, későn tudja meg (a mieink nagy fájdalomra és veszedelmére), hogy csak két elhagyott, félig megtört és hiányos, ezáltal hasznavehetetlen létra áll rendelkezésre. Ez az egész pedig vagy Hardegg gróf tudatlanságával, vagy gonoszságával magyarázható, mint akire a tüzéségi és más hadiszerekről való gondoskodás feladata volt mindenekelőtt rábízva. Ő azonban a kezdetektől határozottan állította, hogy gondoskodott létrákról. Történik emellett – bizonytalan, hogy a törökök vagy talán a mieink keze által – az a szomorú eset, ami több száz vitéznek életébe került. A szalmát és a szénát – amiből nagy mennyiség volt a városon kívül a közelben – felgyújtották, és bár addig az ágyúkat a városból vaktában sütötték el, az ellenség most a széna és a szalma fellángoló kazlainak [fényénél] százsámra találta el a mieinket. Sokan elestek, sebesült is sok [volt]. Amint ezt Huszár észrevette, új német csapatokat irányított oda. Így az előbbinél hevesebb volt a támadás, és a kisebb kaput sikeresen elfoglalják. Mindenfelől berontanak tehát a városba; miután mindent elfoglaltak, a megrémült törökök a feleségeikkel és a gyerekeikkel a szomszédos külső városba menekülnek. A bég és az ellenség házaiból hatalmas a zsákmány. Éjféltől kezdve a nap nagy részében folytatódott ez a küzdelem, és ez okból Huszár a másik szomszédos külső város elfoglalását látta jónak. Üzen tehát a hadjárat vezérének, kérve, hogy bocsássonak ágyúkat a rendelkezésre. Kötelezi magát és megfogadja, hogy nagyobb veszteség nélkül elfoglalja a másik külvárost is. Fehérvár a kezünkben lesz, ha még legalább kissé gyerekeznek. Jelentik, hogy az ágyúkat nem szállították oda, se ágyúgolyókat, se lőport. Így ebben sem bizonyult jobbnak Hardegg gróf, miként nem törődött a létrákkal sem. Nehogy azonban az ellenség előtt teljesen gúny tárgyává váljanak a mieink, Huszár odahozatja a hevés mezei falkonettet, azokat a város kapujára szegezeti és erősen lövetezi azt. A kaput azonban az ellenség, felhasználva a rendelkezésre álló időt, már földdel és jókora gerendákkal alaposan megerősítette. A vállalkozás így kudarcba fullad, és kicsúszik kezükből a biztos alkalom Magyarország második fővárosának elfoglalására. Felkiált Huszár a falakat bátran őrző ellenségnek, az emberek és a javak sértettségét kilátásba helyezve, hogy adják meg magukat és a várost. Azt válaszolják, hogy ezt nem kézi puskákkal kell elérni, hanem nagyobb ágyúk szükségese, ha Fehérvárt meg akarják kívánni. Szulejmán¹⁰ vezérnek a je nagyobb szultánja is nehezen valósított meg egy nap ostromot az ősi nagy ágyúival. Éjszaka egyszer csak a másik kapunál, ahol a mieink erre nem számítanak, szorosan egymás mellett, lelkesedésüket és fegyvereiket összeszedve hirtelen igen ádáz kitérésbe kezdtek. A mieink, megzavarodva a támadás váratlanságától és gyorsaságától, az ellenség erős nyomása alatt lassan, rendezetlenül hátrálnak, kimennek a kapun, a falkonetteket az ellenségnek hátrahagyják. Számottevő a mieinknek vesztesége, akik közül sokakat a házakban zsákmányolva, másokat ebéd közben vágtak le. A nap már lement, eljött az éjjel; ekkor viszont az igen nagy türelemmel a lovakon egész éjjel virrasztó, és a nap végére már teljesen kimerült lovasság pihenőt kért. A lovak az éhségtől már csaknem elpusztultak, azonkívül a sebesültek helyzetére is tekintettel kellett lenni. Így hát amiatt, hogy a bástyákból az ágyúkkal ne támadhassák meg, a mieink az egész hadsereget Fehérvárhoz közel táborba összevonják a nyílt mezőre, arra a részre, ahol az út Fehérvárról Esztergomba indul. Miközben a mieink éppen a hadjárat helyzetéről tanácskoznak, Nádasi mindenki másnál jobban méltatlankodik; végül úgy

¹⁰ I., avagy Törvényhozó (Kanunî) Szulejmán szultán.

döntöttek, hogy a táborat oszlassák fel és a hadsereget bocsájtsák el. Hardegg nyíltan bejelentette, hogy kora hajnalban ő és az övéi útnak indulnak Győrbe. Így a tábor feloszlásában nem kételkedő Praun, komáromi prefektus, Feldmarschall, bár Nádasdi lebeszéli, előremegy; és kettő [csapatot] előre küld. Ekkor Nádasdi, egy töröknek állt magyar beszámolójából – aki a basa táborát követvén, ezen éjjel hozzá menekült – a budai pasa és hatalmas csapatok érkezéséről értesült és megtudta, hogy a basa a legközelebbi völgyben ütött tábor. Más jelentés szerint sincs az ellenség serege távol. Ugyanis az ellenség táborából ezen éjjelen sok nemesebb vadászkutyá egészén a mi őrreinkig eljutott, de a törökök ezt nem vették észre. A török kutyák könnyen megkülönböztethetőek a mieinktől a lecsüngő fülekről; mivel a mieink felálló fülekkel születnek. Nádasdi a harcbelei társakat erről az egész helyzetről gyorsan értesíti, ugyanez a mi őrreink által is megtörténik. Azonban Hardegg gróf már eltávozott, követve Praunt. Utána küldetnek tehát, és igen nyájasan kérik, térjen vissza. Egyszermind utasításokat adnak neki a mieink, hozzá menesztett követekkel. Így nagy nehezen meggyőzve kelleni ráveszi magát, visszatér; Praun továbbmegy Komáromba az övéivel. Eközben virradatkor a mi őrreink – akik éjszaka egy dombon őrködtek – észreveszik, hogy az ellenség már csatarendbe állt. A mezei ágyúkat, mintegy 45 darabot, előre tolták, a janicsárok csapatát az ágyúkkal szél felé felállították, és maga a pasa a legkiválóbb lovon lovagolva a többi béggel – akik mintegy 13-an voltak – az övéiket lelkesítendő, bátorítandó, buzdítandó körbevágattak. Ugyanezt a mieink, a készülő csata hevéből lelkesedve, nem kisebb szorgalommal teszik. A pasa az ágyúkat helyezte el legelőre, mindjárt mögötte a janicsárokat, akik mintegy 5000-en voltak, s hozzájuk körülbelül 8000 azab¹¹ és más gyalogos csatlakozott. Valamennyien a hadsereghez tartozók, és a végeken nevelkedettek voltak. Mögöttük a lovaság igen hosszú arcvonalba rendezve, és így szinte az egész mezőn kiterjeszkedve, hogy nagy tömeg látszatát kelve megrémítsék a mieinket. Legutoljára a szekerek és a teherhordó állatok menete következett, benne választékosan feldíszített, illetve megrakott öszvérek sokasága. A mieink az egész lovaságot nyolc csapatba osztják, ami számra mégis jóval kisebb volt az ellenséges lovaságnál. Melléje állítják a német vértés lovaságot, mint nehéz fegyverzetet, de külön-külön csapatokban, hogy a magyar fegyverigébe ne kerüljen össze a németek. A gyalogságot ugyanígy felállítják, ki-ki a saját zászló alatt, valamennyien a renddel szembe úgy elválasztva, hogy mégse legyenek külön-külön, hanem mintha az egész sereg egyetlen test lenne. És így, mindig egységes arcvonalba összekapcsolódva, a lehető legszorosabb lépéssel, Jézus Krisztus nevét jelszóként kiáltva és fennhangon háromszor segítségül hívva, az ellenségre rohannak. Ügyelve arra, hogy a hadrend ne bomoljon meg, vagy egyik a másikat [nehogy] megelőzze. Erre a kegyetlen ellenség hasonlóképpen igen erős hangon Allah nevét kiáltja. Ekkor vezéreink parancsára a dobok pergése és a kürtök jelt adnak a csata megkezdésére, az ellenség megtámadására. A sereg jobb oldalát Zrínyi gróf és Hardegg gróf vezette, a balt Nádasdi, a középső Pálffyra volt bízva; oly módon, hogy mindegyikük mellé fiatalabb magyar főurak (ki-ki a saját lovasaival), továbbá más, alacsonyabb rangú végvári vezetők voltak beosztva. Közöttük volt a már idősebb Istvánffy Miklós; a fiatalabb Forgách Zsigmond,¹² Mihály és Sebestyén, mindenki a saját embereivel: Dersffy Ferenc, Török István, Balassi Zsigmond,

¹¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 360.

¹² Az 1601. évi hadjáratban betöltött szerepéről lásd: *Bagi* 2016. passim

Dóczy Imre, Bánffy János, Zay András, Czobor Mihály, Thurzó György, Telekessy Mihály¹³ és a kiváló tehetségű, számos familiárral bíró Batthyány Ferenc, Zrínyi gróf nővéreinek a fia 500 emberével; továbbá Révai András, Révai Péter, Nádasdi Tamás és László, az említett Nádasdinak az atyafiai. De miközben a mieink az ellenségtől hasonló vakmerőséget és támadást várnak; lám, váratlanul az isteni jószág, minden korábbi vadságukat és bátorságukat a szívükből és a lelkükből elvéve, megfosztotta őket lelkierejüktől és értelmes gondolkodásuktól. Az első összecsapást meg sem kísérelve, miután a fegyverzetet csúfosan a földre dobták, az ellenség megfutamodik. Akik csak tehetik, az úton és a járhatatlan területen igen sietősen szaladnak, és a túléléssel törődnek, de sikertelenül. Ugyanis a mi lovasaink csakhamar megelőzik, és mindaddig feltartóztatják őket, amíg a gyalogság odaérik, a német nehézfegyverzetűek is, akik – az általános vélemény szerint – a puszkáikkal aznap a legbátrabban harcoltak. A budai pasa hatalmas, gyönyörű, vörös, aranyozott csúcsán nagy ezüst gombbal [díszített] zászlóját megszerzik. Megszerezték egy másik, ehhez hasonló zászlót is, magukét a janicsárokét, amit nemrég küldtek Konstantinápolyból, továbbá ezek mellett körülbelül 40 másféle hadi jelvényt. A halottak száma ezen a napon 9800, azonban sokan a sebeiktől útközben és az erdőkben pusztulnak el. Elfogták a janicsárok két vezetőjét, akik közül az egyik Konstantinápolyból érkezett Szinan pasával, a másik a végvidék janicsárjaival. A baszi bégét elfogták, a többi bég elesett; a hátrahagyott hadból alig néhányan menekültek meg. Hiszen az volt a parancs, hogy ne élve fogják el az ellenséget. A janicsárok közül alig ötvenen menekültek meg, hasonlóan az azabok közül is. Hatalmas a zsákmány és óriási értékű. Ugyanis mindenki magához vette legértékesebb kincseit – nem kételkedve a győzelemben – a lovak ezüsttel, arannyal és drágakövekkel díszített felszereléseit, igen értékes sátrakat, továbbá sokféle más, választékos és rendkívüli kidolgozású fegyvert és egyéb holmit. A csatában különös és szokatlan dolog történik. A mi táborunkban volt egy természetől fogva néma lovas katona. Amikor az ellenség között egyedül marad a pasa és gyors menekülésre kezd, a néma sehis lován üldözőbe veszi és szablyáikkal összecsapnak. A párbaj során, amilyen mindkettő szablyával harcol, a basa szablyája a közepén eltörik, és így a némától az alkar közéjébe kapott halálos sebbel, végre nagy nehezen, kiváló lován a lősönnyetően a menekülő pasa kása adítja magát a veszedelemből. Azt mondják, hogy egy német lovas tuskóból megsebesítette, és útközben meghalt. A néma a pasa kardjának színarany markolatát, amibe drága rubinokat és zafírokat foglaltak, visszahozta a táborba. Összességében akik a legtöbbet mondják, 16000 halott[ról beszélnek], akik pedig a legkevesebbet, [azok szerint] 12000 volt.

¹³ Telekessy Mihály részvételéről a hadjáratban lásd: *Istvánffy* 2009. 131.

CIVILEK GYŐRÉRT

EPISTULAE ET ACTA CAESARIS SPECIANI
1592–1598.

Egy 1593. október 18-i prágai tudósítás,
amelyet Cesare Speciano Minuccio Minucci pápai államtitkárnak
1593. október 18-án keltezett leveléhez csatoltak¹

Időközben kiderült, hogy a főpasa² nincs a seregben, hanem Budán maradt parancsokat osztani, és a vezér a görög beglerbég, a saját fia,³ aki – ahogy írják – már megszerezte Veszprémet és Palotát, amely utóbbi rendkívül fontos, ugyanis megnyitná az utat, amelyen keresztül az ellenség Bécsig juthatna három nap alatt. Tudjuk, hogy eddig semmilyen helyet nem vettek be erővel, de úgy hírlik, hogy tervezik, annak ellenére, hogy utána sokakat megöltek. Ferdinando,⁴ aki Veszprémben volt, az ellenség táborában van, és eltérő dolgokat mondanak róla, sőt azt is, hogy valójában el sem hurcolták. Az ellenség most egy másik helység felett van ott a közelben, amely erősebb, mint a többi. Amennyire tudható, a császár meghagyta, hogy ezekről a veszteségekről ne beszéljenek, és hogy a leveleket, amelyek Bécsből jönnek, csak az érkezésük után huszonnégy órával adják át. Felsege néhány legfontosabb minisztere szerint Szinán pasa bestialitása lehet a Német-római Birodalom végzete, mert reméli, hogy a háború három évig is el fog tartani, mint ahogyan őfelsége megoldani kívánja [ennyi idő alatt], és nemcsak hogy a két év veszteségeit szerzi vissza, hanem egész Magyarországot, számítva arra, hogy csak a Német-római Birodalmat megindítja és kötelességét érzi közbelépni.⁵ Adja Isten, hogy így legyen, és nincs kétség afelől, mivel sok ember van, akik ha megegyeznének, eligen lennének ahhoz, hogy még többet is tegyenek, mint ami elmondható, főleg, ha igaz, hogy a törökök a tatárok háborgatják, és emiatt máshol kell nehéz háborút vívniuk. Nem igaz – ahogyan itt mondják –, hogy a tatárok a perzsákat háborgatják, úgyhogy még ha veszítenek is most ezek az urak, meg igyekezni fogják megvisszaszerezni magukat és másokat ezekkel a reményekkel.

Cesare Speciano Cinzio Aldobrandini bíboros-államtitkárnak
1593. október 20-án keltezett leveléhez

Két nappal ezelőtt⁷ beszéltem egy hatalmas és nagy tekintélyű személlyel, akinek azt mondtam, hogy igen körültekintően kell eljárni a passzal⁸ a békét vagy a fegyverszünetet illetően. Komolyan meg kell fontolni annak elutasítását, mert amennyire megtanultam amióta itt vagyok, a törökgyűlölet és a hozzá fűződő nyílt háborúban harcol, és lévén, hogy minden évben van egy hatalmas ajándéka, vagy hogy pontosan nevezzük meg, adója – ahogyan a törökök hívják –, de ezzel egyidőben folyamatosan hol az egyik helyet, hol a másikat foglalja el. Ez az úr azt válaszolta nekem, hogy engem megtévesztettek, mert a török semmilyen körülmények között nem akar sem békét, sem fegyverszünetet, mivel eldöntötte, hogy Magyarország urává válik, és úgy, ahogyan Havasalföld és Erdély urává vált, megszerzi Csehországot is. Hozzátette, hogy látta a konstantinápolyi pasa⁹ két ma-

¹ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 996.

² Szinán nagyvezír.

³ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

⁴ Ferranto Samaria de Speciacasa.

⁵ A tudósítás készítője a következő év tavaszán megtartott birodalmi gyűlésre célzott. *Bagi* 2016b. 871–889.

⁶ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1025–1026.

⁷ 1593. október 24.

⁸ Szinán nagyvezír.

⁹ Szinán nagyvezír.

gyarországi úrnak – akik közül az egyik a Bástori családhoz¹⁰ tartozik – írt leveleit, amelyekben azt ígérte, hogy ha a nagyurához fordulnak segítségért, akkor egyikük megkapja Magyarországot, a másik pedig Csehországot, mindkettejük számára nem túl magas adót biztosítva; mivel a nagyúr nem a gazdagsággal törődik, hanem sokkal inkább azzal, hogy elismerjék, hogy ő személyesen birtokolja ezeket a területeket. És az az úr nagyon fél, úgy mint az a másik, akit arról informáltak, hogy ha a magyarok nem akarják, hogy nap mint nap sanyargassák és pusztítsák őket, akkor hajoljanak meg előttük. És nem várható, hogy sokáig fenn lehetne tartani a védekezést, ugyanis a magyarok nincsenek elegenden, de nem akarnak németeket az országukba, és urunk¹¹ olasz embereiben vagy a spanyolokban nem bíznak, mert attól tartanak, hogy az ellenségeik helyett őket fogják eretnokséggel vádolni, pénzügyi szempontból nézve pedig nem tudnak másokat idehívni, csak a németeket, akik viszont ösellségeik. Szerettem volna minderről tájékoztatni urunkat és Nagyméltóságú Ófelségét, annak ellenére, hogy nem egyezik meg azzal, amit a segítségről az általános vélekedés alapján írnak, vagy azzal, amit maguk őfelsége¹² miniszterei mondanak.

Cesare Speciano Cinzio Aldobrandini bíboros-államtitkárnak

1593. november 8-án keltezett levele¹³

[...] Jó hírek érkeztek Magyarországról múlt vasárnap¹⁴ a törökökre mért súlyos vereséggel, és Székesfehérvár elfoglalásának majdnem biztos reménye úgy tűnik, igazolja urunk¹⁵ szent gondolatait és a bíboros¹⁶ tárgyalásait. [...]

Egy 1593. december 14-i próci tudósítás

amelyet Cesare Speciano Cinzio Aldobrandini bíboros-államtitkárnak

1593. december 14-én keltezett leveléhez csatoltak¹⁷

Tegnap hír érkezett a felső-magyarországi Szécsény helységgel és Nógráddal kapcsolatban, amelyet újra igazán nagyra becsülnek, és úgy tűnik, hogy garantálják, hogy nem gondolnak többé béketárgyalásra, hacsak nem ajánlatuk kifejezetten előnyös feltételeket. Úgy tudjuk, hogy Aiso Magyarországon Handedo gróf nem megostromolni Veszprémet és Palotát, ahová nagy mennyiségben küldték a lóerőt és ágyugolyókat egy jó tüzérség összeállítása érdekében, mivel a törökök azokon a helyeken kétségkívül jobb védelmet fognak szervezni, mint amelyet a mieink, amikor két hónapja elveszítették azokat. – Kétségtelen, hogy a kétezer falu megszerzésével a területünk megnövekedett. – Ezután érkezett egy másik futár, aki még inkább sietett: aki nem tett mást, minthogy meghozta a hírt a két helyről, és beszámolt, hogy a két fent említett hely elfoglalását követően a generális¹⁸ megszerzett egy másik, többé-kevésbé jelentőset is, amelyet Kékkőnek hívnak, és az ott

¹⁰ Ecsedi Báthori István országbíró.

¹¹ VIII. Kelemen pápa.

¹² II. Rudolf német-római császár és magyar király.

¹³ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1040.

¹⁴ 1593. november 6.

¹⁵ VIII. Kelemen pápa.

¹⁶ Carlo Gaudenzio Madruzzo bíboros.

¹⁷ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1110.

¹⁸ Christof von Teuffenbach felső-magyarországi *Feldobrist*.

bent lévő kétszáz törököt egy szandzsákkal¹⁹ együtt megölte; és annak lehetőségét fejtette ki, hogy hamarosan még két másik közeli kisebb helységet is megszerz.²⁰

Egy 1594. március 22-i prágai tudósítás,
amelyet Cesare Speciano Cinzio Aldobrandini bíboros-államtitkárnak
1594. március 28-án keltezett leveléhez csatoltak²¹

Nyolc napja érkezett Nógrád elfoglalásának híre: a hely nagy jelentőségű és minden eddigi fontos magyarországi előrelépés itt történt. A törökök megegyeztek, miután két napot várták az ütegeket és egy ostromot, elhatározták magukat a megadásra, mivel Mátyás főherceg jónéhány emberrel hirtelen megérkezvén a sereghez a törökök azt hitték, hogy a kassai generálistól²² várt új sereg érkezett meg. Az egyezés az volt, hogy szabadon távozhattak a fegyverekkel és azokkal a lakosokkal, akik nem akartak maradni. Borzalmas látvány volt, mert az elgyötört török nők, idősök és gyermekek, lévén, hogy az út nagyon saras volt, minden lépésnél elestek és alig bírták magukat vonszolni. A kapitány²³ egy ékesen felszerszámozott, szép török lovon jött ki, de amint odaért, ahol a mieink voltak, leszállították és egy kevésbé díszes lovat adtak helyette, mondván, hogy az övé egy harci-
ló, így nem viheti magával, és mivel most sem vihetett el magával, számos löveg és egyéb hadszer maradt ott, amellyel a helybszintén szólva igen jól el volt látva. Most úgy hiszik, hogy a mieink közül, vagyis Nádasdi grófnak és Zrínyi grófnak, a nagyságos Miksa [főherceggel] el kell menniük Horvátországba, hogy egy nagy katonai tettet végrehajtsanak, amelyet hamarosan megismertünk, majd mindannyian visszafordulnak Székesfehérvár és Esztergom felé, ahol, úgy hiszik, Mátyás főherceg is táborozni fog és reméljük – Isten segítségével, akihez itt minden héten pénteken közmörognek – az egész klérus és katolikus udvar teljes létszámával egyetemben. Ha lehetséges lesz a nagyságos Mátyáshoz írt levelének másolatát megszerezni, akkor az ehhez a levélhez lesz csatolva, mivel megvan egy másik másolat, az, amelyet Görögország beglerbége²⁴ írt Hardegg grófnak.

CIVILEK GYŐRÉRT

¹⁹ Szandzsákbég. Hegyi 2007. 365., 368.

²⁰ A felső-magyarországi hadjáratról lásd: ÖStA HHStA UA AA Fasc. 125. Konv. A. fol.: 153r; *Tóth* 2000. 143–144.

²¹ Epistulae et acta Caesaris Speciani 2016. 1352.

²² Christof von Teuffenbach felső-magyarországi Feldobrist.

²³ Karaferi Mehmed nógrádi bég.

²⁴ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK

CIVILEK GYŐRÉRT

RÉSZLET IBRAHIM PECSEVI TARIKHJÁBÓL

AZ ISZLÁM SEREG MEGSZALASZTÁSA SZÉKESFEJÉRVÁRNÁL¹

A pokolra való hitetlenek meghallották, hogy az 1002. évi Száfár hó 9-én² szerdár³ ő magassága visszaindult, azért hitvány táborukkal felkerekedtek és Székesfejérvárt ostrom alá fogták. Haszán pasa budai vezír, Mohammed pasa nagyvezírnek fia,⁴ mihelyt ennek híret vette, a környékbeli öt szandsák⁵ katonaságát maga mellé rendelte. A Buda őrizetén levő katonaság több volt tízezernél. Csupán a janicsár ketkhudával maradt janicsárság több volt hétezerrel. A budai kul⁶ csapat, mely még az ellenségtől vereséget nem szenvedett, tíz-tizenötezer kardra termett katonaságra emelkedett.

Mikor a hitetlenek híret vették, hogy Haszán pasa húszezernél nagyobb sereggel indult el, a vár alól eltávoztak és két ferszákh⁷ távolságban a hegy tövében szállottak meg. Haszán pasa megérkezvén, Fejérvár felső részén az egész sereg leszállt lováról és takarmányt kaszált s utána tanácskozásra gyűltek össze. A kik csatát még nem láttak s az ellenség állapotát nem ismerték, azok így szóltak: „Kadr éjjelén⁸ született s atyád áldása fejedem” és a harcot áldva mondták: „Azonnal menjünk utána, hogy a hitetleneket el ne szalaszszuk.” Azok ellenben, kik az ellenség állapotát ismerték, különösen a székesfejérváriak közül még a néhai Szulejmán szultán⁹ idejéből maradt öreg Haszán aga s hozzá hasonló más öregek így szóltak: „Ez az ellenség nem lehet való dolog. Ellene menni szörnyű hiba lenne. Azt nem lehet mondani, hogy az ellenség meggyengült, mivel helyét változtatta. Jöjjetek a várba s minden erőtetket szedjétek össze s csapatonként küldjétek utána katonaságot; ha elindulnak, üldözzék őket s hátsó csapatukat és szekereiket ériék utól, ha pedig visszafordulnak ellenük, akkor, mivel gyors lovasok, azonnal térjenek vissza a táborba. Insallah! A vár ágyúi és a sereg zárbugánjai őket nem engedik közel jönni.”

Azok pedig így szóltak: „Ezek a vén együgyűk ügyesen akarják a várat őriztetni és őrséggel megtölteni.” S győzött az „*Isten hozott*”-at mondogató szava, minteként most is így van. A többség az ellenség ellen kívánt menni. De nagy hibát követtek el, mivel sem az utócsapatról, sem az előcsapatról nem gondoskodtak, hanem az egész sereget a tó és Pákoszta¹¹ dombjaitól a tó dombjáig ereszkette, a mellyéig a szem ellátó öbölként tizenkét rendezték s ily módon a janicsárokból és más gyalogosokból a lovasok előtt két-három sort alkottak. Az ellenség csapatai egyenkint ötszáz vagy talán ezer főnyi lovassal fekete hegy gyanánt ellenük jöttek s egy teljes zászlóalj nem volt együtt, a mely ellenük menjen s őket visszaverje. Egyszerre egy

¹ Karácson 1916. 98–100.

² 1593. október 31. Karácson 1916. 98.

³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

⁴ Szokollu Mehmed nagyvezír fia, Mehmedpasazáde Haszán. Gévy 1841. 17.

⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Hegyi 2007. 367–368.

⁶ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Hegyi 2007. 364–365.

⁷ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. Evlia Cselebi 1985. 598.

⁸ Kadr éjjele Ramazán 26-án van. A muszlimok szent éjnek tekintik, mivel úgy tartják, hogy az ezen az éjszakán tett imádságnak erős foganatja lesz. Karácson 1916. 99.

⁹ I. (Kánúni, azaz Törvényhozó) Szulejmán szultán (1520–1566).

¹⁰ Sukoró.

¹¹ Pákoztd.

nyíllövésnyi távoból mintha üdvözlésre sorakoztak volna, üdvözlés gyanánt mögöttük az ágyúkat elsütötték. Haszán pasa és a többi emirek¹² kiáltottak: „Hejh! mi történt veletek, álljatok meg!” De azok se meg nem álltak, se nem hallottak. Egyik hadosztályuk Székesfejérvár felé, a másik a síkságon az alsó vidék felé, a harmadik pedig Haszán pasával a budai út felé futott. Haszán pasa oly sokáig megmaradt a csatatéren, hogy kívülről más már nem is volt. Hóna alatt egy puskagolyó érintette, de testében nem sok kárt tett, azonban köpönyegje fölött a töltényekhez szükséges papír tüzet fogott s mivel futás közben nem lehetett eloltani, azért azt az oldalát jól megégette.

Ez alkalommal kedvelt és igen kedves kháznédárja,¹³ néhány apródja, sziláhdárja¹⁴ és egész gyalogsága a csatatéren maradt. A hitetlenek azok megölésével foglalkoztak s a hadsereg kocsijainak, poggyászának zsákmányul ejtésével törődtek, azért a lovasok üldözésére nem is gondoltak. Általában oly szerencsétlen esemény volt ez, hogy a végeken ilyen sehol nem fordult elő. Hat-hétezer gyalogos veszett ott a csatatéren.

A hitetlenek Esztergomot és Hatvant ostromolták, Nógrád váránál győzedelmeskedtek.¹⁵

Az 1002. évi tavasz,¹⁶ a jövés-menés időszaka érkezett. Az iszlám sereg még nem mozdult ki helyéből, a hitetlenek pedig már a napéjegenosság előtt két hitvány táborukat elrendezték s egyiket Esztergom, a másikat pedig Hatvan elfoglalására küldötték. A Hatvan vára ellen menő hitetlenek előbb Nógrád várának estek neki s nagy ágyúkat állítván fel, vívni kezdtek. Szinán pasa fia, a ruméliai beglerbég¹⁷ a székesfejérvári ütközet után jött, azonban az emirek közül csak három-négy mir-liva¹⁸ mellett, Haszán pasa és a budai katonaság pedig a székesfejérvári ütközet sebesültje lévén nem jöhettek segítségére, ők tehát a várat szerződésre feladták. Bégje Karaferiáliü Mohammed¹⁹ bég volt. Ő a végeken a régi vitézek közül való, századának tudós és jeles embere volt. A várbeli gazdagok és szegények, ifjak, öregek, s az asszony-népek ezernyi siránkozás és jajgatás között Budára jöttek. Haszán pasa az említettet elfogatta és felakasztatta. Látszólag az volt a bűne, hogy a várat feladta, tulajdonképp azonban, mivel Székesfejérvárnál a törekedett rajta legjobban, hogy az ellenség tábora ellen menjenek, azért most ily módon állt a szúr rajta. Azután Hatvant vették ostrom alá. Parancsnoka Szári Ali pasa²⁰ fia Arszlán bég volt, ki bár nagyon mulatós ember volt, de kardját vitézül forgatta.

Mind Esztergomot, mind Hatvant hitetlen nagyszámú sereggel s néponként ötszáz, talán ezeröttszáz ágyúlovást is tettek ellenük s míg csak az iszlám sereg főszerdárja²¹ meg nem érkezett, a hitetlenek egyik alól sem vonultak el. Mikor azonban a nagyvezír²² közeledett, azonnal eltávoztak és Komárom szigetén²³ egyesültek.

¹² A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot.

¹⁴ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 360.

¹⁵ *Karácson* 1916. 101–103.

¹⁶ 1594 tavasza.

¹⁷ Szinánpasazáde Mehmed.

¹⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegy* 2007. 365., 368.

¹⁹ Karaferi Mehmed.

²⁰ Szári Ali életéről lásd: *Karácson* 1916. 82–83.

²¹ Szinán nagyvezír.

²² Szinán nagyvezír.

²³ Csallóköz.

RÉSZLET KJÁTIB CSELEBI FEZLIKJÉBŐL

AZ ELLENSÉG TÁMADÁSA SZÉKESFEJÉRVÁR ÉS AZ ISZLÁM VIDÉK EGYÉB HELYEI ELLEN¹

A nagyvezír a budai végeket elhagyván Belgrádba ment. Ez alatt az ellenség seregének fővezére, a császár testvére, Maximilianusz² Zerin-ogluval³ és más főemberekkel Rebi-ülákhir hóban⁴ Komáromból elindulván Székesfejérvár ellen ment. A külváros környékét felégették, a kapunak ágyút szegeztek. A benn lévő férfiak és asszonyok a kaput kővel és földdel eltorlaszolták, a lövőrekekről ágyúkkal, puskákkal nagy csatát vívtak s Isten segítségével néhány ezer ellenséget elejtettek, több zár buzánjukat⁵ is ott hagyatták velük s az ellenséget elűzték. Haszán pasa a budai, pesti és a környékbeli katonaságot az ellenségre vitte. Mikor közel voltak, az ellenség serege tömött sorokba állott és sokaságukat nem mutatták meg, hanem a katonaságot leshelybe állították. A mieink elbizakodottan előresiettek, de szerteszét voltak. Mikor így az ellenséggel összetalálkoztak, a hadi trombitát megfújták, s egyszer-kétszer a zár buzánokat és puskákat kilőtték. Az ellenség serege egészen pánczélfelöltözött „benures”⁶ nevű, ismert hírességű katonaság volt, kiknek tevéhez hasonló nagyságú, pánczélfedte lovaik egymáshoz lánczolva voltak. Mikor az iszlám seregre támadtak, Haszán pasa mondta ugyan: „Hej! Vitézek, most van alkalmam a vitézségre”, de látta, hogy mikor az ellenség serege tömegben jön, senki sem hallgatna s a budai katonaság mind egyenként megfutott. A janicsárok, dsebedsik⁷ és martalócok⁸ s az egész gyalogos katonaság a csatatéren maradt, Haszán pasa saját kíséretével az ellenség közepébe került, s mind rárohantak. Haszán pasa sokat viaskodott és néhány kiváló ellenséget elejtett. Mikor karddal rohanták meg, nem árthattak neki, mert a rajta lévő pánczéle erős volt, csak is valami szurony vagy dárdától sebesült meg egy kissé. Szonta⁹ nevű vár agaga, Ahmed aga lovat juttatott el hozzá, s a beslük¹⁰ és delik¹¹ középre fogták, és heves küzdelem között, sok hitetlent elejtve, a csatatér szélére vitték, így megmenekült. A csatatéren maradt gyalogosok estig harcoltak és valamennyien vértanuk lettek. A katonaság Buda és Pest környékét oszlat szét.

HASZÁN PASA MEGSZÁLLT SZÉKESFEJÉRVÁRRA ÉS FELÉGETTÉSE¹²

CIVILEK GYŐRÉRT

Mikor Haszán pasa Székesfejérvár ostromát meghallotta, a környékbeli öt szandsák katonaságát maga mellé vette. Csak a janicsárok többen voltak hétezernél. A budai kul katonaság az ellenségtől még vereséget nem szenvedett, tíz, tizenötezer kardra termett katonából állott.

¹ Karácson 1916. 207–208.

² Miksa főherceg, választott lengyel király.

³ Zrínyi György országos főkapitány.

⁴ 1593 decembere és 1594 januárja közé eső hónap. Karácson 1916. 207.

⁵ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. Ágoston 1992. 193–194.; Bostan 2003. 7.

⁶ Karácson Imre szerint ez egy felismerhetetlenségig elferdített szó volt a szövegben. Karácson 1916. 208.

⁷ Dzebedzsi. A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot.

⁸ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. Hegyi 2007. 134–138.

⁹ Szanda. Hegyi 2007. 570–580.

¹⁰ Besli.

¹¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáríumot. Hegyi 2007. 361.

¹² Karácson 1916. 208–210.

Az ellenség hírére vette, hogy a pasa húszezerrel nagyobb sereggel vonult ki. Székesfejérvár felső részén az egész hadsereg leszállt lováról és takarmányt kaszált, azután tanácskozássra gyűltek össze. Azok, kik csatát még nem láttak s az ellenség állapotát nem ismerték, így szóltak: „Kadr éjjelén születél, azonnal menjünk utánuk, nehogy az ellenséget elszalasztsuk”. A székesfejérvári Kodsa Haszán aga, ki még Szulejmán szultán idejéből maradt ott s hozzá hasonló néhány öreg, kik az ellenség állapotát ismerték, így szóltak: „Ez az ellenség nem nektek való dolog; ellene menni szörnyű hiba lenne. Mivel az ellenség helyét megváltoztatta, azért nem lehet azt mondani, hogy szétszóródott. A várra támaszkodva csapatonként küldjétek ellene katonaságot s ha az ellenség elmegy, akkor vegyék üldözőbe s hátsó csapatjukat és szekereiket ériék utól, ha pedig visszafordul, akkor csatázva mint gyors lovasok a hadsereghez jöjjenek. A vár ágyúi és zárbugánjai az ellenséget nem engedik közelíteni.”

Ezek azt felelték rá: „Ezzel a vén együgyű gyengédséggel a várat akarjátok védelmeztetni velünk és megtölteni.” S a hebehurgyák felülkerekedvén, az ellenség ellen kívántak indulni. Ámde nem a szokásos módon rendezkedve mentek harczba, hanem mintha üldözésre állottak volna fel, valamennyien önként-tizenként sorakoztak s a janicsárok és egyéb gyalogok két-három sort alakítottak. Az ellenség csapatát ötszáz- vagy talán ezrenként fekete hegy gyanánt ellenük jöttek s ekkor egyetlen teljes zászlóalj nem volt, a mely ellenük menjen. Egyszerre egy nyíllövésnyi távolságról mintha üdvözlésül lett volna, néhány ágyút elsütöttek. Haszán pasa és a többi emírek meglepetést kiáltottak: „Mi történt veletek? Álljatok meg!” De azok sem meg nem állottak, sem nem hallottak, hanem egyik csapatuk Székesfejérvár felé, a másik a síkságra az alsó vidék felé, a harmadik pedig Haszán passal a budai út felé futott. Haszán pasa oly sokáig maradt a csatatéren és harczolt, hogy kívül senki más nem maradt ott. Hóna alatt egy puskagolyó érintette s könyvején a történelemhez szükséges papírt tüzet fogott s mivel futásközben nem lehetett eloltni, azért azt az oldalát erősen megégette.

Ez alkalommal kedvelt és igen kedves kházinedárja, apródjai, szilárdárja s egész gyalogsága a csatatéren maradt és az ellenség azok leggyőzelményével foglalkozott, a futókat nem üldözte, hanem a kocsikat és podgyászt zsákmányul ejtette. Hat-hét ezer gyalogos katona lett azon a mezőn vértanúvá. Terjáki Haszán pasa, a ki szegedi befutott, mikor Székesfejérvár parancsnoka lett, néhány görög zászlót s lég-ötszázunkkal sőt emellett nemettette el őket.

Katonaságunk megjutalmazása után az ellenség távozását Fújérvár alá jött, de mivel nagy ágyúi nem voltak, zárbugánjait szegezte a kapunak. Azután ilyen képzelt győzelemmel meglelégedve Tata és Győr síkságaira tért vissza és szétoszlott.

Haszán pasa megsebesülve Budára ment s az esetet a szerdárnak¹³ Belgrádba bejelentette és segítséget kért.

NÓGRÁD OSTROMA¹⁴

Az ellenség Szonta¹⁵ közelébe reggel felé érkezett és sokat harczolt. A vajda helytartója és más néhány ember megsebesült, de az ellenségből is sokan elesetek, s ezeknek hulláit az ellenség kocsikra rakta és eltávozott.

¹³ Szinán nagyvezír.

¹⁴ *Karácson* 1916. 212–213.

¹⁵ Szanda.

Nógrádon akart az ellenség boszút állni. Szezái pasa és Áhmed Szécsény bégje, akik Vác őrizetére rendeltettek, katonaságukkal Nógrád közelébe jöttek s a nógrádi bég velük találkozott. Az Ipoly mellett, ahol az ellenség hadserege keresztülment, lesbe állított négyszáz puskás vértes katonával és néhány száz lovassal találkoztak és nagy csatát vívtak. Kara-káriáli Mehemed¹⁶ bég megfutamodásával az ellenséget felbátorította, mert ez katonaságunkat üldözve Nógrád közelébe jött s onnan tért vissza.

Egy-két nap múlva az ellenség Vác közelében, azon a helyen, hol az Ipoly a Dunával egyesül, a nagy folyó partján sereget gyűjtött össze, s kétfelől a parasztokat összcsoportítván, Nógrád ellen ágyúkat kezdett vontatni. A bégek is összegyülekeztek és Nógrád oltalmára segítségül mentek. A tábor felső részén éjszaka nagy tüzeket raktak, mivel havazott és téli idő volt. Az ellenség ezt látva, azt mondta: „Katonaság jött ellenünk”, s ágyúit visszafordítván, futásnak indult. Budáról kémek érkeztek és tudomásukra jutott, hogy a pasa éppen nem figyel rájuk, azért visszafelé futottak. Ezután Szezái pasa Nógrádba ment és mivel Kara-káriáli Mehemed¹⁷ bég barátságtalan fogadtatásban részesítette, eltávozott onnan és Hatvanba ment. Hatvan népe becsülettudó lévén, tisztelettel bánt vele.

Az ellenség is ezután az Ipoly folyón keresztülment és a pónép által az ágyúkat Nógrádba vitte. Budára azonnal segítségkérők jöttek és hét-nyolczszáz puskást kértek, azonban lehetetlen volt küldeni, de nem is igen iparkodtak rajta. Musztafa pasazáde Ahmed bég, a Füleken letett herélt Juszuf bég, Zülfikár bég, Bakhtiár bég és szerdárjuk Turkhánzáde Musztafa bég Vácson örködtek s az ágyúk dörgése miatt Vácson sem voltak nyugodtak, azért podgyászukat és családijukat Budára küldötték.

A hitetlenek a parasztokat összegyűjtván, néhány napig ágyúkkal ostromolták, majd rohamokat intéztek a vár ellen s így meggyengítették azt. E közben az említett bégek közül némelyik Vácra is megfutott, az ellenség egy csapata odajött s a külvárost felgyújtotta és kirabolta.

Dsemádi-ül-ákhír hó 19-ik napján,¹⁸ csütörtöki napon Nógrádon az ágyúdörgés megszűnt. A Vácson levő bégek este látták, hogy az ellenség katonasága mindenfelől összegyülekezik, a benn lévő népek a várat feladva kivonultak, de kifosztva bánáttalanul bocsátották el őket. Mikor ezek eljöttek, Kara-káriáli¹⁹ a váciaknak azt mondta: „Gondatlanok ne legyetek, mert az ellenség utánunk jön. Mi é váraoztok, nem okoltok-e a mi példánk?”

S a bégek Vácson sem mentek maradni, hanem Budára mentek. Vácson csak a parancsnok maradt öt-hat emberrel. Haszán pasa rendeletére Szonta²⁰ várát is felgyújtották; a nógrádi és szécsényi szerdengecsdik²¹ éjszaka érkezvén, Vác külvárosában pihentek meg. A házak üresek voltak s a ludak, réczék és egyéb élelmiszerek ott maradtak. Ezek megszállván ott, reggel felprédálták azokat.

E közben az ellenség lovassága is odajött és körülfogta őket, de a szerdengecsdik belülről ágyúval és puskával lövöldözve rájuk, többet közülök megsebesítettek, minekfolytán az átkozottak tehetetlenek lévén, Nógrád felé elmentek.

¹⁶ Karaferi Mehmed.

¹⁷ Karaferi Mehmed.

¹⁸ 1594. március 12. *Karácson* 1916. 213.

¹⁹ Karaferi Mehmed.

²⁰ Szanda.

²¹ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Karácson* 1916. 213–214.

A MEGFUTAMODÓK MEGFENYÍTÉSE ÉS BÜNTETÉSE²²

Redseb hó elején²³ Szerdár-záde Mehemed pasa²⁴ és Haszán pasa együttesen bejelentették, hogy ezen a vidéken a kezünkből kiesett várak a végeken lévő bégek és agák megfutamodása folytán vesztek el. Nógrád elestekor a szontai²⁵ agákhoz parancs küldetett, hogy a várat gyújtsák fel. „Az ágyúkat miért nem mentettétek meg?” – mondák nekik s bebörtönözvén megbüntették őket. Nógrád őrségében lévő szemendrei²⁶ bégnek,²⁷ adanai Ramazánzádenek azt mondák: „Miért adtátok fel a várat?” – őt is bebörtönözték. A nógrádi béget, Kara-káriáli Mehemedet²⁸ a janicsárok titkon felakasztották, s a nógrádi agák közül is néhányat felakasztottak mellette, s így a végbeli harcosok helyzete szomorú lett. E közben Szobotuszka²⁹ palánkában egy csapat lovas maradt. Mikor az ellenség odaérkezett és ostrom alá vette őket, megrohanták az ellenséget, utat nyitottak maguknak és a síkságra kiérve elmentek. Az ellenség három-négy zászlóalja üldözőbe vette őket. Egy nap és egy éjjel üldözték őket, a hitharcosok szakadatlanul harcolva, nyíllal és puskával verték vissza üldözőiket. Ilyen módon megszabadultak. A palánkában maradt asszonyokat és cselédjeiket saját kezeikkel ölték meg.

ESZTERGOM OSTROMA³⁰

Az ellenségnek két hadosztály volt, az egyik Haranba ment, a másik a király testvérével és több főúrral Esztergom ellen jött. A hatvani ütközet³¹ után Sábán 14-én³² az Esztergom ellen támadó ellenség is hozzákezdett Esztergom ostromához. „Aráják³³ segítsenek, mert a mieink”, így szóltak a falusi népek, de azok nem engedelmessétek, hanem az ellenség pártjára szegődtek. Sábán végén³⁴ egy csapat ellenséges katonát Vác ellen támadott és többeket vértanúvá tett. Negyven-ötven derék martalócz az asszonyokat és gyermekeket összeszedvén elhozta. Azelőtt a Boszniából és Szemendréből érkező kétezer főnyi lovas Esztergomba küldetett, kezeikbe zászlók adaták, annak jelül, hogy amit zsákmányolás által szereznek, az övék legyen. Ezek árulást követtek el, mert az ellenséggel értekeztek és Esztergom külváros kapuját, ahol állomásoztak, gyomra nyitották és az ellenséghez csatlakoztak. Szóval, az ellenség Esztergomba után először laposkodott s naponta ezerhétszáz ágyúlövést tettek ellene. Ez oldalról a janicsárok és a várbeli katonák közül derék szerdengecsdik küldettek, három-négy gálya és sajka küldésével segítettek rajtuk. A tengerészek

²² *Karácson* 1904. 143.

²³ 1594. március 22. *Karácson* 1916. 213.

²⁴ Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbég.

²⁵ Szanda.

²⁶ Szendrő.

²⁷ Ferhát bég. *Istvánffy* 2009. 150.

²⁸ Karaferi Mehmed.

²⁹ Szabadka.

³⁰ *Karácson* 1916. 216–220.

³¹ Valójában itt az 1594. május 1-én lezajlott turai ütközetről van szó. *Tóth* 2000. 151–152.

³² 1594. május 4. *Karácson* 1916. 216.

³³ A szó jelentésére lásd a Glosszáriumot. *Hegyi* 2007. 367.

³⁴ 1594 májusának a közepe.

közül a rodoszi bég is velük küldetvén odament, s néhány vitézi tettet végezvén, az ellenség gályáit nem engedték Esztergomhoz jönni és Dsigerdelent³⁵ felszabadították.

Miután az ellenség néhány napig a várat vívta, először a magyar katonaság intézett rohamot, de visszaveretett és legkiválóbbjaik elestek. Mindamellett a vívást azért nem hagyták abban, hanem naponta ezernyolczszáz ágyúlövést tettek, s a vár körületét és a legtöbb házat a földdel egyenlővé tették. Ezután a német katonaság a király katonáival együtt támadott: „Jöjjetek miként a nógrádiak és fülekiek, ti is mentsétek meg az életeteket. Adjátok át a várat és szabadon engedünk benneteket.” „Mi lovagias harcosok vagyunk, – felelék ők – mi nem adhatjuk meg magunkat.” Ezután az öregekhez szóltak: „Jöjjetek, váljatok el tőlük, legalább ti meneküljete meg.” Ezek pedig okosan azt felelték: „Mi azoktól nem válunk el.” S valamennyien egy szívvel, egy lélekkel harcra buzdultak.

Ebben a támadásban temérdek sok német katona elveszett, s a király saját zászlóját és fegyveresen a harcba érkezett német asszonyait is elfogták. Az ellenség megfutamodva az ágyúk mögé menekült. „Adjátok vissza a zászlót, akkor elmegyünk” – mondák. A hitharcosok a zászlóért cserében egy béget kívántak, de azt nem adták, hanem újra a várat kezdték ostromolni. „Szerencsétlenek! A tatárjaitok teknősbékákára ülve jönnek” – mondták gúnyolódva, ami náluk közmondás a lassan érkezőknek.

Ezután a gyalogságból és lovasságból Budán, akik szipáhságot, előléptetést és birtokot kívántak, összeirattak, s Esztergom segítségére küldettek. Váczon és Budán harcos sem igen maradt, a Dunán mind Eszteromba mentek. Az ellenség most harmadszor egész seregével támadott és főembereik közül egy szerdárt, aki Kulizmánhoz hasonló aranylánczot viselt, az ellenséges sereg élére állították és karddal hágták őt előre. Az esztergomi bég ekkor azt mondá: „Ha valaki azt az átközlőt elejti, az ellenség visszafordul; azért bármit kíván, bölüköt vagy szandsákokat, azt megkapja.” Ekkor a budáról érkezett Oszmán nevű vitéz puskájával az ellenséget maga elé vévén, azt a hitetlent célba vette, s mellébe egy golyót lőtt, ami által lováról őt leejtette s az utána jövő katonaság visszafordult, nyomukban pedig a hitharcosok menvén, megszámlálhatatlan ellensége megüttek, kiknek hulláit csapatosan a Dunába hányták, s Budától egész Belgrádig vitte a folyó. Az ellenség megfutamodva táborába tért vissza és egy-két napig pihen. Ekkor a katonákkal a magyarok közül nagyon sok ember elesett. A környékbeli rájáráz az ellenséget segítettek, s a király is írásokat költkezett és szemrehányó leveleket küldött hozzájuk, mondván: „Mit dolgoztok még?” – azért félelmükben nem hagyták abba az ostromot, hanem hozzáfogtak a vívásához, s naponként hiány nélkül ezerötszáz ágyúlövést tettek.

Egy hónapig így folyton ostromolták, a vár körületét a földdel egyenlővé tették, az ágyúkat elrongálták és egy löporraktárt gránáttal felgyújtván, igen nagy kárt okoztak. Az éhség is már fenyegette a katonaságot. Utoljára a vár belsejében árkokat ástak és kényeztetett gyengéd nők is piszkos földet és követ hordtak, s a port és füstöt szenvedték. Ezt a helyzetet ismételten is jelentették a szerdárnak³⁶ és segítséget kértek tőle.

Mivel pedig onnan semmi készülődés nem mutatkozott, az ellenség ez alkalommal hágcsókat készített elő és éjszaka intézett támadást. Az ellenség a hágcsókon felfelé jött, ekkor az elkeseredett lelkű katonaság éhes farkas módjára rohanta meg őket és sokat elpusztítottak.

³⁵ A Párkánynál lévő palánk török neve, amelyet a Duna bal partján 1545 és 1549 között emeltek azzal a céllal, hogy Esztergom védelmét erősítse. Hegyi 2007. 686–750. passim.

³⁶ Szinán nagyvezír.

Nyolczvankilenczven létrát, melyekből egyet-egyét tizenöt-húsz ember alig tud odább vinni, a várba húztak és feldarabolták. Eközben az esztergomi béget, midőn a bástyákon járkált, egy ágyúgolyó vértanúvá tette. Helyébe Musztafa pasa-záde Áhmed bég neveztetett ki. Sábán hó elején³⁷ a király egész hadserege rohamot intézett, de ismét visszaüzetek és a királytól³⁸ szemrehányó levél érkezett. A hatodik napon a király is odajött katonáival és Esztergom átellenében Dsigerdelenben szállott meg. A hadsereg többi része folytatta a vívást. Esztergom körül árkokat ástak, az ágyúkat, zárbuzánokat felállították és lánczokat húztak keresztül, hogy Esztergomba ne lehessen segítséget vinni. Azután cselfogásból kihirdették, hogy rohamot intéznek, s mikor az iszlám nép a rovátkos falakra kiment, az ágyúkat kilőték és számos hitharczost vértanúvá tettek.

Egy nap és egy éjjel tartott az ütközet, s több ezer ellenség elesett, de száznál több nagyon híres hitharczos is vértanúvá lett. A király részéről mintegy harminczezer főnyi ellenséges csapat – melynek egy része német asszonyokból állott, kik messziről férfiaknak látszottak és férfiak módjára harczoltak – ekkor gránátokkal és más módon tüzet élesztett, s a hitharczosok a tűz füstjétől fulladozva az ellenség felé fejüket sem fordíthatták. Ez a körülmény a népet bámulatba, az ellenséget pedig remületbe ejtette.

A főszerdár³⁹ részéről Ramazán 7-én⁴⁰ katonasággal Apardi bég, 8-án a temesvári pasa, 9-én a boszniai pasa Budára érkeztek és a pesti parton szállottak meg. Esztergomból szakadatlanul hangzott az ágyúdöngés. Ezek a szerdárban nem bízván, azt mondták: „A hatvani ütközet módjára ne tölténjék”, s megállapodtak.

Ramazán 14-én⁴¹ a határszéli harczosok azt terveztek, hogy egy éjjel az Esztergom fölött lévő ellenséget megsemmisítik. Reggel tájban előrseik az ellenség katonaságával találkoztak, s egy-két nyelvet fogva elvonultak. Ekkor az ellenség nagyobb része tábort odahagyva utánuk esett, ezalatt pedig az esztergomi harczosok kimentek, és a táborba bemenvén, ezernél többet megöltek. Néhány utálatos csapatot üldözve a Dunába kergették, többeket élve elfogtak, ágyúikat beszegezték és elrongálták, a puska porból amennyit csak elhozhattak, elraktak, a többit felrobbantották, s azután a várba mentek. Mikor a számtalanszétlen és megalázott ellenség visszatért, haragjában Visegrád faluban lévő lovassága Buda határába ment és Hévfürdőtől⁴² felfelé a füvet kaszáló embereket elfogták és a lovasságot egész Budáig menve üldözték. Zászlójuk volt, s mikor Budáról katonai ág ment ki elment, ekkor visszavették táborukba.

Budától felfelé mintegy ezer katona hajókra ült s a Dunán Esztergomba bevonult. Egyik éjjel kitortek és a tábort megtámadván, temérdek sok embert elpusztítottak. A Konstantinápolyból érkezett gályák Esztergom alatt állottak és nem mulasztották el sajkákkal segítséget adni. Az ellenség felfelé, Esztergom közelében, a Duna partján ágyúkat állított fel s, a mikor a gályák és sajkák odaérkeztek, az értesítést elvágták. Találkozott azonban egy bűvár, ki az ágyúk felől való részen a vízbe bukott s a szükséges értesítéseket megvitte és hozta.

Mikor a főszerdár Buda közelébe érkezett, az ellenség Hatvan és Esztergom várak alól visszahúzódván, elindult és Komáromnál állapodott meg.

³⁷ 1594 májusának közepe.

³⁸ II. Rudolf német-római császár és magyar király.

³⁹ Szinán nagyvezír.

⁴⁰ 1594. május 26. *Karácson* 1916. 219.

⁴¹ 1594. június 2.

⁴² Császárfürdő. *Karácson* 1916. 219.

CIVILEK GYŐRÉRT

GLOSSZÁRIUM

CIVILEK GYŐRÉRT

Adminisztrátor: az ingó jószág, más szóval a jövedelem beszolgáltatója, illetve kezelője volt a vártartományban. Magyarul leggyakrabban így is írták, de előfordult még gondviselőként és prefektusként is. A 16. században ugyanazon személy lehetett udvarbíró és adminisztrátor is.

Aga: egyrészt az őrségbe rendelt had csapatnemeinek, másrészt a tartományi erősségbe kirendelt portai csapatok parancsnokait nevezték így.

Akce: ezüst váltópénz, amelynek az értéke a 16. század közepén két dénárnak felelt meg. Néhány kivételtől eltekintve az Oszmán Birodalom pénzügyeinek állandó elszámolási egysége volt.

Alajbég: más alakban míralaj. A szandzsákbban birtokos szpáhik vezetője, katonai ügyekben a szandzsákbég helyettese.

Azab: a 16. században olyan, általában erősségekbe rendelt gyalogság, amely a flottillánál is szolgált, és a vízi szállítmányok védelmét is ellátta.

Asztalpénz (Tafelgeld): plusz jövedelemként járult hozzá az adott tisztségviselő eltartásához.

Batka: az ezüstforint váltópénze, amely négy krajcárt ért (Batzen = pác = patz).

Befehlshaber: leggyakrabban zászló fő tisztségviselőinek általános megnevezése.

Beglerbég: a „bégek bégje”. A vilajetek élén álló főméltóság, aki általában a pasa rangot is viselte.

Besli, fārisz vagy *ulúfedzsján-i szüväri*: az erősségekbe rendelt zsoldos lovasság. Székesfehérvár egyik külső városát is róluk nevezték el, mivel ezeket a lovasokat helyezték el ott.

Bestallung: amikor az uralkodó egy város vagy gyárfalval kiállításával, felszerelésével és vezetésével bízott meg egy – általában hadakozásban jártas – személyt, akkor az egy kinevezési iratot, *Bestallungot* vehetett át. A szót gyűjtőfogalomként alkalmazták a 16. században. A megbízott személy ugyanis öt különböző okmányt kapott az Udvari Haditanácstól, amelyek kötelezettségeit, jogait, s az ő és beosztottjai javadalmazásait rögzítette: *Bestallungbrief*, *Bestallung* jegyzékek (*Bestallungsverzeichnis*), toborzópatens (*Werbepatent*), *Artikelbrief* és kapituláció. Ezek összeségét nevezték *Bestallungnak*.

Bestallungbrief: a *Bestallung* egy önálló része, amelyben számba vették a felfogadandó had felállításához szükséges utasításokat és feladatokat. Az Udvari Haditanács hadjáratok alkalmával az uralkodó megbízásából – régi katonai szokás szerint – három hónapra fogadta fel az *Obristot* és zsoldosait. Amennyiben azonban a hadihelyzet megkívánta, tovább is szolgálniuk kellett. A toborzott hadat egy meghatározott mustrahelyre rendelték. Ezt követően az uralkodó, vagy az általa kinevezett hadvezér utasításainak és parancsainak megfelelően kellett szolgálniuk, akár vízen, akár szárazföldön, egész vagy fél regimenttel,

zászlónként, csapatonként, ahogyan a harci helyzet megkívánta. A zsoldosok a szemle napján kapták meg első fizetésüket, majd ezt követően havonta „régiszerinti” 4 rajnai forintot. A felfogadottaknak ebből kellett fegyverzetüket megvásárolniuk vagy pótolniuk, valamint élelmezésüket és szállásukat kifizetniük. A visszaéléseket megakadályozandó, illetve a birodalomban forgalomban lévő számos pénzegység miatt meghatározták a forint váltóértékeit is (1 forint = 15 batka = 60 krajcár).

Bégszandzsákbég: a szandzsák élén álló katonai és polgári ügyekért is felelős főméltóság. Az iratokban szandzsákbég, bég vagy mírliva alakban is felbukkan a tisztségnevén.

Bírósági esküdt (Gerichtsleute): mivel a korszak német hadi bíraskodása esküdtbírói keretek között működött, így esküdtekre volt szükség. Ezeket állandó szolgálatra választották a felfogadott zsoldosok közül. Feladatuk ellátásáért plusz havi jövedelmet kaptak.

Bírósági írnok (Gerichtsschreiber): a vádat, az arra adott választ és a vallomások felolvasó, illetve lejegyző tisztségviselő.

Böröck/ágyútaliga (Protzwagen): ahol több ló kellett a löveg vontatásához, ott kétkerekű félszekeret vagy *böröcköt* kapcsolnak az ágyútalpához.

Csata: a szót – elsődleges jelentése szerint – csatározni, csatározni értelemben használták a 16. századi magyar nyelvben. Emellett azonban egy ezzel összefüggő, de más jelentéstartalma is volt a kifejezésnek, hiszen a portyára vagy harcra kiküldött egység megnevezésére is alkalmazták.

Darabont: elsősorban őrző feladatot ellátó gyalogos. Egyrészt bizonyos épületek (kapu, tárház, fegyvertár) és földrajzi helyek (vár, város, tartomány) védelmét szolgálták. Másrészt meghatározott személyek, tisztségviselők mellé biztosítva testőri feladatot láttak el, és adtak tekintélyt az adott mírlivának.

Deli: a Balkánon a beglerbégek és szandzsákbégek kíséretében szolgáló lovasok.

Dragoman: török szolgálatban álló tolmács.

Dupla falkonett: németül *Doppelfalkonett*. Míg az úgynevezett *Einfaches Falkonett* (lásd: *Falkonett*) kalibere csak 1 és 2 fontos, a *Doppelfalkonett* űrmérete 1,5–5 font közötti érték volt. Táborig mezei löveggé alakították.

Dzsbedzsi: a szó eredeti jelentése fegyverműves volt. Egyrészt *dzsebedzsinek* nevezték a nagyobb erősségekbe rendelt fegyverkészítőket és javítókat. Másrészt a tartományi szolgálatra rendelt portai zsoldosok egyik egysége is ezt a nevet viselte, amely a fegyverek gondozása mellett harcolt is.

Emír: arab eredetű méltóságnév. Valamely terület kormányzója.

Erste Platt: más néven *prima plana*. A *Hauptmann* stábjának tagjai alkották az *Erste Plattot*.

Falkonett: Iványi Béla szerint a falkonynál/*Falkaunn*ál könnyebb *falkonett* a 16–17. században a Magyar Királyságban a legelterjedtebb lövegfajtának számított. Táborigazd vagy mezei lövegként alkalmazták.

Feldherr: hadúr. Pontos meghatározását lásd a *Feldobrist* címszó alatt.

Feldmarschall: a Habsburg Birodalom haderejének irányítása, „idegközpontjának” szálai e tisztség viselőjének a kezében futottak össze. Mai fogalmaink szerint tekinthetnénk vezérkari főnöknek, aki a hadak közvetlen vezetéséből is kivette a részét. Feladatai és funkciói szerint ugyanis ő szabta meg a hadművelet egészét. A had teljeskörű irányítására kiterjedő, szerteágazó és több tisztségviselő felügyeletét magába foglaló feladatai miatt rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki egyéb hadvezért, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. A lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek, *Rittmeister*nek és egyéb lovas tisztségviselőnek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a hadi igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve az *Obrist-Profosz*-szal – a tábori rendtartás (*Feldordnung*) pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján, az *Obrist-Zeugmeister*rel közösen jelölte ki, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereggel közösen vonuló zsoldosokról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai közé tartozott még az is, hogy felügyeljen a tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markóányosokra a főlélmesterrel együttműködve. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árujukat kínáló az élelemrendtartásnak (*Proviantordnung*) megfelelő áron és mérési csúszás nélkül kínálják a termékeiket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania (*Patzbrief*), valamint büntetésükkel és helypénzükkel (*Standgeld*) kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak. Hozzá utóbbi esetben meg kellett egyeznie az *Obrist-Profosz*-szal. Feladatköréhez tartozott még a hadműveletek megtervezése és levezénylése: a felvonás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtlinien*), az ostromok idején a tüzéség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása az *Obrist-Zeugmeister*rel együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése, és a riadóhelyek kijelölése is a hatáskörébe tartozott. Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges felmerülő zsoldoslázadások elfojtásához egy zászló lovast (*Rehnfahne*) rendelt ki az uralkodó.

Feldobrist: a közreadott iratokban két esetben fordul elő a szó használata. Az egyik Christof von Teuffenbach tisztségére vonatkozik, aki, mint királyképe vagy *prorex* magát az uralkodót meghatározott jogaiban és feladataiban képviselte Felső-Magyarországon. Hardegg is viselte ideiglenesen a *Feldobrists*ágot egy rövid ideig. Vezetése alá három *Obrists*ág, az egri, a szendrői és a szatmári tartozott. Azaz az uralkodó bizonyos jogait gyakorolva a három fő tisztségviselő felett parancsnokolt és irányította Felső-Magyarország hadügyeit. Hardegg 1593 őszén újra ideiglenesen *Feldobrist* lett. A keresztény sereg hadjáratának a fővezérévé nevezték, azért, hogy két másik vele egyenrangú *Obrist* felett is parancsnokoljon. Mikor november elején a had széteszlott, a tisztsége is megszűnt. Az iratokban előfordul *General-Obrist*, illetve *Feldherr* szavakkal szintén e tisztség viselőjét illették.

Feldweibel: a tisztség betöltője a harcrend felállításáért és a zsoldosok egybegyűjtéséért volt felelős. Emellett a *Profosß* munkáját is segítenie kellett a hadi bíróság ülésén.

Felfegyverzett lovas: lásd német lovas.

Ferszákh: a perzsa eredetű szó török megfelelője a *tas*. Eredeti jelentésük kő, ám távolság megadására is, mint mérföld használták, amelyet egy óra alatt lóval vagy gyalog meg lehetett tenni. Így hossza mintegy 6 kilométer.

Főkapitány: amennyiben több hadnagyságból álló mezei hadat rendeltek egy adott személy parancsnoksága alá, akkor a teljes sereg vezetőjét, megkülönböztetve a neki alárendelt egyes gyalogos és lovas kontingensek hadnagyaitól, a megbízás idejére főhadnagynak, vagy a 16. század második felétől egyre gyakrabban főkapitánynak nevezték. Ez azonban azt is jelentette, hogy a mindenkori főhadnagy a hadon belül egy saját hadnagysággal rendelkezett, amelynek az élén mint hadnagy állt.

Furier: a zászló katonáinak szállását kiálló tisztségviselő.

General-Obrist: főparancsnok. Fontos meghatározását lásd a *Feldobrist*nál.

Gültpferd: az osztrák tartományokban a birtoktal rendelkezőknek minden 100 rénes forint jövedelem után egy lovas kellett kiállítania.

Hadifizetőmester: a felfogadott lovasok és gyalogosok zsoldjának befizetéséért az 1550-es években kialakult hadi fizetőmesteri (*Kriegszahlmeister*) hivatal tartozott felelősséggel. 1566-ban Felső-Magyarországon, azaz a Szepesi Kamarai igazgatta észak-keleti országrész tizenhárom vármegyéjében a végvidéki költségek finanszírozására életre hívták a felső-magyarországi hadi fizetőmesteri tisztséget (*Kriegszahlmeister in Oberungarn*). A hadi fizetőmesteri hivatal élén a tizenöt éves háború időszakában Miksa el Zala állt, míg Felső-Magyarországon – Hardegg szatmár szomságtal idjén – Michael Perma let töltött be a helyi tisztséget.

Hadnagy: a hadnak a „nagy”. Ebben az esetben a nagy szón a had fejét, legfőbbjét értették, tehát magas katonai tisztséget jelölt. A magyar hadszervezet élén álló személyek megnevezésére használatos szót a 16. század folyamán fokozatosan kiszorította a kapitány megnevezés.

Hajdú és szabadhajdú: alföldi, gyaníthatóan kun eredetű, leginkább puskával felfegyverzett gyalogság, amelyet – a darabontokhoz hasonlóan – tizedekbe, vajdaságokba és hadnagyságokba szerveztek. A forrásainkban szerepel az úgynevezett *szabadhajdúk* kifejezés. A fogalomnak a 16. században pejoratív értelme volt, hiszen mindazokra a földönfutóvá vált, felfegyverzett délszlávokra és magyarokra alkalmazták, akik a társadalomból kiszakadva a földesúri függéstől mentessé váltak, így szabadon annak zászlaja alá álltak, aki a legtöbbet ígérte szolgálataikért. Ez lehetett meghatározott időre szóló zsold vagy a portyák során szerzett zsákmányból való részesedés is. A magukat és számos esetben családjukat is jószerivel prédálásból és fosztogatásból fenntartók száma a tizenöt éves háború folyamán

ugrásszerűen megnövekedett. A *szabadhajdú* státusza ráadásul nem is csupán a sajátos magyar (kelet-közép-európai) viszonyok között értelmezhető. A német nyelvű iratokban feltűnő *Freibeuter* szó is hasonló helyzetű katonákra utal, történetírásunkban gyakran őket is szabadhajdúknak fordítják, de éppen a kifejezés sajátos csengése miatt ez félreértésre adhat okot. A fogalom valójában egész Európában ismert és elterjedt volt. A 16. századi németalföldi harcokban is feltűntek az úgynevezett *vrijbueteren*, akik a magasabb zsold fizetésétől kecsegtetve gyakran cserélgették gazdáikat, és zsákmány-, valamint fogolyszerzés reményében mélyen az ellenséges területekre portyáztak. A hol az Egyesült Tartományok, hol a Spanyol Királyság szolgálatába szegődött ilyen típusú hadra fogható elemekről nem feltételezhetjük, hogy ők szintén hajdúk (*szabadhajdúk*) lettek volna. Esetünkben arról lehet szó, hogy a német nyelvterületen használt kifejezést alkalmazták a Magyar Királyság viszonyai között mind a zsoldba éppen nem szegődött kun származású hajdúkra, mind pedig a hajdú módon felfegyverzett és harcoló egyéb prédáló, fosztogató félvilági személyekre is.

Hauptleute vagy *Haupt*: nem egy konkrét tisztségnévhez tartozott, hanem a szót gyűjtőfogalomként használták a korban. A különböző tisztségviselők közül a legfőbbet, az elsőt jelölheték ezzel a kifejezéssel. A Hardeggel kapcsolatban feltárt iratokból az derül ki, hogy mind az *Obrist*okat, mind az *Obristleutnant*okat, mind a *Oberhauptmann*okat, mind a *Hauptmann*okat, mind pedig a magyar főhadnagyokat, hadnagyokat és gyalogos vajdákat nevezték így, valamint stábjuk tagjainak együttes megnevezésére is alkalmazták a szót a korszakban.

Hauptmann: az *Obrist*hoz hasonlóan ez a szó is igen átfogó jelentéstartalommal bírt a korszakban. Feladata nem csupán katonai, hanem más adminisztratív ügyekre is kiterjedt. Ennek megfelelően mind a gyalogság, mind egyes lovas csapatok esetében „főember”, a „zászló vezetője”, valamint „parancsnok” értelemben egyaránt használták a tisztségnevet. A nyugat-európai hadszervezetben létezett színvonalja mind a zászló *Fähnlein*, mind a *Hauptmann* szavaknak: a kapitány (*capitano* vagy *capitaine*) és kompanyia (*compagnie* vagy *cornette*).

Hóhér (*Scharfrichter*): a regimént félélvégrehajtója. A *Hús* szót viselje a *Profosz* stábjához tartozott.

CIVILEK GYŐRÉRT

Hóstat: lásd a zsellér címszó alatt.

Huszár: a Magyar Királyság mezei hadában délszláv eredetű lovasok, huszárok is szolgáltak. Szervezeti felépítésük lényegében megegyezett a magyar lovagokéval, azaz ugyanúgy szerekbe és hadnagyságokba szervezték őket. A 16. században – elsősorban a német nyelvű forrásokban – gyakran feltűnő huszár lovas vagy egyszerűen huszár kifejezés alatt már egyértelműen magyar etnikumú katonákat értettek. Ebben az esetben az adott szert huszár módra szerelték fel. Ez azt jelentette, hogy a katonái a vezetéklovaikon maguk vitték a málhájukat és nem társzekereken, mint a lovagi szerek esetében. Ez biztosította számukra a nagyobb mozgékonyaságot, gyorsaságot a hadszíntéren.

Húspénz (*Fleischgeld*, *pecunia carnium*): ezt a pénzt a zsoldosok kifejezetten azért kapták, hogy valami meleget is ehessenek. A felfogadottaknak a vártartomány földjein nevelt álla-

tok (mint például a seregbarmok) húsára kellett költeniük az összeget, és nem kereskedőktől vagy a földbirtokosoktól megvenni, ezzel is a helyi jövedelmeket gyarapítva.

Ispán (comes, officialis): a 16. századi vártartományokban a prefektus és/vagy az udvarbírók alárendeltségében szolgáló tisztségviselők, akik egy vagy akár több falu fölött igazságszolgáltatási, gazdaságirányítási, valamint hadállítási és vezetési feladatokat láttak el.

Janicsár: a *jeni cseri* kifejezés, azaz magyarul új sereg szókapcsolat összevonásából jött létre a szó. A 15. század elejétől a janicsárság az Oszmán Birodalom haderejének legfontosabb gyalogsága volt. Általában Isztambulban állomásoztak, ám a 16. század folyamán részeit egy-egy nagyobb tartományi központba is kihelyezték.

Janicsár aga: a janicsárok parancsnoka.

Jobbágy: a jobbágyság alapvetően – mind katonai, mind gazdasági értelemben – a szolgálat tartásának egy módja volt. Ezzel a névvel ugyanis nemcsak polgárt, hanem zsellért és nemest is illethettek. A szó eredeti értelmének megfelelően egyben minden ingó igazsággért (a jövedelem jószágáért) szolgálatot tartó személy, akinek „tiszteséget tettek”, vagy ő maga „tiszteséget tartott”, jobbágnak számított.

Kapitány: a szó a latin *caput*-ból származik, amely főt jelent. Tehát valaminek a vezetője, illetve parancsnoka volt. A német nyelvű egykorú iratokban ugyanezre a *Hauptmann* kifejezést találjuk, amely jelentésértalma (fő ember) hasonló a hadnagyhoz és a kapitányhoz.

Kapudzsí: szultáni ajtónállók, kapuőrök.

Kartány: a 16. században az ostromágyúk alapfajtasát a kartány vagy *Karthaune* és alfajai jelentették. A legnagyobb kaliberűt (elvileg 96 fontos) *Doppelkarthaune*-nek nevezték. A megkülönböztető jelző nékik a változat az egész országban *Kartánme* néven emlegették. Méretéből adódóan ezt a lövegípust ostromágyúként használták. A korszakban a magyar nyelvben gyakran öregágyúnak nevezték.

Kethüda: valamely tisztségviselőt (akár beglerbéget, akár béget) feladataiban és jogaiban helyettesítő személy.

Kémpénz: egyrészt a török beglerbégek és szandzsákbégek *dívánjaiban*, tanácskozó testületében szolgáló beépített személyeknek, főleg a magyar származású íródeákoknak és a muszlim hitre tért renegátoknak fizetettek ebből az összegből a megszerzett információért. Másrészt az ellenséges erősségekbe bejáratos hódoltsági bírácoknak és parasztnak az alkalmankénti felderítésért.

Kéve, kereszt és kepe: a vártartomány majorsági földjein learatott szálás gabonát először kévékbe kötötték, majd ezt kereszttekbe hordták. Bizonyos számú keresztből pedig egy-egy kévének nevezett nagyobb csomót raktak.

Khazniar: kincstartó.

Kótyavetye: a kifejezés a szerb-horvát „*Tko će veće* = Ki ad érte többet?” kérdő mondat elferdítésével honosodott meg a magyar nyelvben.

Kul: szolga. Tág értelemben az Oszmán Birodalmon belül mindenki a szultán szolgájának számított a nagyvezírtől az utolsó hadba vonulóig. Szűkebb értelemben a portai hadak, különösen a janicsárok megnevezésére használták.

Landeshauptmann: a kora újkorban az uralkodó képviselője volt az adott tartományban, aki mind megbízójának, mind pedig a helyi rendeknek elszámolással tartozott.

Landsknecht: a svájci zsoldosok mintájára I. Miksa német-római császár (ekkor még német király) egyik parancsnoka, Graf Eitel Fritz von Hohenzollern 1487-ben Brüggében felállította az első *Landsknecht* csapatokat. Az új gyalogság hamar hírnevet szerzett magának az európai harcmezőkön. Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy Georg Frundsberg továbbfejlesztette, és ezáltal még ütőképesebbé tette a svájci gyalogság harctéri taktikáját. A szót a 16. század végén már egyre ritkábban használták, szinte teljesen eltűnt az iratokból. Csak feltételezhetjük, hogy ritka alkalmakkal, amikor leérték, azon német gyalogos zsoldosok megnevezésére alkalmazták, akik a *Landsknechtek* eredeti toborzási területéről, azaz Tirolból, Bajorországból és Svábföldről álltak szolgálatba.

Lárma: áltámadás, amely során a védők figyelmét iszekezték megosztani.

Lehen: két zsoldfizetés között a meghatározott egy hónap helyett az esetek döntő többségében hosszabb idő telt el. Ilyenkor a had és fogadója és parancsnoka kérelemmel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy zsoldosai megállhatására bizt kérjen. Ez volt az úgynevezett *Vorlehen* vagy *Lehen*, amely összeget a következő mustra és zsoldfizetés alkalmával egyszerűen levonták a németeségből.

Leutnant: a 16–17. században valamely tisztségviselőt feladataiban és jogaiban helyettesítő személy, azaz vice volt.

Lovag: A lovasság legkisebb hadakozó alapegysége az úgynevezett lovagi szer volt. Ezt minimum 6 lovas alkotta, amihez mezei hadakozás, avagy táborozás alkalmával kötelezően egy szekeret vagy társzekeret is kiállítottak. A szer élén a lovag állt, mint főlegény. Őt és kíséretének tagjait nevezték katonának.

Lovas lövész: a 16. század első harmadában tűntek fel a nyugat-európai harctereken, és az 1560-as években már bizonyítottan szolgáltak ilyen lovasok a magyarországi hadszíntéren is. Német nyelvű elnevezésüket, az *Archibusiert* fő fegyverükről, a keréklakatos könnyű puszkáról, azaz *arquebus*ról kapták. Tüzerejük fokozása érdekében a nyeregképára több pisztolyt is felszereltek, míg testük védelmére nyitott sisakot, mell-, nyak-, váll- és hátvértet, valamint vaskesztyűt viseltek. A 16. század végi gyors ütemű elterjedésük tüzerejükkel és sokoldalú

felhasználhatóságukkal magyarázható, hiszen elő- és utóvédharcban, felderítő és őrszolgálatban, valamint portyázásban és a nagy ütközetekben egyaránt megállták a helyüket. Harcmódorukból adódóan a lassan mozgó, vagy hadrendbe fejlődött gyalogsággal szembeni alkalmazásuk tűnt a legcélszerűbbnek.

Lustratio, lustra vagy *mustra*: a kiállítandó vagy már kiállított hadnak előre meghatározott napon és helyen az Udvari Haditanács által kirendelt mustrabiztosok előtt kellett megjelennie. Ott a korábban felvett mustrajegyzék alapján megállapították, kik hagyták el a szolgálatot, illetve haltak meg a legutóbbi szemle óta. Ezt követően megvizsgálták a felfogadottak fegyverzetét, a lovasság esetén pedig lovaikat és azok állapotát is. Majd megállapították, mennyi fizetés jár egy-egy zsoldosnak a legutóbbi mustra óta. Ezt úgy számolták ki, hogy a leszolgált hónapok hópénzeiből kivonták az azóta eltelt időszakban az éléstárból átvett élelem értékét, illetve az esetleg kapott *Lehen* összegét.

Markotányos (Markatender): Egy-egy hadjárat idején a táborokban megjelenő markotányosok a keresztény zsoldosok ellátásában nélkülözhetetlen szerepet játszottak. A 16. század végén négy válfajukat lehetett megkülönböztetni: az élelmiszereket áruló markotányost (*Markatender*), a hús eladásával foglalkozó hentest (*Schlächter*), a minden egyebet áruló szatócsot (*Krämer*), valamint szakácsokat (*Sudler*) és szakácsnőket (*Sudlerin*), akik kifőzdék üzemeltetésével járultak hozzá a katonaság étellemezéséhez.

Martalóc: az oszmán hódoltság erősségeibe rendelt had leggyengébben fizetett, legkevesebbre értékelt, a zsoldlistákon legutolsóként feltüntetett, mindenre használó csapatneme volt.

Mérföld: egy német mérföld hossza a 16. században 6660 méter volt.

Mérő: a szöveg írója talán az alsó-ausztriai mérő gondolkodni 59,22 liternek felelt meg.

Mirliva: lásd a *bégszándék* című műve alatt.

Mozsár: olyan rövid csövű tűzfegyver, amely meredek röppályán tüzel. Kis hatótávolságú, ám nagy rombolóerejű lövedéket lő ki.

Nagyvezír (Vessir Bassal Obrister Vezzir Bassa): a szultán utáni legmagasabb főméltóság. A mindenkori portai államigazgatás feje.

Német lovas: a most kiadott forrásokban felfegyverzett lovasként szerepelnek. A 16. és 17. század fordulóján az Udvari Haditanács által kiadott iratokban egyértelműen látszik, hogy fegyverzetük (kard, valamint 2–3, vagy esetenként 5–6 pisztoly) és páncélzatuk (sisak, váll-, nyak-, hát-, mellvért és vaskesztyű) ellenére a kor könnyűlovasságához sorolták (*geringes Pferd*) a német lovasokat. Harcmódjuk, az úgynevezett *caracol* a keréklakatos pisztoly tűzerejének kihasználására épült: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortüzet adtak le, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé.

Notschlange: az úgynevezett *Schlangé*knak több alváltozatát különítették el a korszakban: *Doppelte Notschlange*, *Notschlange*, *Quartierschlange*, *Halbeschlange* és *Feldschlange*. A *Notschlange* besorolása igen nehéz, hiszen a különböző, ma még ismert ilyen típusú ágyúk kalibere 8 és 22 font között volt. Ezért ostromágyúnak már kicsinek számított, ám tábori vagy mezei lövegként túl nagy volt a súlya.

Nyelvefogni: a portya során elfogott ellenséges lovasok, illetve gyalogosok, vagy az elhurcolt hódoltságban lakók vallatásának elnevezése.

Nyergesszekér (Sattelwagen): A 15. század közepéig, a kerek *lafetta* vagy ágyútalp bevezetéséig valamennyi, később többnyire már csak a nehezebb csöveket speciális, megerősített szerkezetű szekereken, úgynevezett *nyergesszekereken* szállították hosszabb távra.

Oberhauptmann: a győri *Obrist* alá rendelt *Oberhauptmannok* mindegyike nemzetiségtől függetlenül több lovas és gyalogos had/zászló, illetve az alájuk rendelt *Hauptmannjaik*/kapitányaik/hadnagyaik felett parancsnokokak.

Obrist/Oberst: a szót a kortárs magyar és latin nyelvű iratokban kapitányként, főkapitányként vagy király képeként (*prorex*) használták, míg a mai történetírás egyszerűen ezredesnek fordítja. Ez azonban sok félreértésre adhat okot. A kifejezés eredeti jelentése arra utal, hogy a legfelsőbb, a legmagasabb beosztású személy, hiszen a német *ob* az *felső* jelentésű melléknév felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt a korszakban, mint a mai ezredesek. A had kiállításával megbízott személy ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, amely részeként a gyalogság esetében minden e tisztségre kinevezett személy a kezében tartotta az egységen belüli legfőbb törvénykezési jogot. A német szakirodalom szerint már az adott egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. Az *Obrist* egyben a régi német első zászlósa, a *Hauptmann* is volt. Az azonban igaz, hogy míg ezt az állást a tizenöt éves háborúban felfogadott német, vallon, francia és lotaringiai hadak esetében biztosan elfogadhatjuk, addig a győri és más végvidéki *Obristok* esetében már nem. A királyt meghatározott és adott jogaiban és feladataiban helyettesítő kinevezettek ugyanis a megbízás alapján nem saját embereiket hatalmazták meg a zászlók felfogadásával, hanem az Udvari Haditanács fogadta fel azokat az egységeket, és vezetőikkel kötött egyenként megállapodást, amelyeket aztán az adott *Obrist* alá rendelték. Azaz a Pápán szolgáló Huszár Péter lovasainak a felfogadására nem az *Obrist* adott megbízást, hanem a magyarországi hadügyeket Bécsből irányító kormányzatszerv. A szó használatával kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy nem csupán konkrét tisztség megnevezéseként, hanem általánosan is alkalmazták, mint az adott helyre rendelt hadak vezetője.

Obristleutnant: az *Obrist* alárendeltségében szolgáló helyettese, magyarul vicéje. A regiment második zászlójának a *Hauptmannja*.

Obrist-Zeugmeister: az Udvari Haditanács a tüzérségért és hadianyag-ellátásáért felelős tisztségviselőt, egy *Obrist Zeugmeister*t nevezett ki, aki nem csupán a mezei csapatok, hanem a végházak tűzszerszámaiért is felelt. Tehát ez esetben egy már létező tisztség jogköre bővült ki, duplázódott meg. Feladatai – hasonlóan a *Feldmarschall*hoz – igen szer-teágazóak voltak: a tüzérség irányítása, az ütegek ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása, a táborban lévő hadianyag felügyelete, a tábor védelmére és a várívásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem az ezredek lövészeit is el kellett látni puskaporral és ólommal (*Kraut und Lot*). Emellett ellenőrizte a megmaradt készle-tekét és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat végén felügyelte az ágyúk és a muníció visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie. A tisztség betöltőjétől elvárták tehát, hogy becsületes, istenfélő, és ügyes nemes legyen, aki járatos az „ördög tudományában”, így képes az alá beosztott személyeket megfelelően irányítani, posztját maradéktalanul ellátni. Feladatai végrehajtásához saját stábbal rendelkezett.

Obrist-Quartiermeister: a *Feldmarschall* táborhelyeket és azok elosztását az *Obrist-Quar-tiermeister* segítségével határozta meg.

Obrist-Wachtmeister: a tisztség betöltője azt kapta feladatául, hogy a tábor őrzését – mind ellenséges támadással, mind a felderítéssel szemben – biztosítsa. Lazarus von Schwendi ja-vaslata szerint a lovasság és a gyalogság részéről külön kellett volna kinevezni *Obrist-Wacht-meistert*. A tizenöt éves háború első szakaszában azonban egy személy töltötte be a tisztséget.

Obrist-Wagenmeister: a sereg mállóinak, a hadianyagnak és az élelemnek a szárazföldi szállítá-sáért, valamint a folyamatos utánpótlás megszervezéséért az *Obrist-Wagenmeister* volt a felelős.

Orátor: a Habsburg Birodalom isztambuli követségének hivatalos megnevezése a 16. században.

Orgona: a legegyszerűbb töltésközlő szerkezetű lövegteremtő a 16. században is használták.

Öregágyú: lásd a *kartány* címszó alatt.

Palánk: az elnevezés utal egyrészt az építés módjára. Ennek megfelelően a palánk, avagy magyar módra, azaz fából, földből készült fallal való építésre. Másrészt az elnevezés a vá-rakhoz, kastélyokhoz, kolostorokhoz kapcsolódó egyéb katonai funkciójú épületet, épü-letrészt, vagy településrészt jelentett.

Pattantyús (Büchsenmeister): tüzér, ágyúmester.

Polgár: a 16. században az a személy számított polgárnak, aki a falun vagy a városon belül házat és kertet bírt függetlenül attól, hogy a *sessió*jához tartozott e jobbágyi helyföld, vagy sem. Jobbágyként vagy zsellér módra gyalog szolgált urának.

Profosz: a regiment rendjéért felelős tisztségviselő. Ő jelölte ki a had piacát. A mészárosoknak minden egyes állat levágásáról értesíteniük kellett őt úgy, hogy a levágott állat nyelvére megkapta. E feladatai mellett, a törvényszéki tárgyalásokon szószólója által képviselte a vádat. Munkája ellátásához külön stábbal rendelkezett.

Prefektus: a vár legfőbb irányítójának, gondviselőjének számított. A szó maga a latin *praefectus* szóból származik. Eredeti, 15. századi jelentése előljáró volt. Ritkán a tisztség viselőjét egyszerűen csak helytartónak (*locumtenens*), kormányzónak (*gubernator*) vagy fő gondviselőnek (*superintendens*) írták.

Pribék: az Oszmán Birodalom szolgálatába állt, jórészt a muszlim felekezetre áttért személy. Fontos szerepet töltek be a kémkedésben és a hírszerzésben.

Quarterschlang: Negyed kartány, azaz magyarul csatakigyó, amely a nehéz- és a kiságyúk között köztes helyet foglalt el. Tábori vagy mezei löveglént alkalmazták.

Rác: a szerb nép 19. század előtti magyar megnevezése. A szó eredetileg Raška város nevéből származott. A hódoltság időszakában a rácokat mind a két háborúzó fél oldalán megtaláljuk. Közülük kerültek ki a 16. században I. Mátyás magyar király fekete seregében szolgált huszárok, valamint az Oszmán Birodalom híres-hírhedt martalócai is.

Rája: muszlim és más vallású adófizető, termelő alattvaló.

Regiment: amennyiben a hadud a 16. században úgy döntött, hogy több zászló/*Fähnlein* gyalogost is felfogad, úgy azokat regimentbe szervezték, amely élen az *Obrist* állt. A szót a magyar történetírás tévesen a Dugonics András által a 18. század végén alkotott, és az *Etelka* című művében először 1788-ban megjelent ezred névvel fordítja le. A korszakban ez utóbbi kifejezést természetesen nem ismerték, így nem is fordították le. A szót eredeti értelmé szerint az egy-egy századot alá tartozó, egy seregében lévő gyalogosokra alkalmazták. Ez azonban nem jelentett kizárólagoságot, hiszen a szatmári vagy a győri végvidéken is regimentről beszélhetünk. Utóbbi esetében azonban az *Obrist* alá rendelt, és az alsó-ausztriai rendek vagy az uralkodó közvetlen jövedelmeiből (birodalmi segély, adók és vámok) finanszírozott gyalogosok és lovasok összességét értették. Ráadásul még a nemzetiségi összetétel sem számított, hiszen Hardegg alatt ugyanúgy szolgáltak németek, magyarok és rácok is. Szeretném felhívni arra a figyelmet, hogy a Habsburg Birodalom lovasságának esetében a regiment fogalmát csak a 17. század harmadik évtizedében kezdték el alkalmazni. Addig egy-egy lovas had felállításával megbízott *Obrist*nak három, négy, öt vagy több zászlót kellett toboroznia, felszerelnie és vezetnie.

Rezervális (Revers): a felfogadással megbízott személy ebben az iratban esküt tett arra, hogy a *Bestallung*ában és a kapitulációjában foglaltaknak eleget tesz.

Rittmeister: a szó mai jelentése magyarul lovaskapitány vagy lovasszázados, mint katonai rang pedig egészen 1945-ig használatban volt a *Wehrmacht* harckocsizó alakulatainál.

Mégis úgy vélem, hogy hasonlóan az eddig említett *Obrist*hoz, és a német gyalogok esetében a *Hauptmann*hoz, ezt a szót sem tartom helyesnek lefordítani. Ugyanis a 16. és a 17. század fordulóján a *Rittmeister* egy tisztség volt, nem egy rang. Ez utóbbivá a 18. század folyamán vált. Helyét a kor katonai hierarchiájában feladatai számbavételével adhatjuk meg. Eszerint a *Rittmeister* tisztség betöltője egy-egy német lovas zászló felett állt, illetve az ott szolgáló nemes lovasokat és kíséretüket (*Glebe, lange Reihe*) vezényelte. A *Hauptmann*hoz hasonlóan saját stábbal rendelkezett. Zsoldját igen rendhagyó módon számolták ki, mivel minden megmustrált lovasa után 4 forintot vehetett át. Az így kiszámítható zsold összege azonban egységenként, vagy akár egységen belül is eltérhetett egymástól, a szemlén részt vettek számától függően. Hasonlóan a gyalogsághoz, itt is a német lovasok élére kinevezett *Obrist* egyben az első zászló *Rittmeister*e volt, ám a lovasság esetében a regiment kifejezést, mint szervezeti egységet nem használták a 16. század végén. A fogalommal csak a 17. század közepén, a harmincéves háború időszakában találkozunk az utóbbiaknál. A jelenségre – jelen pillanatban – egyetlen magyarázatként azt tudom felhozni, hogy a lovasság soraiban nemesek és kíséretük szolgált, akik más társadalmi megítélés és más elbírálás alá estek, mint a zömében a szegény sorsúak vagy a nincstelenek közül kikerült gyalogosok. A lovasok *Obrist*jai nem is rendelkeztek „beosztottaik” felett bírói hatalommal, hiszen az a mindenkori *Obrist-Feldmarschall*t illette meg.

Rottmeister: ezen alárendelt tisztség esetében a kifejezés jelentés tartalma és fordítása a gyalogság és a lovasság esetében eltérő. Előbbi vonatkozásában megkérdendő a kor magyar nyelvében is használt tizedes szóval. A lovasság esetében azonban ugyanezt már nem lehet elmondani. *Rittmeister*ek alárendeltségébe tartozó zászlóban minden 50 lovas élére egy-egy *Rottmeister*t neveztek ki. Így tehát a több száz fős alakulatot kisebb, hatékonyabban irányítható csapatokra bontották, amelyeknek az élére egy-egy külön parancsnok került.

Sáfár (*Dispensator annonae* vagy *curator victualium*): a városban tárolt termények és élelmiszerek felügyelője volt.

Scharffenlin: ez az ágyúfala a *falkönig*nél kisebb és könnyebb volt. Másik elnevezése a korban *siska*. Alig volt nagyobb, mint egy szakállas puska. Iványi Béla szerint neve a latin *Serpentin* német eltorzult alakjából származott. Tábori vagy mezői lövegként alkalmazták.

Singerin: a *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak, *Karthaunénak* nevezték. Ezt a lövegtípust is ostromágyúként használták.

Soltész (*Schultheiß*): az *Obrist* bírói joghatósága után a törvénykezési rangsorban a *soltész* vagy hadbíró következett.

Steckenknecht: az őrizetbe vettek, illetve a fogvatartottak őrzéséért felelős *Stockmeister* segítőtje.

Stockmeister: a *Profoß* stábjához tartozó tisztségviselő, aki az őrizetbe vettek, illetve a fogvatartottak őrzéséért felelt.

Szandzsák: más néven *liva*. Az Oszmán Birodalom katonai és polgári igazgatásának középnyag területi egysége, amelynek az élén a szandzsákbég állt.

Szerdengcsdik: Azok a harcosok, akik valamely feladat elvégzésére önként jelentkeztek.

Szilahtár: Hat egységből álló portai zsoldos lovasság, az *alti bülük* egyik csapata.

Szpáhi: javadalombirtok (tímárbirtok) ellenében harcoló lovas, aki nem egyedül, hanem a birtoka nagyságától függően meghatározott számú fegyveres kísérettel (*kilidzs*) vonult a hadba. Emellett az udvari zsoldos csapatok egyikét is így hívták.

Szer (Sattelpferd): a 16. század végi forrásokban még elvétve lovagokként (*Ritter*) említett lovasok nem egyedül vonultak hadba, hanem az úgynevezett lovagi szerekkel. Ennek német megfelelője az úgynevezett *lange Reihe* volt. A szert a lovag/nemes/főlegény/hadnagy/kapitány/*Hauptmann/Obrist*, valamint az öt és húsz fő közötti lovasból, többségében közrendűekből álló kísérete alkotta. Ennek megfelelően a mástrajlistromokban (*Musterregister*) csak a lovag nevét tüntették fel, embereit nem. A korszakban mind a lovagot, mind a kíséretét katonának nevezték.

Szerdár: egy-egy hadjáratban az adott hadszíntérre rendelt oszmán hadsereg parancsnoka. Ez lehetett a nagyvezír vagy más vezír, esetleg egy-egy beglerbég is. Az 1593. és az 1594. évben Szinán nagyvezír volt a magyarországi szerdár.

Tarack: a 16. században a kisebb kaliberű löveg magyar elnevezése volt.

Tizedes: Az egyes hadnagyságok, vagy ahogyan a korszakban még nevezték, zászlók általános szervező elve a tizedes, század számrendező volt. Míg a lovasság esetében a legkisebb szervezeti egységnek a szer, addig a gyalogságban a tized számított. Ez utóbbi élén állt a tizedes.

Törvényoszolga (Gerichtsbene): egy-egy dűnbonttal egy-egy *Trufol* munkáját segítette.

Übersold: az előre meghatározott havi zsoldon felüli juttatás.

Vajda: a tisztség betöltője a saját feladattal, céllal tevékenykedő gyalogos hadnak volt a vezetője, függetlenül annak létszámától. Maximum száz fő felett rendelkezett.

Vilajet/elaJet: a hadi és a polgári közigazgatás legnagyobb területi egysége. Élén a beglerbég állt.

Vlach: törökül *eflak*. Balkáni eredetű vándorló, pásztorkodó nép, amelynek tagjai már a középkor folyamán feltűntek a Magyar Királyság területén. A hódoltság idején nagy számban telepedtek meg a Dél-Dunántúlon, főleg Tolna és Somogy vármegyében, ahol különböző – főként a hadakozással összefüggő – szolgálatokat vállaltak az oszmán haderőben. A magyar nyelvben innen ered a románokra az önálló román állam megalakulásáig használt oláh szó.

Vorleben: lásd a *Lehen* szó magyarázatánál.

Wachtmeister: a tábor védelméért, illetve az erősség fontosabb pontjainak (bástyák és tárházak) őrzéséért és rendjéért felelős tisztségviselő.

Weibel: két – a felfogadottak által maguk közül választott – *Weibel* feladata közé tartozott a zsoldosok panaszainak jelentése a zászló parancsnokának, a vonulás rendjének kialakítása, a *Feldweibel* segítése az őrség felállításánál, valamint a lőpor, az ólom és az élelem kiosztása is.

Zarben/zarbuszn: kisebb, könnyebben hordozható löveg volt. Többnyire ólomgolyó kilövésére használták.

Zászló/Fähnlein: a fogalmat mind a magyar, mind a nyugat-európai hadszervezet használta, mint a magasabb szervezeti egység megnevezését. A kiállított vagy felfogadott gyalogosokat és lovasokat egy-egy zászlóba szervezték, amelyek élén egy-egy *Hauptmann*, kapitány, hadnagy vagy vajda állt. A magyar hadszervezetben a száz főben maximalizált zászlók a lovasság esetében szerekből, míg a gyalogságnál tizelekből épültek fel.

Zászlóvivő/zászlós: a *Hauptmann* stábjának főbb tisztségviselői közé tartozott egy zászlós (*Fändrich*), akit szintén az *Obst*-t fogadott fel személyesen.

Zeugdiener: a *Zeugwart* munkáját segítő személy.

Zeugwart: a hadianyag őrzésével és nyilvántartásával megbízott hadszertárnok.

Zsellér: az ilyen módon szolgáló személyek rendelkeztek ingatlanigazsággal, házzal vagy házrészszel, amely vagy egy polgár kertjében, vagy azon kívül, pusztahelyi földön, mezőn, gyepen, azaz nem művelt ügynevezés szabadságon épült. Az így létrejött településrészt nevezték a 16. és 17. században is magyarul *hászlónak*.

CIVILEK GYŐRÉRT

MUTATÓK,
LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

CIVILEK GYŐRÉRT

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A

Ahmed bég 156
 Ahmed szécsényi bég 156
 Aldobrandini, Cinzio 20, 21, 148–150
 Anarcsi Péter 76
 Annivan bég 126
 Arszlán bég 153
 Auersperg, Andreas Freiherr von 19

Á

Ágoston Gábor 154
 Ányosius Mihály 116

B

Bagi Zoltán Péter 7, 8, 11, 13, 24, 25, 53, 73, 78, 85, 102, 107, 144, 148
 Bakhtiár bég 156
 Balassi Bálint 16, 126
 Balassi Zsigmond 144
 Batthyány II. Ferenc 8, 27, 28, 36, 95, 110, 145
 Bauer, Oswald 11
 Bánffy János 145
 Bátori Elek 75, 76
 Bátori István (somlyói) lengyel király és erdélyi fejedelem 124
 Bátori István (ecsedi) orosz király 71, 76, 145, 134
 Bátori Miklós 119
 Bátori Zsigmond 24, 76
 Berka von Daub und Lipp, Zdenko 11, 32, 44, 45, 62, 92, 93, 95, 97
 Békási Mihály 78
 Bicsérdy Benedek 114
 Bogdán István 9, 89
 Borbély János 112
 Bory Mihály 121
 Bostan, Ídris 154
 Budai János 84, 142
 Buza János 63

C

Comora, Georg Wendel von 104
 Czech, Johannes 71
 Czobor Mihály 132, 145

Cs

Csapi Kristóf 76
 Csáky Pál 52

D

Dersffy Ferenc 28, 36, 110, 144
 Dilich, Wilhelm 64
 Dobai Péter 31
 Dobó Ferenc 21, 75, 76, 84–86
 Dohna, Abraham von 62
 Dollecsek, Anton 36
 Domokos György 26, 36, 37
 Dóczy Imre 145
 Dóczy Kelemen 75
 Dreyling, Ambrosius 75, 76

E

Eggenberg, Ruprecht von 19
 Eötvös Péter 138
 Erdődy Tamás 29
 Erzsébet herceg 14, 24, 62, 68–75, 84, 101, 116
 I. Erzsébet angol királynő 18
 Evlia Cselebi 152

F

Fáncsi György 85
 Fejérvögy István 122
 Fekete Máté 31, 36
 II. Ferenc szász-lauenburgi herceg 16, 61, 105, 106, 122
 Ferhát bég 121, 157
 Ferhát pasa 18
 Fodor Pál 18, 19
 Forgách Mihály 144
 Forgách Sebestyén 144

Forgách Simon 134
Forgách Zsigmond 110, 122, 132, 144
I. Frigyes Vilmos szász-weimari herceg 105
Fruntsberg, Georg 168
Fugger, Octavius Secundus 11
Fugger, Philipp Eduard 11
Fugger, Maria Magdolna 11
Fugger, Marx 11
II. Fülöp spanyol király 18

G

Gall, Bernhard Leo 8, 11, 14, 15, 27, 28, 36, 37, 39, 40, 45, 61, 91, 95–97, 100, 105, 110, 117–123, 126
Georg, Hermann 11, 12, 30, 31, 35–39, 95, 112
Gévay Antal 9, 113, 152
Gömöry Gusztáv 34
Greiß, Rudolf 124

GY

György János 84, 85

H

Hager, Sigmund von 15, 80, 115
Hangay Zoltán 19
Haszán temesvári beglerbég 21, 46
Hausmann, Friedrich 14–17
Hegy Klára 6, 7, 9, 15, 16, 18, 30, 46–48, 84, 103, 113, 144, 150, 152–154, 157, 158
IV. Henrik francia király 18
Herélt Ali 41, 116
Herélt Juszuf 156
Hofkirchen, Georg Andreas von 6, 17, 20, 89, 101, 102, 104
Hohenzollern, Eitel Fritz Graf von 168
Horváth Bertalan 114
Horváth György 114
Höllreich 73, 74
Hungler József 7
Huszár Péter 8, 12, 30, 31, 35, 37–40, 42, 43, 78, 79, 93, 95, 96, 105, 112, 113, 142, 143, 170

I

Illésházy István 15, 131–134
Istvánffy Miklós 7, 8, 10–16, 37, 41, 85, 109–112, 114, 117, 121–123, 144, 145, 157
Ivanics Mária 6
Iványi Béla 26, 36, 37, 164, 173
Izsák fehérvári bég 112, 113, 123

J

Jedlicska Pál 7, 11

K

Kalchstein, Sigmund von 61
Kamuka János 39
Kapra Ferenc 86
Kara Ali 15, 16, 19, 88, 123, 126
Karaferi Mehmed 119–121, 153, 156, 157
Karácson Imre 15, 152–157, 159
Károlyi Mihály 76
Kegan, John 6
III. Kelemen pápa 20, 21, 149
Kelenik József 11, 16
Kemény István 47, 48, 62
Kertész István 6
Kielman von Kiedmansegg, Andreas 63, 70, 71
Köcsk Haszán aga 152, 155
Kollonits, Seifried von 61, 122
Königsberg, Ehrenreich von 61, 122
Königsberg, Ulrich von 37, 40, 61, 117, 122
Krekwitz, Friedrich von 19, 20, 102, 104, 127, 140
Kurz von Senftenau, Engelhard 15, 60, 105, 118, 120, 122, 124, 133

L

Leschenbrandt, Georg 69
Lichtenstein, Georg Erasm von (Georg Erasmt Lichtenstein és Nickolsburg ura) 71–74

M

Majtényi László 85
Malkucs aga 88

Maraxi, Wenzel 11, 27, 28, 40, 45, 91, 93, 95, 110

Matuz József 17, 18

Mátyás főherceg 9–11, 14–16, 25, 32, 33, 41, 46, 60, 62, 70–74, 78–81, 97, 100, 101, 103, 118, 120–123, 125, 129, 132, 138, 150

I. Mátyás király 172

Mehmed hercegovinai bég 19

Mehmedpasazáde Haszán 9, 24, 28, 32, 44, 46, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 113, 132, 134, 138, 142, 152–157

Mihály István 30, 31

Mikolai Ferenc 76

Mikolai Mihály 76

Miksa főherceg 150, 154

I. Miksa német-római császár 168

Minucci, Minuccio 148

Murád aga 88

III. Murád szultán 17–19, 24, 101, 110, 138, 141

N

Nagy Ferenc 85

Nagy László 8

Nádasdi Ferenc 8, 9, 12, 15, 21, 27, 28, 35–38, 40, 41, 44, 45, 86, 88, 92–96, 98, 105, 110, 111, 114–117, 122, 125, 126, 132, 133, 138, 140–144, 150

Nádasdi László 145

Nádasdi Tamás 113, 145

Niederkorn, Jan Paul 117

Nogarol, Ferdinand Graf zu (Ferdinand Graf von Nogarol) 71, 73, 74

O

Ormándi Péter 7, 24, 25, 30, 34, 89, 138

Ortelius, Hieronymus 7, 8, 15

Ostosith András 142

Oszmán 158

Oszmán aga 88

Oszmán bég 24

P

Pálffy Géza 7, 8, 13, 17, 19, 20, 22, 27, 29, 47, 60, 64, 67, 71, 73, 85, 88, 115, 116

Pálffy Miklós 7–15, 20, 25–30, 32, 33, 35–38, 40–43, 45, 46, 61, 73, 84, 85, 91, 93, 95–97, 100, 103–105, 110, 111, 114–118, 120–126, 128, 132, 133, 140, 142, 144

Perlin, Niccolo 80, 134

Pernauer, Michael 63, 68, 165

V. vagy Sánta Péter moldvai vajda 86

Pogrányi Benedek 85, 120, 121

Pósfai István 85

Prakowsky, Adalbert 62

Praun, Erasm 7, 8, 10–12, 14, 15, 27–31, 33, 35, 37, 44, 45, 61, 73, 90, 93, 95, 100, 105, 114, 115, 117, 118, 125, 132, 144

Prépostváry Bálint 13, 45

R

Rachcs 125

Raitenau, Jakob Hannibal von 123

Rappach, Christoph von 59, 60

Rác Péter 31

Rákóczi Zsigmond 19, 123

Redern, Melchior von 62, 122

Reusner, Nicolaus 139, 140

Római András 121, 132, 145

Révai Gábor 132

Révai László 18

Révai Péter 145

Riedesel von Camberg, Philipp 123

Riedmann, Andreas 61, 121

II. Rudolf német-római császár és magyar király 11, 19, 20, 47, 80, 140, 149, 159

S

Santhilier, Gilbert de 90, 95, 115

Schiernbrand, Melchior 62

Schilling, Niclas 40

Schlick zu Passau, Sebastian 118, 122

Schönberg, Hans Reinhard von 61, 122, 126

Seideln, Friedrich 19

Sibrik Gáspár 84

Speciacasa, Ferranto Samaria de 7, 24, 26,
31, 34, 85, 101, 102, 104, 148
Speciano, Cesare 20, 21, 148, 149, 150
Sprinzenstein, Hans Albrecht von 61, 105,
123
Starhemberg, Gotthard von 61, 122
Starsith Farkas 115

Sz

Szatlóczi Gábor 7, 9, 27, 31, 47–49, 51, 53
Szári Ali pasa 153
Szelesti János 84, 87
Szendrei János 58
Szezái pasa 156
Sziávus pasa 18
Szilva Pál 36, 125, 138
Szinán budai beglerbég 19
Szinán nagyvezír 6–9, 10, 12, 13, 16, 18–
21, 25, 26, 28, 30, 34–36, 42, 46, 80, 81,
89–91, 99, 102, 106, 107, 111, 113, 114,
127, 129, 132, 138, 141, 145, 148, 153,
155, 158, 159, 174
Szinánpasazáde Mehmed 20, 22, 35, 46,
88, 89, 98, 102–104, 134, 141, 148, 150,
153, 157
Szokollu Mehmed nagyvezír 9, 113, 134,
152
Szovák Márton 107
I. Szulejmán szultán 133, 145, 152, 153

T

Takáts Sándor 7
Tapolcsányi János 116
Tarnóczi Farkas 138
Telekessy István 110
Telekessy Mihály 110, 143, 145
Telli Haszán 18–22, 101, 104
Terjáki Haszán 155
Tettau, Karl von 61, 110, 141
Teuffenbach, Christof von 13, 14, 20, 41,
46, 62, 74, 75, 98, 101, 103–105, 118,
129, 134, 140, 149, 150, 164
Thurn, Hans Ambrosius von 46

Thurn, Hans Jakob Graf von 37, 40, 61,
122
Thurn, Heinrich Matthias Graf von 11, 45,
94
Thurzó György 61, 110, 145
Tompos 39
Tóth Sándor László 7, 8, 13, 15, 18–21, 45,
150, 157
Török István 144
Tragurin Jakab 119
Tretler 73
Turkhánzáde Musztafa 156

U

Ufano, Diego 100
Uhrmüller, Christian 61
Ungnad, David Freiherr von Sonnegg 15,
16, 32, 75, 105, 106, 128, 133

V

Vajda Kristóf 12, 17, 38
Varga Szabolcs 19
Vassay József 113, 116
Vetési László 76
Végh Ferenc 45
Világi István 76

W

Wallay László 80

Z

Zafir aga 18, 81
Zay András 145
Zádori János 88
Zeller, Michael 165
Zrínyi György 8, 9, 11, 12, 27, 28, 35–38,
40, 41, 44, 45, 60, 61, 73, 92–95, 97, 98,
110, 111, 116, 122, 132, 133, 138, 140–
142, 144, 145, 150, 154
Zülfikár bég 156
Zwiedeneck-Südenhorst, Hans von 19
Zs
III. (Wasa) Zsigmond lengyel király 18

CIVILEK GYŐRÉRT

HELYNÉVMUTATÓ

A

Ajka 78
Anatólia (Törökország) 17, 44, 103
Ausztria 107, 110, 141

B

Bajorország 168
Bakabánya (ma: Pukanec – Szlovákia) 85, 121
Bakony 16, 78, 116, 142
Batiz (ma: Botiz – Románia) 76
Belgrád (ma: Beograd – Szerbia) 10, 19, 20, 34, 36, 81, 101–104, 121, 126, 127, 141, 154, 155, 158
Berzence 133
Bécs (Wien – Ausztria) 8, 9, 11, 14, 16, 21, 22, 32, 33, 59–61, 63, 69, 72, 73, 75, 86, 88–92, 94, 99–101, 105, 107, 117, 122, 138, 148, 170
Bihać (Horvátország) 19
Bikó (Papbikó, ma: Bicău – Románia) 49
Bozsók (ma: Bzovík – Szlovákia) 85
Buda (ma: Budapest) 6, 7, 9, 10, 13, 16, 20, 22, 32–34, 36, 45, 46, 79, 81, 88–91, 97–99, 101–104, 106, 111, 113, 114, 115, 126–129, 132, 133, 141, 142, 148, 152–156, 158, 159

Cs

Csallóköz 27, 32, 153
Csanak (ma: Ménfőcsanak, Győr része) 87
Csábrág (Csábrágvarbók, ma: Čabradský Vrbovok – Szlovákia) 85
Csákány 86
Csehország 20, 21, 148, 149
Csesznek 77
Csobánc 77
Csókakő 142

D

Daróc (Királydaróc, ma: Craidorolț – Románia) 48, 49, 55

Diósgyőr (ma: Miskolc része) 119
Dobra (ma: Dobra – Románia) 49, 51, 52, 55
Drégely 118, 120
Drégelypalánk 118

E

Eger 85, 164
Erdély 20, 24, 99, 148
Erdőd (ma: Arduđ – Románia) 48, 51, 52, 55
Erdőszáda (ma: Ardușat – Románia) 48, 49, 55
Eszék (ma: Osijek – Horvátország) 127
Esztergom 12–15, 17, 22, 41, 44–46, 79, 80, 91, 97–99, 101, 103, 105–107, 111, 122, 123, 127, 128, 133, 141–143, 150, 153, 157–159

É

Égerhát (ma: Ariniș – Románia) 48
Ersekújvár (ma: Nové Zámky – Szlovákia) 7, 101, 103, 117
Észak-Afrika 17

F

Fehérvár (lásd: Szechenyhérvár)
Felső 1
Földvár (ma: Dunaföldvár) 6, 89
Füleke (ma: Fil'akovo – Szlovákia) 13, 41, 44, 45, 98, 101, 119, 123, 156

G

Gesztes (ma: Várgesztes) 81, 142
Goléta (La Goulette, ma: Tunis része – Tunézia) 138
Görögfehérvár (lásd: Belgrád)

H

Hatvan 22, 44, 46, 86, 103, 129, 134, 153, 156, 157, 159
Havasalföld (ma: Románia része) 26, 148

CIVILEK GYŐRÉRT

Hercinai erdő (ma: Németország) 142
Hirip (ma: Hrip – Románia) 48
Horvátország 42, 77, 115, 127, 150

I

Isztambul (Törökország) 17–20, 26, 42,
101, 103, 141, 145, 159, 167, 171

K

Kanizsa (ma: Nagykanizsa) 60, 86, 89
Kassa (ma: Košice – Szlovákia) 24, 47, 57,
85, 86, 129, 140
Keresztúr (ma: Ráckeresztúr) 89
Keszthely 77
Kékkő (ma: Modrý Kameň – Szlovákia)
84, 149
Kiskomár (ma: Zalakomár) 86
Komárom (ma: Komarno – Szlovákia) 8,
10–12, 27, 29, 30, 32, 33, 35–37, 41, 45,
90, 91, 94, 97, 98, 101, 103–106, 110,
111, 115, 117, 118, 122, 129, 132, 135,
138, 140–142, 144, 153, 154, 159
Komját (ma: Komjatice – Szlovákia) 85
Konstantinápoly (lásd: Isztambul)
Koppány (ma: Törökkoppány) 41, 44, 86,
98, 116
Korpona (ma: Krupina – Szlovákia) 84, 86,
118
Környe 9, 28, 81

L

Lázári (ma: Lazuri – Románia) 76
Léva (ma: Levice – Szlovákia) 21, 84, 103,
118

M

Magyaróvár (ma: Mosonmagyaróvár) 105
Mikola (ma: Micula – Románia) 76
Mindszent (Kassamindszent, ma: Valaliky
– Szlovákia) 86

N

Nagyszombat (ma: Trnava – Szlovákia) 21,
78, 79

Nándorfehérvár (lásd: Belgrád)
Néma (Kolozséma, ma: Klížska Nemá –
Szlovákia) 7, 35
Németi (lásd: Szatmár)
Nógrád 14, 15, 22, 101–103, 117–119, 123,
132, 138, 149, 150, 153, 155–157

NY

Nyitra (ma: Nitra – Szlovákia) 121

O

Oroszfalu (ma: Nagyoroszi) 119
Ottanek (Horvátország) 19

Ó

Óbuda 46

P

Palota (ma: Várpalota) 6–9, 12, 14, 20, 24,
25, 27–31, 33–36, 39, 73
Palkozd 13, 17, 110, 116, 152
Pápa 6–9, 11–13, 25, 27, 30, 31, 33–37, 39,
78, 80, 87, 89, 91, 92, 96, 100, 101, 106,
107, 110, 115, 117, 118, 142, 170
Párkány (ma: Stupovo – Szlovákia) 122,
124, 126, 128, 129, 134, 158
Pancsa (Irán) 17
Pest (ma: Budapest) 13, 44, 45, 79, 88, 129,
141, 149
Petrijnja (Horvátország) 19, 42
Piskárkos (ma: Pişcari – Románia) 76
Prága (Praha – Csehország) 12, 14, 19, 21,
22, 63, 86, 89–91, 98, 99, 101, 103, 104,
148–150

R

Ráckeve 72
Regensburg (Németország) 107
Rendek (ma: Ajkarendek – Ajka város része) 78
Réde 88

S

Sárvár 8, 35
Segesd 132

Seregélyes 7, 34, 89
Sós major (Sóspuszta, ma: Sărătura – Románia) 48, 55
Sukoró 92, 152
Surány (Nagysurány, ma: Šurany – Szlovákia) 85
Sülelmed (ma: Ulmeni – Románia) 49
Svábföld (Németország) 118, 168

Sz

Szabadka (Szabadkapusza - Rimaszombat része, ma: Sobôtka - Szlovákia) 45, 157
Szabadka (ma Subotica - Szerbia) 45
Szamosszeg 49
Szanda 103, 154-157
Szatmár (Szatmárnémeti, ma: Satu Mare - Románia) 17, 21, 47-49, 51, 52, 54-57, 62-64, 67-70, 75, 76, 86, 164, 165, 172
Szekszárd 87
Szendrő (Magyarország) 164
Szendrő (ma: Smederevo - Szerbia) 121, 157
Szentmártonhegy (ma: Pannonhalma) 11, 27, 35, 77
Székesfehérvár 6, 9, 10, 12-14, 16, 19, 22, 24-28, 30, 32-34, 36, 37, 39, 41-45, 78, 81, 88-100, 110-117, 123, 126, 132, 133, 138, 140-143, 149, 150, 152-155, 162
Szigetvár 138
Szigliget 77
Szikszó 19, 123
Sziszek (ma: Sisak – Horvátország) 19
Szlavónia (ma: Horvátország) 77
Szokond (Kisszokond, ma: Soconzel - Románia) 49
Szolnok 44, 85, 86, 98
Szopor (Alsószopor, ma: Supuru de Jos - Románia) 49
Szőny (ma: Komárom része) 132

T

Takácsi 78
Tata 7-9, 16, 27-31, 34, 36, 73, 81, 90, 106, 107, 111, 129, 132, 155
Teszér (ma: Pápateszér) 78

Thesszália (Görögország) 119
Tihany 25, 26, 30, 31, 36, 77
Tirol (Ausztria és Olaszország) 118, 168
Tokaj 75, 76
Tolna 72, 87, 111, 128
Transzkaukázia (a Kaukázus hegységtől délre elterülő vidék, amelyen ma Örményország és Azerbajdzsán található) 17
Trákia 141
Tulln (Ausztria) 86
Tunis (Tunézia) 138

Ú

Újfalú (Szamosújfalú, ma: Buzești - Románia) 48, 55

V

Vác 119, 156-158
Vál 142
Vázsony (ma: Nagyvázsony) 26, 60, 77
Venyim (ma: Nagyvenyim) 7, 34, 89
Veszprém 6-9, 12-15, 17, 20, 24-26, 29, 31, 32, 37, 41, 42, 71, 79, 87-92, 100-102, 111, 116-118, 125, 138, 141, 148, 149
Vértessomló 142
Vértessomlói (ma: Vértressomló része) 142
Vörösvár (ma: Dilisvörösvár) 142

Zólyom (ma: Zvolen – Szlovákia) 85, 118

Zs

Zsámbék 46, 142

CIVILEK GYŐRÉRT

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
  - Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
    - Ungarische Akten (UA)
      - Allgemeine Akten (AA)
        - Fascikulus (Fasc.)
          - Konvolutum (Konv.)
- Kriegsarchiv (KA)
  - Alte Feldakten (AFA)
  - Bestellungen (Best.)
  - Hofkriegsrat (HKR)
    - Protokolle (Prot.)
      - Expedit (Exp.)
      - Registratur (Reg.)
        - Band (Bd.)
- Finanz und Hofkammerarchiv (FHKA)
  - Alte Hofkammerarchiv (AHKA)
    - Hoffinanz Ungarn (HFU)
      - Rote Nummer (RN)
    - Gedenkbücher Ungarn (GBU)
- Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB)
  - Fuggerzeitungen
    - Codex (Cod.)

CIVILEK GYŐRÉRT

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágoston* 1993 *Ágoston Gábor*: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzezség fejlődésében a 15–17. században. *Történelmi Szemle* 34. (1992) 3–4. sz. 173–198.
- Bagi* 2011 *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.
- Bagi* 2012 *Bagi Zoltán Péter*: A 16–17. századi határvidéki és diplomáciai kémkedés magyar nyelvű irodalmának áttekintése. *Aetas* 27. (2012) 4. sz. 176–187.
- Bagi* 2015a *Bagi Zoltán Péter*: Komárom 1594. *Levéltári Szemle* 65. (2015) 3. sz. 64–75.
- Bagi* 2015b *Bagi Zoltán Péter*: Pietro Bonhomo fogságba esése, fogsága és kiszabadulása. *Fons* 22. (2015) 4. sz. 411–428.
- Bagi* 2016a *Bagi Zoltán Péter*: „Én alig voltam erősb és retteneteseb harczon és viadalon, mint ez vala”. A keresztény és az oszmán főssereg harca 1601-ben. *Iszkszentgyörgy*, 2016.
- Bagi* 2016b *Bagi Zoltán Péter*: Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés. A töröksegély kérdésének tárgyalása. *Századok* 150. (2016) 4. sz. 871–889.
- Bagi* 2020 *Bagi Zoltán Péter*: Pápa. *Fuggerzeitungokban* (1573–1604). Pápa, 2020.
- Bagi–Szovák* 2021 *Bagi Zoltán Péter – Szovák Márton*. Ruggerio Fabbarini leírása Győr 1594. évi ostromáról. *Győri Művelődés* 43. (2021) 129–173.
- Bauer* 2011 *Oswald Bauer*: Pasquille in den Fuggerzeitungen. Spott- und Schmahgedichte zwischen Polemik und Kritik (1568–1605). Quelleneditionen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Band 1. Wien–München, 2008.
- Bogdán* 1978 *Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, 1978.
- Bogdán* 1991 *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991.
- Bostan* 2003 *Bostan, Ídris*: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején. *Aetas* 18. (2003) 2. sz. 5–20.

- Buza* 2020 *Buza János*: Pénzforgalom és pénzürtékek a soproni országgyűlések idején (1622–1625). In: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk.: *Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza*. Sopron–Budapest, 2020. 425–472.
- Czech* 1830 *Czech, Johann*: Bericht des Grafen Ferdinand Hardeck über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab, im Jahre 1594, nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden. *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst* 2. (1830) 51–52., 58–60., 66–68., 81–83.
- Dilich* 1689 *Dilich, Wilhelm*: Kriegsschule. I. Frankfurt am Main, 1689.
- Dollezek* 1887 *Dollezek, Anton*: Geschichte der österreichischen Artillerie. Wien, 1887.
- Domokos* 1986 *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam. XXXIII. (1986) 1. sz. 47–110.
- Domokos* 2003 *Domokos György*: Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században, várainak fegyverzetése és hadfelszerelése. PhD. Disszertáció 2003.
- Epistulae et acta
Caesaris Speciani
2016 *Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1593. Pars II. Januar 1593–Dezember 1593. Pars I. Januar 1594–Dezember 1594. Sub auspiciis Archivi Nationalis Institutum Historicum Bohemico Romae adiuvante edidit Alena Pazderová. Praha, 2016.*
- Evlia Cselebi* 1985 *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel ellátta: *Karácson Imre*. Budapest, 1985.
- Fodor* 2001 *Fodor Pál*: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: *Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budapest, 2001. 399–401.
- Gévay* 1841 *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Gömöry* 1896 *Gömöry Gusztáv*: A pákozdi csata 1593. november 3-án. *Hadtörténelmi Közlemények* 9. (1896) 453–464.
- Hangay* 1987 *Hangay Zoltán*: Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond. Budapest, 1987.

- Hausmann* 1983 *Hausmann, Friedrich*: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. Hrsg.: *Höflechmer, Walter – Mezler-Andelberg, Helmut J. – Pickl, Othmar*. Graz, 1983. 184–209.
- Hegyi* 2007 *Hegyi Klára*: A török hódoltság várai és várkatonasága. Budapest, 2007.
- Hungler* 1986 *Hungler József*: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
- Illésházy* 1863 Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli *Kazinczy Gábor*. Pest, 1863.
- Istvánffy* 2009 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009.
- Ivanics* 1994 *Ivanics Mária*: A Krími Kémény a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Iványi* 1927 *Iványi Béla*: A gépzéség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 28. (1927) 1–30.
- Jedlicska* 1897 *Jedlicska Pál*: Adatok Erdősy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger, 1897.
- Karácson* 1916 Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Karácson Imre*. Budapest, 1916.
- Keegan* 2011 *Keegan, John*: A parancsnok és álarca. Budapest, 2011.
- Kelenik* 1991 *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelensége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-kerületi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. sz. 80–122.
- Kelenik* 1998 *Kelenik József*: Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában. In: Tata a tizenöt éves háborúban. *Annales Tataenses I.* Szerk. *Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyúszai László*. Tata, 1998. 59–76.
- Kenyeres* 2002 XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére. II. kötet. Szerk.: *Kenyeres István*. Budapest, 2002.
- Kenyeres* 2007 *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623.

Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények* 78. (2007) 2. sz. 85–138.

- Kenyeres* 2008 *Kenyeres István*: Hans Unterholzer felső-magyarországi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1594–1602). In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: *Krász Lilla – Oborni Teréz*. Budapest, 2008. 221–238.
- Kertész* 2011 *Kertész István*: Hannibál. A pun háborúk kora. Debrecen, 2011.
- Matuz* 1990 *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.
- Nagy* 1987 *Nagy László*: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest, 1987.
- Nieder Korn* 1993 *Nieder Korn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius* 1602 *Ortelius, Hieronymus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegspörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenbürgen von 1395. Nürnberg, 1602.
- Pálffy* 1995a *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények* 108 (1995) 1. sz. 114–185.
- Pálffy* 1995b *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
- Pálffy* 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 17. század elegéig. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy* 1997a *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy* 1997b *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk.: *Hermann István*. Pápa 1997.
- Pálffy* 1997c *Pálffy Géza*: Várfeladók feletti ítélkezés a 16–17. századi Magyarországon. A magyar rendek hadügyi jogköreinek kérdéséhez. *Levéltári Közlemények* 68. (1997) 1–2. sz. 199–221.
- Pálffy* 1999 *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.

- Pósfai* 2005 *Pósfai István*: Pogrányi Benedek pályafutása. ELTE Szakdolgozat 2005.
- Reusner* 1603 *Reusner, Nicolaus*: Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus...Francofurti, 1603.
- Seideln* 1711 *Seideln, Friedrich*: Denkwürdige Gesandschaft an die Ottomanische Pforte...Görlitz, 1711.
- Szatlóczki* 2016 *Szatlóczki Gábor*: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak I. A várak népe. Szeged, 2016.
- Szatlóczki* 2019 *Szatlóczki Gábor*: A magyar vármegyei és vártartományi hadszervezet a 16. század közepén. Az 1550. évi dunántúli őszi hadfelkelés. *Győri Tanulmányok* 40. (2019) 7–38.
- Szatlóczki* 2020 *Szatlóczki Gábor*: A polgár, a zsellér és a jobbágy. Adalékok a győri polgárság középkori adattárához. *Győri Tanulmányok* 41. (2020) 7–39.
- Szatlóczki* é. n. *Szatlóczki Gábor*: A lovag, a gyalog és a had. A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege a mohácsi csata idején. Kézirat.
- Szatlóczki–Bagi* é. n. *Szatlóczki Gábor – Bagi Loltán Péter*: A kazisai vár számadásai és inventáriumai 1549–1571. Kézirat.
- Szendrei* 1888 *Szendrei János*: Váraink rendszere és fölszerelése a XVI. és XVII. században. *Hadiörténelmi Közlemények* 1. (1888) 86–103.
- Takáts* 1915 *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915.
- Thurzó* 1876 *Bernhartzvi uró Thurzó György* levelei néjéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I–II. kötet. Közreadva: *id. gr. Zichy Edmund*. Budapest, 1876.
- Tóth* 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth* 2004 *Tóth Sándor László*: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk.: *Kiss Gábor Ferenc – Kruppa Tamás*. Szeged, 2004. 7–25.
- Ufano* 1614 *Ufano, Diego*: Archeley, das ist: Gründlicher und eygentlicher Bericht von Geschütz und alle Zugehör,... Frankfurt, Emmel 1614.

- Ungnád* 1986   Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford.: *Kovács József László*. Budapest, 1986.
- Varga* 2012   *Varga Szabolcs*: Zrínyi Miklós vallásosságának historiográfiája: Esettanulmány a 16. századi magyar egyháztörténethez. In: „Hír a dicső tettek ragyogása”: Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk.: *Varga Szabolcs*. Szigetvár, 2012. 45–62.
- Varga* 2014   *Varga Szabolcs*: Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk.: *Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint*. Debrecen, 2014. 237–252.
- Végh* 2012   *Végh Ferenc*: Kora újkori társadalom színterje: Vitézlő rend. In: *Mozaikek a Magyar Királyság 16–17. századi történetéből*. Szerk.: *Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn*. Budapest, 2012. 115–140.
- Zwiedeneck-Südenhorst* 1878   *Zwiedeneck-Südenhorst, Hans von*: Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts. Graz, 1878.

CIVILEK GYŐRÉRT

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNTŐ	4
HARDEGG, A HADVEZÉR	5
BÉCSI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK	23
FUGGERZEITUNGEN	83
ISTVÁNFY MIKLÓS MAGYAROK DOLGAI RÓL ÍRT HISTÓRIÁJA (RÉSZLET)	109
GR. ILLÉSHÁZY ISTVÁN NÁDOR FÖLJEGYZÉSE 1592–1603. (RÉSZLET)	131
RÖVID MAGYAR KRONIKA SOK RENDBELI FŐ HISTÓRIÁS KÖNYVEKBŐL NAGY SZORGALMATOSSÁGGAL EGYBE SZEDETTETETT ÉS IRATTATOTT PETHŐ GERGELYTŐL (RÉSZLET)	137
NICOLAUS REUSNER: RERUM MEMORABILIUM IN PANNONIA SUB TURCARUM IMPERATORIBUS	139
EPISTULAE ET ACTA CAESARIS SPECIANI 1592–1598.	147
TÖRÖK TÖRTÉNETÍRÓK RÉSZLET IBRAHIM PECSEVI TARIKHJÁBÓL RÉSZLET KJÁTIH CSELEKI FELLIKJÉŐL	152 154
GLOSSÁRIUM	161
MUTATÓK, LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM	176

CIVILEK GYŐRÉRT